ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

31

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

REDAKČNÍ RADA

předseda
prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc.

uspořadatel sborníku
prof. JUDr. Karel Malý, DrSc.

členové
JUDr. PhDr. Karolina Adamová, CSc.
doc. JUDr. Miloslav Doležal
JUDr. Jiří Kejř, CSc.
doc. JUDr. Jozef Klimko, CSc.
doc. JUDr. Dragutin Pelikán, CSc.
doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc.
doc. JUDr. Pavel Mates, CSc.
doc. JUDr. Peter Mosný, CSc.

Vydává Ústav státu a práva ČSAV,
Národní tř. 18, Praha 1

Právněhistorické studie

31

Academia / nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1990

Knihovna právnické fakulty
Univerzity Karlovy
Znač.: 7812/31
Inv. č.: 2386/92

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1990

ISBN 80–200–0023–2

22.10.92

STATĚ

Vznik Československé republiky a státní správa

Karel Schelle

„Veškeré úřady samosprávné, státní a župní, ústavy státní, zemské, okresní a zejména i obecní jsou podřízeny Národnímu výboru a prozatím úřadují a jednají dle dosavadních platných zákonů a nařízení“. Takto stručně, ale o to srozumitelněji, obsáhl problematiku státní správy první zákon československého státu, schválený 28. října 1918 na schůzi pléna Národního výboru československého a později publikovaný ve Sbírce zákonů a nařízení pod číslem 11. Zákon běžně nazývaný „recepční normou“, jasně dokumentoval snahy tehdejších představitelů českého a slovenského politického života o co největší kontinuitu s rozpadající se habsburskou monarchií, ukázal zřejmé tendence domácí buržoazie za aktivní podpory oportunního vedení sociálně demokratické strany o využití výsledků mnohaletého boje českého a slovenského národa za státní samostatnost pro prosazení vlastních zájmů a tedy zneužití výdobytků národní a demokratické revoluce pro upevnění svého třídního panství.[1] Smysl tohoto zákona prozradil sám jeho autor A. Rašín, když později napsal, že **„základním tímto zákonem mělo být zamezeno, aby nenastal bezprávný stav, aby se celá státní správa nezastavila a aby se 29. října pracovalo dále, jako by revoluce vůbec nebyla“.**[2] Samotná příprava recepčního zákona, stejně jako celý průběh převratu byl záležitostí velmi úzké skupiny buržoazních politiků, kteří zdaleka nepočítali s tak brzkým zhroucením Rakousko-Uherska v souladu s vojensko-politickou koncepcí Dohody, vycházející z toho, že k definitivnímu vítězství nad centrálními mocnostmi dojde až na jaře 1919. Vzhledem k tomu, že tehdy rozpad Rakousko-Uherska v podstatě představitelé Národního výboru začali tušit až na poslední chvíli, převzetí moci muselo být narychlo improvizováno. Proto až 14. října 1918 v den generální stávky se sešla porada několika významných buržoazních politiků, na níž byly narychlo projednány osnovy nejdůležitějších zákonů a návrhů opatření, které připravili pro oblast hospodářsko finanční J. Preiss a ústavně správní F. Pantůček. Samotná recepční norma měla původ v Pantůčkově předloze zákona „o prozatímní vládě říše české“, jenž v rozsahu 29 článků měl být jakousi prozatímní stručnou ústavou. Vzhledem k tomu, že se představitelům Národního výboru tento návrh zdál příliš obšírný, byl v noci z 27. října na 28. října 1918 A. Rašínem

zestručněn a přepracován do podoby, s níž se měla možnost česká veřejnost seznámit především příštího dne z denního tisku a plakátů.[3]

Do čela veškerého politického dění se postavil Národní výbor, jenž měl být výrazem jednoty národa. Byl obnovený necelé čtyři měsíce před vyhlášením československé samostatnosti namísto zkompromitovaného Českého svazu poslaneckého. Stal se ústředním orgánem se zákonodárnou i výkonnou mocí pro celý československý stát, kterou za účasti pouze jediného představitele Slováků V. Šrobára vykonával do 14. listopadu 1918.[4]

Ještě ani neutichly národní oslavy demonstrující spontánní nadšení veškerého českého lidu z dosažení národní svobody a získání státní samostatnosti a řada představitelů státních i zeměpanských úřadů, u nichž až do posledních hodin života monarchie byla z veškeré jejich činnosti a z protičeského postoje patrna bezmezná oddanost rakouskému trůnu, se dávala dobrovolně k dispozici Národnímu výboru. Ať již to byl polní maršál A. Zanantoni či velící generál pražské posádky P. Kestranek, všichni pochopili, že doba rakouské nadvlády začala patřit minulosti. Ve dnech 28. — 29. října 1918 zároveň došlo k jednání Národního výboru s představiteli českého místodržitelství o předání státní moci. I když z počátku především ze strany místodržitele hraběte M. Coudenhove byla patrna značná neochota k jakémukoli dorozumění se, jednání mělo dost rychlý spád. Po kratší diskusi ohledně opatření správy v německých okresech se obě strany dohodly na tom, že dosavadní státní správa zůstane, jak po stránce osobní, tak administrativní nedotčena a že bude fungovat nerušeně dále. Zároveň bylo sjednáno, že místodržitelství uznává Národní výbor za **„výkonný orgán suverenity národa a že uzná jeho spoluřízení veřejné správy“.**[5] O dalších modalitách měla být vedena pozdější průběžná jednání, jejichž výsledky se měly vtělit do příslušných instrukcí politických úřadů. Hraběte M. Coudenhove, který odešel na dovolenou, z níž se již nevrátil, zastoupil J. Kosina, jenž patřil k části nezkompromitovaného úřednictva působícího v době světové války v českém duchu.[6] Již na první pohled je patrný značný nesoulad textu dohody s prvním zákonem státu, v němž se zcela jednoznačně hovořilo o podřízenosti všech orgánů státní správy Národnímu výboru. Uznání jakéhokoli „spoluřízení veřejné správy“ ze strany Národního výboru bylo evidentně v rozporu se zákonem, který sám tento orgán 24 hodin předtím vydal. Tato skutečnost, stejně jako celá další jeho činnost, jen dotvrzovala již z počátku zřejmý předpoklad, že představitelé tehdejšího politického života nebudou mít sebemenší zájem na žádných změnách a to nejen v oblasti mocensko politické a sociálně ekonomické, ale i v systému státní správy, jejímž úkolem bylo hned od počátku brzdit jakýkoli revoluční proces, garantovat stávající politickou strukturu a třídní nadvládu buržoazie.

V průběhu prvních tří dnů existence samostatného československého státu postupně docházelo i k podřizování se Národnímu výboru všech dalších státních úřadů, jakož i policejních a soudních institucí. A tak 30. října 1918 měl již pražský Národní výbor pevně ve svých rukou veškerou státní správu, celou bývalou rakouskou administrativu. Téměř úplná recepce rakouského správního systému byla tedy zajištěna.[7]

Určité změny, alespoň formálního rázu, však musely být učiněny. Dosavadní státní aparát, který v minulosti tak neblaze proslul svou podporou všeho reakčního v habsburské monarchii, bezpochyby ztratil jakoukoli autoritu. Proto bylo zapotřebí změnit, když ne charakter, tak alespoň názvy úřadů. Z toho důvodu 7. listopadu 1918 byl v denním tisku zveřejněn oběžník vydaný 5. listopadu 1918 pražským místodržitelstvím a adresovaný **„veškerým přednostům okresních hejtmanství a politických expozitur, jakož i přednostovi Policejního ředitelství v Praze“**, v němž se **„z rozkazu Národního výboru“** nařizovalo, **„aby politické úřady okresní vedle svého dosavadního názvu užívaly ve vnějším i vnitřním úřadování až na další dodatku — Okresní správa politická Národního výboru — tak jako místodržitelství přidá ke svému pojmenování doložku — Zemská správa politická Národního výboru —“**.[8] Jistě není třeba rozsáhleji dokumentovat skutečnost, že podobná „demokratizace státní správy“ neměla větší ohlas a tedy nemohla vykázat pronikavější účinek na myšlení českého lidu.[9] Jako v Čechách byly obdobné poměry na Moravě[10] a poněkud složitější ve Slezku.[11]

* * *

Trochu jiná situace byla na Slovensku. K aktivizaci politického života zde docházelo mnohem pomaleji než v českých zemích. 1. května 1918 se uskutečnilo v Liptovském Mikuláši velké shromáždění, z něhož vzešla řada požadavků, ve kterých, i když v tehdy ještě poněkud nevyzrálé formě, se hovořilo o přání slovenského lidu spojit se ve společném svazku s národem českým. Koncem května 1918 otevřeně formuloval Milan Hodža myšlenku na vytvoření Slovenské národní rady, která našla příznivou odezvu především u slovenských sociálních demokratů.[12] Po zdlouhavých jednáních se 12. září 1918 v Budapešti uskutečnila porada sedmi předních činitelů Slovenské národní strany, na které bylo usneseno o vytvoření národní rady. Po jednáních s vedením dalších politických proudů působících na Slovensku, došlo k rozhodnutí předsednictva Slovenské národní strany ke svolání schůzky na 30. října 1918 do Martina, na které měl být realizován výsledek budapešťského jednání. Ve velké síni Tatra banky se toho dne také sešlo památné shromáždění, na němž byla vytvořena Slovenská národní rada a vydána Deklarace slovenského národa, do které byla vtělena myšlenka společného života obou našich národů. I když Deklarace neobsahovala ustanovení o státní

správě, z celkového zaměření tohoto dokumentu, i na základě informací o průběhu jednání v Martině, nemůžeme předpokládat, že by se o recepci uherské administrativy třeba jen v náznacích uvažovalo.[13] Přes toto, v porovnání s recepčním zákonem, pokrokovější zaměření, je však třeba pro zaujetí správné orientace v tehdejším politickém životě na Slovensku mít na zřeteli, že Deklarace nebyla v žádném případě adekvátním vyjádřením nejrevolučnějších a nejradikálnějších tendencí a snah v národně osvobozeneckém hnutí slovenského národa v závěrečné fázi prvé světové války. Byla naopak poplatna ovzduší ovládaném Slovenskou národní stranou, které se na konci války podařilo postavit do čela národně osvobozeneckého hnutí slovenského národa a i v nově vytvořené Slovenské národní radě si vyhradila výslovně hegemonní postavení a od samého začátku autoritativně předpokládala, že nová a jistě potřebná jednota slovenské politiky bude uskutečňována za cenu „samozřejmého" podřízení se ostatních politických směrů jejímu politickému diktátu.[14] Celkový duch martinské deklarace, který je na první pohled patrný, zároveň dokumentuje skutečnost, že slovenská sociálně demokratická strana již nebyla revoluční stranou slovenského proletariátu, ale naopak svým postupem se velkou měrou přičinila o to, že se slovenská buržoazie mohla stát hegemonní silou v tehdejším politickém dění. Nicméně již samotné vytvoření Slovenské národní rady, která se stala uznávaným nejvyšším představitelem slovenského lidu, bylo významným mezníkem ve vývoji slovenského národa a v jeho letitých snahách o realizaci svého práva na sebeurčení.[15]

Vznikem a započetím činnosti Slovenské národní rady na Slovensku začalo první, i když poměrně krátké období charakterizované postupným začleňováním tohoto území a na něm žijícího národa do nově vzniklého státu, rodícího se na troskách válkou rozpadlé rakousko-uherské monarchie, již však od počátku poznamenaného buržoazně-demokratickými symptomy, které se postupně stále více prosazovaly do všech oblastí života státu. Toto se pochopitelně projevilo i v činnosti Slovenské národní rady. O svém třídně politickém zaměření nenechával tento orgán nikoho na pochybách ani v otázce námi sledované, tedy v nahlížení na budoucí organizaci státní správy na Slovensku.

K problému správní organizace na slovenském území započala diskuse ve slovenských politických kruzích již před vznikem samostatného Československa. Jedním z hlavních iniciátorů těchto polemik byl již tehdy velmi ambiciózní M. Hodža. V tomto směru je známá především jeho diskuse vedená asi týden před 28. říjnem ve Vídni s A. Rašínem. Výsledek tohoto jednání nebyl sice zcela úspěšný vzhledem k tomu, že Rašín jakožto zásadní centralista nesdílel Hodžovy dosti neumělé představy o slovenské administrativě, přesto nám však umožňují nahlédnout do procesu postupného vytváření představ o budoucí státní správě

na Slovensku.[16] M. Hodža si představoval politickosprávní zřízení na Slovensku jako spojení zemské samosprávy, která byla v té době v českých zemích, s některými uherskými samosprávnými zvláštnostmi.[17] Po vzniku ČSR měla Slovenská národní rada jmenovat slovenský zemský výbor a vypsat volby do slovenského sněmu.[18] V tomto smyslu také posléze požádal F. Pantůčka, pozdějšího předsedu Nejvyššího správního soudu, o vypracování návrhu „Zákona o úpravě přechodných poměrů na Slovensku". Pantůček však se přiklonil především k Rašínově centralistické koncepci a Hodžovy návrhy akceptoval jen z malé části. Tento velmi narychlo vytvořený návrh se stal potom nejen předmětem diskuse některých slovenských politických představitelů konajících na sklonku války vojenskou službu ve Vídni (I. Dérer, K. Stodola), ale především v důsledku další Hodžovy iniciativy, který ho vzal s sebou na první zasedání Slovenské národní rady do Martina, byl 31. října předmětem neformálního jednání tohoto orgánu. Účastníci zasedání při diskusi o tomto problému především vycházeli z Dérerovy koncepce o pěti až desetileté diktatuře na Slovensku, po níž by teprve mohlo dojít k zavedení civilní správy stejné jako v českých zemích.[19] Toto komentuje poznámka obsažená v „Zápisnici", která se z jednání zachovala,[20] v níž je doslova uvedeno, že „po uplynutí přechodné doby, nejdéle ale do 10 let upraví se státoprávní poměr dosud v Uhersku žijící větve našeho národa úmluvou mezi legitimními zástupci s jedné strany ze Slovenska a s druhé strany z Čech, Moravy a Slezska".[21] Mimo jiné, jak známo, těchto a podobných názorů, které byly v Martině v říjnu 1918 proneseny, zneužil později V. Tuka k tvrzení, že Slovensko se připojilo k českým zemím jen s výhradou, pouze na 10 let, a že po uplynutí této lhůty se bude teprve definitivně rozhodovat o státoprávní příslušnosti Slovenska k Československé republice.[22]

Podle pantůčkova návrhu měla být na místo uherské více méně autonomní veřejné komitátní správy, která by se zrušila, zavedena jednotná správa politická, podle vzoru z českých zemí, tak, že z uherských komitátů by se stala okresní hejtmanství, ve větších župách s expoziturou. Podobně se měla podle českého vzoru zřídit správa v obou municipiálních městech, tj. v Bratislavě a v Košicích. Okresní hejtmanství a obě municipia měla být prvou politickou instancí. Druhou instancí měl být úřad hlavního župana v Bratislavě, pověřený politickou správou v celé zemi, což by odpovídalo zemskému zřízení, resp. zemskému místodržitelství v Praze, Brně a Opavě. Třetí instancí by pak mělo být ministerstvo vnitra v Praze. Technicky by k vytvoření administrativní soustavy na Slovensku došlo tak, že vláda na návrh Slovenské národní rady by jmenovala dvanáctičlenný zemský výbor pod předsednictvím státního tajemníka. Tento měl potom jmenovat dočasnou správu v župách v podobě župních výborů, jehož členové měli spravovat jednotlivá odvětví státní správy. Ke každému

referentovi se zároveň měl přidělit odborně kvalifikovaný úředník. Státní tajemník měl dostat plnou moc od vlády a měl být odpovědný nejen zemskému výboru, ale i celostátnímu sněmu.

Rovněž se uvažovalo, opět podle českého vzoru, o zavedení samosprávných úřadů a to jak v obcích, župách, tak i v zemích. Zatím však neměla být správa v těchto autonomních korporacích prováděna samosprávnými zastupitelstvy, nýbrž správními komisemi, které by byly v obcích jmenovány hlavním županem, v župách ministerstvem vnitra podle návrhu vrchního župana a v zemích prezidentem republiky podle návrhu ministra vnitra. Podobně bylo navrhováno zřízení správy finanční, školské a soudnictví.[23]

K formálnímu jednání o návrhu však na této schůzi Slovenské národní rady nedošlo. Rozprava na toto téma by totiž vyžadovala podrobnou znalost nejen samotného návrhu, ale především získání určitého rozsahu odborných znalostí z oblasti státní správy. A toho se účastníkům martinského zasedání z pochopitelných důvodů nedostávalo. Proto M. Hodža informoval přítomné jen o zásadnějších otázkách vyplývajících z předloženého návrhu, přičemž stále zdůrazňoval administrativní regionalismus v rámci státně politické jednoty.

Sám návrh byl určitým kompromisem mezi uherským a rakouským správním systémem. Kromě toho vzhledem ke způsobu jakým měly být jednotlivé orgány tvořeny, vyzařoval z něho značně reakční kurs. Konečně celý návrh byl postaven na Hodžových osobních ambicích. Jak z návrhu vyplynulo, nejdůležitější postavení měl mít státní tajemník ministerstva vnitra. Z osobních vzpomínek M. Hodži je zřejmé, že se v té době pomýšlelo obsadit toto místo právě jím, čímž by se stal zcela bezkonkurenčně nejdůležitější osobností na Slovensku.[24]

Návrh byl většinou účastníků přijat se značnými rozpaky. Po rozsáhlejší diskusi, v níž padla celá řada návrhů na doplnění, případně celkovou korekturu Pantůčkova projektu,[25] zůstala otázka státní správy na Slovensku otevřena. K žádnému formálnímu usnesení nedošlo a ani z uvedených důvodů dojít nemohlo. Většina účastníků se navíc obávala ponechat Slovensku jakoukoli, i když třeba jen zcela nepatrnou autonomii. **„Všeobecné mínění bylo, že autokratická vláda na Slovensku, aby Slovensko bylo odmaďarštěné, musí trvat nejméně 10 let“.**[26]

Další osud Pantůčkova návrhu byl dost nejasný. Převzal ho M. Dula, jenž ho měl odevzdat v Praze. Vzhledem k tomu, že Hodža zůstal v Turčanském Martině, kde pomáhal organizovat místní národní rady a národní gardy, neměl na jeho osud vliv a když po vpádu maďarského vojska na slovenské území i on musel odejít do Prahy, byl pověřen jinými úkoly, a tak k vzkříšení tohoto návrhu již nedošlo.[27] Později prý sice odevzdal svůj elaborát[28] ministerstvu pro správu Slovenska V. Šrobárovi, ale to již

bylo o situaci na Slovensku rozhodnuto, proto i toto jednání nemohlo pro Hodžu dopadnout úspěšně.

Z listopadu 1918 rovněž pochází i zvláštní Návrh o státoprávním uspořádání Slovenska, vypracovaný F. Jurigou, postavený na koncepci jednotné československé státnosti, vycházející z existence „slovenské větve československého rodu" a její zvláštní svébytnosti, zapříčiněné dějinným a zeměpisným rozvojem. Projekt byl vypracován pravděpodobně pod vlivem Pittsburgské dohody a podobných návrhů založených na koncepci unitárního státu s politickou autonomií pro Slovensko.[29]

V prvých listopadových dnech se postupně do Slovenské národní rady dostávaly informace o událostech v Praze. Členové předsednictva se zároveň seznámili s provoláním pražského Národního výboru a s prvním zákonem československého státu. Tím ovšem došlo v činnosti Slovenské národní rady k určitému obratu, který byl patrný především z Ohlasu vydaného 3. listopadu 1918, jímž se obsahově plně ztotožnili s recepční normou Národního výboru v Praze.[30] Na rozdíl od Martinské deklarace v Ohlasu v souladu s koncepcí české buržoazie o právní kontinuitě s Rakousko-Uherskem, Slovenská národní rada ponechala v účinnosti všechny doposud platné uherské zákony a vyjádřila souhlas s působením všech státních úřadů, obecních zastupitelstev a dalších složek uherského správního aparátu, který měl být podřízen Slovenské národní radě jako nejvyššímu představiteli československé státní svrchovanosti na Slovensku, **„Zjednodušeně řečeno, ze starého mocenského systému Uherska vyloučila jen maďarskou vládu a celý maďarský byrokratický aparát na Slovensku pod podmínkou, že se jí podřídí, hodlala v daném okamžiku převzít."**[31] Podíváme-li se na složení tohoto nejvyššího slovenského mocenského orgánu,[32] nemůže nás tato změna postoje překvapit. V daném okamžiku pro představitele politického života na Slovensku bylo přijatelnější ponechat již zaběhnutý politicko správní systém než riskovat rozšíření revolučního lidového hnutí a tím i změnu třídně politického režimu. I když na druhé straně je třeba vidět, že ne všichni členové předsednictva byli v tomto směru zajedno. Zajímavý příklad nám poskytne stanovisko samotného autora Martinské deklarace S. Zocha, vyjádřené v listě M. Dulovi, v němž v souvislosti s oznámením, že **„modranští maďaróni"** ze strachu z revoltujícího lidu ho prosí, aby udělal pořádek, se uvádí: **„. . . následkem toho my dnes zadržíme lidové shromáždění, na kterém vytvoříme národní slovenskou radu výlučně ze Slováků, a postavíme slovenskou národní stráž. Reprezentace města se pozve a celou správu města převezme do rukou národní rada. Následkem toho držíme za bezpodmínečně potřebné, aby si ve jménu výboru slovenské strany vydal oznámení, že národní výbor převezme většinu politické moci na území Slováky obývaném. Toto oznam i maďarské národní radě. Dále je potřebné, aby si toto oznámil**

všem obecným představitelům a aby jste vy okamžitě převzali správu i obce i stolice . . . Myslím, že poznáš význam všeho toho, neboť když hned i celá moc nepřejde do rukou Národní rady, samotné oznámení bude mít velký význam . . .". V závěru listu potom vysvětluje přesvědčení, „že Modru nenecháme samotnou, ale převezmete úřední moc, tak jako jsme ji my převzali . . . Všechno možné je třeba provést, aby jsme jim odebrali i jen chuť na to, aby pomýšleli na naše další utlačování . . .".[33] Toto stanovisko však zůstalo více méně osamocené. Slovenští političtí představitelé naopak se dali cestou, která jim byla ukázána českou buržoazií, tedy cestou kompromisů a „pokojného" buržoazně demokratického převratu.

Nerozhodnost, a do jisté míry bezkoncepčnost, s níž Slovenská národní rada zahájila svoji činnost, způsobila jí značné komplikace i v další její činnosti. Dne 30. října 1918 se v Budapešti vytvořila Maďarská národní rada (Magyar Nemzeti Tanács) jako představitelka Maďarské lidové republiky, která vznikla rovněž jako jeden z nástupnických států.[34] Tato vláda hraběte Károlyiho, když viděla, že se jí veřejná správa vymyká z rukou, začala počátkem listopadu 1918 přistupovat k četným opatřením pro upevnění svého vlivu. Jedním z těchto opatření byla výzva k zakládání místních národních rad. Ministerstvo vnitra zároveň nařídilo, aby všichni úředníci složili přísahu věrnosti maďarské vládě. Na základě toho se podle pokynů župních úřadů začaly vytvářet místní maďarské národní rady (nemzeti tanács), které řešily naléhavé problémy bezpečnosti, politické správy, otázky sociální, zásobovací apod. Tímto opatřením maďarská vláda chtěla udržet integritu Maďarské lidové republiky v rámci bývalého Uherska.[35] Budapešťská Károlyiho vláda byla ochotna uznat jen český stát, proto neuznala Martinskou deklaraci a právo Slováků na sebeurčení.[36]

Pod vlivem direktiv Károlyiho vlády se 4. listopadu 1918 vytvořila v Martině místní maďarská národní rada, která se okamžitě přihlásila k ústřední Maďarské národní radě v Budapešti a ve svém prvním usnesení zcela provokativně vyslovila přání o dalším setrvání Slovenska v rámci Maďarska a zároveň se obrátila **„ku Uhorsko Krajinskej Národnej Rade", „že by ve smyslu výše přednesených punktů začala jednat se Slovenskou Národní radou".**[37] Tomuto byla podřízena i veškerá další její činnost, při níž byly ignorovány snahy Slovenské národní rady v Martině a nebyly brány v úvahu skutečné zájmy slovenského lidu.

Bezprostřední reakcí na utvoření místní maďarské národní rady v Martině a rozšiřování direktiv Károlyiho tzv. lidové vlády bylo usnesení předsednictva Slovenské národní rady z 5. listopadu 1918 v němž se SNR **„ohrazuje proti tomu, aby na území obývaném Slováky tvořily se zvláštní místní maďarské rady, následovně neuznává ani oprávněnost turčianské místní maďarské národní rady. Neuznává pravdivost toho**

tvrzení, že by se jádro slovenského lidu s pány vytvořivší turčianskou místní maďarskou radu v ohledu jakýchkoli politických otázek jednalo —neuznává oprávněnost jmenovaných pánů, že by se oni jménem slovenského lidu osvědčovat mohli . . . O tomto uzavření i maďarskou národní radu v Budapešti, i česko-slovenskou národní radu v Praze uvědomuje".[38] Vyřešení vztahu k maďarským orgánům působícím na slovenském území však dalo na sebe ještě určitou dobu čekat, protože převratové události v Československu a v Maďarsku nebyly ovládány myšlenkou československo-maďarského internacionalismu, ale buržoazním nacionalismem. Vzájemné vztahy nebyly postaveny na bázi snah o dobrovolné sjednocení, ale na úsilí o násilné potlačení slovenského národa maďarskými vládnoucími buržoazními silami z jedné strany a bojem Slováků o vysvobození se z národnostního útlaku na straně druhé. To mělo za následek mnoho bezohledných zákroků ze strany maďarských vládnoucích sil proti slovenskému osvobozovacímu hnutí. V rozporu s národněosvobozovacími snahami slovenského lidu ovládly především východní Slovensko a usilovaly o jeho izolaci od celoslovenského i československého národněosvobozeneckého boje.[39]

Slovenská národní rada vzhledem ke svému třídnímu složení a politické orientaci nevyužila možností, které se jí nabízely v podobě otevřených projevů silně protimaďarsky zaměřeného slovenského národního povědomí. Bála se dalšího možného vývoje, který by mohl přerůst ve všelidové povstání, jež by smetlo ze slovenské politické scény nejen představitele staré maďarské moci, ale přeměnilo by se ve vzpouru výrazně protiburžoazního charakteru nečinící národní rozdíly. Z toho důvodu, místo aby patřičně využila do krajnosti vybičovaného protimaďarského cítění slovenského lidu, začala v rozporu s představami rozhořčených lidových mas, s nimiž se postupně stále více začínala dostávat do konfliktů a rozporů, hrát v zájmu „zachování pořádku" roli ochránce starého administrativně politického systému na Slovensku. Sledovala tím zachování za každou cenu mocensko politického panství buržoazie a udržení společenského řádu umožňujícího sociální nerovnost slovenského obyvatelstva. Tato nedůslednost způsobila, že Károlyiho vláda mohla rozvinout rozsáhlý systém akcí na záchranu udržení politické moci na slovenském území a tak zachování integrity rozpadajícího se Uherska. V návaznosti na to od 2. listopadu 1918 na základě nařízení budapešťské vlády docházelo k vytváření maďarských národních gard a občanských stráží.[40] Zároveň se vláda obrátila, i když v tomto směru vcelku bezvýsledně, na všechny úředníky s výzvou, aby neopouštěli svoje místa a pokračovali za všech okolností v činnosti. Strach z možných následků, někdy i pro záchranu vlastního života, způsobil, že drtivá většina exponentů bývalých maďarských vládnoucích kruhů, zastávajících do té doby významnější postavení ve státních nebo samosprávných

úřadech urychleně opouštěla svá místa a prchala před hněvem slovenského lidu do Budapešti. Pokud někteří zůstali, byli zcela bezmocni, bez jakékoli možnosti zvrátit tok událostí. Na stranu Slovenské národní rady se představitelé starého maďarského správního aparátu v podstatě přidali jen v liptovské župě. Kromě toho zcela výjimečně v některých slovenských městech uznali Slovenskou národní radu a odevzdali moc nově vytvořeným slovenským národním orgánům. Stalo se to především v Ružomberku a ve Veľké Bytči, což v tisku bylo komentováno tak, že "... **obecní výbor města Veľká Bytča na všeobecnou žádost národních činitelů 4. listopadu přidal se k usnesení Slovenské národní rady, vyhlášeném 30. října v Turčianském Sv. Martině a vyslovil se jednohlasně za připojení k česko-slovenskému státu. Současně se všichni členové výboru poděkovali a na jejich místa zvolena byla místní Národní rada, které ve městě všechna moc byla odevzdána**".[41] V Dolnom Kubíně, kde se vytvořila Oravská stoličná slovenská národní rada,[42] byl zase městský magistrát přinucen podrobit se svrchované pravomoci Slovenské národní radě pod přímým tlakem rozbouřených lidových mas.[43] V jiných případech sice stará městská správa neabdikovala, ale byla povolná k značným kompromisům. Tak to bylo například v Bratislavě, což Š. Krčméry komentoval slovy: „**V prvých dnech listopadových časně ráno volal mě telefonicky Ján Jankó, vládní komisař, nástupce Szmrecsányiho pod vládou Károlyiho . . . V čekárni Janka sešel jsem se s dr. Slabeyciusom, Samuelom Lehockým, Ferdišem Jurigom a Florišem Tománkem. Nikdo nevěděl co chce s námi. Jankó přišel k nám přátelsky, všem nám tykal a oslovil nás —barátaim—. Tak v duchu Károlyiho. Vzpoury jsou všude po okolí, požár je třeba hasit —řekl— k vám má národ důvěru, zařiďte věc, jak za nejlepší uznáte. Dobře, my na to, půjdeme po vesnicích a na udržení pořádku budeme organizovat Slovenskou národní radu a národní gardu. Jankó souhlasil, dal nám k dispozici auto a vyznačil nám i úřední místnost v župním domě. Instalovali jsme se. Osnovali jsme provolání Slovákům župy Bratislavské . . .**"[44] Tím vznikla župní Slovenská národní rada pro Bratislavu a okolí. Podobným způsobem vznikla 6. listopadu 1918 SNR v Trenčíně,[45] případně den před tím 6-členný župní výbor SNR ve Zvolenu.[46] Obdobné to bylo i v dalších dvou městech v Pohroní — v Banské Bystrici a Brezně.[47] Podobných příkladů bychom pochopitelně mohli uvést ještě celou řadu.

Zároveň je však pravdou, že stupeň vyřazenosti uherského státního aparátu na slovenském území nebyl všude stejný. I V. Šrobár přiznal, že například na východním Slovensku prakticky zůstala stará státní správa stejně jako četnické stanice až do příchodu československého vojska.[48] Navíc na základě široce rozvinuté promaďarské a protičesko-slovenské propagandy se Károlyiho vládě na některých místech Slovenska načas podařilo nahradit starý, rozmetaný, byrokratický aparát novými

orgány maďarské moci v podobě maďarských národních rad a gard. Budapešťská vláda se snažila za každou cenu alespoň do mírové konference udržet svoje postavení na Slovensku, spoléhajíc na to, že stanovisko dohodových mocností v případě slovenské otázky není dostatečně pevné, v důsledku čehož bude rozhodující status quo v době jednání. Z toho potom vyvodila argument, že kdo bude mít na Slovensku rozhodující moc, pro toho budou i příznivější výsledky mírové dohody.

Celkovou situaci na Slovensku v prvých listopadových dnech roku 1918 je však třeba vidět i z druhé strany. Převzetí moci zde nebylo možné bez výrazné podpory vojenských sil. Slovenská národní rada však na rozdíl od maďarské vlády nedisponovala žádnými vojenskými prostředky, ani zaběhnutým správním aparátem. Navíc slovenští političtí činitelé neměli zdaleka tak bohaté zkušenosti z politického boje jako představitelé vlivných českých politických stran. Toto bylo konečně patrno i z toho, že politický tábor slovenské buržoazie neměl po celé období první světové války svůj politický program národního osvobození a vlastní představu o realizaci práva slovenského národa na sebeurčení pro případ rozpadu Rakousko-Uherska. Ani tyto okolnosti však nemohou změnit značně kritický pohled na činnost Slovenské národní rady jakožto nejvyššího národně revolučního orgánu v boji slovenského národa za národní osvobození a československé státní sjednocení. Slovenský lid poznamenaný bohatými zkušenostmi z předchozího historického vývoje, vyznačujícího se tvrdým národnostním útlakem, očekával od Slovenské národní rady důsledné dovršení demokratické revoluce na Slovensku a zaujmutí co nejenergičtějšího postoje vůči všem snahám Károlyiho vlády o násilném udržení Slovenska. Slovenská buržoazie, která získala ve Slovenské národní radě hegemonní postavení, obávající se revoltujících lidových mas a dobře chápající, že mocenské orgány lidu jsou pro její třídní panství nebezpečné, nebyla ochotna akceptovat úlohu lidového činitele v probíhajícím mocenském zápase a využít tak významného objektivního předpokladu pro uchopení moci na Slovensku. Konečně touto skutečností byla poznamenána nejen činnost samotné Slovenské národní rady v popřevratových dnech roku 1918, v nichž se rozhodovalo o státoprávním postavení Slovenska, ale měla svůj odraz v činnosti slovenských politiků i v dalších letech trvání československého státu.

Tomuto vývoji značně napomohl i zcela oportunní postoj slovenské sociální demokracie, která i přes to, že ještě začátkem září 1918 bylo zdůrazněno v Robotnických novinách, že **„Slovensko není jen problémem národnostním, ale i sociálním, že bez hluboké proměny našeho společenského a hospodářského života v budoucnosti nevyžijeme . . .“**,[49] svým postupem se přičinila o to, aby se slovenská buržoazie mohla stát hegemonem národně demokratické revoluce na Slovensku,

čímž se zbavila možnosti výraznějšího ovlivnění politického dění v rozhodujících okamžicích, kdy bylo třeba využít slovenského proletariátu a rolnických mas, jakožto hybných sil revoluce, k příznivějšímu zvrácení společensko ekonomického vývoje na Slovensku.

* * *

Národní výbory v Praze, Brně a Slezské Ostravě, stejně jako i Slovenská národní rada, plnily funkci ústředních orgánů státní moci a správy. Vedle nich se vytvářela, i když jen na krátkou dobu, velmi rozsáhlá síť okresních a místních národních výborů a národních rad, které na čas přebraly do svých rukou prakticky veškerou státní správu, a to jak v českých zemích, tak i na Slovensku.

V Čechách a na Moravě některé okresní národní výbory zahájily svoji činnost již po červencové reorganizaci Národního výboru v Praze. K prvním patřil okresní národní výbor v Benešově vzniklý již 20. července 1918. Jak vyplynulo ze zprávy o ustavení tohoto orgánu, pro svou činnost si vytýčil, že bude zabezpečovat **„slušné politické soužití„**, zajišťovat, **„aby v místě nebyl rušen národní mír“**, sledovat **„činnost naší samosprávy ve všech směrech“** a věnovat **„obzvláštní pozornost vyživovacím otázkám v celém rozsahu“.**[50] V dalších týdnech a měsících došlo postupně k vytvoření husté sítě okresních národních výborů, takže — přidržíme-li se údajů V. Peši[51] — do převratu působilo v českých zemích asi dvacet až třicet těchto orgánů, které rozvíjely činnost především na základě vlastní iniciativy.[52] Vznik okresních národních výborů na sklonku války byl většinou výsledkem řady ilegálních porad za účasti předních buržoazních politiků. Například na Turnovsku se několikrát za tímto účelem sešli K. Kramář, A. Rašín, J. Stránský a V. Klofáč.[53] Ve Vysokém Mýtě byl ustaven 7. srpna 1918 okresní národní výbor za účasti V. Klofáče a Fr. Udržala.[54] Na Pardubicku v tomto směru velmi iniciativně působil Fr. Udržal, který radil rolníkům, aby neodváděli potraviny rakouskému státu, 14. říjen organizoval jako bojkot venkovského lidu a při jednáních v České Třebové kladl důraz na zakládání národních výborů.[55] Podobných jednání se v českých zemích koncem války, když už bylo zřejmé, že k rozpadu Rakousko-Uherska dříve nebo později dojde, uskutečnila celá řada.

Koncem října a začátkem listopadu 1918 byly potom ustaveny národní výbory ve všech českých okresech, kde ještě do té doby nevznikly. Z přehledu sestaveného V. Pešou[56] vyplývá, že tehdy již v českých zemích působilo 286 národních výborů. Z tohoto počtu bylo 207 okresních, 76 místních a zbývající tři měly charakter ústředních orgánů. V Čechách bylo okresních národních výborů 139, na Moravě 62 a ve Slezku 6. Místních národních výborů pak bylo v Čechách 49, na Moravě 16 a ve Slezku 11. Z tohoto přehledu vyplývá,[57] že české národní výbory

nepůsobily jen v některých pohraničních okresech s převahou německého obyvatelstva.[58]

Podle pokynů pražského Národního výboru z 31. října 1918 měly všechny okresní národní výbory vykonávat pravomoc na území zastupitelského nebo soudního okresu,[59] což bylo ve většině případů také realizováno. Vyjímku tvořily pouze ty okresní národní výbory, které byly zřizovány pro celé politické okresy.[60]

Poněkud zvláštní postavení měly okresní národní výbory v národnostně smíšených okresech.[61] Zde tyto orgány reprezentovaly jen české obyvatelstvo, protože vedle nich často působily též národní výbory německé nebo polské, které stály většinou na nepřátelských pozicích vůči vznikajícímu československému státu. Jakmile však i toto území bylo obsazeno československým vojskem, jejich činnost skončila.[62] Mnohdy se také stávalo, že národní výbory vzniklé v pohraničních oblastech zajišťovaly moc československého státu na mnohem větším území, než byla rozloha jejich okresu.[63]

Způsoby vzniku těchto orgánů byly různé. V některých případech funkci národního výboru převzala městská rada.[64] Jindy zase vznikl pouhým rozšířením okresní hospodářské rady.[65] Většinou však vznikly z podnětu politických stran, jejich vzájemnou dohodou.[66]

Kromě okresních národních výborů vznikly v některých obcích i místní národní výbory, jejichž zakládání propagoval především sociálně demokratický tisk. Hodonínské Slovácko například otisklo výzvu, podle které měla být v každé obci "**ustavena národní rada společně s ostatními politickými stranami, v níž bude zastoupena strana dělnická dostatečným způsobem, a to dle početnosti v té které obci**".[67] Toto bylo v souladu s názorem ústředního orgánu sociální demokracie Práva lidu v němž bylo požadováno „**nechť se rozpustí všechna obecní zastupitalstva zvolená na základě majetkových výsad a nenáviděná chudým lidem. Nechť místní národní výbory jako správní komise převezmou obecní samospávu**".[68] Se zcela opačným stanoviskem ovšem vystupovali státoprávní demokraté a agrárníci, kteří neměli nejmenší zájem na rozpuštění dosavadní samosprávy a proto se například v Klatovských listech objevil názor, že „**místní národní výbory se tvořiti nebudou, poněvadž by byly zcela zbytečnými a naopak by jen úkol Národního výboru v Praze ztěžovaly**".[69] V mnoha případech vznikly místní národní výbory i z iniciativy příslušného okresního národního výboru[70] nebo místní Socialistické rady.[71] Sociální demokraté však požadavek neprosazovaly s patřičným důrazem. A tak nakonec se souhlasem socialistických zástupců prezidium pražského Národního výboru vydalo pokyn, aby založené místní národní výbory, od nichž lid očekával rychlé a pronikavé změny v systému řízení obecních záležitostí a jež měly nahradit staré a privilegované instituce obecní správy, byly zrušeny.[72] Teprve později[73]

došlo v některých větších městech k rozpuštění zastaralých veřejnoprávních institucí a místo nich byly jmenovány správní komise.[74]

Koncem roku 1918, tedy v době, kdy již bylo přikročeno k likvidaci národních výborů, vznikly i různé občanské sbory. Na ně byly rovněž mnohdy přenášeny některé úkoly veřejné správy. Rozsáhlou kompetenci získaly především okresní demobilizační výbory. Jak připomíná J. Janák,[75] v oblasti působnosti ministerstva pro zásobování lidu, kde vznikly tzv. hospodářské rady, došlo především vlivem prvního ministra Boh. Vrbenského k nejdůslednějšímu vybudování demokratické správy, na níž se od nejnižší po nejvyšší instituci podílelo v rozsáhlé míře přímo občanstvo. V první instanci to byly místní, dále okresní a zemské hospodářské rady a při ministerstvu byla vybudována tzv. občanská kontrola. Ve všech těchto sborech byla zajištěna převaha spotřebitelů a tím fakticky socialistických stran. I když tyto rady působily sice jako poradní sbory, domáhaly se velmi vehementně přiznání práva exekutivy a zasahovaly do celé řady nejenom zásobovacích a hospodářských, nýbrž i politických otázek.

* * *

Situace na Slovensku v tomto směru byla podstatně složitější. Na zakládání místních národních rad a výborů zde působilo mnohem více někdy i protichůdných vlivů. Především to byla samostatná Slovenská národní rada, jejíž názor na vytváření nového správního aparátu byl zřejmý již z Ohlasu vydaného 3. listopadu 1918. Podle jeho textu měl být zachován celý starý administrativní aparát, stejně jako obecní představenstva. Tyto měly v co nejkratší době zvolit lidová shromáždění a oznámit Slovenské národní radě, že se jí bezpodmínečně **„poddávají a k službám stavějí“.**[76] Z tohoto stanoviska rovněž vycházel přípis předsednictva martinské Slovenské národní rady obecním představenstvům slovenských turčanských obcí.[77] Na základě realizace tohoto přípisu postupně docházelo v oblasti působnosti martinského centra k přeměnám obecních zastupitelstev v místní výbory SNR. Martinské ústředí se tedy snažilo o provedení tiché přeměny starého správního aparátu v orgány podřízené přímo Slovenské národní radě, což bylo v souladu s jeho koncepcí pokojného převratu a klidného převzetí moci. Tuto koncepci mohla martinská Slovenská národní rada pochopitelně prosazovat jen na tom teritoriu, kde sahal její vliv. Z toho důvodu, jak dále uvidíme, v jiných částech Slovenska se můžeme setkat i s jinými formami vzniku místních výborů SNR.

Dne 8. listopadu 1918 Slovenská národní rada vydala další významný dokument pod názvem „Ohlas Slovenskej národnej rady k bratom Slovákom“, po martinské deklaraci druhý nejdůležitější akt. Kromě úvodního vyhlášení, v němž se Slovenská národní rada obrací ke všemu slovenskému lidu, protože **„je nevyhnutelně potřebné, aby se úpravám**

Slovenské Národní Rady bezpodmínečně podrobil“, následovalo pět hlavních bodů. Hned v prvním bylo přikázáno „**Aby se v každé obci utvořil místní Národní Výbor, který bude vést správu vaší obce v dorozumění s naší Národní Radou, a tento výbor ať svoje utvoření a zřízení bezodkladně oznámí Slovenské Národní Radě v Turčianském Sv. Martině**“.[78] S tímto bezprostředně souvisel i příkaz obsažený v druhém bodě „**Aby v jednotlivých obcích vytvořila se Slovenská národní garda, podle možnosti z lidí vojensky vycvičených. Povinností gardy bude v obci zachovávat veřejnou bezpečnost a pořádek. Tato národní garda je povinna uskutečňovat nařízení místního národního výboru i ústřední Národní Rady**“.[79] Konečně ve čtvrtém bodě se uvádělo: „**vyzýváme všechny dosavadní vrchnosti a úřady, aby v úřadech svých do dalšího rozkazu Slovenské Národní Rady setrvaly a povinnosti svoje pod jejím dozorem anebo pod dozorem Národního Výboru svědomitě vykonávaly**“.[80] Pomineme-li určitou terminologickou nejednotnost, resp. nejasnost v prvém bodě, kde se namísto národních rad psalo vzhledem ke slovenské tradici dosti překvapivě o národních výborech, zarazí nás výzva ve čtvrtém bodě, kde se v rozporu s duchem Martinské deklarace, ale na druhé straně v souladu s pražskou koncepcí a konečně i s názorem vyjádřeným v „Ohlasu“ ze 3. listopadu 1918, nechávají v činnosti všechny bývalé uherské správní orgány. Tím stejně jako v českých zemích došlo k vytvoření jakéhosi dvojvládí, kde na jedné straně stál starý zkušený a do jisté míry ještě mocenskými prostředky disponující uherský správní aparát, bezmezně oddaný maďarské vládě, snažící se všemi prostředky zajistit integritu Uherska, na straně druhé nově vzniklé, špatně řízené, bez větších zkušeností a s minimálními mocenskými prostředky působící místní národní rady nebo národní výbory. „**Takto ve zvláštních poměrech existence dvou vlád na Slovensku se nezajišťovalo vítězství těch progresívních sil, které rozhodně představovalo hnutí slovenských národních rad a gard, ale vítězství starého byrokratického aparátu, který nakonec jen změnil svého hlavního pána. Maďarskou vládnoucí buržoazii vystřídala se souhlasem slovenské buržoazie vládnoucí buržoazie česká.**“[81]

Svůj vliv na Slovensku se však snažilo od počátku prosazovat i pražské centrum. Z toho důvodu byl v rámci Národního výboru v Praze zřízen slovenský odbor včele s V. Šrobárem, jehož úkolem bylo — kromě zabezpečení vlivu Národního výboru na Slovensku — poskytovat z tohoto území pražskému centru informace o politické situaci. Jeho dalšími členy byli kromě V. Šrobára P. Blaho, A. Štefánek a k nim se poté přidal I. Dérer, který byl jedním z členů delegace vyslané z Martina. Z tohoto slovenského odboru mimo jiné vzešla Úprava o organizaci Národních výborů a udržení pořádku na Slovensku adresovaná martinské Slovenské národní radě. Pochopitelně, že tato „Úprava“ vycházela

z pražské koncepce ohledně formování národních výborů, i když přece jen muselo být přihlédnuto k poněkud specifické situaci, která se na Slovensku vytvořila. Nejlépe toto může dokumentovat na samotném textu „Úpravy", jehož první část zněla: **„Národní výbor. Stanovy vydané přinese doručovatel a podle vzoru popsaného ve stanovách zřídí se v každé větší obci obecní Národní výbor. Víc obecních Národních výborů jmenovitě v sídlech slúžnodvorských úřadů zřídí si okresní Národní výbor podle vzoru obecního Národního výboru. Kompetence obecních Národních výborů vztahuje se na záležitosti obecní. Národních výborů okresních na záležitosti spadající pod pravomoc okresního slúžneho".**[82] V druhé části bylo dále konstatováno, že **„v každém městě třeba svolat lidové shromáždění z celého okolí a řečníci vyloží dopodrobna význam dočasných organizací (obecní, okresní národní výbor), důrazně upozorní na následky rabování a loupení ve městech a na vesnicích, podle možnosti zakáží požívání lihovin a určí závěrečnou hodinu veřejných místností. K tomu cíli zřídí si každá obec občanskou stráž, kterou platí výbor".**[83] Z další části „Úpravy" nás může především zajímat část čtvrtá, v níž se uvádělo, že **„sesazovat a propouštět lidi dosud zaměstnaných v úřadech je možné jen v takových případech, když úředník, anebo zaměstnanec úmyslně poškozuje zájmy československého státu".**[84] Již na prvý pohled je patrná jistá rozpornost v nahlížení na celou řadu otázek, někdy i zásadního charakteru. Především v této „Úpravě" jsou národní výbory chápány jako orgány dočasné, na rozdíl od „Ohlasu" z 8. lisopadu 1918, kde je dočasnost přisuzována pouze ústřední martinské Slovenské národní radě. Určitý rozdíl je v pojetí struktury těchto nových slovenských národních orgánů. „Úprava" pojednává o vytvoření obecních a okresních národních výborů, které budou přímo podléhat martinskému ústředí. Rozdílné je i chápání otázky budování ozbrojených jednotek atd. I přes tuto značnou koncepční nejednotnost mezi pražským a martinským centrem oba dokumenty vycházejí ze stejné myšlenky, tj. zachování starého z Uherska přežívajícího správního aparátu, tedy přímé návaznosti na dřívější státní správu, která měla být pouze podřízena novému centru a případně si měla trochu „vylepšit" název. K dalším změnám docházet nemělo, i když v případě Slovenska tato koncepce byla obzvláště paradoxní, vyjdeme-li z již několikráte konstatované, ale zcela nepominutelné skutečnosti, že veškerý bývalý uherský správní aparát byl jednoznačně orientován promaďarsky, a snažil se všemi prostředky zabránit odtržení slovenského území od Maďarska a jeho připojení k českým zemím. I přes tato z dnešního hlediska dosti kritická hodnocení obou dokumentů jak „Úprava", tak především „Ohlas" z 8. listopadu sehrály přece jen do jisté míry pozitivní roli při vytváření místních orgánů lidové moci na Slovensku tím, že se obracely

s apelem na široké masy slovenského národa, podporujíce iniciativu při vytváření těchto nových správních slovenských orgánů.

Vzhledem k značně komplikované situaci na Slovensku prvořadým zájmem pražského centra bylo co nejdříve vytvořit na tomto území mocenský orgán s širokou pravomocí. Z toho důvodu 4. listopadu 1918 jmenoval Národní výbor v Praze prvý reprezentativní slovenský ústřední orgán, známý pod názvem Skalická vláda.[85] Předsedou se stal V. Šrobár, který kromě toho obstarával spojení s Národním výborem v Praze, vyřizoval věci politické a zdravotnické, církevní a případně diplomatická jednání s Maďary. Administrativa, zemědělské věci a aprovizace na Slovensku spadaly do kompetence P. Blaha, I. Dérer se staral o vojsko a četnictvo, železnice, poštu a telegrafní službu A. Štefánek o otázky školské a tisk. Konečně podplukovník A. Hanačík se stal velitelem četnictva. Vojenské velitelství v Brně tomuto orgánu přidělilo 70 členou skupinu četníků a kromě toho měl k dispozici dvě setniny vojska. V. Šrobár tak mohl začít s postupnou okupací Slovenska,[86] Sídlem vlády se stala Uherská Skalica, kde 6.listopadu 1918 se na velkém lidovém shromáždění ujala moci. Postavení Skalické vlády bylo však značně problematické, jak později přiznal i buržoazní publicista F. Peroutka: **Její síla nezakládala se na energii země, která měla vládnout, nýbrž na české podpoře. Dokonce nemohla ani proniknout do Slovenska a zdržovala se na samém jeho okraji.“**[87] Navíc zcela ignorovala martinskou Národní radu, zdůvodňujíc to snahou vystříhat se vzniku dualismu.[88] Činnost tohoto slovenského orgánu však byla velmi krátká a vcelku bezvýznamná. Skončila 14. listopadu 1918 v souvislosti s ustavením první československé vlády.[89] Do této doby rovněž patří vytvoření Klubu slovenských poslanců v rámci Národního shromáždění, jehož vznik je také neklamným důkazem o úmyslech pražského ústředí co nejdříve rozšířit svůj vliv na Slovensko.[90]

Vývoj nové místní správy jak na slovenských vesnicích, tak ve městech, byl přece jen vzhledem k značně komplikovanější politické situaci složitější a různorodější než předpokládaly základní, námi již citované dokumenty jak Slovenské národní rady, tak pražského ústředí. I když vliv těchto dokumentů na vznik místních národních rad a národních výborů na Slovensku není možné podceňovat, přece jen v drtivé většině hlavní iniciativa vzešla živelnou cestou zdola. Přitom je třeba při zkoumání vzniku místních národních rad na slovenském území dost výrazně diferencovat mezi vznikem těchto výborů na vesnicích a obdobných orgánů ve městech.

Nejtypičtější formou vzniku vesnických místních národních rad bylo jejich zvolení na základě veřejného hlasování na lidových shromážděních jednotlivých obcí. Tato lidová shromáždění se buď uskutečnila za organizační podpory župních nebo okresních výborů Slovenské národní

rady, nebo k nim docházelo[91] v důsledku iniciativy místních činitelů a aktivity širokých mas domácího vesnického obyvatelstva.[92] I když hlavním cílem těchto obecních lidových shromáždění bylo vytvořit místní výbor SNR, případně i národní gardy, jejich poslání, jak dále uvidíme, bylo mnohem širší. Tím byl zjevně poznačen i celkový jejich průběh a obsahová náplň. Shromáždění většinou předsedal nejstarší, nejváženější nebo politicky nejagilnější příslušník obce, který obyvatelstvo obeznámil s hlavním posláním jednání, tj. s nutností zřídit v obci národní radu, resp. gardu. Zároveň byla většinou přečtena Martinská deklarace nebo „Ohlas" SNR z 8. listopadu 1918. Řečník rovněž seznámil obyvatelstvo s nejnovějšími událostmi doma i ve světě a vyjádřil se k nutnosti vytvoření společného československého státu[93] Jen v některých ojedinělých případech byl místní výbor SNR zvolen tajným hlasováním.[94] Tento vcelku velmi demokratický způsob tvorby místních národních rad měl, jak rovněž dále uvidíme, významný dopad především na sociální složení těchto orgánů.

Je pochopitelné, že forma tvorby místních národních rad a národních výborů na slovenském území byla povětšinou modifikována jak místem, tak časem jejich vzniku. Proto poněkud jiná situace byla na středním Slovensku, kde vliv martinského ústředí byl dost bezprostřední, ovšem podstatně jinak tento proces probíhal na východním a západním Slovensku, kam kontakty martinské Slovenské národní rady buď vůbec nesahaly nebo byly většinou jen zprostředkované. Navíc zde významnou roli sehrály i vlivy maďarských národních rad a pražského ústředí.

Je pochopitelné, že nejintenzívnější proces tvorby místních orgánů Slovenské národní rady probíhal na středním Slovensku. Ovšem i zde můžeme pozorovat v tomto směru značnou rozmanitost forem. Nejvýrazněji v duchu martinských dokumentů z prvních listopadových dnů roku 1918 se nesl vznik místních výborů SNR turčanské župy. Z toho důvodu v této oblasti iniciativa zdola nebyla tak výrazná jako v ostatních částech slovenského území. Povětšinou v souladu s názorem představitelů martinské Slovenské národní rady, vyjádřeném v „Ohlasech" ze 3. a 8. listopadu 1918, docházelo k přeměnám obecních zastupitelstev v místní výbory SNR, někdy i tou formou, že staré obecní zastupitelstvo složilo slib věrnosti SNR i bez lidového shromáždění. Naopak podstatně jiná byla například situace v obcích Liptova, kde proces vytváření nové místní lidové administrativy probíhal, hlavně zpočátku, bez jakéhokoli přímého organizátorského vlivu martinského vedení Slovenské národní rady. V důsledku vcelku výhodných podmínek došlo k tomu, že v Liptově celý župní administrativní aparát se přidal na stranu SNR, čímž vlastně již 1. listopadu 1918 byl vytvořen 25 členný župní liptovský výbor Slovenské národní rady, který vzápětí vyzval obce Liptova, aby vytvářely místní výbory SNR a z těchto výborů vyslaly svoje důvěrníky

do župního výboru v Liptovském Mikuláši.[95] Od počátku liptovský výbor SNR, na rozdíl od martinského ústředí, vyzíval k volbě nových orgánů místní moci a správy, které se měly bezvýhradně vytvářet na lidových shromážděních. Rovněž ústřední řízení těchto místních orgánů zde bylo pojato poněkud jinak než v turčanské župě. Do Sv. Mikuláše byly svolány od 12. listopadu 1918[96] schůzky důvěrníků jednotlivých místních výborů SNR v Liptově, na nichž se projednávaly zásadní otázky správního charakteru. **„Tento proces utváření místních SNR v Liptově v prvých dnech listopadu měl v porovnání s Turcem nejen citelně větší intenzitu, ale i zjevně organizovanější charakter. Byl od začátku víc založený na iniciativě zdola, kterou se Liptovský výbor SNR snažil organizačně podchytit a celý proces aktivně podpořit. Totiž ne všechny místní SNR v Liptově, které se vytvářely již v prvých dnech listopadu, vznikly za přímé agitační podpory Liptovského výboru SNR. Například již pod datem 30. října 1918, tedy o dva dny dříve než vznikl samotný Liptovský výbor SNR, byl do Martina z obce Liptovská Teplá odeslán telegram následujícího znění: „=Náš výbor obce Liptovská Teplá připojuje se k Národní radě a volá ze srdce nazdar.=“**[97]

V důsledku iniciativy zdola, bez jakéhokoli přímého organizačního vlivu ústřední Slovenské národní rady, začaly se vytvářet místní výbory SNR i v dalších oblastech v Považí, na Kysucích a Oravě.[98] Jako odpověď na vytvoření městské maďarské národní rady vznikla již 2. listopadu 1918 místní rada v Žilině. 3. listopadu se v Dolním Kubíně vytvořila župní Oravská stoličná Slovenská národní rada.[98] 4. listopadu 1918 vznikl místní výbor SNR ve Veľké Bytči[100] atd. Podobných příkladů bychom mohli uvést celou řadu. Stačí pohlédnout do podrobného soupisu dosud zjištěných orgánů nové moci na Slovensku v letech 1918 — 1919 sestaveného M. Hronským[101] a musíme se plně ztotožnit s konstatováním Slovenského deníku[102] reagujícího na tuto neočekávanou aktivitu v Považí slovy: „Ze všech stran dostáváme zprávy, že Slováci zakládají místní výbory Slovenské Národní Rady. Tak se stalo posledně v Žilině, v Dolním Kubíně, v Ružomberku, v Mikuláši atd. To stejné se děje i na vesnicích. Prosíme, aby každý místní výbor hned oznámil svoje ustavení výkonnému výboru Slov. Nár. Rady v Turč. Sv. Martině s poznámkou, kdo je místním předsedou a tajemníkem. To je potřebné pro to, aby ústředí vědělo o každém pohybu na Slovensku.“ V průběhu prosince se proces vytváření místních národních rad postupně přenesl i do dalších žup středního Slovenska, a tak v polovině prosince mohly Národní noviny konstatovat, **„že zřizování vesnických odborů v posledních dnech dělo se živějším tempem“.**[103] Ve stejném duchu se nesl i komentář k činnosti národních rad, uveřejněný začátkem ledna 1919 ve stejných novinách. Byl uveden slovy: **„Téměř v každém čísle Národních Novin máte nápis: Národní Rada se zřídila . . . Ano, Národní Rada byla zřízena. To, co se**

30. října s Národní Radou začalo, bylo jako pohnutí laviny, která jde dále, dále, pokud nezaplaví i poslední koutek, i nejzápadnější obce Slovenska. — A jde to jaksi vždy rychlejším tempem . . . Když bychom na mapě Slovenska do každé obce, kde se utvořil odbor Národní Rady, zapíchli malou vlaječku, byla by jich již pěkná hromada. A to je potěšitelné.“[104]

Vzhledem k objektivním podmínkám přece jen poněkud pomalejší byl vývoj nových orgánů státní moci a správy na východním Slovensku. Sice již prvý obecní výbor tam vznikl 4. listopadu 1918 ve Štrbě, ovšem rozsáhlejší iniciativu směřující k zakládání místních výborů Slovenské národní rady zde můžeme spatřovat až po 18. listopadu 1918.[105] K mapovějšímu zakládání těchto orgánů docházelo však až v druhé polovině prosince 1918 a v průběhu ledna 1919.[106] použijeme-li slov L. Tajtáka, můžeme při hodnocení vzniku místních Slovenských národních rad na východním Slovensku konstatovat, **„že místní slovenské národní rady na východě nezískaly takový politický a společenský vliv jako maďarské národní rady, podporované sebevědomou a mocnou maďarskou buržoazií, ba i maďarskými sociálními demokraty. A nedosáhly ani takového vlivu jako slovenské národní rady na ostatním území Slovenska.“**[107] Situace se zde především zkomplikovala vytvořením tzv. Východoslovenské národní rady a později tzv. Dvorcsakovy republiky, obě orientované promaďarsky, což mělo prohloubit administrativně správní a teritoriální roztříštěnost Slovenska, a zejména zpochybit postavení a funkci martinské Slovenské národní rady na celém území Slovenska.[108]

Přece jen mnohem rychlejší než na východním Slovensku byl vývoj nových místních mocenských a správních orgánů na západním Slovensku. Již 2. listopadu 1918 byla vytvořena místní slovenská národní rada v Brezové, která „vzala celou výkonnou moc do rukou a prostřednictvím k tomu vytvořených ochránců a strážných bdí nad veřejným majetkem“.[109] O dva dni později se vytvořila místní národní rada ve Vrbovcích.[110] Poté můžeme pozorovat vznik těchto orgánů i v dalších obcích jako byla Turá Lúka, Myjava, Stará Turá a řada dalších.[111] Přece však jen značná vzdálenost od martinského centra umožňovala pronikání českého a maďarského vlivu. Určitou, i když přece jen krátkodobou roli sehrála Skalická Šrobárova vláda a přítomnost českých ozbrojených jednotek. To nic nezměnilo na tom, že i v této části Slovenska proces vytváření národních rad byl vcelku dost intenzívní. Tuto skutečnost přiznaly i úřední noviny Skalické vlády Sloboda, Když konstatovaly, že **„ v celém piešťanském okrese jsou již utvořené Národní Rady (dočasné obecní výbory) s rychtářem v čele, které složily přísahu Československé republice“.**[112] v porovnání se středním Slovenskem však přece jen

vývoj národních rad nebyl takového rozsahu jak předpokládalo martinské centrum.

Vše, co zatím bylo uvedeno o vzniku národních rad na Slovensku, platí více méně pouze o vesnických orgánech. Podstatně jiná situace byla ve městech. Na jiném místě jsme již uvedli, jak vznikly městské nebo župní výbory v Bratislavě, Zvoleni, Bytči a Trenčíně. Pro zakládání výborů Slovenské národní rady ve větších městech je příznačné, jak uvádí M. Hronský,[113] že se uchytily jako poměrně velmi málo početné orgány za iniciativy některých národně uvědomělých jednotlivců. Například v Banské Bystrici vznikl výbor SNR za iniciativy některých členů Slovenské národní strany. V Topoľčanech mu vytvořil zázemí jakýsi nově vytvořený Slovenský spolok pod vedením dr. Brežného. V Trenčíně tuto iniciativní funkci plnil v podstatě osamělý K. Štúr, podobně jako R. Markovič v Novom Meste nad Váhom, V. Pauliny ve Zvoleni a J. Slabeycius v Brezně atd. Mimo jiné právě v Brezně byla místní SNR 22. listopadu 1918 přetvořena z bývalé Občanské rady.[114]

Na lidových shromážděních městské národní rady, na rozdíl od venkovských, vznikaly jen zcela výjimečně. Těmito shromážděními, které se většinou konaly až později, byly městské výbory SNR už jen potvrzeny, případně rozšiřovány. Ne jednou se však stalo, že došlo i k volbě nového výboru SNR. Na západním Slovensku mnoho národních výborů nebo národních rad vzniklo rovněž pod vlivem československých vojenských jednotek, které sem se Šrobárem a jeho vládou přišly v průběhu listopadu 1918.[115] Koncem prosince 1918 a začátkem ledna 1919 se postupně začínají vytvářet městské národní rady i na východním Slovensku.

V čem můžeme spatřovat hlavní rozdíly při zakládání nových místních orgánů státní moci a správy v českých zemích a na Slovensku? Pominemeli značnou terminologickou nejednotnost při označování těchto orgánů, zvláště na slovenském území, nemůžeme nevidět výraznou rozdílnost tohoto procesu i z řady dalších aspektů.

V době, kdy na Slovensku se teprve nesměle začínala prosazovat myšlenka tvorby slovenských národních rad, v českých zemích existovala, někdy již i několik měsíců, hustá síť okresních i místních národních výborů. Vývoj na Slovensku byl v tomto směru tedy až o několik měsíců pomalejší. Tato skutečnost, jak jsme ukázali, vyplynula ze zcela odlišné politické situace vyznačující se podstatně pomalejší aktivizací celkového slovenského politického života, nepřipraveností slovenských politických činitelů na boj o národní samostatnost, plynoucí z malých politických zkušeností, v důsledku ještě nedostatečné politické vyzrálosti, nemající pevně zformulovaný politický program odrážející cítění slovenského lidu a podřizující se společensko ekonomickým podmínkám, v nichž slovenský národ byl nucen pod maďarskou nadvládou žít-

Uvedený časový posun v tvorbě mocenských a správních orgánů na slovenském území nebyl zdaleka jedinou odlišností od obdobného vývoje v českých zemích. Značné rozdíly byly i v samotné formě vzniku těchto orgánů. V českých zemích formování národních výborů bylo převážně dílem úzké skupiny veřejně aktivních představitelů jednotlivých politických stran centrálně řízených z Prahy. Naopak při zakládání slovenských národních rad můžeme pozorovat, až na výjimky v okolí přímého vlivu martinské Slovenské národní rady, rozsáhlou živelně se projevující aktivitu širokých mas slovenského obyvatelstva. S určitou dávkou schematičnosti z toho můžeme vyvodit, že na rozdíl od Slovenska, kde místní národní rady a obdobné orgány svým charakterem jím odpovídající vznikly z iniciativy zdola v důsledku silně vyhraněného protimaďarského národního cítění, v českých zemích tento proces byl přece jen výrazněji řízen centrálně pražským Národním výborem. Z toho je zřejmé, že pražský Národní výbor měl mnohem pevněji ve svých rukou celý proces vytváření okresních a místních národních výborů v českých zemích než ústřední martinská národní rada na Slovensku, jejíž přímý vliv sahal prakticky jen na bezprostřední martinské okolí. Tím byla dána mnohem větší unifikovanost těchto orgánů v Čechách než na Slovensku.

Určitý rozdíl je možné vidět i v tom, že v Čechách tyto orgány až na nepatrné výjimky vznikly vedle starého byrokratického z Rakouska převzatého správního aparátu, a touto skutečností, jakož i reakčním stanoviskem pražského Národního výboru, byly přinuceny s těmito většinou značně zkompromitovanými úřady spolupracovat. Naopak v mnoha slovenských městech a vesnicích se národní rady, poté co uherská státní správa doznala téměř úplného rozkladu, staly jedinými orgány majícími v rukou veškerou moc i správu na daném území.

Rozdílnost byla i ve struktuře soustavy těchto orgánů, odpovídající vžité tradici na příslušném území. Z toho důvodu můžeme v Čechách, na Moravě a ve Slezku vidět kromě zemských národních výborů, hrajících roli ústředních orgánů, obdobné orgány na úrovni okresů a obcí, kdežto na slovenském území vedle místních a městských výborů Slovenské národní rady se v mnoha případech utvářely župní výbory SNR, které svým rozsahem místní působnosti těžko můžeme přirovnávat k okresním výborům v Čechách. Z toho vyplynula i poněkud jiná hierarchie podřízenosti a nadřazenosti těchto orgánů v Čechách a na Slovensku. V českých zemích, pomineme-li určitou rozpornost v chápání postavení ústředního moravského a slezského národního výboru, přece jen všechny okresní a místní národní výbory se bezvýhradně považovaly za podřízené orgány pražského Národního výboru. Pochopitelně nepočítáme v to obdobné orgány v německých okresech, jejichž separatismus byl zřejmý hned od samého počátku vzniku ČSR. V případě slovenských místních národních rad tomu tak vždy nebylo. Především v západním Slovensku některé

místní orgány vzniklé pod přímým vlivem Švehlovy dočasné slovenské vlády a za přítomnosti československých ozbrojených jednotek, přísahaly věrnost pražské vládě a nikoli martinskému ústředí. O faktické možnosti řízení a ovlivňování místních výborů SNR z Martina jsme již hovořili na jiném místě. Rovněž z pochopitelných důvodů, zde nechceme rozvádět problematičnost samotného postavení martinské Slovenské národní rady podstatně jinak chápané jejími členy a jinak pražským Národním výborem.

Rozdíly mezi nově vzniknuvšími českými a slovenskými orgány státní správy však nebyly jen z hlediska formy jejich vzniku, ale podstatně se odlišovaly jak svým politickým, tak sociálním složením, rovněž však i vlastní organizační strukturou.[116]

* * *

Národní výbory jakožto orgány státní moci a státní správy hned po vzniku ČSR se stávaly stále více předmětem kritiky představitelů české buržoazie, která se obávala, aby nedošlo k jejich využití při realizaci sociálně třídních požadavků dělnické třídy. Problematikou národních výborů se zabýval pražský Národní výbor velmi podrobně již na plenární schůzi dne 2. listopadu 1918. Z celkové rozpravy bylo zřejmé, že většina členů předsednictva požadovala zakročení vůči těmto orgánům místní moci. Přesto se však agrárníkům zastoupenými A. Švehlou ještě nepodařilo prosadit zrušení těchto orgánů.[117] Prezidium pražského Národního výboru pouze dostalo za úkol vydat pro okresní národní výbory „regulativ". Druhý den byla potom v denním tisku uveřejněna výzva, v níž bylo všem národním výborům připomenuto, **„aby se zdržovaly samovolných aktů a zasahování do veřejné správy, neboť mohou vyvolat jen zmatky a chaos a aby bez předchozího zmocnění prezidia Národního výboru nepodnikly žádné kroky, jimiž se zasahovalo do dosavadní organizace veřejných úřadů."**[118]

Diskuse o národních výborech na půdě Národního výboru pražského pokračovala 9. listopadu 1918, kde dokonce předseda sociální demokracie označil národní výbory za filiálku agrární strany.[119] O čtyři dny později se konalo za řízení Fr. Soukupa poslední zasedání pražského Národního výboru. Prostým rozšířením počtu členů byl přeměněn tento orgán v prozatímní Národní shromáždění, které na svém prvním zasedání zvolilo předsedou pravicového sociálního demokrata Fr. Tomáška, prohlásilo dynastii habsbursko-lotrinskou za zbavenou všech práv na české země, vyhlásilo republikánskou formu státu, zvolilo T. G. Masaryka prezidentem republiky a vytvořilo první československou tzv. všenárodně koaliční vládu složenou ze zástupců všech hlavních politických stran v čele s příslušníkem státoprávní demokracie Karlem Kramářem, zástupcem českého velkokapitálu. Republika byla tedy definitivně konsti-

tuována, buržoazie za podpory oportunních předáků sociálně demokratické strany se pevně chopila veškeré moci ve státě. Nadešel tedy čas skoncovat se všemi provizorii a zlikvidovat vše, co by mohlo jakkoli ohrozit mocenské postavení české buržoazie. Další osud národních výborů byl tedy zpečetěn, poněvadž se staly institucí pro vládnoucí kruhy zcela nepohodlnou. Toto mimo jiné dokazuje i „povzdechnutí„ K. Kramáře v dopise z 16. listopadu 1918 ministru zahraničních věcí ČSR E. Benešovi, že **„kdybychom neměli místních národních výborů, které dělají přímo úžasné věci ve zbytečné horlivosti, prohlížejí lidi skoro do naha na drahách, berou jim všechno atd., šlo by to docela dobře“.**[120]

K likvidaci národních výborů pochopitelně nemohlo dojít okamžitě. Proto bylo použito taktiky postupné likvidace, spočívající v omezování jejich pravomoci. Snahou pražského Národního výboru bylo orientovat tyto místní orgány pouze na řešení otázek hospodářského charakteru a na problémy v zásobování. Většině národních výborů se však tyto tendence nelíbily. Především byla odmítána spolupráce s okresními hejtmanstvími. Například v protestním dopise okresního národního výboru v Jičíně, zaslaném 11. listopadu 1918 do Prahy, se doslova uvádělo: **„Pro protilidové a protičeské působení ztratily staré úřady rakouské naprosto důvěru lidu, což dosvědčují četné deputace docházející okresním národním výborům a slibující pracovat jen tehdy, bude-li okresní národní výbor dozorčím orgánem úřadů státních. Odstranění okresního národního výboru z tohoto místa povede k nesnázím ve veřejné správě, protože lid chce poslouchat jen okresní národní výbor“.**[121] Podobné stanovisko zaujal například i okresní národní výbor v Kostelci nad Černými lesy.[122] Stejně tak protestovalo jen ve východních Čechách celkem jedenáct národních výborů. Ne jinak tomu bylo i v ostatních částech republiky.[123] Jako odpověď bylo dne 20. listopadu 1918 publikováno nařízení **„že veškeré legitimace vydané národním výborům pro pořadatele prohlašují se za neplatné a funkce pořadatelů, vzhledem k převzetí jejich funkcí příslušnými orgány, prohlašují se za zaniklé“.**[124]

Proces likvidace národních výborů vyvrcholil začátkem prosince 1918, kdy se pro českou buržoazii již vytvořily vcelku příznivé podmínky. Dne 4. prosince 1918 bylo na schůzi vlády z podnětu zahraničního výboru Národního shromáždění na návrh ministerského předsedy K. Kramáře **„usneseno národní výbory rozpustit z důvodů, že svůj úkol splnily a že veškerá moc státní správy přechází nyní v ruce jednotně organizované vlády“.**[125] Na základě tohoto byl na prezidiu ministerstva vnitra vypracován návrh provolání, jímž se, v jeho definitivním znění ze 4. prosince 1918, rušila činnost národních výborů.[126] Provolání bylo 7. prosince 1918 předloženo ministerským předsedou vládě[127] a 8. prosince 1918 otištěno v denním tisku.[128] Po úvodních děkovných frázích, v nichž se vyjadřovala vděčnost národním výborům za jejich činnost, se konsta-

tuje, **„že úkol národních výborů dnes je splněn."** Dále je uvedeno krátké zdůvodnění tohoto rozhodnutí. **„Přestaly mimořádné poměry a my musíme ukázati, že naše nová republika dovede vyplniti svou státní správou všecky úkoly moderního státu a zaručiti klidný rozvoj událostí"**. A dále se pokračovalo: **„Není tudíž nadále možno, aby správa státní vedena byla samostatnými orgány místními, ani ústřední vládě, ani Národnímu shromáždění nezodpovědnými. V naší republice pevná vůle musí býti rozhodující, vůle Národního shromáždění a vlády jemu zodpovědné. Ministerská rada se tudíž jednomyslně usnesla prohlásiti činnost všech národních výborů za skončenou. Činí tak jen v zájmu jednotné, spořádané správy státní, i v zájmu opravdové konstitučnosti, aby uplatnila tak v celém státním životě zásadu naprosté zodpovědnosti každého sboru veřejné správy Národnímu shromáždění, nikoli aby i v nejmenším chtěla vysloviti nedůvěru národním výborům. Naopak, upřímě a srdečně jim děkujeme za všechny neocenitelné služby, které v nejtěžších dobách prokázaly mladé naší republice."** Provolání potom končí slovy: **„Vláda přejímá celou a plnou zodpovědnost za veškerou správu. Do výkonu orgánů státní správy nikdo více nesmí se vměšovati a nikdo vykonávati úkony státní správy bez zmocnění nebo nařízení příslušných úřadů. Avšak vláda bude vděčna všem, kteří měli příležitost nahlédnouti nyní v činnost státní správy, za veškeré rady, pokyny, za všecka upozornění a bude její snahou, aby nejen všecky zlořády vymýtila, nýbrž aby také spolu s Národním shromážděním pracovala na demokratickém a sociálně spravedlivém rozvoji našeho svobodného života"**.[129] Provolání bylo vytištěno ve formě letáků a rozesláno k distribuci místodržitelstvím v Praze a v Brně a zemské vládě v Opavě. Vedoucímu každému z těchto úřadů se ukládalo, aby **„neprodleně prohlásil činnost národních výborů za skončenou, jim jménem vlády poděkoval a děkovné přípisy doručil"**.[130] Skutečné důvody likvidace národních výborů se samozřejmě v prohlášení neobjevily a ani objevit nemohly. Charakter národních výborů zcela neodpovídal zájmům vládnoucí třídy a představitelů politických stran stojících v čele tehdejšího politického života. Celkové složení a vcelku pokrokové tendence, které se objevily v činnosti těchto orgánů, nedávaly záruku buržoazní vládě, že budou garantem realizace buržoazních zájmů v oblasti státní správy. Tento důvod se již mnohem jasněji ukázal v úřední připomínce prezidia ministerské rady z 6. prosince 1918, podávající interní zdůvodnění akce likvidace národních výborů v níž bylo mimo jiné konstatováno: **„Ze všech stran docházejí zprávy do ministerstva vnitra, že při státním převratu dne 28. října t.r. ve městech ustavivši se národní výbory zasahují neblahým vlivem do všech oborů veřejné správy, což má za následek úplnou dezorganizaci veřejné správy. Je tudíž v zájmu autority státní, aby okresní národní výbory byly buďto úplně rozpuštěny, anebo**

uznány pouze jako poradní orgány správních úřadů. Za účelem konsolidace a utužení státní autority, usnesla se ministerská rada dne 4. prosince 1918, aby okresní národní výbory byly rozpuštěny a jim za jejich obětavou činnost, osvědčenou při státním převratu, vzdány díky".[131]

Jako doplněk k prohlášení o zrušení národních výborů je možné posuzovat zprávu zveřejněnou v denním tisku 10. prosince 1918 pod názvem Z předsednictva ministerské rady, v níž byly požádány národní výbory **„v místech, kde dosud nefungují orgány pravidelné státní správy"** aby pokračovaly ve své činnosti.[132] Problematika menšinových národních výborů se dostala na program schůze vlády ještě 30. prosince 1918 v souvislosti s projednáním otázky, z jakých prostředků má být jejich činnost hrazena.[133]

Při hodnocení zrušení národních výborů je však třeba se na věc podívat i z druhé strany. V mnoha případech totiž samy národní výbory svou činností zavdaly příčiny k některým oprávněně kritickým názorům na jejich působení. Mnohdy činnost těchto orgánů trpěla nezdravým místním patriotismem. Nařízení neměla vždy patřičnou úroveň. Nebyly ani příliš spolehlivými orgány co do úřední striktnosti a spolehlivosti, přesnosti a disciplinovanosti, tak jak tomu bylo u státního aparátu. mnohdy se národní výbory odmítly podřídit celostátním zájmům atd.[134]

Vyjímku ze zrušení národních výborů vytvořily jen menšinové národní výbory a ty, jejichž existenci si vyžádaly mimořádné okolnosti v příslušném okrese. K těmto výjimkám patřil zejména kladenský národní výbor, za který se postavilo především kladenské dělnictvo, jež si nedovedlo další osud republiky bez národních výborů představit,[135] a tak se 11. prosince 1918 usnesl na plenární schůzi proti rozpuštění protestovat.[136] Vláda byla pod tlakem okolností nucena mlčky souhlasit s jeho činností a tak působil až do poloviny května 1919, kdy rozhodující iniciativu na Kladně postupně převzala dělnická rada.[137] Činnost menšinových národních výborů potom trvala ještě téměř půl druhého roku, pokud se ovšem samy nerozešly dříve. [138] Na území s německou menšinou měly hrát úlohu ochránce českého obyvatelstva.[139] Na tom, že nebudou vyvíjet další činnost, se samy usnesly na sjezdu konaném 6. června 1920 v Zábřehu. Tím byla udělána definitivní tečka za jejich existencí v předmnichovské Československé republice.

Stejný osud jako národní výbory brzy postihl i národní rady na Slovensku. Při jejich likvidaci sehrálo rozhodující roli především ministerstvo pro správu Slovenska v čele s dr. V. Šrobárem, prosazující zájmy české buržoazie, jíž se pochopitelně činnost národních rad v žádném případě nehodila do jejich koncepce politického i hospodářského ovládnutí Slovenska. Svou roli však sehrály i některé další skutečnosti. Slo-

vensko se v listopadových a prosincových dnech roku 1918 dostalo do velmi složité situace a to jak z hlediska politického, tak národnostního. Martinskému ústředí se nepodařilo zcela rozšířit svůj vliv na ostatní části slovenského území, nehledě na to, že martinská Slovenská národní rada se od samého počátku považovala pouze za dočasný orgán. Vliv Budapešti, především na východní Slovensko, byl stále značný. Činitelů, kteří měli zájem na prosazení svých zájmů na Slovensku, připočítáme-li k tomu revoluční nálady slovenských dělníků, rolníků a vojáků vracejících se ze sovětského Ruska, bylo zcela neúměrné množství, přičemž jejich působení bylo mnohdy přímo protichůdné. Rozhodujícím subjektem však, jak ukázal další vývoj, byla česká, resp. československá buržoazie, pro niž jakékoliv slovenské národní orgány nemohly být zárukou spolehlivosti realizace jejich zájmů.

O nepřijatelnosti slovenských národních rad pro československou vládu svědčí například názor Ivana Markoviče, za války blízkého spolupracovníka T. G. Masaryka, který vyjádřil v dopise V. Šrobárovi ze dne 28. listopadu 1918: **„Není dost jasná úloha těchto rad v jednotlivých městech. Zda je jen politická anebo i administrativní. Poslední eventualita by se mi zdála nebezpečná, neboť by se podobala ruskému sovětismu. Soudíc podle zákona č. 1 předpokládám, že i v administraci Slovenska bude předběžně dodržený pořádek. Jen žádný sovětismus, nedávat právní moc do rukou náhodně vzniklých a podobných rad“.**[140] Sám V. Šrobár svoje stanovisko k tomuto problému vyjádřil v dopise Ivanu Hálkovi z Prahy ze dne 16. prosince 1918, v němž mimo jiné napsal: **„ . . . . kdo chce sloužit celému státu, nemůže být odvislý od nějaké Národní rady v Terchové“.**[141]

Stejně jako v případě českých národních výborů nebylo možné k zrušení národních rad přistoupit okamžitě, ale bylo třeba pro tento akt připravit vhodnou politickou atmosféru. Jedním z prvních kroků v tomto směru bylo vytvoření Matice slovenské na Nový rok 1919 za účasti V. Šrobára a dalších čelných představitelů slovenského politického života. O tom, že tento akt byl dobře načasován svědčí i jeho ohlas ve slovenském tisku.[142] V. Šrobárovi i politickým exponentům kolem něho seskupených bylo totiž od začátku jasné, že bude třeba ještě před zrušením martinské Slovenské národní rady vytvořit „náhradní“ instituci, která by ovšem ve skutečnosti byla bez jakéhokoli vlivu na politické dění. Tímto novým ústředím měla být právě Matice slovenská založená nejen na bohaté tradici, ale především opírající se o vřelý vztah slovenské veřejnosti. Zároveň V. Šrobár, aby zakryl skutečné cíle pražské vlády, při všech příležitostech na adresu národních rad nešetřil chválou,[143] vždy zdůrazňoval že **„ani nejméně nemá tendence protimartinské“**, a že **„nechce češtit, naopak chce svéráznost slovenskou nejen zachovat, ale i napomáhat“.**[144] O osudu Slovenské národní rady se rozpoutala diskuse na strán-

kách slovenských deníků,[145] jejíž cílem bylo rovněž připravit půdu pro jejich zrušení.[146]

Úvahami o zrušení národních rad se zabývalo Šrobárovo ministerstvo pochopitelně delší dobu,[147] resp. je možné předpokládat, že od počátku činnosti toto ministerstvo nepočítalo s jakýmikoliv slovenskými národními orgány, o čemž svědčí i text § 2 zákona o mimořádných přechodných ustanoveních na Slovensku č. 64 Sb. z. a nař. ze dne 10. prosince 1918, podle něhož zcela jednoznačně se vycházelo z recepce uherské administrativy.[148] Na základě tohoto zákona 25. prosince 1918 prezident T. G. Masaryk pověřil představitele italské vojenské mise generála Piccioneho vojenskou správou Slovenska, jejíž úkolem bylo s pomocí československých legionářů, narychlo zorganizovaných jednotek a četnických útvarů osvobodit Slovensko od maďarských vojsk a úřadů, potlačit revoluční hnutí a zabezpečit demarkační čáru mezi Maďarskem a Slovenskem.[149] Citovaným zákonem byly zároveň zrušeny uherské zákony a nařízení o zastoupení v uherském sněmu, potvrzeny dočasně ve funkcích státních i samosprávných úředníků zaměstnanci bývalého uherského království s podmínkou, že složí slib věrnosti Československé republice. Další podmínkou bylo, že splnomocněnec vlády uzná za vhodné vykonávat svěřenou funkci.[150] V návaznosti na to vydalo dne 27. prosince 1918 ministerstvo národní obrany instrukce pro vrchní velitele československého vojska na Slovensku generála Piccione o poměru vojenského velitelství k civilní správě v níž bylo sice na jedné straně stanoveno, že každý **„velitel jedná až do příchodu vládních orgánů v dohodě se slovenskými členy místní Národní rady“** vzápětí však bylo dodáno, že **„národním radám budiž podoktnuto, že přibírání jich k informacím netvoří prejudic pro jejich budoucí činnost, že naopak Národní rady po příjezdu vládních orgánů budou záhy rozpuštěny“.**[151]

Celý proces likvidace slovenských národních orgánů potom vyvrcholil vydáním nařízení č. 6/1919 Sb. Šr. z 8. ledna 1919 o rozpuštění národních rad,[152] jehož návrh vypracoval Referát administrace na základě direktiv vládní porady předsednictva ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska z 31. prosince 1918, na které K. Stodola – referent ministerstva pro pošty a železnice – si stěžoval, že prý národní rady vydávají nekontrolovatelné množství povolení k vycestování, což lidé zneužívají k pašování zásob do Polska a Maďarska.[153] Nařízení nabylo účinnosti od 23. ledna 1919, což měl být také poslední den existence národních rad.[154] **„Historie jednoznačně ukázala, že to byl nesprávný a osudný krok při rozvíjení buržoazní československé státnosti, determinovaný čechoslovakismem, který tímto definitivně ztrácel dočasný pozitivní charakter a začal se projevovat negativním a rozkladným způsobem; byl to současně projev omezeného buržoazního byrokratického centralismu, který se stal dalším osudným pilířem výstavby nového českoslo-**

venského státu.“[155] Pochopitelně, že proces likvidace národních rad se 29. lednem neskončil, ale mnoho z nich pokračovalo v činnosti ještě řadu týdnů.[156] Vojenská okupace problémy spojené se začleňováním Slovenska do unitárního československého státu a odstraňování maďarských vykořisťovatelských tříd zcela nevyřešila, k tomu bylo zapotřebí podstoupit dlouhodobý proces komplikovaný řadou specifických skutečností, které se v průběhu dvacátých let na Slovensku vyskytly a s nimiž se musela československá buržoazie postupně vyrovnat, než se jí zcela podařilo na slovenském území prosadit svůj výlučný vliv. **„Domácí slovenská buržoazie, zejména její liberálně pokroková část (hlasisti), podporovaná slovenskou sociální demokracií, se přihlásila k myšlence společného československého státu, ve kterém by politické zájmy slovenského národa reprezentovala Slovenská národní rada. Vytvořily se tak státoprávní předpoklady pro možnou národně politickou samosprávu (autonomii) Slovenska v rámci buržoazního Československa, které však pro odpor silnější československé buržoazie byly v krátkém období zlikvidovány. Čechoslovakisticko-centralistickou buržoazní koncepci společného státu potvrdila v tomto období již dočasná ústava — zákon č. 37/1918 Sb. z. a nař. ze dne 13. 11. 1918 a definitivně potom buržoazní ústava ČSR z 29. 2. 1920, která rozhodla o politickém charakteru československého státu jako diktatury buržoazie“.**[157]

* * *

POZNÁMKY

1 Někteří buržoazní autoři, aby zakryli reakčnost recepčního zákona, popírali právní kontinuitu mezi dřívějším rakouským právním řádem a právním řádem československým na základě vykonstruované teorie o rozdílu mezi tzv. materiálně právní a formálně právní kontinuitou. Viz např. F. Weyr: **Soustava československého práva státního,** Praha 1921, s. 51n.; L. Rašín: **Vznik a uznání Československého státu,** Praha 1926, s. 217n. k tomu srov. především kritický příspěvek V. Knappa: Dvě cesty československého práva: kontinuita a diskontinuita (1918, 1945), **Právník,** 118, 1979, s. 270n.

2 **Národní shromáždění republiky Československé v prvém desítiletí,** Praha 1928, s. 9.

3 Porady 14. října 1918 se zúčastnili: B. Franta, V. Pospíšil, J. Preiss, A. Rašín, P. Šámal, J. Scheiner, F. Sís a F. Pantůček. Viz k tomu F. Pantůček: Příprava státního převratu ve směru zákonodárství a správy, **Národní listy** z 28. října 1919; B. Franta: Vzpomínka, **tamtéž;** A. Rašín: Převrat z 28. října 1918; **tamtéž;** K. Hoch: **Alois Rašín, jeho život, dílo a doba,** Praha 1934, s. 249; J. Rošický: **Rakouský orel padá,** Praha 1933, s. 30n; F. Pantůček, J. Preiss: Návrhy textů zákonů, **Obzor národohospodářský,** 31, 1926; J. Opočenský: **Kritické poznámky o 28. říjnu 1918,** Praha 1926, s. 19; Z. Kárník: **Za československou republiku rad** (Národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917 — 1920), Praha 1963, s. 29; J. Galandauer: **Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce v české společnosti,** Praha 1977, s. 165.

4 V. Zaděra: **Politické strany v Národním shromáždění,** Praha 1930, s. 40. K tomu srov. Provolání ze dne 28. října 1918 Cyrila Papouška, starosty Svazu českých okresů, **Národní listy** z 30. října 1918.

5 **Národní listy** z 30. října 1918; **Právo lidu** z téhož dne.

6 J. Opočenský: **Kritické poznámky o 28. říjnu 1918,** s. 44n.; J. Opočenský: **Vznik národních států v říjnu 1918,** Praha 1927, s. 138n.; J. Opočenský: **Konec monarchie rakousko-uherské,** Praha 1928, s. 729n.

7 K. Laštovka: **Československé správní právo. Část zvláštní,** I. díl, Praha 1936. K tomu srov. J. Janák: K charakteru veřejné správy v počátečném období existence ČSR, **Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, řada historická (C),** Brno 1971 — 1972, s. 7.

8 **Národní listy** ze 7. listopadu 1918 nebo **Pražské noviny** ze stejného dne.

9 Některé další dokumenty k této problematice jsou uveřejněny v publikaci **Boj o směr československého státu I.** (říjen 1918 — červen 1919), sestavili: A. Kocman, J. Radimský, M. Trantírek, L. Urbánková, Praha 1965.

10 Podrobněji k tomu K. Schelle: Odraz vzniku Československé republiky v organizaci státní správy na Moravě, In: **Sborník příspěvků o vzniku Československa (Ke kritice buržoazní republiky),** Brno 1983, s. 36n.

11 Podrobněji k tomu K. Schelle: K organizaci státní správy ve Slezsku a na severní Moravě v době vzniku Československé republiky, **Časopis Slezského muzea,** série (B) — vědy historické, 32, 1983, č. 2, s. 124n.

12 **Robotnickej noviny** z 6. června 1918; **Slovenský týždenník** z 31. května 1918; V. Šrobár: **Boj o nový život,** Ružomberok 1920 s. 125; S. Zoch: Martinská deklarácia falšovaná, **Lidové noviny** z 11. února 1923.

13 Srov. opačný názor — L. Bianchi: Politický systém buržoazneho Československa do založení KSČ, In: **Ľubochňa — medzník na ceste k založeniu KSČ,** Bratislava 1971, s. 97.

14 M. Hronský: **Slovensko na rázcestí (Slovenské národné rady a gardy v roku 1918),** Košice 1976, s. 45.

15 Podrobněji N. Krajčovičová: Slovenská národná rada roku 1918, **Historický časopis,** 17, 1969, s. 177n.

16 M. Hodža: **Články, řeči, štúdie,** sv. VII (Slovensko a republika),Bratislava 1934, s. 13 — 16; M. Hodža: O Rašínovi, In: **Rašínův památník,** Praha 1927, s. 43 — 44.

17 K tomu M. Vietor: Samospráva v teórii a praxi uherského štátu za dualismu, **Historický časopis,** 15, 1967, s. 388n.

18 **Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalismu,** II. díl (1918 — 1945), Bratislava 1973, s. 52; M. Vietor: O niektorých právnehistorických a štátnoteoretických problémoch federácie, **Právny obzor,** 51, 1968, s. 681 — 682.

19 K tomu srov. K. Sidor: **Andrej Hlinka** (1864 — 1926), Bratislava 1934, s. 311; E. Stodola: **O menšinách a samospráve, Praha-Prešov** 1938, s. 97.

20 „Zápisnica" o jednání SNR konaného 31. října 1918 se objevila až v roce 1929. Otištěna byla ve **Slováku** ze dne 21. srpna 1929.

21 Cit. podle V. Chaloupecký: **Zápas o Slovensko** 1918, Praha 1930, s. 57.

22 K tomu srov. V. Chaloupecký: Martinská deklarace a její politické osudy, **Český časopis historický** 1928, s. 338, příp. zvl. otisk s. 14n.; J. Jirásek: **Slovensko na rozcestí** 1918 — 1938, Brno 1947, s. 37; J. Borovička: Martinská deklarace a její tajná klauzule, **Nová revue** 1933; J. Januška: **Z historie prevratu,** Trnava 1927.

23 V. Chaloupecký: **Zápas o Slovensko** 1918, s. 57 — 58.

24 M. Hodža: **Články, reči, štúdie,** sv. VII, s. 14

25 Například se diskutovalo o možnosti autonomie. V tomto směru bylo navrhováno, aby poměr Slovenska byl upraven podle vzoru někdejší chorvatské autonomie k Uhersku atd. K tomu srov. např. **Národnie noviny** z 11. března 1923, příp. **Národnie noviny** z 10. dubna 1926. Zastáncem autonomie byl především E. Stodola s odvoláním na zásadu „clara pacta — boni amici" a spoukazem na skutečnost, že pro Slovensko, vzhledem k velké odlišnosti poměrů od poměrů v českých zemích, je autonomie bezpodmínečně nutná. (E. Stodola: **Přelom,** Praha 1933, s. 181).

26 S. Zoch: Spor o tajnú klauzulu Martinskej deklarácie, **Slovenský denník** z 8. dubna 1926.

27 **Slovák** z 11. ledna 1928; J. Opočenský: **Zrození našeho státu,** s. 153; M. Ivanka: Proti tajnej irredente, Bratislava 1928, původně vydáno v **Národním denníku** 1928, čís. 42 — 49.

28 Pravděpodobně se však jednalo o původní Hodžovu koncepci, kterou Pantůček více méně neakceptoval.

29 S. Matoušek: **Vznik a vývoj společného státu Čechů a Slováků,** Praha 1980, s. 132.

30 M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** s. 97.

31 **Tamtéž.**

32 Ke složení národní rady viz **Národnie noviny** ze 7. listopadu 1918.

33 Cit. podle M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** s. 98.

34 J. Bolfík: **Z dejín robotnického hnutia v Gemeri do roku 1923,** Bratislava 1971, s. 47 — 48; T. Hajdu: Úloha rád v maďarskej októbrovej buržoazno-demokratickej revolúcii, **Historický časopis,** 3, 1955, s. 530n.

35 L. Tajták: Úsilie maďarských vládnúcich tried o udržanie Slovenska v rámci Maďarska roku 1918, **Historický časopis,** 14, 1966, s. 544.

36 K tomu mj. M. Hodža: **Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918,** Bratislava 1929, s. 40n.

37 M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** s. 100.
38 **Tamtéž,** s. 102.
39 M. Školník: Vplyv októbrovej revolúcie na východné Slovensko do vzniku Slovenskej republiky rád, **Historica Carpatica** (sborník Východoslovenského múzea v Košiciích), VIII, 1977, s. 11.
40 L. Tajták: **Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918,** Bratislava 1972; Ľ. Holotík: Októbrová revolúcia a revoluční hnutie na Slovensku koncem 1918, **Historický časopis,** 15, 1967, s. 490n.
41 **Národnie noviny** z 21. listopadu 1918.
43 Uvádí mj. M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** s. 215.
44 K. A. Medvecký: **Slovenský prevrat,** sv. IV, Bratislava 1930, s. 71.
45 **Národnie noviny** z 21. listopadu 1918.
46 **Národnie noviny** ze 14. listopadu 1918.
47 M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** s. 214
48 V. Šrobár: **Oslobodené Slovensko,** Praha 1928, s. 243n.
49 **Robotnické noviny** z 5. září 1918.
50 **Tábor** z 26. července 1918.
51 V. Peša: **Národní výbory v českých zemích roku 1918,** Praha 1962, s. 44.
52 M. Görtler a kol.: **V první linii** (Příspěvek k 60. výročí vzniku KSČ), Praha 1981, s. 23.
53 J. Horáček: **Turnovsko na úsvitu dělnického hnutí 1781 — 1921,** Turnov 1962, s. 83.
54 J. Frajdl, F. Ottmar: Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce v Pardubickém kraji (Stručný přehled událostí), **Okresní archív v Holicích 1959,** s. 8 — 9.
55 J. Hnát: **Vysoké Mýto v boji za národní samostatnost,** Vysoké Mýto 1934, s. 210; J. a M. Frajdlovi: **Národní výbory ve východních Čechách v roce 1918,** Hradec Králové 1968, s. 22. K zakládání a činnosti národních výborů na Pardubicku viz především E. Žandová, E. Frajdlová, F. Ottmar: 1917 — 1921 **(Materiály k regionálním dějinám Pardubického okresu 1917 — 1921),** Pardubice 1961.
56 V. Peša: **Národní výbory v českých zemích roku 1918,** s. 45.
57 **Tamtéž,** příl. č. XIX.
58 V Čechách to byly politické okresy Aš, Česká Lípa, Falknov (Sokolov), Cheb, Chomutov, Kadaň, Jablonné, Planá, Přísečnice, Rumburk, Šluknov, Teplá, Varnsdorf, Vrchlabí a Žlutice, na Moravě pak okresy Mikulov, Moravský Beroun a Rýmařov a ve Slezsku okresy Bruntál a Krnov.
59 Viz např. **Národní listy** z 31. října 1918.
60 Jako např. na Kladně, v Turnově, v Zábřehu, v Uherském Hradišti aj. — V. Peša: **Národní výbory v českých zemích roku 1918,** s. 46.
61 Např. na Litoměřicku, Děčínsku, Šternbersku, Šumpersku, Opavsku, Těšínsku a jinde.
62 V. Peša: **Národní výbory v českých zemích roku 1918,** s. 46.
63 Tak například okresní národní výbor v Duchcově se staral o celé severní Čechy, okresní národní výbor v Plzni o západní a okresní národní výbor v Českých Budějovicích o jižní Čechy nebo okresní národní výbor v Olomouci o severní Moravu. — V. Peša: **Národní výbory v českých zemích roku 1918,** s. 46.
64 Např. v Holicích — J. Frajdl, Fr. Ottmar: **Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce v Pardubickém kraji,** s. 8 — 9.
65 Např. křivoklátský národní výbor — M. Görtler a kol.: **V první linii,** s. 24.
66 V mnoha případech podnět ke vzniku ONV daly socialistické strany. Jako příklad

možno uvést vznik okresního národního výboru v Benešově. — **Památky revolučního hnutí Středočeského kraje,** okres Benešov, Praha 1973, s. 3.

67 **Slovácko** ze 7. listopadu 1918, č. 49.

68 **Právo lidu** ze 3. listopadu 1918.

69 **Klatovské listy** z 9. listopadu 1918, č. 45.

70 Viz např. stanovisko okresního národního výboru v Holicích z 5. listopadu 1918 — F. Frajdl: F. Ottmar: **Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce v Pardubickém kraji,** s. 8 — 9.

71 Jako např. v Oslavanech — V. Peša: Národní výbory v roce 1918 na Moravě a ve Slezsku, **Časopis Matice moravské,** 77, 1958, s. 270.

72 M. Götler a kol.: **Vprvní linii,** s. 32.

73 I když návrhy např. na rozpuštění nebo reorganizaci obecních zastupitelstev byly podávány již od začátku listopadu 1918. K tomu srov. např. Návrh na reorganizaci obecního zastupitelstva podaný Národnímu výboru v Praze Socialistickou radou v Praze-Smíchově dne 7. listopadu 1918 **(Boj o směr vývoje československého státu** I, dok. č. 233).

74 Např. rezignaci veškerých obecních zastupitelstev a dosavadních správních komisí vymáhala konference rakovnických dělníků pořádaná 15. prosince 1918 (**Rakovnický obzor** z 21. prosince 1918).

75 J. Janák: **Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu II. Období první a druhé republiky a okupace (1918 — 1945),** Praha 1971, s. 16 — 17.

76 Cit. podle M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** s. 114.

77 Viz **tamtéž,** s. 115

78 **Tamtéž.** Česká veřejnost se s „Ohlasem" seznámila až 18. listopadu 1918 v **Národních listech.**

79 Cit podle M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** s. 125.

80 **Tamtéž,** s. 128

81 **Tamtéž,** s. 129.

82 **Tamtéž,** s. 123.

83 **Tamtéž.**

84 **Tamtéž,** s. 124.

85 První pokusy o obsazení Slovenska se však uskutečnily již od 2. listopadu 1918. Jednalo se však o vcelku bezvýznamné akce, které také skončily neúspěšně. K tomu podrobněji Z. Ježek: **Boj o Slovensko,** Praha 1928, s. 39 — 40.

86 V. Šrobár: **Oslobodené Slovensko,** Praha 1928, s. 194n.; V. Chaloupecký: **Zápas o Slovensko 1918,** Praha 1930, s. 63; I. Dérer: **Slovensko v prevrate a po ňom,** Bratislava 1924, s. 22; Št. Janšák: Prvá slovenská vláda, vánoční číslo **Slovenského denníku** 1927, příp. **Český časopis historický,** roč. 34.

87 F. Peroutka: **Budování státu,** sv. I, Praha 1933, s. 179.

88 **Tamtéž.** S tím srov. Memorandum splnomocněnce Československé republiky ve Vídni Vlastimila Tusara o politickém vývoji na Slovensku po 28. říjnu 1918 a o nutnosti jeho vyklizení maďarským vojskem a návrh na novou demarkační čáru **(Boj o směr vývoje československého státu** I., dok. č. 11).

89 K tomu srov. Provolání československé vlády ke slovenskému lidu, vyzývající k zabezpečení národní svobody ze dne 15. listopadu 1918 (C. Merhout: Dokumenty našeho osvobození, Praha 1919, s. 183; **Boj o směr vývoje československého státu** I, dok. č. 141).

90 J. Rotnágl: Slováci v Revolučním národním shromáždění, In: **Slovenská čítanka,** uspořádal J. Kabelík, Praha 1925.

91 A to ve většině případů.
92 M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** s. 205.
93 **Tamtéž,** s. 206 — 207.
94 Dělo se tak povětšinou v obcích s menším počtem obyvatelstva.
95 **Tatranský Sokol** z 5. listopadu 1918.
96 **Tatranský Sokol** z 8. listopadu 1918.
97 M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** s. 117 — 118.
98 Podrobněji **tamtéž,** s. 117 — 118.
99 **Tatranský Sokol,** z 12. listopadu 1918.
100 **Národnie noviny** z 21. listopadu 1918.
101 M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** příl. č. VIII.
102 **Slovenský denník** z 9. listopadu 1918.
103 **Národnie noviny** z 15. prosince 1918.
104 **Národnie noviny** z 9. ledna 1919.
105 **Slovenský denník** z 21. listopadu 1918.
106 M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** příl. č. VIII.
107 L. Tajták: **Národnodemokratická revolucia na východnom Slovensku v roku 1918,** s. 65.
108 Ľ. Holotík: Októbrová revolúcia hnutie na Slovensku koncom 1918, **Historický časopis,** 15, 1967, s. 490.; L. Tajták: **Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918,** Bratislava 1972.
109 **Slobodný Slovák** Z 9. listopadu ŧ918.
110 **Slobodný Slovák** ze 14. prosince 1918.
111 M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** příl. č. VIII.
112 **Sloboda** z 25. prosince 1918.
113 M. Hronský: **Slovensko na rázcestí,** s. 214.
114 **Tamtéž,** s. 215.
115 Především v Holíči, Malackách, Trnavě atd.
116 K tomu podrobněji K. Schelle: K podílu dělnické třídy na organizování a činnosti národních výborů a národních rad v roce 1918, In: **K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu,** Praha, Univerzita Karlova 1984, s. 217n.
117 Archív Federálního shromáždění Praha (AFS), fond RNS, stenografický protokol z plenární schůze Národního výboru v Praze ze dne 2. listopadu 1918.
118 **Národní listy** ze 3. listopadu 1918. K podobným provoláním došlo i na Moravě. Např. dne 14. listopadu 1918 vydalo moravské místodržitelství výzvu k okresním národním výborům na Moravě v níž zdůrazňuje nepřípustnost zasahování těchto orgánů do působnosti orgánů státní správy (**Boj o směr vývoje československého státu I,** dok. č. 119).
119 M. Görtler a kol.: **V první linii,** Praha 1981, s. 31.
120 **Boj o směr vývoje československého státu** I., dok. č. 125; J. Klátil: **Národní výbory** (stručný nástin jejich vývoje a organizace), Praha 1952, s. 5.
121 **Boj o směr vývoje československého státu** I,. dok. č. 225.
122 K tomu J. Mrázek: Národní výbor v Kostelci nad Černými lesy v r. 1918, **Vlastivědný sborník Českobrdský,** II, 1959.
123 Srov. např. protest proti omezování své činnosti okresního národního výboru v zábřehu ze dne 7. listopadu 1918 adresovaný Národnímu výboru v Brně (viz **Boj o směr vývoje československého státu** I, dok. č. 222).
124 **Národní politika** z 20. listopadu 1918.

125 **Z protokolů schůzí první československé vlády 1918 — 1919,** k vydání připravily R. Machatková, I. Malá, Praha 1974, s. 18.
126 O rozpuštění byly vypracovány dvě verze. První koncipoval dr. Bradáč, kterou potom přeformuloval do přijatelnější druhé verze A. Švehla.
127 Státní ústřední archiv Praha, fond PMR, protokol ze schůze vlády ze dne 7. prosince 1918.
128 **Národní listy** z 8. prosince 1918.
129 **Tamtéž.**
130 Státní oblastní archiv Brno, fond G (sbírka mikrofilmů), 2205/7 — 2206/5.
131 **Tamtéž.**
132 **Národní listy** z 10. prosince 1918.
133 **Z protokolů schůzí první československé vlády 1918 — 1919,** s. 27.
134 J. a M. Frajdlovi: **Národní výbory ve východních Čechách,** s. 54.
135 A. Pěnička: **Kladensko v revolučních letech 1917 — 1921,** Praha 1954, s. 51.
136 **Slánské rozhledy,** č. 50 ze 14. prosince 1918; **Věstník Národního výboru pro okres kladenský a unhošťský,** č. 5 z 15. prosince 1918.
137 Z. Kárník: Kladenský národní výbor 1918, **Středočeský sborník historický** 2, Praha 1958, s. 5 — 30; **Pod rudým praporem Října. VŘSR a kladenští dělníci** (1917 — 1921), Kladno 1957.
138 Např. plzeňský okresní národní výbor ukončil svou činnost 18. října 1919.
139 **Pražské noviny** z 19. února 1919.
140 B. Kostický: Idey Veľkého októbra a revolučná situacia na Slovensku po vzniku ČSR 1918 — 1919, **Slovenská archivistika,** 14, 1979, s. 15.
141 V. Šrobár: **Oslobodené Slovensko,** s. 411.
142 **Slovenský denník** z 3. ledna 1919.
143 **„Přináším vám vřelé pozdravy československé vlády, která slovenského syna pověřila vedením slovenských záležitostí".** — zdůrazňoval v hlavním projevu V. Šrobár 1. ledna 1919 v Martině — **„Tam vládne největší láska vůči Slovákům, Slovensko je skutečně miláčkem celého národa. Budou vyplněné všechny naše touhy! Cítím a vyslovujeme vám srdečné díky, neboť vy jste byli ta národní rada, která zdvihla neohroženě slovenský prapor, která zachránila Slováky a Slovensko před katastrofou . . . Vzali jste všechno do svých rukou, zajistili všude klid a pořádek a zachránili naši čest. Díky za to."** (**Slovenský denník** z 3. ledna 1919).
144 V. Šrobár: **Oslobodené Slovensko,** s. 385.
145 **Národnie noviny** z 9. ledna 1919.
146 **Slovenský denník** z 29. prosince 1918.
147 Srov. V. Šrobár: **Oslobodené Slovensko,** s. 417 — 418.
148 **„Státní, samosprávní a církevní hodnostáři, úředníci a zaměstnanci bývalého království uherského prozatímně ponechají se ve svých úřadech s dosavadními požitky, složí-li slib poslušnosti Československé republice a uzná-li zmocněnec vlády, že i jinak jsou sto plnit své úkoly."**
149 Ľ. Holotík: Úloha talianskej a francúzskej vojenskej misie na Slovensku r. 1919, **Historický časopis,** 1, 1953, s. 586.
150 K. Urbanová: Obmezovanie kompetencie celoslovenského orgánu československej vlády v rokoch 1918 — 1921, **Právny obzor,** 51, 1986, s. 725.
151 V. Šrobár: **Oslobodené Slovensko,** s. 462.
152 **Úradné noviny** z 8. ledna 1919.
153 V. Šrobár: **Oslobodené Slovensko,** s. 267.

154 **Národnie noviny** z 23. ledna 1919.
155 S. Matoušek: K vzniku Československé republice, **Právněhistorická studie** 23, Praha 1980, s. 35.
156 Srov. k tomu M. Hronský: **Slovensko na rázcestí**, s. 269.
157 S. Matoušek: **K vzniku Československé republiky**, s. 35.

© Karel Schelle 1990

Die Entstehung der Tschechoslowakischen Republik und die Staatsverwaltung

Karel Schelle

Resumé

Erster Akt des tschechoslowakischen auf den Trümmern der zerfallenen Habsburger Monarchie entstandenen Staates war am Tag der Verkündung der Selbständigkeit die Erlassung des sogenannten Rezeptionsgesetzes, durch das die gesamte österreichische und ungarische politische Verwaltung sowie Selbstverwaltung übernommen wurden, deren Grundlagen sich unmittelbar nach der bürgerlich-demokratischen Revolution im Jahre 1848 gebildet haben.

Die Entstehung des tschechoslowakischen Staates bedeutete unumstritten einen wesentlichen Fortschritt im Vergleich mit Österreich-Ungarn. Die Reaktionsmonarchie, in der der moderne Kapitalismus mit den feudalen Archaismen durchsetzt wurde, ist von der bürgerlich-demokratischen Republik abgelöst worden. Die tschechische und slowakische Nation haben eigene Selbständigkeit gewonnen. Es hat sich ein Prozeß erfüllt, in dem sich die Tschechen und Slowaken in neuzeitige Nationen formiert haben. Der erreichte Fortschritt war jedoch historisch beschränkt. Die nationale und demokratische Revolution wuchs in die sozialistische Revolution nicht hinüber. Sie hatte keinen Führer in der Arbeiterklasse, und deswegen hat sie sich auf der bürgerlich demokratischen Entwicklungsstufe versteift. Die damalige Demokratisierung und Ablösung der nationalen Bourgeoisien in der Rolle der herrschenden Klasse haben jedoch weder die grundlegende Klassenstruktur, noch das kapitalistische Eigentum an den Produktionsmitteln gestört. Das politische System des neu gebildeten Staates wurde selbstverständlich Bestandteil des ganzen Systems der gesellschaftlichen Verhältnisse, in dem alle sozialen, politischen und geistigen Prozesse, also auch selbst das Wesen der sozialen und politischen Beziehungen, durch die ökonomischen Verhältnisse bestimmt wurden. Es beinhaltete alle allgemeinen Prinzipien des bürgerlichen politischen Systems. Deswegen war es nötig, daß der Aufbau sowie die Tätigkeit des staatlichen Apparates von den der bügerlichen Demokratie entsprechenden Prinzipien ausgehen: von dem bürokratischen Zentralismus, der formalen Demokratie, dem bürgerlichen Nationalismus u. a. Ausdruck dieser Anstrebungen war dann die Bildung eines streng zentralisierten bürokratischen staatlichen Apparats, eines Verwaltungssystems, in dem weder für die Nationalausschüsse, noch für andere ähnliche Organe Platz war, welche durch ihren Charakter dem bürgerlichen politischen System nicht entsprochen haben.

Die ersten Monate der Existenz des tschechoslowakischen Staates zeigten sich als die typische vom Kampf um die Macht charakterisierte Übergangsperiode. Die tschechische und slowakische Bourgeoisie nützten die Ergebnisse der nationalen und demokratischen Revolution aus, um ihre Klassenherrschaft zu festigen. Auf dem Wege zu diesem Ziel waren alle Hindernisse zu beseitigen, die in der Zukunft die Klassenherrschaft der herrschenden Klasse bedrohen könnten. Dazu gehörten auch die Nationalausschüsse und Nationalräte, welche als Macht- und Verwaltungsorgane schon einige Monate vor der Entstehung der Republik auf dem jeweiligen Territorium alle Macht in ihre Hände übernommen haben. Die Regierung zögerte deswegen nicht, und liquidierte sie kompromißlos im Verlauf des Dezembers 1918, wodurch sie die Rückkehr zum ehemaligen typisch bürgerlichen Verwaltungssystem ermöglicht hat.

K problematice vzniku a struktury německých teritoriálních států.

Dagmar Baumannová

Geneze německého teritoriálního státu patří bezesporu do okruhu nejdiskutovanějších otázek vztahujících se svojí podstatou na globální sféru německého státu období feudalismu.[1] Je to soubor problémů právně — správního a sociálně — ekonomického charakteru. Jedná se o dlouhodobý, složitý dějinný proces, jenž měl své kořeny v počátcích vzniku německého státu a svého završení dosáhl v 15. — 16. stol.

Většina buržoazních historiků chápala partikularizační proces na území Německa jako výhradně německé specifikum, poněvadž Německo setrvalo v důsledku rozličných historických aspektů jediné v západní Evropě (nebereme-li v úvahu problematiku italskou) ve stavu tzv. roztříštěnosti, která se staletími stále více prohlubovala. Z hlediska obecně historického zůstalo Německo výlučné pouze výsledkem. Všechny evropské státy prošly v podstatě stadiem feudální roztříštěnosti, která však neznamenala v historickém procesu etatizace nic určujícího. Zdá se, že příčiny německého partikularismu byly daleko hlubší, neulpěly pouze na aspektech politických, ale zasáhly hluboce — a to je podstatné — do vnitřní struktury správně-ekonomické.

Teritoriální stát, který vzešel z podhoubí ideologických, správních a ekonomických specifik německého feudálního státu, lze s plným oprávněním charakterizovat v klasické podobě od pol. 15. stol. Naším úkolem je objasnit skutečnost, proč právě na německém území došlo k atomizujícímu procesu, který předznamenal tak výrazně specifikum vývoje středověkého a raně novověkého státu v Německu.

Při zkoumání historiografie problému německého teritoriálního státu je na první pohled zřejmé, že značnou práci v této oblasti vykonala buržoazní historiografie 19. a počátku 20. stol. (Z marxistického hlediska se začala teritoriální problematika řešit od r. 1945). V tomto časovém rozmezí vznikly značně ceněné práce, jejichž základním cílem bylo řešení otázky německého feudálního státu, jeho historické funkce a vnitřní struktury. Onen přílišný zájem, vyplývající z politicko-ideologického niveau Německa konce minulého a počátku 20. stol., vedl však k určité nepřehlednosti a silné subjektivnosti koncepcí dané problema-

tiky, což se do určité míry projevilo i na současném západoněmeckém bádání.[2]

Německý etatizační proces v období feudalismu se stal základním okruhem problémů právních medievalistů.[3] Státoprávní bádání zapustilo systematicky své kořeny v Německu od 18. stol. — nebereme-li v úvahu pokusy o řešení státoprávní teorie koncem středověku a počátkem novověku — a vytvořilo několik zásadních teorií o vzniku státu jako historicky podmíněné společensko-právní kategorie. Velkého významu dosáhla tzv. patrimoniální teorie, jejímž tvůrcem byl bernský právník C. L. v. Haller.[4] Teorie patrimoniálního státu není však Hallerovým originálním pokusem o výklad podstaty feudálního státu. Jde vlastně o typický produkt německého státoprávního myšlení, jež bylo dáno odlišným historickým etatizačním procesem. [5] V německé oblasti je až do 19. stol. zjevný starší patrimoniální správně-právní princip, jenž stojí v rozporu k teorii o tzv. juristickém subjektu státu a vládci pouze jako státním orgánu. Tato skutečnost je v přímé závislosti na německé politické situaci zejména 2. pol. 19. stol., kdy zde dochází svébytným způsobem ke změně poměru stát — společnost.

Dle názoru některých německých právních historiků je zřejmé, že myšlenka patrimoniálního státu byla zformována německými právníky 18. stol., kteří hledali právní podklad k potvrzení historické státnosti německých teritorií. Právní teorie již od 16. stol. bojovala o uznání jejich právní samostatnosti a tím přirozeně o přiznání právní subjektivity teritoria a uplatnění jeho nároků. Při konfrontaci patrimoniální teorie s historickou skutečností však zjistíme, že stojí v přímém protikladu k výpovědi jednotlivých pramenů. Zdá se tedy, že je cizorodým, uměle vytvořeným prvkem, který nelze přímočaře aplikovat na historickou danost.

K. Fr. Eichhorn, zakladatel německé historicko-právní školy, se pokusil na rozdíl od Hallerovy víceméně abstraktní teorie svůj výklad k německému feudálnímu státu aplikovat na historickou skutečnost, používaje přitom moderní právní terminologie. Nepředkládá nám žádný obecný systém o veřejno-právním nebo soukromo-právním charakteru německého feudálního státu, ale snaží se ve svých studiích[6] tento problém důsledně aplikovat na konkrétní problémy. Ve svých analýzách Eichhorn explikuje základní faktory feudálního státu, které určují jeho svébytnou formu, tj. vztah církev — stát, etické prvky lenního systému, ekonomicko-sociální důsledky lenního systému aj. Zvláštní důraz věnuje vazbě faktického výkonu moci a ekonomického faktoru. V systému dělení moci platí subordinační pravidlo, každý řídí svůj díl, ale je kontrolován ve svých právech vyšší mocí. Porušení této kontroly může znamenat určité uvolnění vazby a prostor pro výkon samostatné moci (vznik teritoria). Eichhorn zdůrazňuje také princip rozpornosti středověkého

univerzalismu a partikularismu, který se promítá do samotné struktury společnosti (sociální hierarchie, diferenciace práv aj.).

Eichhornův žák H. Leo[7] podrobil kritice principy osvícenské státovědy. Haller, podle něho preferuje soukromo-právní charakter státu a zcela opomíjí právní specifikum německého teritoria tím, že akcentuje závislost na římském právním systému. V Leově typologii historických forem státu je za nejstarší formu považován patriarchální typ založený na schématu stát — rodina jako společenský mikroorganismus, který se mu jeví jako prototyp státní formy. Kategorie státu se mu jeví jako nadčasová veličina, která není odvislá od určitého stupně vývoje lidské společnosti. Lenní stát je pak druh patriarchální formy s příměsí militaristického prvku.

Značnou měrou zasáhla do řešení otázek státovědní problematiky teorie tzv. korporativního státu O. Gierkeho.[8] Starší období německých dějin charakterizuje Gierke jako přechod patriarchálního panství k patrimonialismu a k tzv. zvěcnění (Verdinglichung) poddanského svazku. Vláda feudálů se začíná vyznačovat stále více soukromoprávním charakterem.[9]

Páteří Gierkovy teorie se stalo vymezení základních kategorií společenství a panství, které se promítaly po celý středověk v sociálně právní skutečnosti. V období feudalismu neexistuje podle Gierkeho veřejná správa v klasickém slova smyslu, nýbrž je kompenzována správou korporativního typu. Systém státu jako správně politického elementu se objevuje až ve středověkých německých městech a později v zemských společenstvích ve Švýcarsku a Frísku.

V 70. letech 19. stol. se objevila práce G. Waitze, která výrazně specifikovala obecnou problematiku německého feudálního státu.[10] Je také bezesporu velkou zásluhou a přínosem Waitzovým, že zobecnil některé momenty mechanismu vzniku feudálních států a neomezil se pouze na německé specifikum. [11]

Velkou odezvu v řešení otázky německého feudálního státu z aspektu obecné státovědy nalezla (zejména v pracích v. Belowových) veřejno-právní koncepce R. Sohma.[12] Sohm bezprostředně navazuje na práce P. Rotha.[13] Sohm se snažil dokázat na modelu veřejno-právní oblasti (soudní oblasti) karlovského období, že raný německý stát můžeme chápat jako silně centralizovaný právní subjekt. Nelze popřít, že Sohm byl do určité míry ovlivněn gallo-římskou teorií (Fustel de Coulanges). Podrobil také kritice ekonomickou teorii historicko-právní školy (Maurer, Gierke). Podle jeho názoru tato koncepce proměnila francouzskou říši ve velký zemědělský statek a vládu v selské hospodářství.[14]

Sohmově teorii však nelze upřít jistou jednoznačnost a zejména přecenění funkce právní ideje, která je dle jeho náhledu hybnou a aktivní silou a vlastní funkcí německého feudálního státu.[15]

U Sohma je velmi zajímavé tvrzení, že právo jako karegorie je pouze zákonem státu. Také staroněmecký stát, tvrdí Sohm, je právním ochráncem a disponuje tzv. státní mocí. Je to tedy stát v moderním slova smyslu a jeho moc je suverenní. V oblasti politické správy je francký panovník suverénem, v jurisdikci se stále uplatňuje starogermánský princip.

K obecné státovědní problematice Německa období feudalismu se vyjádřil i A. Dopsch, třebaže těžiště jeho prací bylo určeno zejména ekonomickými otázkami.[16] Dopsch zastává myšlenku právní suverenity německého feudálního státu. Idea říše jako samostatného právního subjektu není vázána až na období volebního principu, ale její existenci lze předpokládat od samého začátku. Teritoria nejsou samostatnými státy, ale územními celky udělovanými feudálům pouze v léno.[17] Dopsch se staví proti myšlence nadčasového pojetí říše a chce dokázat její plnou politickou životnost. Suverenitu jako nejvyšší princip veřejno-právního charakteru vlastní pouze panovník, jednotlivá knížata se nemohou od říše oddělit.[18]

Teorii o právním subjektu říše podporuje podle Dopsche existence říšského práva. Kurfiřti od poloviny 13. stol. plní funkci státních orgánů — pojítkem jsou říšské sněmy. Zdá se však, že tento pohled značně celou problematiku zjednodušuje. Již sama funkce a postavení kurfiřtů v říši a ve vztahu k ní je dvojznačná — kurfiřti sice plní funkce veřejno-právního charakteru v celoříšském systému, ale tato skutečnost nevylučuje formu jejich soukromo-právního vlivu z aspektu jejich postavení jako držitelů samostatných teritorií. Můžeme tak říci, že sice existuje říšská správa, ale je zeslabována zevnitř druhotnou funkcí představitelů jejího vlastního veřejno-správního aparátu. Udělením výsostných práv feudálům, jejich vyčleněním z přímého panovnického vlivu se vsunul mezi osobu panovníka a státu mezičlánek (porušení přímé vazby),[19] který ale nenarušil vlastní charakter státnosti.

Již záhy se v důsledku systematického bádání na poli obecné státovědy vytvořil prostor pro řešení nejen podstaty německého feudálního státu, ale i jeho výrazného specifika — teritoria.

Objevila se řada prací, které se snažily teritoriální problematiku řešit z aspektů ekonomicko-sociálních (Bluntschli)[20] a správně-právních (Dahlmann, Stahl, Mohl).[21] Nejvíce propracoval v tomto směru správně-právní oblast G. v. Below.[22]

Svoji zásadní koncepci o charakteru a funkci německého středověkého státu obecně, uveřejnil v. Below ve své stěžejní práci o německém státu, kterou dokončil v r. 1914.[23] Marxistická historiografie spatřuje v této práci odraz pangermánské koncepce, která byla jedním z ideologických směrů, jež ovlivnily značnou měrou v. Belowovy práce, zejména v souvislosti s problematikou italské politiky německých císařů.[24] Při vlastním rozboru vnitřní struktury německého feudálního státu vychází v. Below

z lenního systému a z principu lenního práva. Jako právní historik a jako teoretik veřejno-právního systému byl veden snahou dokázat, že středověk znal stát jako správně-právní kategorii, jako instituci a že v žádném případě nešlo pouze o soubor soukromo-právních vztahů, jak se snažila dokázat zejména patrimoniální teorie.

Dalším problémem, který v. Belowa zaujal, byl poměr feudální koncepce práva k vnitřní struktuře státu za feudalismu. Podle v. Belowa neexistuje zásadní rozdíl mezi pojetím feudální a novověké státní formy. Jedním ze styčných bodů je poddanský svazek (Untertanenverband), který byl v období feudalismu pouze přerušen a přetrval ve změněné podobě hluboko do novověku. Rozdíl mezi státem feudálního a novověkého typu tkví právě v právní organizaci a správní praxi a ve vzniku celého komplexu nových státních úkolů, které dříve neexistovaly.

Při analýze příčin teritorializace německého státu zdůraznil v. Below zejména podstatu poddanského svazku, který byl procesem feudalizace prolomen, ale nezanikl jím, delegaci hrabské moci panovníkem a vznik teritoriálních knížectví z této podstaty; značně také rozpracoval hrabskou teorii. Teritoriální proces se podle v. Belowa vyvíjel dvěma cestami: a) centrálně (jádro spočívá v původní jurisdikci) a b) lokálně (lokální moc vzniká z opozice proti státní pravomoci Grundherr–Landesherr). v. Below hájí teorii vzniku teritoriální moci z hrabského principu.[25] S opozicí proti hrabské teorii vystoupil G. Seeliger.[26] Jedním z hlavních problémů, které se staly spornými body v teoriích v. Belowa a Seeligera, byla otázka významu a historické úlohy tzv. oblasti panské pravomoci (Bannherrschaft). Tento problém úzce souvisí se Seeligerovou teorií funkce tzv. obvodů pravomoci resp. jejího výkonu (Bannbezirke). Tyto formy vznikly přímo z podstaty správně-právní kompetence statku (tzv. Grundherrschaft). Oblasti panovnické pravomoci jsou založeny na stejném právním principu jako správně-právní kompetence statku.

Z předcházejícího rozboru je zřejmé, že většina zájmu německé historiografie 19. a poč. 20. stol. se týkala především otázek správně-právního charakteru. Bylo to také jistě způsobeno dominantním postavením právně-historické školy, která výrazně ovlivnila charakter německé medievalistiky.

Opomíjena však nezůstala v této souvislosti ani problematika ekonomická (ekonomický směr právně-historické školy). Zájem badatelů se uplatnil především v řešení vnitřních hospodářských struktur feudální společnosti (Schmoller, Wittich aj.). Výklad ekonomických problémů feudálního státu směřoval celé 19. a poč. 20. stol. od čistě agrární teorie[27] k problematice statku[28] a z něho vyplývajících důsledků pro teritoriální problematiku (v. Maurer, Lamprecht).

Problematika německého feudálního státu a vzniku teritorií poutá svoji pozornost i v současné západoněmecké historiografii.[29] Dominuje

zde teorie teritoriálního státu jako moderní státní formy, ve které je spatřován předobraz vývoje německé státnosti.[30] Vývoj státu v německých dějinách je pojímán jako pohyb a rozpor uvnitř vládnoucí třídy, zatímco změny v ekonomické oblasti, důsledky těchto změn a problematika třídního boje jsou pouze sekundární jevy.[31] Marxistická historiografie naopak chápe problematiku státu jako historické kategorie především z aspektu třídního boje — ten je rozhodujícím kriteriem státního principu.[32]

Faktem také zůstává skutečnost, že otázky teritorializace Německa jsou v koncepcích současné západoněmecké historiografie přetíženy negativním dědictvím tradice a subjektivistickými hledisky. Problém teritorií je transformován na otázku po smyslu německých dějin vůbec. Uspokojivě není rozpracována ani terminologie. Okruh termínů, které vytvořila pro celou teritoriální problematiku historicko-právní škola, není úměrná novému historiografickému přístupu. Jedním z hlavních nedostatků je však skutečnost absence srovnávací studie teritorií v rozličných periodách jejich vývoje.[33]

V konkrétní problematice razí západoněmecká historiografie tezi, že středověký stát byl založen na závislosti a personálních svazcích a ne na svrchované moci nad určitým teritoriem. Akceptuje tím vlastně starší patrimoniální teorii (ne Flächenstaat ale Personalverbandstaat). Změny ve vládním systému nastávají ve 13. stol. v důsledku vzniku teritorií. V této době se začíná objevovat moderní typ státu (tzv. Flächenstaat).[34] Teritorium se v pojetí současné západoněmecké historiografie rovná do jisté míry formě moderního státu (Anstaltstaat), kdy vláda spočívá na principu monismu a vlády nad teritoriem (monistische Flächenherrschaftsstaat).[35]

Západoněmecká historiografie věnuje také velkou pozornost studiu příčin teritoriálního rozpadu a vzniku teritorií. Příčiny partikularizačního procesu vidí v podstatě v několika momentech — rozvoj feudálního vlastnictví, okleštění panovnické moci v důsledku propůjčení určitých práv do rukou feudálů (Hoheitsrechte), hrabská jurisdikce, propůjčení veřejné moci (Bannleihe) a výkon práv vznikajících v souvislosti s kolonizací země (Rodungsrechte).[36]

Výrazně zasáhl z buržoazního aspektu do problematiky teritorií a státu rakouský historik působící v NSR O. Brunner.[37] Brunner vychází ve svém systému z principu protikladu dějin moci (Machtsgeschichte) a dějin právních (Rechtsgeschichte). Politické dění za feudalismu se koncentruje do principu boje o právo. Tato idea je tak silná, že se i usurpátorský zcela alegitimní princip může změnit ve formu plně odůvodnitelnou. Princip ochrany má ve středověku ústřední význam. Každý jedinec se řídí nebo je řízen specifickým právem, což má za následek velkou spleť právních norem. Podstatu říše nelze chápat pouze z aspektu královské

moci, nýbrž také z hlediska zeměpanství. Bez právní kategorie země nejsme schopni zhodnotit úkoly vládce a říšského zřízení v plném rozsahu. Hrabství, velmi proměnlivá oblast královské domény, směřuje k tomu stát se sama zemí.[38] Lidé usazení v hrabství se projevují jako národ (populus, Landleute, conprovinciales). Ve 12. stol. ztratilo německé království bezprostřední zeměprávní panství nad kmenovými zeměmi. Cesta k teritoriální vládě feudálů byla tímto otevřena. Vztah mezi říší a zeměmi je částečně udržován lenním systémem. Brunner popírá jednoznačnost tvrzení o prosazení plošné formy státu během 12. — 13. stol. Ve skutečnosti jsou evropské státy od franckého období smíšenou formou státu plošného a personálního. [39] Brunner koncipuje kategorii země jako právního subjektu. Je to podle něho oblast, kde vykonává svou moc zemské právo. Země je tedy rovna právní jednotě a vzniká pouze ve spojení s právem. Je nepochybně zajímavé, že Brunner brojí proti právně-historickým systémům, ale sám vytváří obraz země značně abstraktní.

Zvláštní okruh dosud ne dosti uspokojivě vyřešených otázek tvoří v buržoazní historiografii problematika právního opodstatnění teritorií, vznik tzv. zemských práv a vývoj právního principu teritoria vůbec. Právně-historická škola, která sice vybudovala systematizovaný právní pohled na teritoriální problematiku, se přesto vývojem teritoriálního práva nijak zvláště nezabývala (poněkud v. Below a Brunner). V současné historické produkci je počet prací soustředících se na tuto problematiku mizivý. Otázkami se zabývají pouze ty studie, které jsou zaměřeny na historický vývoj správní struktury teritorií. Je fakt, že německá státověda, počínaje 16. stol. a zejména v 17. — 18. stol. (Pufendorf, Moser), nikterak neopomíjela právní situaci teritorií, ale nahlížela otázku v hlavní míře z aspektu politicko-historické praxe.[40] Souviselo to bezprostředně s upevňováním moci teritoriálních dynastů a s jejich vlastní teritoriální politikou. Většina případů měla výrazně pragmatický charakter a jen minimálně se jednalo o pokusy retrospektivního výkladu.[41]

Po II. světové válce zasáhla výrazně do řešení problematiky německého feudálního státu a vzniku teritorií marxistická historiografie NDR a SSSR. Na rozdíl od státovědních teorií buržoazního bádání řeší marxistická historiografie otázku státu jako společensko-historické kategorie, jejíž vznik a vývoj je podmíněn odrazem disharmonie třídních vztahů a je výslednicí třídního boje.[42] Stát je nutno chápat z aspektu teritoriálního a mocenského.[43] (problém institucí veřejné moci). Obecně platné závěry marxistické státovědy jsou aplikovány na konkrétní problematiku německého feudálního státu.[44] Hlavním účelem státu v období feudalismu je zajišťování ozbrojené moci při vykonávání ekonomického útlaku privilegované menšiny a upevňování politicko-ekonomické moci feudality. Podstatný pro charakter feudálního státu je vnější faktor — dobývání

nebo obrana území. Soudní pravomoc a moc disponovat ozbrojenými složkami jsou bezprostředním výrazem státnosti.

Pro současnou historiografii NDR je příznačné, že se ve většině případů ubírá cestou komplexního hodnocení problematiky německého feudálního státu a daleko méně jsou rozpracovány otázky specifik teritorií.[45] (Barthmuß, Müller-Mertens, Koch, Czok, Hoyer, Töpfer, Engelová). Teritoriální stát je v marxistické historiografii chápán jako mocenský nástroj vládnoucí feudality, která uplatňovala svoji politicko-ekonomickou moc na základě vlastnicví velkostatků, partikularistické politiky a výsostných práv v určité oblasti uvnitř říšského teritoria.[46]

Sovětský historik A. I. Neusychin[47] klade při analýze teritoriální problematiky velký důraz na vlastní vznik teritoriální moci, kterou odvozuje z nedostatečného vývoje německého feudalismu, z významu a funkce imunit a fojtství v sekundární rovině.[48] Značný význam v teritorializačním procesu přikládá i politice — zejména italské — německých císařů a vidí v ní jeden z hlavních ideologických momentů v procesu oslabení centrální moci. V 10. stol. představuje Německo konglomerát vévodství, od 13. stol. skupiny teritoriálních knížectví. Do 11. stol. je Německo ještě značně centralizovaný politický celek, od 12. stol. — když se v Evropě konstitují velké státní celky — Německo čím dále tím více prostupuje decentralizační proces. Neusychin tedy považuje za klasickou dobu feudální rozdrobenosti a tím i počátky vzniku teritoriální moci 12. — 13. stol., i když kořeny shledává již v 10. stol.

II.

Typ německého teritoriálního státu[49] je ve svém historickém vývoji charakterizován několika vývojovými stupni, které jsou adekvátní jeho správně-právnímu zařazení vždy do určité etapy vnitřního vývoje německých ekonomicko-sociálních a správně-právních dějin.

Jednotlivé vývojové fáze teritoriálního státu lze utřídit do tří kategorií:

a) raná forma (starší a mladší typ) — můžeme ji vymezit 11. — 14. stol. Je charakteristická vznikem emancipované teritoriální moci feudála nad určitým, ještě volným souborem ekonomických, sociálních a správních principů, vyžících se na konkrétní, pod jeho bezprostřední vládou se nacházející oblast.[50] V mladším období (konec 14. stol.) začíná teritorium nabývat určitého právního opodstatnění a počíná fungovat jako samostatný mechanismus na právních principech. Pro toto období je typická důsledná péče vlastníků teritorií o vnitřní vývoj jak po stránce správní, tak sociální a ekonomické. Vymezení hranice právní formy teritoria je později dáno vznikem a upevněním tzv. zemského (teritoriálního) práva.[51] Teritorium vykazuje znaky patrimonialismu, chová se více jako feudální panství, má výrazně soukromo-právní charakter. Jako správně-právní kategorie je teritorium založeno plně na principu

lenního práva. V teritoriálním státě se postupem doby začíná tato vazba trhat, až je téměř potlačena.

b) přechodná forma — je reprezentována stavovským státem, čili dualistickou formou správně-právního charakteru státní moci. Je to typ, který výrazně poznamenal cestu teritoria k právní formě teritoriálního státu, pohlížíme-li na otázku z aspektu historické praxe. Až do 16. stol. jsme pak svědky koexistence teritoriální moci a stavovské státní formy a zápasu těchto dvou složek o nadvládu. Ze zápasu vítězně, i když oslabena, vyšla teritoriální moc feudála.

c) klasická forma — je příznačná pro období od pol. 16. stol. a trvala de facto až do sjednocení Německa. Je to teritoriální stát rozvinuté podoby, který pevně zakotvil v monarchisticko-absolutistickém systému.[52]

Povšimněme si nyní blíže příčin vzniku struktury a funkce německých teritorií, který se i přes jisté subjektivní zvláštnosti v podstatě v obecném systému kryl a dá se tedy do jisté míry zobecnit.

Systém vzniku a podstaty struktury teritoriálních států je možno určit analýzou jednotlivých historicky daných faktorů, které spolupůsobily na výrazných přeměnách správně-právní podstaty německého feudálního státu a předurčily jeho vývoj přes feudální partikularismus až po vznik samostatných teritoriálních jednotek, které v průběhu dějinného vývoje vykazovaly celou řadu znaků, jež je předurčovaly k tomu, aby byly chápány jako samostatné státní celky.

Jedná se o hrabství, statek, imunitu a fojtství. Tyto soubory správně-ekonomických vztahů určených právně jsou v historiografii uznávány jako příčiny vzniku teritorií. Působily přirozeně neizolovaně, ale ve vzájemných propojeních kombinovaných politickými danostmi.

Hrabství

Hrabství je považováno za základní správní jednotku v systému francké územní správy od počátku merovejského období.[53] Ke vzniku hrabských obvodů vedly zejména politické aspekty. V čele hrabské jednotky stál hrabě (comes), úředník královské správy, dosazovaný ve starším období přímo králem. Úřad v sobě slučoval soudní a vojenskou pravomoc.[54] Z počátku neměl tak přísně vymezenou kompetenci a proto lze v zásadě rozlišit ve vývoji tohoto úřadu dvě fáze — a) starofranský hrabě (merovejské období) a b) novofranský typ příznačný pro pozdně merovejské období a období raně karlovské. Za vlády Karla Velikého pak dochází k setření rozdílu mezi těmito dvěma formami. Hrabě měl pravomoc i královského úředníka a fiskální kompetenci. Z příjmů, které byly pravidelně odváděny do královské komory, připadala třetina hraběti. K dalším výhodám patřilo i právo využití statků ležících v jeho správní oblasti. Postupem doby nabývalo užívání těchto statků vlastnic-

kého charakteru souvisejícího s úřadem (res comitatus, fiscus comitatis).[55] Hrabata se postupně vymaňovala z přímého vlivu na panovnické moci a stávala se více nezávislými.[56] Zatímco za Karla Velikého byl tento proces emancipačního charakteru narušen v souvislosti s centralizačními snahami krále, za jeho nástupců se však začal silně prosazovat a byl prakticky uzákoněn za vlády Karla II. v tzv. kapituláři z Kiersy (877). V pokarlovském období patřilo do kompetence hraběte právo dosadit svého nástupce, určit své podřízené úředníky v hrabství a etablovat tzv. missi bez královského povolení. Zcela zvláštního postavení se domohl hrabě v oblasti pohraničních území, kde byla soustředěna vojenská moc. V rukou těchto hrabat se spojila obrovská pravomoc, zejména tehdy, když hrabě spojil i více hrabských celků dohromady (prefectus limitis, comes marcas, marchio).[57]

Hraběcí úřad přežil v podstatě nerušeně zánik francké říše a neustálým oklešťováním královských práv ochromoval postupně vazbu na centrální moc a vytvořil tak jádro ke vzniku tzv. teritoriální svrchovanosti, která se stala, jak jsme již dříve poznamenali, základem procesu partikularizace a základem pro vytvoření teritorií. Nemůžeme však předpokládat, že by nově vznikající teritoria navazovala bezprostředně topograficky na stará karlovská hrabství.[58]

Statek

V celkové koncepci teorie vzniku teritorií sehrála významnou roli problematika tzv. vlády nad statkem (Grundherrschaft), ve vztahu „Grundschaft — Grundherrschaft".[59] Jedná se vlastně o vládu nad půdou a poddanými, kteří na půdě sedí. Je to de facto nejmenší jednotka v celé složité stavbě teritoria. Rozdíl mezi zeměvládou a vládou nad statkem tkví v podstatě ovládaného objektu. Statek leží v zemi a je její přímou součástí.[60] Vlastníci statku získávají různými způsoby veřejná práva (imunity aj.). Jádrem moci zůstává ale statek v úzkém ekonomickém pojetí. Je to prvek, který zde zůstává i po případném pozdějším pozbytí některých práv. Z aspektu státoprávního se jeví vznik vlády nad statkem a přisvojení si veřejných práv jako porušení a oslabení původního poddanského svazku a v důsledku pak jako jedna z příčin feudální roztříštěnosti. Vláda nad statkem reprezentuje tedy vlastnictví ekonomické jednotky (Grundschaft) akceptující veřejno-právní funkce. Vláda nad statkem (Grundherrschaft) se nevyskytuje jako uzavřená forma latifundia, jež pak nad celou oblastí vykonává veřejné právo, ale jeho typickou formou je systém rozptylu jednotlivých součástí vlastnického komplexu. Statky a vesnice se nacházejí na více místech a nejsou soustředěny v jedné oblasti. Centrem panství je dvorec, kde je usazena rodina feudála. Dvorec je zvláštním okrskem chráněným imunitou. Podle germánského práva má feudál moc nad všemi lidmi u něho usaze-

nými, jak svobodnými, tak nesvobodnými. Jeho povinností je chránit je a požadovat od nich plnou závislost.

Vedle práv a nároků, které mu plynou přímo z vlády nad statkem, přistupuje u vlastníka aspekt správní a soudní pravomoci. Do těchto kategorií lze zahrnout právo výběru daní, přidělování robotních povinností a trestní právo vůči poddaným. Správa jednotlivých vesnic a osad je spojena v klasické podobě především s nižší soudní pravomocí (Niedergerichtsbarkeit) nad všemi případy lehčího rázu. V případě nesvobodných má feudál právo i hrdelní jurisdikce (Hochgerichtsbarkeit).[61] Nižší soudní pravomoc chápeme ve dvojím slova smyslu — užší a širší. Užší pravomoc má výrazně soukromoprávní charakter — je vykonávána přímo na statku a zahrnuje bezprostřední okruh poddaných. Širší pravomoc (höhere Niedergerichtsbarkeit) má veřejnoprávní charakter, který je odvozen od teritoriálního práva. Při vzniku jurisdikce vykonávané přímo na statku feudála musíme rozlišovat vnější a vnitřní vývoj. Vnější vývoj je charakterizován nutným předpokladem zásahu do veřejnoprávní sféry a vnitřní vývoj je typický vytvořením norem uvnitř samotného procesu osobní a majetkové závislosti.[62]

I m u n i t a

Problém imunity lze z obecného právně historického aspektu chápat jako prvek právního systému tradujícího se již v klasickém římském právu jako důležitý faktor ekonomicko-sociální, ale zároveň můžeme o imunitě hovořit jako o činiteli, který spolupůsobil na proces vytváření feudální moci v západní Evropě.[63]

Imunita, vyskytující se v systému franckého práva jako důležitý fenomén (emunitas od 6. stol.), měla svůj počátek v právní fixaci franckého korunního majetku, tj. domén přináležejících do přímého vlastnictví panovníka. Postupně se právo imunity rozšířilo na statky a osoby duchovních feudálů a později získávají imunitní práva i feudálové světští. V podstatě však v merovejském období převažovalo právo imunit ve správě církevních oblastí. Imunitní privilegia platná pouze pro světské feudály téměř neexistovala. Tato skutečnost byla výrazná již na počátku vývoje imunitního systému feudalismu a byla charakterizována i pozdějšími teritoriálními celky vrcholného feudalismu.

Účinek imunity se vztahoval na věci a osoby sídlící nebo se nacházející na majetku držitele imunity a spadající pod jeho právní moc.[64]

S problematikou imunit souvisí i otázka tzv. samostatné soudní pravomoci vyrůstající původně z moci úřední. Podle některých badatelů zahrnovala imunita v karlovském období soudní pravomoc držitelů imunity. Tato jurisdikce byla zpočátku značně omezena a obsahovala pouze případy fiskálního charakteru (tzv. Friedengeld aj.). Byly z ní vyloučeny případy hrdelního práva (causae maiores) a „causae minores",

které spadaly do kompetence pána oblasti, se rozhodovaly před zvláštním soudem. Imunity však nevytvořily samy od sebe žádné nové formy pravomoci, nýbrž jen zajišťovaly staré, které souvisely se statkem (zejména proti útokům veřejných úředníků). Udělení imunit zajišťovalo právo závislého jedince při spáchání nějakého přestupku, aby nebyl odveden zástupci veřejné moci z obvodu svého pána bez jeho svolení.

Velké spory se také vedou o právní charakter imunit — zda lze hovořit o soukromoprávním nebo veřejnoprávním charakteru. Zdá se však, že tento problém není zdaleka tak podstatný pro specifikum teritoriální otázky, jako dosah a míra práv držitele imunity. Většina práv, která feudál kdysi vykonával v rámci své imunity, přísluší v modelu moderního státu výhradně veřejnoprávním institucím.

Fojtství

S rozšiřováním imunitních svobod a s rozvojem lenního systému souvisí vznik a růst významu fojtského úřadu. Majitelé statků a držitě imunit ustavovali zvláštní úředníky, do jejichž kompetence spadala správa uvnitř jednotlivých panství a imunitních oblastí. Fojti vlastně zprostředkovávali — zejména v soudní oblasti — vztah mezi právní mocí veřejnou a lokální. Úřad sám byl velmi starého původu, sahal svými počátky — v souvislosti se správou církevních oblastí — až do období pozdně římského. Církev se těmito úředníky nechávala zastupovat ve sporech a v jiných právních záležitostech. Míra dosahu soudních práv se u fojta měnila v souvislosti s rozšiřováním imunitních práv a s rostoucím právním významem úřadu.[65] Funkce fojta jako zástupce církve přešla i do franckého správního systému (advocati et defensores) a za Karlovců se jejich moc rozšířila i na statky. Jestliže majetek zahrnoval více hrabství, byl pro každé stanoven jeden fojt. Až do pokarlovské doby sama funkce nevytvářela ještě předpoklady ke změně v dědičný úřad. Postupem času se však fojtský úřad dědičným stal a nabyl tak charakteru jistého mocenského významu.

Ze správně-právního hlediska je nutno chápat fojtský úřad zejména jako funkci úředníka lokální správy (vicedominus). Staral se o plnění povinností, které vyplývaly ze vztahu panství ke státní moci a zastupoval navenek majitele statku v povinnostech a právech imunit. V karlovském období plnil zejména funkci soudce (iudex). V jistých případech měl v rukou i ekonomický prvek lokální správy. Zajímavá je skutečnost, že hrabě měl zakázáno vykonávat funkci fojta, i když se jeho kompetence v mnoha směrech kryla s fojtským úřadem.

Primárním prvkem, který umožnil realizaci teritorializačních snah, byl však přirozeně lenní systém v celé komplexnosti rozložený na moment ekonomicko-právní (vznik lenních vazeb, právní podstata lenního vztahu,

věcná vazba) a moment sociální (funkce a rozložení tříd ve feudálním systému).[66]

V kombinaci a vzájemné podmíněnosti všech zmíněných faktorů se situace v německé oblasti stala nejzralejší pro přirozený partikularizační proces. Bylo to především silné upevnění lokální moci a přílišná pestrost správní pravomoci. Velká samostatnost lokální správy nepochybně souvisela se širokým teritoriálním rozsahem německého státu a určením císařské — zejména italské — politiky. Důsledky této situace se přirozeně projevily nejvíce ve správní sféře, která vykazovala znaky nepřehlednosti a svévole a v závislosti na této skutečnosti se teritorializace projevila zvláště výrazně v ekonomické oblasti.

III.

Při konstituování struktury teritorií se vytvořil jako základ pravidelný systém úřednické správy, která postupem času vytlačila ze správy teritorií dědičné fojty, hrabata a další feudalitu. Zejména v duchovních teritoriích předcházely nové úřední organizaci boje s dědičnými fojty.[67] Začalo se vytvářet nové zeměpanské úřednictvo a dalo základ k pozdější správě teritorií 17. — 18. stol. Na výběr úředníků působily velkou měrou také proměny na poli ekonomickém, politickém a sociálním. Do 13. stol. v době převahy lenního státu si vybírali teritoriální páni rádce z řad feudálů, později pak se na jejich místo dostávají ministeriálové, kteří postupně získávají rovnost se svobodnými vazaly. Během 13. stol. se také v německých teritoriích ustálily všechny základní změny, které ve správě a řízení přetrvaly až do novější doby. Vznikl systém lokální správy úředních okrsků.[68]

Mladší formě teritoria se podařilo založit vlastní správu včleněním teritoria do lokálních okrsků, do jejichž čela byli postaveni závislí úředníci. Centrální správní orgán teritorií — rada — vzniká koncem 13. stol. a spolu s ní se začleňuje do správního systému i zeměpanský soud,[69] kde se řešily záležitosti privilegovaných obyvatel teritoria s vyjímkou procesů násilných činů a věcí cti, které patřily — podobně jako porušení zemského míru — před dvorský soud. Od 13. stol. je doloženo také tzv. zeměpanské soudní osvobození (Gerichtsfreiung), kterým příjemce získal přednostní právo na všechny druhy jurisdikce s vyjímkou hrdelních případů.[70]

Změnu také prodělal princip vlastnického práva kostelů, který byl vystřídán tzv. zeměpanským patronátem. Byl to problém, jehož vyřešení spojilo zájmy teritoriálních pánů a duchovenstva v boji proti vlastnickému právu vysoké feudality. Teritoriální pán tím, že se ujal ochrany klášterních statků, stal se jejich správně-právní hlavou.[71]

Z rozboru pramenů je zřejmé, že náběhy k vlastní teritoriální správě se prosazují od 13. stol. zejména ve třech oblastech:

a) ujednocení měr a vah, b) mincovní politika, c) daňový systém a zčásti i celní politika. Značný úspěch dosáhli teritoriální páni v oblasti mincovního systému. Až do poloviny 13. stol. zůstává tato oblast bezprostředně pod teritoriální správou (ražení mincí a jejich oběh).[72] Pokusy o zavedení jednotného daňového systému jednotlivých teritorií vystupují proti komplikovanému systému, který vytvořil lenní stát. V mnohých německých teritoriích bylo dosaženo zavedení všeobecných daní.[73] Teritoria také zajišťovala různými privilegii celní svobodu — zejména městům. Státní racionální ekonomika se počala vyvíjet od 15. stol.[74]

S ekonomickou problematikou teritorií souvisí úzce otázka měst. Města se stala hospodářskými středisky teritorií nebo jejich částí. Významu měst z aspektu jejich správního vývoje a postavení dopomohla změna z hradského systému na zemskou správu.[75] Městům byla udílena zakládací privilegia, majitelé teritorií určovali tržní clo a dny konání trhů. Pod jejich pravomoc patřilo také překládání trhových míst a doby trhu, potvrzení a změny statutárních pořádků. Většinu těchto práv realizovali členové městských rad a teritoriální pán si podržel pouze řízení tzv. veřejných cest (zemské silnice, vodní cesty).

Hrdelní moc nad měšťany a sedláky příslušela nižší sféře zeměpanské moci.[76] Na nižším zemském soudu bylo uplatňováno zemské právo (iudicia provincialis). Neznamená to ale, že by zeměpán přenesl hrdelní jurisdikci bezvýhradně na zemské soudy. Většina kompetence v této oblasti mu i nadále příslušela. Vedle zemských soudů pak koexistovaly i soudy biskupské a hrabské (příslušela jim hrdelní pravomoc).[77]

Ekonomická moc teritoriálního pána byla reprezentována držbou regálií, které se staly výraznou ekonomickou silou. V celém komplexu je mohl politicky a ekonomicky využít pouze zeměpán. Regální práva v rukou jednotlivých feudálů zůstala jen izolovanou částí celku (patřily sem např. horní záležitosti, správa cest, celní a mincovní politika, oblast lesního hospodářství (Forstbann) aj.)[78]

Výrazným zdrojem ve vytváření teritoriálního majetku byly odúmrtě.[79] V některých případech jsme svědky pokusu o majetkové poškození říšských lenníků. Ti se bránili různými výhodami dodatečně vytvářenými v jednotlivých zemských právech.[80]

Během 2. pol. 13. stol. se podařilo stavům posíleným politicky a hospodářsky proniknout dosti hluboko do práv zeměpanské moci. Tento proces vyvrcholil vytvořením vlastní dualistické formy moci.[81] Od 15. stol. začínají vystupovat stavy a zeměpán jako dvě na sobě nezávislé složky. Vzniká dualismus, který určuje stavovský stát. Zeměpán se stává představitelem zemské pospolitosti. Ta se dělí na soudní pospolitost (Gerichtsgemeinde) mající na starosti věci správně-právní a na vojenskou pospolitost (Heeresgemeinde) mající na starosti záležitosti vojenské. Stavovskou emancipací se zcela mění vztah pána k poddaným. Páni jsou

postupně nuceni respektovat skutečnost emancipačních snah stavů, s nimiž se vytrácela původní forma služebnosti.

S rozvojem měst dochází také k postupnému oslabování teritoriální moci. Nivelizující pokusy teritoriálních pánů musely před těmito novými společenskými silami ustoupit do pozadí. Postupně je vylučován z teritoriální správy obchod a řemeslo. Uzavřenost místních správních okrsků vzniklých ve 13. stol. byla zničena množstvím privilegií, takže v některých oblastech zůstaly z roztříštěných okrsků bezprostřední správy zeměpána jen vlastní domény.

Teritoriální správa se omezovala čím dále tím více na užší oblasti (soudní, vojenskou a finanční). V soudní oblasti obdržela biskupství a opatství už před vznikem lokální správy osamocení od zeměpanské soudní pravomoci, ve městech pronikla samostatná jurisdikce až později. Postupně dochází ke změnám v samotném soudním systému. Dříve byly zemské soudy podřízeny městským a vesnickým soudům, jejichž kompetence byla určena rozlišením na causae minores a maiores. Nyní začíná rozhodovat personální diferenciace. Rytíři a vazalové mají své vlastní soudy. Nejvyšší kompetenci měl řádný soud, kterému předsedal držitel teritoria. Scházel se ale pouze na požádání stran v případě vyšších stavů.

Stavy, jak jsme již podotkli, dosáhly samostatnosti a měly výsostná práva. Snažily se získat na úkor zeměpána i výsady veřejné (stavba hradů, mostů, cest).[82] V souvislosti s tímto procesem vzniká chaos práv, ztrácí se pevná organizace, finanční správě chybí kontrola. Zeměpanské soudy jsou v úpadku.[83]

Postupně se však začínají uvnitř stavů zhoršovat vztahy, pokračují rozpory mezi měšťany, rytíři a duchovními. Přáním obnovy panství uchystalo tak cestu novému principu za pomoci recepce římského práva. Nositeli dalšího stupně teritoriálního vývoje se stávají teritoriální páni, proces obnovy teritorií nastává cestou shora. (Braniborsko — Hohenzollernové).

Výrazný předěl ve vnitřním vývoji německých teritorií tvoří 16. stol., kdy dochází k částečné stabilizaci zeměpanské moci. Oproti čistě středověkému systému správy, který měl prakticky decentralizační charakter, je pro 16. stol. typický přechod k správnímu modelu centralizačnímu. V tomto období lze již zcela jasně vystopovat proces tzv. institucionalizace jednotlivých teritorií a jejich pozvolnou přeměnu ve státní formu. Lze říci, že 16. stol. je dobou vzniku státní formy v německých teritoriích.[84]

Změny pronikly zejména do čtyřech odvětví teritoriální správy:

a) správní oblast je charakterizována vznikem tajné rady jako důležitého politicko-právního orgánu teritoriálního pána,

b) vojenská sféra je příznačná nahrazením lenního systému systémem žoldnéřským,

c) soudnictví — pro tuto oblast je nejvýraznější vznik tzv. apelací, původní rytířské soudy jsou nahrazeny jednotným šlechtickým soudem

s platností pro celé teritorium a tvoří mezistupeň ve vztahu k apelacím. Dochází k úplnému osvobození od vlivu církevních soudů na světské záležitosti (sňatkové aj.)[85] Dvorní soud přestává být výsadou šlechty, ale spadají pod něho i příslušníci měst,

d) finanční oblast je stále dělena na komoru v užším a širším slova smyslu, vládne zde správní dualismus (landesherrliche Kasse, Landeskasse). Do ekonomie teritoriální správy pronikají nové principy (kameralismus, merkantilismus)[86]

Z obecného aspektu lze konstatovat, že teritoriální stát 16. stol. už v sobě nese jasné prvky absolutismu 17. a 18. stol. Celkový trend správy směřuje k postupnému procesu kapitalizace a vrcholí pokusy o sjednocení především zemské ekonomiky, postupným odstraňováním brzdících prvků zejména jednotlivých teritoriálních práv (Bannrechte), která se stala hlavní překážkou v dalším vývoji.

Proces partikularizace německého feudálního státu, jehož kořeny jsme se snažili nalézt, nelze chápat jako izolovaný a ve svých počátcích ojedinělý jev. Teprve v pozdějším období vrcholného feudalismu na sebe vzal specifickou formu typickou pro německou oblast.

Proces decentralizace moci probíhal v určitém období téměř ve všech evropských státech, což souviselo především se systémem lenní legislativy. Německo mělo navíc značné specifikum v universalistické koncepci panovnické moci, která přirozeně nebyla s to ovládnout a podchytit správně-ekonomické faktory německého teritoria.

Státotvorný proces probíhal ve dvou rovinách — ideologického universalismu a systematické lokalizace jednotlivých správně-právních funkcí uvnitř státu. Srovnáme-li osud německého teritoria se státy mocensky mu přiměřenými (Anglie, Francie), uvidíme, že v těchto státech směřuje veškerá snaha vládnoucí skupiny k upevnění dynastické moci. Panovník si neklade universalistické cíle, což ovšem nevylučuje rozpínavou politiku charakteristickou např. pro Francii 12. a 13. stol. Již v průběhu 13. stol., kdy je Francie na cestě k pevnému absolutistickému státu, se stává specifikem německého teritoria sílící decentralismus a partikularismus.

Ze specifických aspektů je nutno si uvědomit, že ve vzniku německého teritoriálního státu sehrály svoji roli příčiny dvojího druhu — vnější a vnitřní. K vnějším příčinám náleží zejména geografická poloha budoucího teritoria, příznivé politické podmínky (vztah k centrální moci, sňatková politika aj.). Nejideálnějšími základy teritorií byla území v prvopočátku ještě nekolonizovaná (Forstbezirke). Svoji roli v tomto procesu sehrála i usurpace. Vnitřní aspekty byly hluboce zakořeněny ve správně-právním systému, v ekonomické oblasti a sféře politicko-ideologické:

a) Správní faktory se začaly projevovat výrazněji při vlastním konstituování teritoriální moci a staly se základem struktury teritoria. Správní

oblast je také nejvíce rozpracována (zejména teorie hrabství a imunit). Rozdrobení centrální moci mělo za následek vyčlenění lokální správy a vytvoření prostoru pro realizaci teritoriální moci. Ze všech aspektů, které spolupůsobily na rozpad centrálního systému správy a dávaly tak předpoklad k vytváření náhradní soukromo-právní moci, to byla zejména hrabství, imunity a fojtství v návaznosti na sociálně-ekonomické prvky, které znamenaly základ pro vytvoření a upevnění teritoriální moci. Soukromo-právní charakter feudálovy moci postupně nabyl charakteru veřejno-právního, čehož důkazem bylo vytvoření skutečné státní formy teritoria. Je však nutné si uvědomit, že žádný z těchto aspektů nepůsobil v historickém procesu izolovaně a jednostranně, ale pouze v součinnosti s ostatními prvky vycházejícími společně z feudálního systému jak politického, tak ekonomického.

b) v ekonomické oblasti sehrála důležitou roli v procesu teritorializace funkce statku jako konglomerátu práv a ekonomické moci (dominium můžeme de facto považovat za prvopočáteční jádro většiny teritorií). Z práv, které feudál vykonával v bezprostřední blízkosti vlivu svých práv na statku, se postupem doby — za souhry dalších pozitivních okolností — vytvářelo jádro vznikajícího teritoria.

c) důležitým faktorem, který výrazně ovlivnil a zasáhl do vývoje teritorií a sám byl teritoriem ovlivněn, byla německá města. Města jako výrazný sociálně-ekonomický element napomáhala výstavbě teritorií v rámci feudální struktury. Byla to v mnoha případech střediska teritorií, zejména v 1. pol. 13. století do století 15. Postupným začleněním měst do jednotlivých teritorií dochází k přímé, navzájem se ovlivňující vazbě město — venkov. Postupným rozvojem ekonomiky dochází ke stále většímu prohlubování schopnosti měst přijímat poddané feudála původně usazené na zemědělské půdě. Tato skutečnost stimulovala velmi silně útěk sedláků z feudálovy přímé závislosti do měst, což ovšem vyžadovalo feudálovo zvláštní povolení.

V procesu ekonomického růstu měst se města začínají vymykat přímé správě feudálů a vystupují jako výrazná emancipovaná politicko ekonomická síla. Koncem 15. a počátkem 16. stol. však můžeme vypozorovat v těchto emancipačních snahách určitý zlom. Stále více se projevuje snaha majitelů teritorií po vřazení měst do ekonomického a správního rámce teritorií. Tato situace je dána především faktem, že města jako izolované jednotky nemohou dosti dobře akceptovat proces kapitalizace, což lze pouze v rámci státu.

Ekonomická problematika teritorií (otázky statku, vrchnostenské správy, vztah města a teritorií) není dosud v marxistické historiografii dostatečně zpracována. Otázky jsou pojímány pouze z globálního aspektu a v podstatě chybí analytická práce. V buržoazní historiografii této otázce značnou pozornost věnoval G. v. Below ve své práci Territorium

und Stadt. Problematika tak závažná by však zasluhovala důslednou historickou analýzu.

c) Politicko-ideologická oblast měla pro vznik teritorií de facto primární význam. Momenty, které určovaly politiku německého feudálního státu, výrazně poznamenaly feudální dějiny Německa a napomohly vnitřnímu rozkladu. Univerzalistické cíle německých císařů a králů v drtivé míře nekorespondovaly s politikou feudálů a umožnily tak uvolnit základní vazby mezi panovníkem a státem. Feudální roztříštěnost byla v určitém období, jak už jsme podotkli v úvodu, výrazným prvkem evropských středověkých států. V Německu se však právě vlivem celkového politického niveau uvolnily vazby tak silně, že znamenaly de facto likvidaci centralistického systému a náběhů k němu vůbec, i přes pokusy některých německých panovníků této situaci zabránit.

Nejdůležitějším momentem v analýze vývoje teritorií a jejich životaschopnosti je otázka přechodu k teritoriálnímu státu. Výrazným činitelem je zde proces delegace moci teritoriálního pána na úřednický aparát. Je to jeden z prvků, který se konstituuje v podobě teritoriální moci, jako moci mající v sobě již elementy etatizace.

Zeměvláda (Landesherrschaft), tak diskutovaná zejména rakouskými historiky, nemůže být chápána ještě jako typ moci ve státoprávním slova smyslu, nýbrž se jedná o druh specifické feudální moci, přecházející později (14. — 15. stol.) v rozšířenou formu tzv. Landeshoheit, kde se již objevují počátky státotvorného procesu.

Proces geneze, konstituování a vlastní funkce teritoriálního státu v Německu nebyl zdaleka tak jednoduchý. Existovala feudální dominia, která se v průběhu doby vyvinula do podoby teritorií, z nichž se později konstituovaly teritoriální státy. Další skupina dominií dospěla ve svém vývoji pouze k formě teritoria a některá dominia pak přes všechny, byť i příznivé faktory, vůbec do žádné formy nepřešla.

POZNÁMKY

1 Z marxistické historiografie zejména — H. J. Bartmuss: **Die Geburt des ersten deutschen Staates**, Berlin 1966, K. Czok: Charakter und Entwicklung des feudalen deutschen Territorialstaates, in: **ZfG**, Bd. 8, 1973, G. Koch: **Sacrum Imperium**, Berlin 1968, N. F. Kolesnicki: Osobennosti vassal'no-lennych otnošenij v Germanii X–XII vv., in: **Srednie veka**, sv. 32, 1969, E. Müller-Mertens: **Vom Regnum Teutonicum zum Heiligen Römischen Reich deutschen Nation**, Berlin 1963, A. I. Neusychin: Germanie X–XI. veka, in: **Problemy evropejskovo feodalisma**, Moskva 1974, B. Töpfer, E. Engel: **Vom staufischen Imperium zum Hausmachtkönigtum**, Weimar 1976.

Z buržoazní produkce jmenujme alespoň – G. v. Below: **Der deutsche Staat des Mittelalters,** Leipzig 1925, O. Brunner: **Land und Herrschaft,** Müchen/Wien 1943, A. Dopsch: **Der deutsche Staat im Mittelalter,** Wien 1938, B. Diestelkamp, Lehnrecht und spätmittelalterlichen Territorien, in: **Der deutsche Territorialstaat im 14. Jhd.,** Bd. 1 hrsg. v. H. Patze **(Vorträge und Forschungen XIII),** Sigmaringen 1971, G. Landau: **Die Territorien in bezug auf ihre Bildung und ihre Entwicklung.** Hamburg) Gotha 1854, Th. Mayer: **Fürsten und Staat,** Weimar 1950, H. Patze: **Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen,** Köln/Graz, H. Planitz, **Die deutsche Stadt im Mittelalter,** Köln/graz 1954, W. Schlesinger: **Die Entstehung der Landesherrschaft,** Dresden 1941, G. Theuerkauf: Zur Typologie der Verwaltung der spätmittelalterlichen Territorien im Deutschland, in: **Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa,** Milano 1966, L. Zimmermann: Motive und **Grundformen moderner Staatsbildung in Deutschland,** Darmstadt 1956 aj.

2 V celé produkci se projevuje určitá jednostrannost, většina prací postrádá obecné hodnotící měřítko. Vznikla nadměrná produkce monografické literatury, ale chybí synstetická práce o německých teritoriích s vřazením do celoevropského kontextu. Ceněny jsou práce v. Belowa, určitou vyjimku tvoří práce B. Diestelkampa, **Lehnrecht in spätmittelalterlichen Territorien,** kde se autor snaží z obecného aspektu zachytit proměny forem lenního práva v pozdním feudalismu v aplikaci na jeho funkci uvnitř teritorií.

3 Starší německá historiografie popirala existenci německého feudálního státu v klasickém slova smyslu. Právně-historická škola později mu jistou formu existence přiznávala, ale preferovala ideu přímé linie feudální stát-moderní forma státu, což bylo do určité míry zcela adekvátní politickému niveau Německa 2. pol. 19. stol. Na tento nedůsledný historizující přístup k problematice vzniku německého státu a později i k otázce vzniku německých teritorií kriticky upozornil O. Brunner.

4 V typologii státních forem rozeznává Haller (**Restauration der Staatswissenschaften** z r. 1820) tři typy: a) patriarchální (Hausgrundherrliche) tomuto typu odpovídá nezávislá feudalita, b) militaristický v čele stojí skupina náčelníků—vojevůdců, c) teokratický. Za nejtypičtější považuje patriarchální formu jak politicky, tak ekonomicky. Vojenské státy jsou naproti tomu nestabilní a postrádají pevnou vnitřní strukturu. Teokratický systém je suverenní, svrchovaný a existuje zde přirozený zákon. Feudální stát nelze podle Hallera chápat jako správně-právní kategorii, nýbrž se jedná pouze o soubor soukromoprávních vztahů – je to společnost, nikoliv stát. Podobně dělí státní formy i R. v. Mohl (**Enzyklopädie der Staatswissenschaften z r. 1872**), který určuje šest typů. Patrimoniální typ rozpracovává na statkářský (grundherrliche) a vojenskou lenní monarchii (což je vlastně typ rané monarchie feudální). V charakteristice patrimonialního státu v mnohém navázal na Hallera, ale pojímá tento druh více jako ideální typus.

5 Jedná se o systém novověké německé státovědní teorie. Anglická právní věda se státovědní problematikou nezabývala. Ještě v polovině 19. stol. chyběla v Anglii práce o podstatě novodobého státního modelu. Také situace ve Francii byla odlišná. Francouzský feudální stát se odlišoval od novověké státní formy pouze v nepatrné míře. Tzv. antický princip, na který starofrancouzská tradice navázala, byl v období feudalismu pouze narušen.

6 K. Fr. Eichhorn: **Deutsche Staats-und Rechtsgeschichte,** Göttingen 1843!

7 H. Leoj: **Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des Staates,** Halle 1833.

8 O. Gierke: **Das Deutsche Genossenschaftsrecht,** Berlin 1913.

9 Počátek tohoto procesu klade Gierke do merovejského období. Za Karla Velikého proces na krátkou dobu stagnuje, poněvadž francká říše se stává centralizovaným státem se silnou státní správou.

10 G. Waitz; **Deutsche Verfassungsgeschichte,** Bd. 1—4, Berlin 1880—1896.

11 Při typologii obecného modelu feudálního státu uvádí — závislost statku na právním aktu propůjčení ze strany feudála, mocenský vliv feudála na poddané, veřejnoprávní sféra je promítnuta do reality v soukromoprávní formě.

12 R. Sohm: **Fränkische Reichs- und Gerichtsverfassung.** Freiburg 1871.

13 R. Sohm byl po r. 1864 v Mnichově žákem P. Rotha a účastnil se jeho přednášek z německých dějin soukromého práva.

14 Také viz A. Dopsh: Der deutsche Staat des MA. in: **Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte,** Wien 1938, str. 189.

15 N. F. Kolesnickij: Sovremennaja nemeckaja istoriografia o feodalnom gosudarstve v Germanii, in: **Srednie veka** sv. 18. 1960 str. 138—162.

16 A. Dopsch: Der deutsche Staat des MA, in: **Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte,** Wien 1938 str. 187.

17 A. Dopsch: Landesherrlichkeit in Österreich, in: **Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte,** Wien 1938, str. 224—243.

18 **tamtéž** str. 192—193.

19 **tamtéž** str. 197.

20 J. K. Bluntschli: **Allgemeines Staatsrecht,** Bd. 6 1861.

21 Fr. Chr. Dahlmann: **Politik** 1835, F. J. Stahl: **Rechts- und Staatslehre 1856,** R. v. Mohl: Philosophie des Rechts (**Geschichte der Rechtsphilosophie,** 1859)

22 G. v. Below je v německé historiografii považován za představitele tzv. kriticismu. Marxistickou historiografií (srovnej A. J. Vorobjev: Ob idejno metodologičeskich osnovach istoriografičeskich vzgljadov G. v. Belowa, in: **Metodologičeskije i istoriografičeskije voprosy istoričeskoj nauki,** Tomsk 1969 str. 94—120) je chápán jako historik výrazně konzervativního zaměření, stojící na zásadách reakční ideologie pruského státu. Pozitivně je hodnocena v. Belowova teorie sociálně-ekonomické politiky období feudalismu a jeho pohled na vznik německých měst.

23 G. v. Below: **Der deutsche Staat des Mittelalters,** Leipzig 1925.

24 A. J. Vorobjev: Ob idejno metodologičeskich osnovach istoriografičeskich vzgljadov G. v. Belowa, in: **Metodologičeskije i istoriografičeskije voprosy istoričeskoj nauki** Tomsk 1969. N. F. Kolesnicki: Sovremennaja nemeckaja buržoaznaja istoriografia o feodalnom gosudarstve v germanii, in; **Srednie veka,** sv. 18 1960.

25 Není bez zajímavosti, že ji zastával od své první akademické přednášky o vzniku německého teritoriálního státu. Ve správní jednotce hrabství viděl v. Below základní prvek, ve kterém se spojovaly dvě funkce podmiňující růst lokální moci — správní a právní pravomoc. Viz také jeho práce **Territorium und Stadt,** München Berlin 1923, jeho teorie byla zpracována H. Aubinem, který rozlišuje pro vznik zemězvlády (Landesherrschaft) hrabství, fojtství a alodiální jurisdikci (viz jeho práce Immunität und Vogteigerichtsbarkeit, in: **Vierteljahrb.** f. Sg. u Wb. 1914.

26 G. Seeliger: **Die soziale und politische Bedeutung der Grundherrschaft,** Leipzig 1903, v. Below přijal Seeligerovu teorii nepříznivě. Kolem Seeligera se vytvořila škola, která dále rozvíjela v konkrétních pracích teorii tzv. Bannherschaft.

27 A. Dopsch: Der deutsche Staat des MA, in: **Verfassungs- und Wirtschaftsgeschiche,** Wien 1928 str. 101—135.

28 S tímto ekonomickým faktorem souvisí v německé buržoazní historiografii i zájem o problematiku německých měst, zejména vzhledem k jejich správní struktuře. (K. Fr. Eichhorn). Někteří badatelé spatřují předobraz teritoriálního správního systému ve správní městské oblasti. Správní struktura německých středověkých měst byla mimo jiné vyvozována ze systému tzv. práva dvorců (hofrechtliche Theorie). v. Below. a G. Waitz tuto teorii odsoudili jako extrémní, pozitivně se k ní postavil O. Gierke. Nejvíce ji propracovali K. W. Nitzsch a W. Arnold. Zatímco Arnold kladl důraz na státní prvky v návaznosti na veřejné soudy, Nitzsch propracoval širší význam práva dvorců, než jaký odpovídal historické danosti.

29 V produkci současné západoněmecké historiografie dominují práce s konkretizací vývoje jednotlivých teritorií. (např. W. Schlesinger: **Die Entstehung der Landesherrschaft,** Dresden 1941, H. Patze: **Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen,** Köln/Graz 1962, F. J. Schmale: **Die Grafen von Berg,** Stuttgart 1974 aj.) H. Mitteis hodnotí význam teritorií pozitivně a tvrdí, že přispěly k vyřešení většiny historicko-politických úkolů Německa. Teritoria vykonala za říši státotvorný proces vedoucí ke vzniku moderního státu. V systému lenního práva se pak uchovaly podmínky pro vytvoření státního absolutismu i v období rozdrobenosti. (viz H. Mitteis: **Lehnrecht und Staatsgewalt,** Weimar 1958 a **Der Staat des hohen MA,** Weimar 1953).

30 „Es war ein Verhängnis für das deutsche Volk, daß die Ausbildung der modernen Staatsformen nicht mehr im Sinne eines deutschen Gesamtsstaates erfolgte." (viz Th. Mayer: **Die Ausbildung der Grundlagen des modernen deutschen Staates im hohen MA**, Darmstadt 1956, podobně i K. S. Bader chápe teritoriální stát jako konstruktivní prvek, teritoria musela splnit úkoly, na které nestačila německá říše.) viz K. S. Bader: Volk, Stamm, Territorium, in; **Herrschaft und Staat im MA,** hrsg. v. H. Kämpf: Wege der Forschung II., Darmstadt 1964, str. 282. K tomu také L. Zimmermann: Motive und Grundformen moderner Staatsbildung in Deutschland, in: **Herrschaft und Staat im MA** (Wege der Forschung, II) Darmstad 1956, str. 400 „Einzelstaaten sind die Träger der modernen staatsrechtlichen Entwicklung."

31 Kriticky viz K. Czok: Charakter und Entwicklung des feudalen deutschen Territorialstaates, in: **ZfG** sv. 8, 1973 str. 925–949.

32 V. I. Lenin: **O státu** (MK ML sv. 17) Praha 1950.

33 K. Czok: **Charakter und Entwicklung** str. 925.

34 N. F. Kolesnicki: **Sovremennaja nemeckaja buržoaznaja istoriografija**, str. 140.

35 Teorií plošného státu se zabýval zejména Th. Mayer, který rozlišuje personální a institucionální plošný stát. Lenní stát pokládá za mladší formu personálního státu. Plošná forma státu je zase základem pro vytvoření státu klasického úředního typu, viz jeho práce **Fürsten und Staat,** Weimar 1950.

36 Podle H. Patzeho je teorie tzv. Rodungsrecht převládající v současné západoněmecké historiografii, viz jeho práce **Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen,** Köln/Graz 1962 str. 7.

37 O. Brunner: **Land und Herrschaft**, München/Wien 1943 str. 507.

38 **tamtéž** str. 515.

39 Model plošného státu byl vytvořen dle francouzského vzoru, kde tato forma doznala klasické podoby. Do německé oblasti pronikl jen v malém rozsahu. Ve vztahu k rakouským teritoriím viz O. Brunner: **Land und Herrschaft** str. 519.

40 K. Eckstein, F. C. Moser: diss. Giessen vyd. 1973.

41 Th. Mayer: Die Ausbildung der Grundlagen des modernen deutschen Staates im

hohen MA, in: **HZ 159**, 1939 str. 316. Otázky právního opodstatnění teritorií najdeme již v oblasti vzniku a politického dosahu dvou privilegií Friedricha II. Míníme tím **Confoederatio cum principibus ecclesiasticis** z 26. 4. 1220 a **Statutum per favorem principum** z 1. 5. 1232. Starší badatelé zejména E. Jordan, L'Allemagne et Italie aux XIe et XIIIe siècles, in: **Historie du Moyen Age,** t. IV p. I Paris 1939, považují privilegia za přímý důsledek pokročilého partikularizačního procesu, mladší badatelé (E. Klingelhöfer, E. Kantorowicz, E. Schrader) nepřikládají privilegiím tak rozhodující význam z aspektu vývoje německých partikularizačních snah a upevnění pozic ranných teritorií. Privilegia v podstatě nezměnila chod německých dějin a na teritoriální politiku působila povrchně. Faktem však zůstává, že se zde projevila politická moc knížat. V historiografii převládá názor, že v případě Confoederatia šlo o kompromis mezi císařem a duchovními knížaty ohledně volby jeho syna Jindřicha za německého krále. Byla to vlastně cena za hlasy kurfiřtů; viz E. Kantorowicz: **Kaiser Fridrich** II. Bd. 1 str. 93.

Svůj vliv zanechala privilegia spolu s ostatními právními prameny na právních kodifikacích lenního a zemského německého práva. Např. ve čtvrtém vydání **Saského zrcadla** přibyly jako nové prameny privilegium **Statutum per favorem principum, mohučský landfried a lenní zákon Friedricha I. Barbarossy** z r. 1158. K této problematice viz zejména E. Klingelhöfer: **Die Reichsgesetze von 1220, 1231/32 und 1235, Ihr Werden und ihre Wirkung im deutschen Staat Friedrichs II.**, Weimar 1955.

42 V. I. Lenin: **O státu;** B. Engels: **Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu,** Praha 1967.

43 B. Engels: **Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu,** praha 1967.

44 H. J. Bartmuss: **Die Geburt des ersten deutschen Staates,** Berlin 1966.

45 Produkce historiografie NDR je v této problematice reprezentována jednak pracemi syntetického charakteru a jednak pracemi z oblasti specifické teritoriální problematiky. Velmi zdařilá je syntéza německých dějin feudalismu (**Deutsche Geschichte**, 2 sv. kolektivní práce pod vedením B. Töpfera a E. Engelové, Berlín 1983) Z oblasti specifické teritoriální problematiky jsou to jednotlivé dílčí kapitoly v obecných syntézách) S. Hoyer ke struktuře německých teritorií 15. stol. in: **Deutsche Geschichte**, Berlin 1983 str. 394–429 (Obecná problematika německého feudálního státu je reprezentována pracemi H. J. Bartmusse, G. Kocha, E. Müllera-Mertense, B. Töpfera, E. Engelové aj. K. Czok zaměřil svoji pozornost na problematiku charakteristiky teritoriálního státu, zejména pak na stavovský stát.

46 K. Czok: Charakter und Entwicklung str. 930, také N. Kolesnicki: Osobennosti vassal'nolennych otnošenij v Germanii X–XII vv., in: **Srednie veka** sv. 32, 1969, str. 108–122.

47 A. I. Neusychin: Germania X–XII veka, in: **Problemy evropejskovo feodalisma,** Moskva 1974, str. 234–273, **Imperija i panstvo v XII–XIII vekam,** str. 312–343.

48 A. I. Neusychin: **Germania** str. 234.

49 Pojem teritoria je prokázán podle pramenů už od konce 12. století. Zejména v diplomatickém materiálu figurují často termíny princeps terrae a dominus terrae. V diskusi, která se vedla od pol. 19. stol. v německorakouské historiografii o charakter a vznik teritorií, byla také mimo jiné soustředěna pozornost na problematiku konkrétního významu termínu země (terra) a oblasti tzv. svrchovanosti (Landeshoheitsgebiet). Ze svrchovaných práv a jejich realizace vzešel v rukou feudála základ formování teritorií. Svrchovaná práva v sobě ukrývají konglomerát práv a výhod rozličného

druhu a významu (hraběcí práva, imunity aj.) K realizaci těchto práv je třeba politické moci. Otázkami zaměřenými specielně na problém teritoriální svrchovanosti z aspektu rakouských oblastí se zabývali O. Stowasser a K. Lechner, kteří rozlišují širší a užší zemskou svrchovanost a řeší problém exteritoriálních oblastí.) viz O. Stowasser: **Zwei Studien zur österreichische Verfassungsgeschichte**, in: **Zf. RG 44 1921;**
K. Lechner: Grafchaft, Marka und Herzogtum, in: **Jb f. Landeskunde** v. Nö 20, 1926/27. Zajímavá je i práce O. Prausnitze: **Feuda extra curtem** z r. 1929. Základní studií však zůstává O. Brunner: **Land und Herrschaft,** München/Wien 1943.

50 Např. počáteční fáze vývoje durynského a bavorského teritoriálního státu (viz H. Patze: **Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen,** Köln/Graz 1962 a M. Spindler: **Die Anfänge des bayerischen Landesfürstentums,** München 1937).

51 Velké spory vládnou v oblasti problémů chronologického zařazení a stanovení doby, kdy se jednotlivá práva přeměnila na skutečnou státní moc. Někteří tvrdí, že až do konce třicetileté války je právní podstata teritoria těžko určitelná. Žádný říšský zákon neznal termín pro právní určení teritoria. Teprve westfálský mír vytváří termín adekvátní skutečné teritoriální moci (ius teritoriale, droit de souverainité). Stejně tak např. C. Schwerin vidí v termínu vytvořeném kolem r. 1648 (ius teritorii et superioritatis), vlastní teritoriální moc povýšenou na právní kategorii.

52 Zajímavé je hledisko G. Theurkaufa, který na rozdíl od svých předchůdců nepojímá pozdně teritoriální stát ani jako přechod k modernímu institucionálnímu státu plošného typu, ani jako pozdní formu lenního státu, ale chápe ho jako výrazné specifikum, viz G. Theuerkauf: Zur Typologie der Verwaltung der spätmittelalterlichen Territorien im Deutschland, in: **Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa,** Milano 1966, str. 37—76.

53 V typu raného germánského státu byla základní správní jednotkou tzv. stovka (Hundertschaft, pagus). Po vzniku hrabství se stovka stala mezičlánkem mezi státoprávní sférou a soudní oblastí; viz také G. Landau: **Die Territorien in bezug auf ihre Bildung und ihre Entwicklung,** Hamburg/Gotha 1854 a G. v. Below, **Der deutsche Staat des MA,** Leipzig 1925.

54 H. Brunner: **Deutsche Rechtsgeschichte,** sv. II, München' Leipzig 1928, str. 222—223. Ve starším období je jurisdikace hraběte omezena na exekutivní stránku, od poč. 6. stol. je rozšířena o funkci soudce. Soudní pravomoc hraběte se dá do určité míry srovnat s pravomocí římských místodržitelů v provinciích. Ve vojenské funkci mu příslušelo svolávání branné hotovosti, v karlovské době k tomu přistoupilo zvláštní oprávnění osvobodit určitý počet lidí od vojenské povinnosti výběrem daně, která vojenské povinnosti zprošťovala. Je nutno také podotknout, že postavení hraběte jako soudce v župě nebylo tak zcela neomezené, byla zde značná závislost na královské pravomoci v podobě tzv. missi, panovnických kontrolních orgánů. Neměl např. vůbec právo omilostnění.

55 G. v. Below: **Der deutsche Staat** str. 249.

56 „Die Amtsstellung des Grafen immer mehr nur der Verstärkung des autogennen Adelsrechtes dient." W. Schlesinger: **Die Entstehung der Landesherrschaft,** Dresden 1941.

57 H. Brunner: **Deutsche Rechtsgeschichte** sv. II. str. 233.

58 G. v. Below: Der Ursprung der Gutherrschaft, in: **Territorium und Stadt** München) Leipzig 1900, str. 7. Při této příležitosti nesmíme opomenout také tzv. nový typ hrabství 12.—13. stol., který se již formoval přímo jako teritorium, poněvadž jeho vznik spadá do doby vlastního teritoriálního procesu. Teritoria tedy v podstatě

vznikala dvěma způsoby: a) zprostředkovaně (starší forma) b) bezprostředně (mladší forma).

59 Dosud trvá spor o obsah pojmů Grundherrschaft a Großgrundbesitz. Je zřejmé, že oba termíny nelze ztotožňovat. „Grundherrschaft" v sobě skrývá více správně-právních aspektů, zatímco „Großgrundbesitz" má v sobě silný ekonomický aspekt. Prameny se zmiňují pouze o tzv. Grundherrlichkeit a Grundobrigkeit a nikdy ne o Grundherrschaft v plném slova smyslu. O. Brunner používá této terminologie nejvíce pro rakouskou oblast. Právní historici definují „Grundherrschaft" jako komplex práv podobně jako v případě zeměpanství (Landesherrschaft).

60 G. v. Below: Der deutsche Staat des MA str. 277.

61 H. Aubin: **(Immunität und Vogteigerichtsbarkeit)** se pokusil dokázat existenci domácího soudu pro nesvobodné jedince. Delikty svobodných, jestliže se týkaly porušení veřejného pořádku a míru, spadaly do kompetence veřejného soudu. Aubin se opírá o regule kolínského ministeriálského práva.

62 O. Brunner: **Land und herrschaft,** str. 30.

63 Imunita se dá charakterizovat jako hranice, jimiž je vymezena a určena absolutní kompetence feudálovy moci. V historické praxi se setkáváme s imunitou uzavřenou a otevřenou ve formě užší a širší. viz H. Hirsch: **Die hohe Gerichtsbarkeit im MA,** Praha 1922.

64 V případě, že se osvobození nevztahovalo na určitý, přesně vymezený teritoriální celek, tak se zákaz automaticky rozšířil i na všechna sídla subjektu obdařeného privilegiem a tím také na budoucí teritoriální zisk (tzv. skrytá forma nabytí teritoria).

65 O. brunner: **Land und Herrschaft,** str. 356.

66 Při vzniku teritoria sehrála velkou roli i ministerialita. Původně se měla stát nositelem praktické aplikace říšské myšlenky. Její plný historický význam se však projevil v druhé fázi vývoje této vrstvy, kdy ji šlechta získala pro budování teritorií. Z hlediska správně-právního lze v ministeriálech vidět mezičlánek mezi lenním státem vrcholného feudalismu a institucionálním státem plošného typu, který byl vytvořen v teritoriích. S pomocí ministeriality se podařilo teritoriálním pánům zatlačit ze správní sféry lenní šlechtu. Dělo se tak cestou diplomatickou nebo násilím. (Wittelbachové aj.) V těchto formách přecházely velké majetkové komplexy feudálního panství do vlastnictví teritoriálních pánů. viz H. Spangenberg: Landesherrliche Verwaltung, Feudalismus und Ständetum, in **HZ 103** – 1909, str. 473–526 a K. Bosl: Die Reichsministerialität als Element der mittelalterlichen deutschen Staatsverfassung im Zeitalter der Salier und Staufer, in: **Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa,** München/Wien 1964 str. 326–355.

67 V Hildesheimu a Osnabrücku musela být nejdříve zlomena moc fojta Otty von Tecklenburg, aby se zajistila absolutní moc církevních knížat. viz H. Spangenberg: **Landesherrliche Verwaltung,** str. 480.

68 Velký význam ve správní struktuře měla tzv. střední rovina, čili mezičlánek mezi centrální správou a nižší formou správy lokální. V každém teritoriu byla reprezentována jinou správní institucí – např. v Braniborsku tzv. Landvogtei.

69 Unter Führung des Herzogtums bilden sich im Laufe des 12. und 13. Jhd. Gerichtsherrschaften aus, an deren Spitze ein Herzog, Bischof oder sonst ein weltlicher Landesherr steht. viz H. Hirsch: **Gerichtsbarkeit,** str. 209. Každý kníže může ve své zemi nalézat své „libertates", „iurisdictiones", viz Statutum, art. 6, in: **Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte Deutschlands im MA,** hrsg. v. W. Altmann, E. Bernheim, Berlin 1920, **Lehnrecht und Staatsgewalt in deutschen MA** hrsg.

v. W. Goetz, Göttingen 1969, str. 24, E. Klingelhöfer: **Die Reichsgesetze von 1220, 1231/32 und 1235, Iher Werden und ihre Wirkung im deutschen Staat Friedrichs II.,** Weimar 1955.

70 H. Hirsch: **Die hohe Gerichtsbarkeit im deutschen MA,** Praha 1922, str. 223.

71 O. Brunner: **Land und Herrschaft,** str. 428—429.

72 Řád biskupa Jindřicha v. Constanz (1240), první ve Švábsku známý mincovní řád, omezuje ražení mincí na šest měst. V r. 1289 dostávají knížecí mincovní řád Korutany a 1339 Štýrsko. viz Confoedaratio, art. 2. Duchovní teritoriální páni měli celní regál ve svých rukou, ale podléhali dozoru krále. Srovnej **Ausgewählte Urkunden** str. 22.

73 Anály Reinhardsbrunnerské se zmiňují o daních v Durynsku z r. 1273, srovnej H. Patze: **Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen,** Graz 1962.

74 H. Spangenberg: **Landesherrliche Verwaltung,** str. 497.

75 H. Planitz: **Die deutsche Stadt im MA,** Köln/Graz 1954 str. 180—181.

76 B. Töfer, E. Engel: **Von staufischen Imperium zum Hausmachtkönigtum,** Weimar 1976.

77 Hrdelní pravomoc sama o sobě, když není spojena s jinými výsadními právy, neznamená v právním smyslu mnoho. Není výnosná finančně a politicky jenom tehdy, když je majetkem mocného feudála.

78 Tzv. Forstbann se rovnala určitým způsobem jistému druhu imunity. Většina badatelů se domnívá, že „der Forst war ein Prototyp der Flächenstaates und Flächenherrschaft". viz Th. Mayer: **Die Ausbildung der Grundlagen** str. 327.

79 Ve Štýrsku byly již r. 1186 dcery uznány jako dědičky, v Dol. Rakousku r. 1583.

80 O. Brunner: **Land und Herrschaft,** str. 426.

81 K. Bosl: Stände und Territorialstaat in Bayern, in: **Der deutsche Territorialstaat im 14. Jhd.** Bd. II. Hrsg. v. H. Patze, Sigmaringen 1971, str. 434—369.

82 H. Spangenberg: **Landesherrliche Verwaltung,** str. 510.

83 **Tamtéž** str. 513

84 G. v. Below: System und Bedeutung der landständischen Verfassung, in: **Territorium und Stadt,** München/Leipzig 1900, str. 199.

85 Vévoda z Bergu obdržel již v r. 1401 od papeže Bonifáce IX. bulu, která osvobozovala všechny jeho poddané ve věcech světských od církevních soudů.

86 V Hessensku byly obnoveny v průběhu 16. stol. všechny staré regály a podřízeny bezprostředně panské centrální správě. Pokud se týče finanční politiky, je z toho hlediska velmi zajímavý pokus o ujednocený přehled ekonomického chodu teritoriálního státu Viléma IV. Dolnohessenského. viz K. Czok: **Charakter und Entwicklung,** str. 390.

© Dagmar Baumannová 1990

Zur Problematik der Entstehung und Struktur der deutschen feudalen Staaten

Dagmar Baumannová

Resumé

Das systematische Interesse für die Fragen der Entstehung und Funktion der deutschen Territorien kam in der deutschen und österreichischen Historiographie in der Mitte des 19. Jhd. im Zusammenhang mit dem Problem der Entwicklung und der historischen Funktion des deutschen feudalen Staates zum Ausdruck. Es handelt sich um die Erforschung der Ursachen des progressiven Zerfalls des deutschen Staates im Mittelalter und der Entwicklung der Territorien (als Ersatztypus), die sich im Verlauf der Jahrunderte in einem Typus des institutionellen Flächenstaates vom absolutistischen Charakter entwickelten.

Die Ursachen der Entwicklung der Territorien betrachtet die marxistische und teilweise auch die bürgerliche Historiographie unter mehreren Aspekten: 1) das verwaltungsrechtliche Gebiet (die Grafschaft, die Immunität, die Bindung des Lokalverwaltungsgebietes), 2) das sozial-ökonomische Gebiet (die Grundherrschaft, die hofrechtliche Verwaltung, die Funktion der Städte), 3) das ideologische Gebiet (die universalistische Politik der deutschen Herrscher, die Abschwächung der Zentralverwaltung bis zur Emanzipation im verwaltungsrechtlichen Sinne, der Verlust der Bindung „Herrscher- Feudalität" im verwaltugsrechtlichen Aspekt).

Während die bürgerliche Historiographie das Problem der Entstehung der deutschen Territorien nur einseitig begriff (die Isolation der einzigartigen Elemente ohne Verbindung an die geschichtliche Wirklichkeit), nimmt die marxistische Historiographie (vor allem der UdSSR und der DDR), die Fragen auf, die mit Territorialproblematik verbunden sind, in dem ganzen Komplex der historischen Entwicklung. Letzten Endes ist es wichtig zu sehen, daß die Historiker sich bisher sehr wenig der ökonomischen Sphäre (namentlich der Stadtproblematik) unter den Aspekten der Bildung der Territorien widmeten.

K některým aspektům právních vztahů poddanského městečka Manětína k vrchnosti do poloviny 15. století

Jaroslav Čechura

V naší literatuře dosud postrádáme speciálnější práce, jež by se zabývaly právními vztahy poddanských měst jako celku, případně jejich obyvatel k vrchnosti.

V souhrnných charakteristikách právních vazeb je vzájemný vztah formulován například tak, že poddanská městečka „žila zásadně v rámci pozemkové vrchnosti svých pánů, přičemž se jen několika málo výsadami lišila od vesnic".[1] Jsou však i jiné názory, třeba že se jednalo o poměr „bezprostřední", kdy obyvatelé městečka mohli získat polepšení, „aniž by došlo k oslabení jejich závislosti na vrchnosti", hospodářský vztah k vrchnosti se realizoval „mimo základní ekonomický moment", přičemž rozvoj samosprávy se v menších městech ve 14. století „nedá ještě poznat".[2] Takových dílčích názorů lze v literatuře nalézt více,[3] poněvadž však mají víceméně analogické znění, není potřeba je rekapitulovat.

Sledujeme-li vývoj jednotlivých městských sídlišť v časovém záběru 14. a 15. století, zjistíme, že procházel nejednou změnou, kterou nemusejí odrážet litera privilegií, vrchností městečkům poskytovaných.

Významným typem pramenů, které dovolují postihnout uvedené vývojové momenty, jsou městské knihy poddanských městeček. Ze druhé poloviny 14. a z 15. století se jich zachovala řada.[4] Snad kromě České Třebové byla této kategorii pramenů věnována zatím vcelku minimální pozornost.[5] Příčiny tohoto stavu nejsou jen subjektivní povahy. V zájmu vědecké objektivity je třeba přihlédnout ke skutečnosti, že zápisy vkládané do městských knih poddanských městeček jsou nejednou dosti řídké, mnohde se setkáváme s frekvencí jen několika vkladů ročně, často mezi nimi bývají mezery i několika let. Přesto se však jedná o významný komplex pramenů (a to nejen pro studium vrchnostenských vazeb vůči těmto sídlištím), který dosud čeká na své zhodnocení. Vždyť by se nemělo přehlížet, že poddanská městečka u nás byla dosud studována z pramenů převážně agrární povahy, např. z urbářů, což je značně jednostranný postup znemožňující překročit funkční zaměření pramene.[6]

Jednu z velmi zajímavých městských knih poddanských městeček v Čechách představuje pamětní kniha západočeského Manětína z let

1381/82 až 1705.[7] Její studium ukázalo řadu možností k prohloubení poznání jak poměru poddanského města k vrchnosti, tak otázek vlastnictví půdy. Z této analýzy vyplynula předložená studie, která se ovšem zaměřuje pouze na časový úsek 1381/82 až 1465. Po roce 1465 nebyla totiž kniha po deset let vedena a posléze ztrácela postupně na významu v písemném fixování právních pořízení. Tuto skutečnost naznačuje i počet zápisů:

1381/82—1465	121
1475—1705	105

Předpokladem rozboru pramene je naznačení základních trendů vývoje městečka do poloviny 15. století, dále poznání vztahu vrchnosti k vedení pamětní knihy a zapisování do ní a konečně postižení poměru městečka k vrchnosti, založeného na vlastnických vztazích vycházejících z držby půdy.

Vývoj poddanského městečka Manětína do poloviny 15. století

Oblast, kde v pozdější době poddanské městečko vzniklo, patřila původně českým panovníkům. V roce 1169 daroval Vladislav I. pražským johanitům Manětín, chápaný jako centrum dalšího újezdu s třemi lokalitami, rámcově jej vymezujícími. Tím byl dán základ johanitskému panství kolem Manětína, které — měřeno územním rozsahem — nedoznalo do r. 1420 velkých proměn. V Manětíně byla zřízena johanitská komenda. V nevelké vzdálenosti od něj se nacházel Kuchov (či Cuhov), označený již roku 1169 „cum foro", který do první třetiny 13. století s Manětínem spynul, ovšem ještě ve 14. a 15. století byla tak jmenována místní část městečka. Dalšími drobnými osadami byly Vesce a snad původně samostatné osídlení kolem kostela sv. Barbory, jež si v pozdějších staletích podrželo místní označení „u sv. Barbory". Uvedená drobná sídla představovala základ pozdějšího poddanského městečka, které vzniklo nejspíše postupným splýváním zmíněných sídlišť, jejichž centrem byl trh. Pozvolné konstituování sídliště známého jako Manětín je patrné dodnes na půdorysu městečka, výrazně se lišícího od jednorázových, plánovitých lokací.

Privilegium Václava I. z roku 1235 zachycuje již další vývojové stadium Manětína.[9] V této době byl trh brán jako „forum apud villam M.". Český panovník udělil johanitům významné polepšení imunitního charakteru v tom smyslu, že „ipsum forum adire studeat, nulluque iurisdictioni subiacentes plena gaudeant libertare", poskytl tedy možnost zřízení svobodného trhu. Peněžité pokuty za zločiny spáchané „incolis fori" měly být trestány pouze „per judicem, quem iam dicti fratres in eodem loco M. ordinaverint". Závažné závěry přináší právní analýza privilegia provedená V. Vaněčkem,[10] který spatřuje jádro jeho obsahu v exempci od soudů zemského práva (uvedeny jsou přímo Plzeň a Žatec) a povolení

výlučného soudu pozemkově vrchnostenského, tedy klášterního. Přitom se odlišují obyvatelé trhového místa samotného od ostatního poddanského obyvatelstva vesnic tvořících johanitské panství v okolí. Obyvatelé trhového místa (tj. Manětína) měli náležet výslovně k privilegovanému fóru dvorskému. Bohužel není možné přesně sledovat, jak bylo znění privilegia v této sféře naplňováno, zvláště pak jak se v konkrétních poměrech Manětína projevilo privilegium Přemysla Otakara II. z roku 1272, určené johanitům.[11] Per analogiam lze usuzovat, že výkon spravedlnosti v oblasti trestní, příslušející původně místnímu hrdelnímu soudu královskému, přešel via facti do rukou manětínských johanitů. V roce 1382 totiž nazývají Manětín „civitas ordinis nostri" a záležitosti soudní jsou upravovány pouze mezi pozemkovou vrchností a Manětínem (měšťané jsou označováni „subditi nostri", tj. johanitů). Lze předpokládat, že zvláštní postavení obyvatel trhového místa v rámci manětínského panství a zejména výkon pozemkové vrchnosti johanitů již v této době dosti výrazně omezovaly rozsah kompetence rychtáře, a to ve výkonu jeho nejdůležitější funkce soudní (určené však v prvé řadě pro poddané v okolních vesnicích), byť do ní měl být ustanovován vrchností. Zde zřejmě máme jeden ze základů specifického vývoje poddanského městečka.

Přes rozsah polepšení týkajících se nejen vrchnosti, ale i lidí kolem trhu, je Manětín nazýván v listině Václava I. „villa", což lze ovšem vysvětlit zřejmě terminologickou rozkolísaností při označování sídlišť městského charakteru, neboť se jedná o období, kdy u nás vznikaly první královské městské fundace.[12] S přihlédnutím k ranému dokladu o existenci trhu v blízkosti Manětína je možné v době, kdy bylo privilegium vydáno, uvažovat o dovršení sídlištního vývoje Manětína v poddanské městečko.

Další prameny zachycují situaci o téměř půldruhého století později. Týkají se johanitů, tedy pozemkové vrchnosti manětínského panství, a jsou významné pro poznání právě vnitřního stavu tohoto rytířského řádu nedlouho před založením pamětní knihy v Manětíně.

Vizitace řádových komend provedená v roce 1373 v Čechách,[13] byť v podobě poněkud tendenční, podává základní obraz manětínské vrchnosti. V Manětíně sídlili komtur (preceptor) a 7 řeholníků. Dále je uváděn jako svědek Matěj Keclínův z Kostomlat – „rector scolarum" v Manětíně, zmiňován je i „notarius".

Pokud jde o hospodářství, svědkové vizitace shodně vypovídali, že výnos (zřejmě celého manětínského panství v západních Čechách) ve formě úroku (census) dosahoval výše 201 kop kromě 3 popluží dávajících 46 kop, úhrnem tedy 247 kop č. gr. Vizitace v případě manětínské komendy uvádí (jmenovitě komtur Beneš z Ronova) roční výdaje: panovníkovi (berna specialis?) 130 kop, na kuchyni 48 kop, oblečení

30 kop, náklady na režijní zařízení dalších 10 kop č. gr., úhrnem 208 kop. I když je třeba počítat s tím, že šlo o čísla záměrně upravená pro potřebu vizitace, hospodaření manětínské komendy přinášelo výnos (snad průměrný) téměř 40 kop.

V kontextu s touto skutečností je pak závažným pramenem pro poznání vývoje Manětína privilegium vydané samotným představeným řádu 20. dubna 1382.[14] Jako pohnutka k jeho vydání je uváděna morová epidemie. Zdá se však, že spolupůsobily i jiné faktory, jak bude ještě řečeno. Intenzitu morové epidemie v Manětíně, která proběhla zřejmě v roce 1380, nelze patrně přeceňovat.[15] V pamětní knize je v roce 1382 5 vkladů týkajících se sirotčích peněz. I když je třeba přihlédnout k tomu, že se jedná pouze o část provolání, zapsaných pro paměť, skutečné následky epidemie se pravděpodobně příliš nelišily, což potvrzují jak další vklady do knihy z osmdesátých let 14. století, kde nepřichází jediné pořízení o pustém domě či gruntu, tak i rozbor obsahu privilegia samotného. Proto se domnívám, že je vhodnější interpretovat morovou epidemii jen jako spolupůsobící faktor vydání privilegia, spíše vnější, formální povahy. Silnější byla zřejmě snaha manětínských měšťanů získat nové, výhodnější právní postavení jak vůči obhospodařovaným statkům, tak vůči pozemkové vrchnosti samotné, ale i v některých záležitostech dalších. Složením 56 kop zákupní sumy se manětínští měšťané stali dědičnými nájemci (či pachtýři) pozemků patřících k městečku. V přesně stanovených záležitostech se měli řídit zvyklostmi královského města Plzně, právě tak jako ve věcech soudních, kde si ovšem vrchnost podržela výkon odvolací instance.

Privilegiem z roku 1382 se johanitskému městečku Manětínu dostalo značného rozsahu svobod, kladoucích je strukturou vnitřních právních norem prakticky na úroveň královských měst.[16]

V souvislosti s vydáním tohoto privilegia je významný fakt, že se týká převážně pouze nemovitostí a právních aspektů s nimi souvisejících. Přitom „forum" je doloženo již v roce 1169, v textu však není ani zmínky např. o poplatcích z prodávaného zboží či o řemeslné výrobě a jejím zdanění (tzv. progresívní zdanění). To přirozeně nemusí znamenat, že se jednalo o lokalitu, kde nedošlo k rozvoji alespoň tzv. základních řemesel. Tuto otázku prostě nelze řešit jen na základě dosti jednostranně koncipovaného privilegia, dotýkajícího se pouze určité, byť podstatné stránky života městečka.

Privilegium z roku 1382 nepředstavovalo ovšem dovršení procesu nabývání svobod v Manětíně. V roce 1401 došlo k dalšímu, velmi podstatnému rozšíření svobod manětínských měšťanů prostřednictvím „magnis pecuniis", které Manětínští zaplatili vrchnosti.[17] V Manětíně byl zřízen úřad purkmistra, podstatně upraven rozsah finančních povinností měšťanů vůči vrchnosti vázaných na půdě, a konečně vytvořen

samosprávný orgán složený ze 6 měšťanů, který měl zastupovat městečko při řešení některých závažných záležitostí. Tím došlo přirozeně k řadě změn ve vztahu mezi vrchností, jejími úřady, městečkem a jeho samosprávnými úřady a orgány, a to ve sféře finanční, právní i správní.

Zásadní je v této souvislosti zjištění, že jednoznačným stimulujícím faktorem, který přinášel měšťanům řadu polepšení a vrchnosti z hlediska dlouhodobějšího pohledu naopak zužování vrchnostenských pravomocí, byly finanční prostředky poskytované johanitům. Nelze tedy hovořit o tom, že by se poměr vrchnosti a poddanských měst a městeček realizoval „mimo základní ekonomický moment".[18] Kromě toho je možné na případu Manětína pozorovat, že iniciativa ústící ve vydání privilegií vycházela zřetelně „zdola", od měšťanů.

V roce 1420 bylo celé manětínské johanitské panství zastaveno předním západočeským feudálům, pánům ze Švamberka.[19] V konfirmaci Vladislava Jagellonského z roku 1483 se vlastně poprvé setkáváme se jmenovitým výčtem statků, které tvořily panství. Švamberkové drželi poddanské městečko s přilehlými vesnicemi do roku 1560.[20]

Poměr vrchnosti k manětínské pamětní knize a jejímu vedení v letech 1382–1465

K přímému zásahu církevní vrchnosti do způsobu vedení knihy před rokem 1419 nedošlo, právě tak jako k osobní účasti na zápisech, případně jejich stylizaci. Dokonce pro období 1382–1419 neexistuje jediná výslovná zmínka o tom, že by johanité povolili vklad do knihy, či byli žádáni o souhlas; o případném nařízení vkladu nelze tedy vůbec hovořit. Povolení zápisu do knihy vrchností nebylo součástí povinného formuláře. A to jak v případech nesporých (majetkoprávní pořízení, dispozice s nemovitostmi vůbec), tak sporných či trestních záležitostí. Dokonce není doklad ani o formálním souhlasu vrchnosti. Ta je zastoupena, s přestávkami, do roku 1410 rychtářem, v letech 1425–34 purkrabím, ovšem ani tito úředníci nenařizují nebo nepovolují vklady do knihy. Účastnili se přirozeně jednání úředního orgánu.

Johanité, církevní vrchnost, se do roku 1419 v knize objevují prakticky ve třech typech zápisů. Za prvé jako odvolací fórum, dále v záležitostech majetkoprávních a konečně vystupují ve formálním záznamu zachycujícím existenci pozemkové vrchnosti. Například zápis z roku 1418 je ukončen obratem: „Stalo se za pana Heřmana z Vartenberka, toho času komendátora v Manětíně, pána našeho."[21]

Švamberkové, od roku 1420 zástavní držitelé Manětína a johanitského panství, se objevují v knize v osobě Hynka Krušiny poprvé v roce 1423.[22] Tehdy, stejně jako po dva následující roky, jsou uváděni analogicky jako komtur johanitů v roce 1418. Roku 1428 vystupuje Hynek Krušina jako

strana jednající před městskou radou — „sedie před námi v plné radě".[23] Za Hynka Krušiny (do roku 1453) a za jeho syna Bohuslava (do roku 1490) vystupuje tato vrchnost v knize pouze v záležitostech soukromoprávní povahy týkajících se určitých nemovitostí v městečku, k nimž Švamberkové mají či nabývají vlastnické právo a které byly původně buď johanitské (panská lázeň, mlýn apod.), nebo patřily manětínským měšťanům, kteří je Švamberkům odkazují. Ve všech těchto případech vystupuje uvedený panský rod pouze jako strana před orgánem městské samosprávy, byť jsou jmenováni „pán náš"; projednané akty nebyly zaknihovány z vůle vrchnosti, ale po řádném projednání tak bylo učiněno pro paměť. Nová vrchnost se také nepodílela na stylizaci vkladů, které se po formální stránce od ostatních neodlišují. Ani za Švamberků nedochází k tomu, že by listina zachycující dispozici majetkem tohoto rodu v městečku byla vepsána (s možnými úpravami) do knihy. O stejné záležitosti bylo znovu jednáno v radě a vklad formálně i obsahově odlišný od vydané listiny byl do knihy učiněn pro paměť. Přitom nebyl prostředníkem žádný z úředníků spravujících švamberské dominium.

Přímý vztah vrchnosti ke knize a způsobu jejího vedení, jenž by měl být typický pro menší městečka, zde — jak bylo ukázáno v letech 1382—1465 a pro zbytek 15. století, ale i ve století 16. — není doložen. O vlivu vrchnostenských úředníků v této sféře bylo již pojednáno.

Názor kdysi vyslovený Z. Winterem, považovaný dosud za platný pro předhusitské období,[24] totiž že bez panské vůle nesměli měšťané poddanských měst a městeček provádět nejen transakce s nemovitostmi, ale ani zápisy do knih, či (poněkud modifikováno) že poměr vrchnosti a poddanského města před rokem 1419 byl fakticky neměnný, není tedy jako souhrnný či syntetizující pohled správný. Naopak. Jak ukazuje diplomatický rozbor manětínské pamětní knihy, záviselo v prvé řadě na konkrétních poměrech, které ovlivňovaly vývoj poddanských měst a městeček ve 14.—16. století a v míře rozhodně nikoli zanedbatelné se spolupodílely na vedení městských knih. Zde je možné pozorovat značné rozdíly a zvláštnosti v rámci území Čech, ale i menších teritorií. Ukazuje se také, že ani samotná velikost sídliště nemusí být kritériem, které by rozhodovalo či spolurozhodovalo nejen o vedení městské knihy, ale i o funkci správy apod. Je rovněž patrné, že například ve srovnání s údaji skupiny trhových knih českých poddanských měst z prvé poloviny 16. století představují manětínské poměry zcela svéráznou,[25] dosti pokročilou kvalitu, kterou věrně odráží vedení pamětní knihy; na této skutečnosti nic nezměnil ani přední panský rod v západních Čechách — Švamberkové.

Chceme-li se pokusit o postižení poměru poddanského městečka k vrchnosti, pak musíme vyjít z poměru obyvatel městečka k obhospodařované půdě, což v daném případě akcentuje i johanitské privilegium z roku 1382. Musíme sledovat vývoj vztahů, jak se realizovaly mezi pozemkovou vrchností a bezprostředními obhospodařovateli půdy (zde měšťany poddanského městečka). To umožňuje poznat charakter vlastnictví,[26] tedy způsob přivlastňování uskutečňovaný ve výrobním spojení pracovních sil s výrobními prostředky – v tomto případě založeném na vlastnictví půdy. Vlastnické vztahy zde pak představují společenskou formu výroby.

V pojetí vlastnictví se vychází „. . . z rozlišování mezi ekonomickou a právní kategorií vlastnictví a z faktu, že analytický popis vlastnictví v ekonomickém smyslu musí být adekvátní popisu podstatných a jevových stránek výrobního procesu“.[27]

Právní charakter vlastnictví

Vlastnické vztahy jsou v Manětíně patrné až v souvislosti s vydáním johanitského privilegia v roce 1382. Byly upraveny ve prospěch měšťanů, kteří složili zákupní sumu 56 kop č. grošů, čímž byl proveden zákup, neboli „pravý pacht“.[28] Pozoruhodný je velmi malý rozsah půdy přiměřené městečku, pouze 440 jiter. Vedle toho privilegium postihuje prodej dalších polností za sumu 9 kop č. gr., které byly patrně nedlouho předtím nově získány vyklučením lesa. Z těchto novin se měl platit každý rok úrok ve dvou termínech po jedné kopě, dále pak naturální renta 3 strychy žita a ovsa. Vzhledem k tomu, že rozsah novin není vztažen k určitému množství polností, lze odhadnout (srovnáním obou zákupních sum), že se mohlo jednat o 1 až 1,5 lánu (= 60 až 90 strychů) půdy. Vedle zdanění polností je uveden plat z každého domu ve výši 4 grošů, z krčmy 12 grošů, podýmné 2 groše. Měšťané byli povinni přispívat na generální berni. Výše příspěvku však měla být stanovena na základě dohody komtura s měšťany. Odlišné to bylo u novin; zde se mělo přispívat na generální berni částkou 32 groše z lánu.

Velmi významné polepšení pro manětínské měšťany představovalo zrušení odúmrti ve prospěch vrchnosti a přiznání práva svobodné dispozice nemovitostmi pro všechny měšťany (pro muže i ženy) podle práva královského města Plzně.

Také ve věcech soudních „in omnibus causis“ se Manětínští měli držet zvyklostí města Plzně. Odvolací instanci si vrchnost ponechala.

Manětínští měšťané byli podle privilegia považováni za téměř svobodné vlastníky půdy, a to nejen zastavěné, ale i orné. Tomu odpovídají zápisy

v pamětní knize vedené od prvních měsíců roku 1382, z nichž vyplývá, že již od počátku vedení knihy (úvodní zápisy poněkud předcházejí vydání privilegia)[29] měšťané svobodně disponují s nemovitostmi, jak polnostmi, tak budovami, a považují se za jejich prakticky svobodné vlastníky, nikoli jen držitele či požívatele do vůle vrchnosti.[30] Povahu vlastnictví půdy v Manětíně je možné dokumentovat skutečností, že poté, co se soudní agenda stala záležitostí rady jako úředního orgánu městečka (v prvním desetiletí 15. století), nedošlo v rozsahu dispozic s nemovitostmi prakticky k žádné změně (kromě toho, že po roce 1401 mizí zmínky o placení úroku vrchnosti), a to jak za johanitů, tak za Švamberků.[31]

Tendence k prosazování svobodného vlastnictví půdy v Manětíně se projevuje od roku 1400 také prodejem rent na domech i polnostech. První doklad o prodeji renty na nemovitosti přichází roku 1412, kdy Jan, Slávkův syn, „převedl a zapsal jest na svej nivě . . . těch 14 kop gr. pod úrok na Hromnice, každú kopu pod 6 grošů . . .“ s výhradou, „aby jeho niva prostá a svobodná byla od toho zápisu“, složí-li konšelům sumu 14 kop.[32] Jiné platební povinnosti k této polnosti nejsou uvedeny.

Pojetí téměř svobodného vlastnictví půdy neoslabuje skutečnost, že měšťané byli povinni z většiny půdy platit vrchnosti pozemkovou rentu vyjádřenou ve formě úroku či pozemkové činže, jak se uvádí např. v transakci z roku 1392.[33]

V roce 1401 nastává další změna ve sféře právního poměru manětínských měšťanů k půdě.[34]

Manětínští měšťané se snažili — úspěšně — rozšířit obsah privilegia z roku 1382, čímž dosáhli stavu plně odpovídajícího úrovni královských měst.[35] Cestou k tomu bylo opět složení finanční sumy (jejíž výše není známa), kterou Manětínští zaplatili vrchnosti.

Při podrobnějším studiu vyvstává dosti závažná otázka významu dosažení purkmistrovského úřadu (opět podle vzoru královského města Plzně) pro rozsah „šosovních“ platů měšťanů,[36] zvláště pak následuje-li passus o závazku měšťanů platit „census maiores“. Lze přirozeně jen těžko přepokládat kauzální vazbu mezi zřízením samosprávného úřadu a změnou ve struktuře a rozsahu platebních povinností měšťanů, vycházejících v prvé řadě z držby nemovitostí, neboť je patrné, že pojem „ssossy“ není identický s označením „census maiores“.

Vklady do knih po roce 1401 se poněkud liší od předcházejících zápisů také po stránce obsahové. Je možné vyslovit domněnku, že vklad z roku 1401 měl v kontextu s privilegiem z roku 1382 přece jen hlubší a dalekosáhlejší význam, než by se na první pohled — v souvislosti s rozšířením samosprávy — mohlo zdát.

Po roce 1401 nepřicházejí v rámci zápisů žádné doklady o tom, jak byla z nemovitostí (z půdy i domů) placena pozemková renta při změně majitelů, což může mít určitý význam, zvláště uvážíme-li, že od roku 1410

po celé sledované období (s výjimkou let 1425–1434) nepředsedal soudnímu jednání vrchnostenský úředník a v řadě případů se ho vůbec neúčastnil.[37] Navíc po roce 1401 se v knize vyskytuje ve formě samostatných vkladů „panský majetek", tj. režijní zařízení vrchnosti (lázeň, mlýn, popluží), s nímž jsou prováděny dispozice ve prospěch místních měšťanů. Samotný termín „úrok" je uváděn prakticky výlučně v souvislosti s prodejem rent, jak na domech, tak na polnostech. Vlastní pozemková renta, skládající se z řady položek, jež jsou jmenovány v privilegiu z roku 1382[38] a měšťany nazývány souhrnně „ssossy",[39] zřejmě nabyla nové podstaty či kvality, vyjádřitelné nejen kvantitativně.

Podívejme se nejdříve na způsob transakcí s nemovitostmi, jež uvedenou interpretaci potvrzuje. Podotýkám, že k následujícím zjištěním jsem došel rozborem všech vkladů v pamětní knize týkajících se této otázky ve sledovaném období. Vyznačují se jednotnou tendencí a nenacházíme jedinou odchylku od uvedeného způsobu zaknihování, ale ani pokud jde o obsahovou stránku. Například v roce 1392 prodal Jan, řečený Cabua, mlynář pod Újezdem[40] (mlýn patřil k městu), Janovi písaři „campum adiacentum molendino suo"; stalo se tak „coram nobis", jak svědčí členové městské rady. Přitom jsou uvedeny platební povinnosti vyplývající z držby pozemku: „. . . emit et comparavit de quo quidem campo, dictus Jacobus vel successor suus, qui illum campum tenuerit, de una sexagena grossorum steuram ad civitatem predictam M. temporibus perpetuis, quonescunque in instaurata fecit et voluntata det et persolvat et de una iugere de eodem campo in die Purificacionis S. Marie singulis annis inperpetuum domino commendatori, qui pro tempore fiunt in M. persolute debet et tenet." Podobně učinil v roce 1401 pekař Petr Hlavnice.[41]

Lze vyslovit předpoklad, že vedle půdy patřící městečku („ad ipsam civitem spectantis") se zřejmě nacházely v jeho blízkosti ještě další polnosti, které vrchnosti nepatřily. Byla to svobodná půda nepodléhající kromě generální berně a povinnosti ochrany země žádným feudálním povinnostem. S tím by mohla korespondovat skutečnost, že při vydání privilegia v roce 1382 nebyla půda nově přiměřena. Například v roce 1405 je urovnáván spor mezi obcí vsi Brdo a Mikulášem Dupovským o polnosti patřící k jeho mlýnu. Výsledkem byl zápis do knihy zaznamenávající rozhodnutí, „aby ta zemice při mlýnu ostala", přičemž je uváděno: „. . . a druhá zemice, tajť jest byla svobodna, bez zmatku k mlýnu náleží".[42]

Pregnantním vyjádřením způsobu vlastnictví v Manětíně po počátku 15. století je vklad z roku 1418, podle něhož prodává manětínská měšťanka svůj pozemkový majetek a dům nižšímu šlechtici.[43] V zápisu přímo stojí, že „. . . paní Kačka řečená Hovnová stojíc před zahájeným soudem dobrovolně jest povolila urozenému panoši Zikmundu z Kněžic domu svého, kterýž měla i dědiny i toho všeho zboží svrchního, aby sobě v knihy

naše vložil, že jest jeho vlastní a svobodné[44] a že to všecko muož prodati, dáti i poddati i učiniti z toho zboží řečeného, což by chtěl a k svému užitku přinésti, a na tom jemu paní Kačka dříve řečená, ani žádný jiný nemá překážeti . . .“ Význam tohoto vkladu vyniká ve srovnání s následujícím zápisem pořízeným v roce 1419, v němž „my Matěj Netopíř purgmistr . . . (12) . . . konšelé . . . vyznáváme z plné rady, že Martin a Šilhan koupil (sic!) u pana Heřmana z Vartenberka u našeho pána lázni starú se vším dnem . . . (dědičně) za 5 kop . . . úplně zaplacených panu Heřmanovi i zákonu (= johanitům — pozn. J. Č.) v městské právo . . . a také úroky s tej chalupy má (ji) platiti podle jiných domů pánu k dvoru věčně a šosy k městu“.[45] Úrok je zde placen proto, že se jedná o původně režijní zařízení obhospodařované samotnou vrchností, zakoupené ve formě dědičného pachtu (či nájmu).[46]

Svobodné vlastnictví půdy je možné potvrdit několika zápisy z roku 1464, z nichž dva jsou nejtypičtější. V prvém „Johanka, dcera nebožce Slavkova . . . prodala svou dědičnou louku . . . urozenému pánu panu Bohuslavu ze Švamberka, pánu našemu, k pravému dědictví, tak s tím právem vším, jakož jest sama jměla a držela, tu sobě nic nepozůstavuje, neb jest té louky pravá dědička byla, za 18 kop peněz dobrých, kteréžto svrchupsané peníze jsou jí úplně a vcele hotovými penězi zaplaceny od pána našeho. A tu před námi (tj. městskou radou) to své právo k té louce mocně jeho milosti vzdala a toho se odřekla, že na tom nemá nic ona, ani žádný, krom jeho milosti a těch budoucích, kdožby jí od jeho milosti obdrželi, a že to jeho milosti i jeho budoucím kdožby drželi chce svoboditi před každým . . .“[47] Bohuslav ze Švamberka týž den „ihned prodal jest tuž louku zase s tím se vším právem svrchudotčeným, kteréž jest k té louce napřed jmenované měl jsa jejich pravý dědic, opatrnému Zachařovi toho času rychtáři za 29 kop grošů peněz dobrých, kterýžto svrchupsaný dluh jest jeho milosti úplně a docela za tu louku zaplacen . . . Johanka též jemu slíbila svoboditi, jakožto i panu saukupu svému jestliže by jeho co od koho pro tu louku potkalo“![48] Nelze zapomínat, že se jedná o transakci mezi pozemkovou vrchností a měšťankou poddanského městečka.

V témže roce provedl Bohuslav ze Švamberka transakci se svým majetkem, lázní, tímto způsobem: „ . . . Bohuslav ze Švamberka, pán náš milostivý, sedě před námi v plné radě, vyznal jest, že jest prodal lázeň svou, kterouž mezi námi měl jest dědičnou,[49] ježto jest byla vždy panská, člověku svému Hanušovi, řečenému Cibulka, za 5 kop grošů peněz dobrých, kteroužto lázeň týž Hanuš lazebník má jměti a držeti dědičně i jeho budoucí bez všelikeré moce překážky i mých budoucích, kteréžto svrchupsané peníze 5 kop gr. vzal jest od člověka svého svrchudotčeného a docela nic těch peněz na něm nepozůstavuje, krom svého panství[50] a úroka. To jest aby úroka dával z té lázně do roka 40 gr. rozdílně při sv. Jiří

20 gr. a při sv. Havlu tolikéž, budoucně jeho milosti i jeho budoucím, a to mají všichni činiti náměstkové téhož človeka, kteří by drželi tu lázeň věčně . . ."

Provedený rozbor právních aktů zachycujících transakce s nemovitostmi v Manětíně ukazuje na dovršení vývojové tendence k prosazení plného svobodného vlastnictví (plné vlastnictví v pravém slova smyslu, tj. plné požívání)[51] půdy v městečku na počátku 15. století, což je mimo jiné možné postihnout i ve formulaci zápisů, byť s určitým zpožděním. Tato půda představuje odlišnou právní kvalitu než půda, jež zůstala v přímém vlastnictví vrchnosti a byla propůjčována za určitých podmínek k dědičné držbě, přičemž „panství" si ponechávala vrchnost. Způsob vlastnictví půdy a svobodné dispozice s ní plně odpovídají poměrům královských měst u nás; v daném případě se ovšem konstituovaly v Manětíně, za církevní pozemkové vrchnosti. Zástavní držitelé Švamberkové je po roce 1420 zcela respektovali. Je vhodné připomenout, že z půdy, považované za svobodné vlastnictví (plné vlastnické právo)[52] měšťanů v královských městech, u nás byl ve 14.—16. století placen úrok (census) vrchnosti, tedy panovníkovi.

Vraťme se ještě jednou k pozoruhodnému zápisu z roku 1401.[53] Po tomto datu mizí z knihy doklady o platebních povinnostech manětínských měšťanů vrchnosti, a to i v případě, že měšťanský majetek je prodán jako svobodný samotné vrchnosti, která jej dále jako svobodný postupuje „de iure" vlastnímu poddanému (byť to byl v daném případě rychtář — v prvé řadě však manětínský měšťan). To ovšem znamená, že nešlo jen o jednání týkající se zřízení úřadu purkmistra, na něž by měšťané byli nuceni vynaložit „velké peníze", ale došlo také (či snad dokonce především) k dohodě mezi vrchností a představiteli městečka — náležitě peněžitě podepřené — jež vyústila v určitou úpravu platebních povinností měšťanů. Původní „ssossy" jako pozemková renta, tady jako úhrn všech platů a povinností městečka a měšťanů vůči vrchnosti, byly redukovány na závazek věčně platit „census maiores", což je výraz, který se s největší pravděpodobností liší od označení povinnosti šosovní.[54] Potvrzovala by to i skutečnost, že platební zatížení měšťanů je v jediném zápisu uvedeno pod dvěma různými pojmy, které nelze podle všeho považovat za synonyma, ale za dvě odlišné kvality. Rozsah „census maiores" není bohužel možné určit; přesto považuji za pravděpodobné, že se ve srovnání s „ssossy" zmenšil. V poněkud formalizované podobě lze vyjádřit nový census (úrok) tak, že původní úhrn pozemkové renty se rozpadl ve dvě složky, z nichž první (a zřejmě větší) představoval „census maiores", druhou bychom mohli nazvat „census minores". Je možné předpokládat, že změna týkající se nahrazení placení pozemkové renty pouhým úrokem souvisí s nabytím práv, odpovídajících poměrům v královských městech, poddanským městečkem Manětínem. V prostředí královských měst byl

způsob zúročení půdy kvalitativně odlišný od vztahů, na jejichž základě vznikla pozemková renta charakterizující způsob pozemkového vlastnictví; jednalo se zde o „svobodnou držbu vlastnického typu“.[55]

Ekonomický charakter vlastnictví

Východiskem analytického popisu musí být zachycení vztahů a vazeb,[56] jež vyplývaly z procesu vývoje forem pozemkové renty (přivlastňování nezaplacené práce čili nadproduktu bezprostředního obhospodařovatele polností) v rámci vztahů poddanského městečka a vrchnosti.

Situace v Manětíně po roce 1382 ukazuje již dosti pokročilé stadium v procesu přechodu k peněžní formě renty v čisté podobě,[57] s malými zbytky renty naturální, která byla navíc vázána pouze na nově kultivované pozemky. Forma renty odlišuje dosti ostře manětínské měšťany od rolníků z okolních vesnic tvořících johanitské panství, kde je ještě v posledním desetiletí 14.století doložena renta v úkonech.

Druhy úročních povinností v Manětíně a vsi Brdo

Manětín		Brdo
1382[58]	1401[59]	1393[60]
census (de quovis jugere)	census	úrok
de domo seu casa	—	—
taberna	thabernalium	—
fumalium	fumalium	dýmné (naturálie + peníze)
berna regia	berna	berně
—	multarum alia-rumque ssossy	kury
		ženci (robota)
		desátek
		pomoci

V letech 1382–1401 však úpravou platebních povinností z polností a rozšířením volné dispozice s půdou, ale i zřeknutím se odúmrti ve prospěch měšťanů došlo k výraznému oslabení základní vazby představující přivlastňování renty jako ekonomické formy, v níž se realizuje pozemkové vlastnictví a která nabyla již podoby takřka „čistě peněžního smluvního poměru“.[61]

Vlastnictví není realizováno ekonomicky, jestliže nepřináší nějakým způsobem prospěch svému majiteli, přičemž spotřeba představuje logické dovršení předchozích vztahů a vazeb v reprodukčním procesu.[62] Podle privilegia z roku 1382 (alespoň podle jeho stylizace) byli za subjekt po-

važováni johanité, tedy pozemková vrchnost. Po roce 1401 se však subjektem stávají v plné míře původní přímí uživatelé polností, posléze dědiční pachtýři (nájemci) — manětínští měšťané, mající v podstatě stejný rozsah práv k nemovitostem jako měšťané královských měst.[63] Někdejšímu vlastníku půdy a poživateli pozemkové renty, johanitům, zůstaly „census maiores", které lze považovat za podstatnou položku v původní skladbě pozemkové renty, dále některé majetky v Manětíně, které byly vyděleny z městských nemovitostí a jež vrchnost obhospodařovala sama, tedy ve vlastní režii (lázeň, mlýn, popluží), případně je mohla pronajímat. „Čistě smluvní poměr" se dále zvěcňuje, takže realizace pozemkového vlastnictví představující formu pro přivlastňování pozemkové renty nabývá nové kvality, přinášející původnímu vlastníku důchod ve formě pouhého úroku. K tomuto posunu dochází v důsledku složení určité peněžní hotovosti měšťany. Po roce 1401 začíná reprodukční proces, který je možné charakterizovat jako malovýrobu,[64] jejímž základem jsou pozemky patřící městečku (přesněji již měšťanům), probíhat nejen izolovaně, ale zcela nezávisle na původním vlastníku půdy, jenž prakticky vypadává z výrobních vztahů vázaných k této půdě.

Uvedené skutečnosti přirozeně nezůstaly bez vlivu na rozvoj vlastnických vztahů manětínských měšťanů k polnostem a na možnost samostatného rozhodování o ní. Tím je dovršen proces vytváření prakticky plného svobodného vlastnictví pozemků původně obhospodařovaných měšťany, neboť toto vlastnictví se plně realizuje i ekonomicky, přináší důchody subjektu — tedy obhospodařovatelům půdy, která jim skutečně patří.

Chápeme-li feudální společenské vztahy[65] jako širší, charakterizující celou společenskoekonomickou formaci, a užší, založené na vlastnictví půdy jako základního výrobního prostředku feudální epochy, lze ve sledovaném prostředí dojít k závěru, že rozšiřování práv obyvatel, měšťanů poddanského městečka, ve sféře vlastnictví půdy znamenalo do značné míry redukování a zvěcnění feudálních vztahů a vazeb (výrobních vztahů) mezi církevní vrchností (případně šlechtickým zástavním držitelem panství) a měšťany Manětína. Původní pozemková vrchnost se stává stále více vrchností formální. Přivlastňování výrobních prostředků ve formě pozemkové renty, které představuje základní pohybový zákon feudálního vlastnictví a jeho objektivní cíl, se zúžilo pouze na určitou část původních důchodů z městečka, oddělujících se dosti ostře od důchodů z pronájmu režijních zařízení. Naproti tomu v rukou měšťanů sdružených v obci, reprezentované městskou radou v čele s purkmistrem, která dosáhla téměř plné autonomie pro městečko Manětín, představovala půda plné svobodné vlastnictví.

* * *

Přes prokázaný rozsah svobod v Manětíně není možné ztrácet ze zřetele působení feudálních společenských vztahů v širším slova smyslu, které přirozeně v dimenzích sledovaného sídliště nejenže nemohly být odstraněny, ale s největší pravděpodobností o to nebylo ani usilováno. Proto nemůže překvapit, jsou-li jednotliví Švamberkové po roce 1420 v knize nazýváni „pán náš" (tedy městečka). Manětín navíc ležel v centru jedné ze švamberských držav, kde přirozeně feudální společenské vztahy v užším slova smyslu, představované povinností platit pozemkovou rentu, ani nezanikly, ani nebyly nijak omezovány.[66]

Původní pozemkové vrchnosti, ať již johanitům, nebo Švamberkům, zůstalo ovšem v případě Manětína prakticky pouze právo „vrchního panství"[67] (to znamená zřeknutí se vlastnických práv až na určité uznávací poplatky, v něž se transformovala původní pozemková renta). Tato skutečnost koresponduje s vývojem „pánů" Manětína k formální pozemkové vrchnosti. Předpoklad „formální" či „nominální" pozemkové vrchnosti při značném rozsahu práv manětínských měšťanů charakteristiku Manětína jako plně autonomního a samosprávného městečka naprosto nevylučuje. Právě působení širších feudálních vztahů v řadě konkrétních právních zvyklostí typických pro území Čech v období pozdního středověku, jež vyplývaly ze zemského zřízení, mezi jiným předpokládalo skutečnost, že každé město či městečko muselo mít vrchnost, která se považovala za „představené a ochránce".[68] Jestliže Manětín jako nositel plné autonomie, stojící fakticky na úrovni královských měst (což ostatně „de iure" potvrdili již johanité v letech 1382–1401), se po roce 1420 neusiloval začlenit do jejich mocensko-politické organizace, ať již na straně husitské (městské svazy), či katolické (plzeňský landfríd), pak je tato skutečnost z hlediska pojetí „formální" či „nominální" pozemkové vrchnosti právě tím kritériem (vedle zániku určité části povinností vyplývajících z feudálních společenských vztahů v užším slova smyslu), které umožňuje pochopit zdánlivý rozpor v charakteristice poddanského městečka jako plně autonomního. V návaznosti na pojem „formální (nominální)" vrchnost lze pak hovořit také o formálně poddanském městečku.[69]

Tento vývoj potvrzuje skutečnost, že nabytí řady základních práv královských měst (v případě Manětína odpovídajících poměrům Plzně) našlo své vyjádření i v možnosti odvolání k vrchnímu právu Starého Města pražského,[70] což byla zvyklost v městech pražského práva (k nim patřila i Plzeň) běžně uplatňovaná. Konkrétní doklad v knize je z roku 1438.[71] Je neobyčejně závažný, protože ukazuje výrazný kvalitativní posun proti johanitskému privilegiu z roku 1382,[72] kde odvolací instance zůstává v rukou vrchnosti („ordini nostro reservamus"). Znamená to, že vlastní působení vrchnosti se i v této sféře přinejmenším značně oslabilo. Jakou roli v tom mohl sehrát vklad z roku 1401, nelze říci.

Je však pozoruhodné, že Švamberkové jako právoplatní zástavní držitelé zřejmě netrvali na liteře johanitského privilegia.

V naznačeném směru probíhal vývoj v Manětíně prakticky od roku 1401. Během 15. století lze pozorovat určité snahy Bohuslava ze Švamberka o těsnější připoutání městečka, jež ovšem nespočívaly v porušování vzniklého statu quo mezi vrchností a městečkem, zformovaného na samém počátku 15. století ještě za církevní vrchnosti, či dokonce ve svémocných zásazích ze strany představitelů panského rodu, např. na zasedání městské rady. Za určitý projev těchto snah lze považovat pokusy Bohuslava ze Švamberka rozšířit v Manětíně své pozice, zvláště v šedesátých letech 15. století. Je to možné sledovat ve sféře dispozic s „panským majetkem", o čemž mezi léty 1420—1460 není v knize dokladu; nasvědčují tomu i některé nákupy domů a polností od měšťanů, které v prvé polovině šedesátých let Bohuslav ze Švamberka realizoval. To však je ze strany vrchnosti také maximum projevených snah o upevnění své svrchovanosti v městečku; v letech 1475—1560 se již nic podobného neopakuje.

Jak v poslední třetině 15. století, tak ve století 16. lze pozorovat ve vazbě „formální" pozemkové vrchnosti a formálně poddanského městečka spíše další rozvoj samosprávných faktorů ovlivňujících celkový vývoj, což mimo jiné zrcadlí i druhá pamětní kniha v Manětíně, založená roku 1561, a způsob jejího vedení.[73]

Závěr

Analýza právních a vlastnických vztahů, jež odráží pamětní kniha západočeského městečka Manětína, mezi městečkem a jeho obyvateli na jedné straně a pozemkovou vrchností (církevní i světskou) na straně druhé snad dostatečně ukázala, že ve sledovaném období došlo v dané sféře k dosti podstatnému vývoji. Jeho zřetelným nositelem bylo měšťanstvo Manětína.

Nakolik jsou manětínské poměry typické, zvláštní či jedinečné, může ukázat pouze podobný rozbor dalších úředních knih poddanských měst a městeček v Čechách v příslušném časovém horizontu. Bylo by totiž přinejmenším krátkozraké pokoušet se o jakoukoli generalizaci poměrů zjištěných v Manětíně, jak se vykrystalizovaly zejména v poslední čtvrtině 14. století. Tento postup by byl totiž stejně nevhodný jako apodiktické připisování souhrnných charakteristik, zvláště pokud se týká právních a vlastnických vztahů v kategorii měst a městeček, pro něž se vžilo označení poddanská.

POZNÁMKY

1 V. Vaněček: **Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945,** Praha 1975[3], s. 85.
2 R. Nový: **Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách,** ČSČH 21, 1973, s. 73, 74, 102.
3 S. Polák: **Trhové knihy českých poddanských měst v 1. polovině 16. století,** SAP 18/2, s. 412 sq.
4 Srv. R. Nový: **Soupis městských knih českých od roku 1310 do roku 1526,** Praha 1963.
5 J. Růžička: **O knize města Česká Třebová z předhusitské doby,** SAP 4/1, 1954, s. 102 sq.
6 Tak R. Nový: viz pozn. 2.
7 Městská kniha je dodnes uložena na MNV v Manětíně; kniha je dále cit. MK.
8 CDB I, č. 246.
9 CDB III, č. 105.
10 V. Vaněček: **Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě,** III, Praha 1939, s. 22, 35.
11 CBD V/2, č. 651.
12 J. Tomas: Města v severozápadních Čechách ve 13. století, in: **Hospodářské dějiny 4,** 1979, s. 69 sq. (k terminologii sídlišť s. 92 sq.).
13 Ed. V. Novotný: **Inquisitio domorum . . .,** Praha 1900, s. 50.
14 CIM IV/1, č. 122.
15 Blíže viz E. Maur: **Morová epidemie roku 1380 v Čechách,** HD 10, 1986, s. 37 sq.
16 Srv. CIM II.
17 Ed. R. Nový: **Soupis,** s. 116–7.
18 R. Nový: **Poddanská města, passim.**
19 AČ II, s. 190.
20 A. Sedláček: **Hrady, zámky a tvrze království českého,** XIII, Praha 1905, s. 144.
21 MK, fol. 20^{r}.
22 MK, fol. 21^{v}: „A ten zápis sie jest stal za pana Hynka z Švamberka, řečeného Krušina, a za pana Petra z Švamberka, řečeného Labuť, purkrabie toho času."
23 MK, fol. 25^{v}.
24 Z. Winter: **Kulturní obraz českých měst,** I, Praha 1890, s. 30, srv. S. Polák, **Trhové knihy,** s. 447.
25 S. Polák: **Trhové knihy,** passim.
26 M. Křížek: **Co je socialistické vlastnictví,** Praha 1972.
27 **Tamtéž,** s. 16.
28 CIM IV/1, č. 122.
29 Kniha je vedena od 6. února 1382 (MK, fol. 1^{r}), privilegium bylo vydáno 20. dubna 1382 (CIM IV/1, č. 122).
30 V. Vaněček: **Dějiny,** s. 88, 110–3, 187–8.
31 Přirozeně pouze podle údajů MK.
32 MK, fol. 16^{r}.
33 MK, fol. 6^{r}.
34 Ed. R. Nový: **Soupis,** s. 116.
35 V. Vaněček: **Dějiny,** s. 103.
36 Srv. J. Dobiáš: **Dějiny královského města Pelhřimova** III–1, Praha 1950.
37 Tuto skutečnost naznačuje úzus ve vyjmenovávání všech členů městské rady, rychtáře

či purkrabího, v převážné většině zápisů. Jen pokud bylo učiněno z úředního jednání konaného v jeden den více zápisů, nejsou tyto formální náležitosti dodrženy.

38 CIM IV/1, č. 122.
39 Ed. R. Nový: **Soupis,** s. 116.
40 MK, fol. 6^{r}.
41 MK, fol. 12^{v}.
42 MK, fol. 13^{r}.
43 MK, fol. 20^{v}.
44 Blíže viz V. Vaněček: **Dějiny,** s. 102–4.
45 MK, fol. 20^{v}.
46 V. Vaněček: **Dějiny,** s. 111.
47 MK, fol. 36^{r}.
48 MK, fol.36^{v}.
49 V. Vaněček: **Dějiny,** s. 187.
50 **Tamtéž.**
51 **Tamtéž,**s. 103.
52 **Tamtéž.**
53 Ed. R. Nový: **Soupis,** s. 116–7.
54 K tomu vede rozbor vkladu.
55 V. Vaněček: **Dějiny,** s. 113.
56 Viz pozn. 26.
57 K. Marx: **Kapitál,** Praha 1980^{2}, s. 319.
58 CIM IV/1, č. 122.
59 Ed. R. Nový: **Soupis,** s. 116–7.
60 MK, fol. 6^{r}.
61 K. Marx: **Kapitál,** s. 315.
62 Viz pozn. 26.
63 K obsahovým posunům pojmu viz V. Vaněček: **Dějiny,** s. 103, 111, 113, 188.
64 K. Marx: **Kapitál,** s. 322–3
65 Základní vymezení in: **Ekonomická encyklopedie** I, Praha 1972, s. 219 sq.
66 K tomu V. Vaněček: **Dějiny,** s. 85.
67 K pojmu M. Kratochvíl: **Šestipanské úřady v Starém a Novém Městě pražském do r. 1547 a jejich knihy,** SPDMP VI, 1930, s. 149 sq.
68 Viz pozn. 66.
69 Terminologie zde použitá si naprosto nemůže činit nárok být vyčerpávající pro danou problematiku. Chápu ji vědomě jako diskusní. Záměrně zde bylo abstrahováno od dosti početné zahraniční literatury věnované této problematice.
70 MK, fol. 27^{v} – 28^{r}, srv. F. Hoffmann, **K oblastem českých práv městských,** StR 14, 1975, s. 39–41.
71 MK, fol. 27^{v} – 28^{r}.
72 CIM IV/1, č. 122.
73 Kniha nazvaná **Kniha věcí památních** je rovněž uložena na MNV v Manětíně, bez sign.; je ohraničena léty 1550–1708.

© Jaroslav Čechura 1990

K historickej genéze zavádzania banského poriadku Maximiliána II. z roku 1571.

Eva Michalenková

Proces centralizácie banskej správy v Uhorsku je dlhodobým procesom, ktorý si vynútil rozvoj výrobných síl v banskom sektore. Zmeny v spôsobe banskej výroby od čias prijatia prvých banských štatútov objektívne smerujú k centralizácii výrobných síl a ku koncentrácii kapitálu jednotlivých banských podnikateľov. Banská výroba má už od svojho vzniku spoločenský charakter, ktorý si vynucujú výrobné pomery v baníctve. Banskí podnikatelia sa združujú do ťažiarskych spoločenstiev, spájajú kapitál, pretože ťažba do čoraz väščích hĺbok prináša so sebou nové, doteraz nepoznané problémy a predovšetkým zvýšené finanční náklady, v dôsledku ktorých sa jednotliví podnikatelia buď pripájajú k väčším ťažiarskym spoločnostiam alebo sú nakoniec väčším kapitálom jednoducho pohltení.

Situáciu, ktorá sa vytvorila v ekonomickej základni výrazne ovplyvňovala politická i právna nadstavba, k zásadným zmenám ktorej dochádza v Uhorsku po nástupe Habsburgovcov v roku 1526. Za rozhodujúce faktory, ktoré determinovali celý politický a ekonomický vývoj v Uhorsku v prvej polovici 16. storočia možno považovať najmä:

- veľké protifeudálne roľnícke a banícke povstania
- víťazstvo Turkov pri Moháči
- boje Ferdinanda Habsburského proti Jánovi Zápoľskému o uhorský trón
- obsadenie značnej časti Uhorska Turkami
- zvýšená potreba peňazí na krytie nákladných vojen proti Turkom a na obranu krajiny
- centralistické tendencie Habsburgovcov v boji o uhorský trón
- rozšírenie protestantskej ideológie, ktorá ovplyvňovala najmä život v mestách.

Už pred nástupom Habsburgovcov, za panovania Vladislava II. a Ľudovíta II. došlo k vyostreniu triednych rozporov, nastala politická kríza stavovského štátu. Celá uvedená etapa bola obdobím úpadku kráľovskej moci, ktorá nemala vo svojich rukách bezprostrednú výkonnú moc a tento nedostatočný vplyv ústrednej štátnej moci mal okrem iného za následok aj rozkrádanie kráľovských a súčasne štátnych príjmov, ktoré

dosiahlo obrovské rozmery. V uvedenom období každý zo stavov sledoval výlučne vlastné záujmy, realizujúc ich často na úkor druhých stavov. Aj pomery v stredoslovenských banských mestách[1] v danom období charakterizovala v prvom rade svojvôľa banských miest a ich reprezentantov vo vzťahu k panovníckej moci a k rešpektovaniu regálnych práv panovníka. V každom z uvedených miest ovládali mestskú samosprávu a banskú správu najbohatší mešťania tzv. **ringbürgeri** v počte asi 30 až 40 mužov, boli súčasne poprednými banskými podnikateľmi. Ovládli nielen mestskú a banskú správu, ale aj celý komplex feudálnych práv k pôde, ktorá patrila mestu, všetky nehnuteľnosti spolu s vecnými bremenami, služobnosťami a podobne. Najmä využívanie vody a lesov, nutných pre banskú výrobu, sa stalo ich monopolom. Z ich radov pochádzali ťažiari stojaci na čele banských spoločností tzv. **handelsherren.** Keďže súčasne boli členami mestských rád, mohli v procese právotvornej i aplikačnej činnosti uskutočňovať politiku, ktorá by presadzovala ich triedne záujmy. Medzi najbohatších a najvplyvnejších napríklad v Banskej Štiavnici patrili Konrád Schaall, Quirin Schlaher, Jeronym Salius, Cherubin Transilvanus, Erasmus Rössel a ďalší. V Banskej Štiavnici a tiež v ostatných banských mestách sa banského podnikania aktívne zúčastňovali richtár s mestskou radou, banský majster, komorský grófa.[2]

V Banskej Bystrici napríklad podnikal richtár Stefan Jung, ako to vyplýva z listiny z roku 1454[3] a mnohí ďalší. Najvplyvnejší ťažiari a reprezentanti mesta zároveň ignorovali banské právo a banské zvyklosti, ak im nenapomáhali k čo najväčším ziskom, bežné u nich napríklad bolo, že nedodržiavali prestávky v ťažbe, ale nárokovli si ich podľa svojich potrieb. Na mnohých náleziskách rúd si rezervovali pre seba tzv. mutovacie a kutacie oprávnenia, aby si tieto miesta obsadili pre seba, hoci ani zďaleka na všetkých nepracovali, ako to nariaďovalo banské právo. Po smrti známeho ťažiara Jeronyma Saliusa sa zistilo, že mal banské podiely na 144 banských dielach.[4] Bane, v ktorých sa neťažilo, tvorili akúsi železnú rezervu do budúcnosti a pokiaľ sa aj našli záujemcovia o ťažbu, banský majster vždy našiel argumenty, aby tomu zabránil.

Reprezentanti mesta nepovoľovali cudzincom a neznámym osobám nahliadanie do článkov banského práva, čím eliminovali sformovanie sa banskej konkurencie, ktorá by mohla ohroziť ich zisky z baníctva. Uvedené javy pôsobili výrazne retardačne na rozvoj banskej výroby, negovali vlastne podstatu banskej slobody, čím spôsobovali aj citeľný pokles regálnych príjmov panovníkov.

Banský patriciát zneužíval svoje funkcie v mestskej samospráve k špekuláciám, za všetkých možno uviesť prípad už spomínaného banskobystrického richtára Štefana Junga, ktorý v roku 1465 protiprávne predal budínskym mešťanom Jánovi Ernstovi a Vítovi Mühlsteinovi banský majetok na území Banskej Bystrice za 6200 zl.[5] Vznikol z toho

rozsiahly spor, ktorý ešte dlhé roky zamestnával viaceré súdne inštancie v Uhorsku.[6] Ján Ernst požičal z takto nadobudnutého majetku v roku 1469 panovníkovi Matejovi Korvínovi 6000 zl., za čo ho ten oslobodil od platenia urbury z jeho baní[7] a tiež schválil takto podvodom nadobudnutý majetok v roku 1470 a súčasne prikázal panovník budínskej kapitule, aby vykonala introdukciu a štatúciu Jána Ernsta do toho majetkového komplexu.[8] Okrem oslobodenia od platenia urbury mu panovník ešte navyše povolil slobodne predávať vyťažené striebro a meď na území celého Uhorska.[9] Druhým nadobúdateľom tohto majetku bol zvolenský podžupan a kremnický komorský gróf Vít Mühlstein, ktorý sa okrem toho podieľal aj na skupovaní ďalšieho banského majetku v roku 1473 v hodnote 3000 zl.[10]

Na rešpektovaní banského práva nemali záujem v stredoslovenskej banskej oblasti ani komorskí grófi a súčasne banskí podnikatelia Turzovci, ktorí koncom 15. storočia postupne nadobúdali v okolí Banskej Bystrice banské diela spolu s hutami a lesmi.[11] Ich jediným cieľom boli zisky z ťažby a spracovania drahých kovov, pri čom sa dostávali do početných kontraverzií nielen s reprezentantmi miest, ale aj s regálnymi záujmami panovníka. V roku 1515 sa všetkých sedem banských miest sťažovalo u panovníka Vladislava II. na Turzovcov, že tajne vyvážajú z krajiny striebro a tiež že falšujú mince a komorské účty.[12] Turzovci narúšali jurisdikciu mesta Banskej Bystrice, keď si uzurpovali súdnu právomoc nad poddanými z osád patriacich k mestu,[13] tiež aj nad všetkými zamestnancami baní.[14] Panovník Ľudovít II. v roku 1519 v spore Banskej Bystrice s Turzovcami vyniesol rozsudok, ktorým markantne oslabil pozície banských miest, keď nariadil, že delikventov, ktorí ujdú z mesta do baní nemusia Turzovci vydať mestskej rade a môžu ich ako komorskí grófi (comites Camerae) súdiť sami a tiež, že baníci ako slobodné osoby nie sú povinní platiť mestu žiadne poplatky, s výnimkou tých, ktorí v meste vlastnia nehnuteľnosti.[15] Už tu sa objavuje trend vyčleniť baníkov spod vplyvu mestských rád, avšak ešte nie pod vplyvom centralistických tendencií, ale skôr z náklonnosti panovníka voči Turzovcom, ktorí predstavovali výdatný zdroj pôžičiek.

Z uvedených skutočností je zrejmé, že postavenie Banskej Bystrice, kde bezprostredne pôsobili Turzovci, bolo vo vzťahu k ostatným banským mestám špecifické. Existencia mediarskeho podniku (Neusohler Kupferhandlung) oslabovala moc a vplyv bystrického patriciátu. Uvedený podnik se stal nástupišťom Habsburgovcov pri ovládnutí stredoslovenských banských miest; vzhľadom na výšku produkcie, množstvo námezdných pracovných síl, centralizáciu podnikovej správy a široko rozvetvený vnútorný i zahraničný obchod ďaleko predstihol a zatienil všetko ostatné banské podnikanie na Slovensku a súčasne patril medzi najvýznamnejšie banské podniky v Európe.[16] Zatiaľ čo v ostatných

stredoslovenských banských mestách väčšina najvýznamnejších ťažiarov tvorila súčasne mestskú radu, v Banskej Bystrici sa od príchodu Turzovcov v roku 1495 dostali banské záležitosti mimo vplyvu mestskej vrchnosti, ktorá nebola konkurencieschopná voči turzo-fuggerovskej spoločnosti (1495–1546). Vo všetkých mestách, okrem Banskej Bystrice, sa ťažiari a baníci bránia snahám panovníka vymaniť ich spod vplyvu a jurisdikcie mestskej rady. V Banskej Bystrici boli už v roku 1525 vážne narušené vzťahy medzi baníkmi a mestskou vrchnosťou, sami baníci resp. celé osadenstvo mediarskeho podniku písomne vyhlásilo, že baníci nechcú podliehať právomoci mestskej rady a že budú rešpektovat výlučne príkazy komorského grófa a správcu podniku.[17] Mestskú radu síce uznávajú ako mestskú vrchnosť, nechcú však aby o banských záležitostiach rozhodovali mestskí prísažní, ktorí nemajú dostatok odborných banských znalostí. Presadzujú tiež požiadavku, že banskí funkcionári nemajú byť členmi mestskej rady a nakoniec akcentujú, že chcú mať len jedného pána a nie viacerých.[18] Zložitými právnymi vzťahmi medzi baníkmi a mešťanmi v Banskej Bystrici sa v roku 1525 viackrát zaoberala mestská rada, ale aj palatín Štefan Verböci, ktorého mestská rada informovala, že baníci sa domáhajú výsad nezlučiteľných s privilégiami mesta.[19] Špecifické postavenie banskobystrických baníkov vo vzťahu k mestskej jurisdikcii malo popri celom rade ekonomických a sociálnych determinantov svoj význam aj v banskom povstaní v rokoch 1525–1526 a keď po potlačení tohto povstania mestská rada Banskej Bystrice predložila kráľovským komisárom návrh obžalobného spisu v roku 1526, za prvotnú príčinu všetkých nepokojov považovala narúšanie mestských privilegií Turzovcami a Fuggerovcami, ktorí baníkov vyňali spod právomoci mestskej rady a svojvoľne vymenovali banského majstra, ktorého predtým volila mestská rada.[20] Do rozsudku nad vzbúrenými baníkmi navrhovala zakotviť súdnu právomoc mesta v civilných, trestných i banských záležitostiach.[21] Rozsudok palatína Verböciho riešil tieto problematické otázky kompromisom, keď prikázal baníkom poslúchať kráľa a kráľovnú, komorských grófov a úradníkov komôr a tiež mestskú radu.[22]

Po odchode Turzovcov z mediarskeho podniku pokračovali v narúšaní mestských práv Fuggerovci, v roku 1532 sa na nich sťažovala mestská rada Banskej Bystrice kráľovnej Márii, lebo bránili mestu zdaňovať poddaných, ktorí sú síce zamestnancami banskej komory, ale bývajú na území mesta a prisvojujú si jurisdikciu, ktorá nad obyvateľmi mesta patrí len mestskej rade.[23] Medzi stredoslovenskými banskými mestami bola Banská Bystrica z hľadiska bránenia sa centralizačným tendenciám najslabším ohnivkom, pokles vplyvu na banskú výrobu sa adekvátne odrazil aj v oblasti jej práv, výsad a slobôd.

V ostatných banských mestách, kde sa banský erár zatiaľ nedokázal presadiť v takom rozsahu ako v Banskej Bystrici, mestský patriciát

využíval baníctvo na obohacovanie sa, obchádzajúc pri tom normy banského práva. Jedným z najzávažnejších priestupkov bolo vyvážanie drahých kovov von z krajiny, čo prísne zakazovali všetky banské štatúty, poriadky a početné nariadenia panovníkov. Na viaceré z nich sme už poukázali, ich podstatou bola povinnosť banských podnikateľov odpredávať vyťažené kovy výlučne len banským a mincovným komorám, ktoré mali monopol na obchodovanie a export s uvedenými drahými kovmi — zák. čl. 32/1492 a iné. Najčastejšie sa tieto kovy vzhľadom na výhodný výmenný kurz vyvážali do Poľska a to aj napriek výslovnému zákazu Ferdinanda I. z roku 1551 a Maximiliána II. z roku 1569.[24] Na vývoze drahých kovov za hranice sa však podieľali aj komorskí grófi, ako napríklad Seyfrid Peysen z Banskej Štiavnice v roku 1515 ktorý bol potrestaný za tzv. nota infidelitatis, spreneveril drahé kovy v hodnote 2000 zl.[25]

V roku 1540 komisári kráľovnej Márie v strdoslovenských banských mestách začali rozsiahle vyšetrovanie nelegálneho vývozu striebra, podnetom k tomu bolo množstvo zistených prípadov „čierneho obchodu", spomenúť možno napríklad rok 1433, kedy kráľovna Barbora žiadala vysvetlenie od mestskej rady Kremnice, akým spôsobom bolo vyvezené von z krajiny 24 tisíc zlatých![26] V roku 1544 boli odhalení štiavnickí ťažiari Quirin Schlaher a Jeronym Salius, že pašovali striebro vo forme mincí i nezmincované do Poľska v hodnote asi 70 tisíc zlatých. Proces proti priekupníkom skončil tak, že ich kráľovna Mária omilostnila, príčinou bola skutočnosť, že J. Salius ešte dávnejšie požičal do kráľovskej pokladnice 8 tisíc zl. a Q. Schlaher dokonca až 40 ticíc zl. Panovník bol na jednej strane od bohatých ťažiarov, ako zdrojov pôžičiek závislý, ale súčasne si uvedomoval, že práve oni ho pripravujú ignorovaním jeho regálnych práv o obrovské sumy.

V snahe zabrániť všetkým spomenutým negatívnym javom bol v Banskej Štiavnici vydaný 2. júla 1545 banský poriadok, menom Márie, uhorskej a českej kráľovnej. Ratifikovala ho v meste Leuven 20. augusta 1545.[27] Nejde o banský poriadok vo vlastnom slova zmysle komplexne a systematicky upravujúci všetky právne otázky v oblasti banského podnikania. Jeho význam však spočíva v adresnej a konkrétnej reakcii na už spomínané negatívne javy a najmä v presadzovaní centralistických tendencií, celkom otvorene začína uprednostňovať zásadu banského regálu. Základné zásady v ňom obsiahnuté boli neskôr prevzaté do banských poriadkov Ferdinanda I. a Maximiliána II., pričom boj za ich praktickú realizáciu bol hlavným obsahom snáh habsburských panovníkov o presadenie svojich centralistických tendencií v 16. storočí v stredoslovenskej banskej oblasti. Boli to najmä tieto zásady:

1. Dôkladná kontrola zo strany banského eráru pri ťažbe a spracovaní rudy.

Detailnejšie ju rozvádza čl. 1 tohto banského poriadku z roku 1545. Každý ťažiar, ktorý týždenne vyťaží viac ako štyridsať vrátkov rudy je povinný vytriediť ju za prítomnosti erárneho banského pisára — tzv. Rumpl—Schreiber, ktorí poznačí koľko rudy a na ktorom mieste bolo získané, kto a akou časťou sa podieľa na vyťaženej rude. Pri malých banských poliach, kde sa nepracovalo každý týždeň a v týždni sa nevyťažilo viac ako štyridsať vrátkov rudy, nemusel byť banský pisár prítomný pri triedení rudy, tu mali ťažiari len informačnú povinnosť, oznamovali mu množstvo vyťaženej rudy. Uvedená zásada našla svoje miesto aj v Maximiliánovom banskom poriadku z roku 1571, ďalej len MBO,[28] A to v I. časti, čl. 18, § 1—4.

2. Zákaz taviť olovo bohaté na striebro ako aj striebro v hutách bez dozoru.

Hutný dozor vykonával tzv. Huttenreiter, ťažiari mu boli povinní oznámiť pol dňa vopred, kedy budú taviť. Prísažný hutný dozorca mal povinnosť označiť vytavené striebro znakom kráľovnej, prevážiť ho a váhu poznačiť. Ak by sa zistilo, že striebro bolo vytavené bez prítomnosti dozorcu, vinník mal byť potrestaný na tele i majetku. Keď však dozorca meškal alebo sa vôbec nedostavil napriek oznámeniu, vtedy mohli ťažiari taviť aj v jeho neprítomnosti. Ďalej bol povinný všetko vytavené striebro odpredať banskej komore v Banskej Štiavnici alebo v Kremnici. Nesmel si ponechať v zásobe žiadne striebro, výnimky povoľoval podkomorský gróf. Hutní dozorcovia boli povinní a súčasne oprávnení kedykoľvek vo dne či v noci nazerať do všetkých hutí a banských mlynov a zdržiavať sa tam. Tieto povinnosti zakotvoval banský poriadok v čl. 2. Uvedená zásada bola včlenená aj do MBO I. časť, čl. 42, § 1.

3. Zákaz prevádzať skúšky zlata a striebra na inom mieste ako v banskej alebo mincovnej komore.

Uvedený zákaz bol obsiahnutý v čl. 3 a vychádzal zo zásady, že skúšky drahých kovov mohol vykonávať len zamestnanec komory, teda úradník panovníka. Popri komorskom skúšačovi mohol skúšať rýdzosť drahých kovov i ťažiarmi platený skúšač, lebo bol na základe privilégií pripustený do komory ku skúšaniu. Čl. 4 ustanovuje, že všetko čo bolo potrebné k prevádzaniu tejto činnosti napr. lúčobná voda, skušobné váhy a podobne prideľoval podľa potreby podkomorský gróf. Analogická zásada sa nachádzala aj v MBO I. časť, čl. 41, § 1—4.

4. Zákaz voľného prinášania alebo predaja olova. Obchodníkom ťažiarom i ostatným osobám zúčastneným na banskej prevádzke sa prísne zakazovalo prinášať, kupovať a predávať olovo, mohli to výnimočne vykonávať iba v množstve, ktoré mesto zakúpilo prostredníctvom banského majstra. Prísažný, ktorý olovo vážil, bol povinný olovo odovzdané počas týždňa ťažiarom evidovať a predkladať evidenciu na kontrolu komorskému grófovi — to ustanovoval čl. 5. Uvedenou

zásadou sa podrobne zaoberal aj MBO I. časť, čl. 29 § 3–4; stanovil, že dovoz olova a tzv. tvrdého olova do banských miest bol oslobodený od všetkých mýt, ciel a ostatných kontribúcií, ale súčasne bol tento dovoz pod prísnym dozorom banského majstra, ktorý bol oprávnený trestať rôzne špekulácie a zneužívanie uvedenej výhody, napríklad jeho predaj ťažiarmi so ziskom a podobne. Tiež II. časť MBO tzv. Erläuterungen v čl. 22 venuje pozornosť naznačenej problematike.

5. Zákaz odnášať vyťaženú rudu z baní — čl. 6, v MBO I. časť, čl. 21, § 1–3.

6. Povinnosť banských sudcov a prísediacich vo všetkých banských mestách oznámiť verejne každý rok celému spoločenstvu baníkov a ťažiarov tento banský poriadok — čl. 7, to z dôvodu, aby si nikto nezákonne neprivlastňoval striebro, odvolávajúc sa pri tom na neznalosť banského poriadku. Súčasne banský poriadok ukladal vrchnostiam banských miest povinnosť, aby v prípade porušenia jeho noriem určili deň zasadania mestskej rady a prizvali naň komisárov a radcov, zastupujúcich kraľa a kráľovnú. Aj túto zásadu prevzal MBO I. čl. 45, § 2, kde nariaďuje tento banský poriadok vo všetkých banských mestách, na ktoré sa vzťahuje, prečítať verejne dvakrát do roka, na Vianoce a cez Turíce, tiež mal byť každému záujemcovi zreteľne vyložený, aby sa nikto neospravedlňoval nevedomosťou a neznalosťou banského práva.

Z uvedených ukážok vidieť, že banský poriadok z roku 1545 nereglementoval komplexne všetky problémy tvoriace predmet uhorského banského práva, zameriaval sa len na tie z nich, ktoré boli v etape nastupujúceho centralizmu banskej správy dominantné, najmä na právnu reguláciu spoločenských vzťahov formujúcich sa v oblasti ekonomickej základne. Na ostatné otázky, tvoriace imanentné komponenty právotvorného procesu tejto centralizačnej epochy reflektovali ďalšie banské poriadky, Ferdinandov banský poriadok z roku 1549–1550 a z roku 1562; banské poriadky Maximiliána II. z roku 1565 a 1571, na ktoré ďalej poukážeme.

Všetky centralizačné opatrenia uskutočňované a pretendované habsburskými panovníkmi a ich administratívným aparátom od polovice 16. storočia sa niesli v znamení uprednostňovania banského regálu na úkor banských slobôd, ďalej oslabenia vplyvu samosprávnych orgánov banských miest na banskú výrobu a súdnictvo v banských záležtostiach a v znamení snáh panovníkov vytvoriť jednotnú, centralizovanú banskú správu, nezávislú od jednotlivých banských miest a podriadenú prostredníctvom sústavy orgánov banskej správy a banského súdnictva priamo panovníkovi. Bol to dlhodobý proces, neprebiehal vždy podľa predstáv centrálnych viedenských orgánov, pretože banské mestá strácali svoj vplyv na banskú výrobu len postupne a navyše kládli odpor, najmä

Banská Štiavnica. Jej postoj bol absolútne rezistentný voči všetkým centralizačným opatreniam, ignorovala aj banský poriadok kráľovnej Márie z roku 1545 a aj jej ďalšie nariadenia, ktoré sa týkali najmä pre mesto nevýhodných výkupných cien striebra. Kráľovná Mária totiž využívala rôzne spôsoby, ktorými nútila banské mestá, aby jej orgánom predávali striebro čo najlacnejšie.[29] Keď roku 1546 prerokováli kraľ s kráľovnou a so zástupci miest jednotlivé zásady obsiahnuté v banskom poriadku z roku 1545, Banská Štiavnica ich vehementne odmietla akceptovať, ba dokonca sa k predloženým materiálom odmietla vyjadriť.[30] Ostatné banské mestá neprejavovali taký silný odpor, uvedomovali si totiž svoju finančnú odkázanosť na panovníka pri výstavbe a udržiavaní nákladných banských diel. Rovnako sa banské mestá bránili proti zavádzaniu banského poriadku Ferdinanda I. z rokov 1549–1550. [31] Bol zostavený podľa vzoru Jáchymovského banského poriadku z roku 1548 a na rozdiel od banského poriadku z roku 1545 sa nezaoberal už len technickoorganizačnými otázkami výroby, ale jeho dôležitým atribútom je, že po prvý raz navrhol veľmi adresným spôsobom zásadné zmeny v celej sústave banskej správy a banského súdnictva.

Viaceré z novozavádzaných princípov mali svoj pôvod už v banskom poriadku Maximiliána I. z roku 1517[32] najmä zriadenie úradu banského sudcu pre jednotlivé banské lokality a delimitácia kompetencie medzi banským majstrom a banským sudcom ako aj moderná štruktúra banskej administratívy. Banské mestá za najväčší zásah považovali samostatnú, od mestskej rady oddelenú, banskosúdnu právomoc banského sudcu. Odvolávajúc sa na svoje po stáročia platiace privilégiá, polemizujú s nariadeniami panovníka, ktorý argumentoval, že richtári a rady banských miest sú súčasne aj ťažiarmi a preto nemôžu byť nestrannými sudcami v banských veciach. Na to reagovali mestá tak, že stránka nespokojná s rozhodnutím richtára a mestkej rady sa predsa môže odvolať pred súd Zväzu stredoslovenských banských miest, tj. pred 78 nestranných sudcov ba i pred panovníka sa možno odvolať.

Ďalej banské mestá argumentovali, že zavedením samostatného banského súdu by sa mestu neodňali len banské záležitosti, ale vzala by sa mu celá jeho sila, moc ba i podstata. Mesto by tak prišlo o všetky slobody a výsady. narušila by sa tým nielen banská ale vôbec celá súdna právomoc mesta, lebo takmer všetko obyvateľstvo je v službách baníctva, ba z tejto právomoci by neboli vyňatí ani richtár a prísažní, lebo aj oni sú ťažiari a vraj by voči banskému súdu neboli ničím iným než: „... des Pergrichters Nachrichter und Diener ...“ teda len púhymi vykonávateľmi jeho vôle.[33]

Banské mestá poukazovali ďalej na to, že banský poriadok je kompi-

lovaný z viacerých starších banských poriadkov, ktoré nemajú žiadny vzťah k tunajšiemu baníctvu, je vraj nezrozumiteľný a tunajší baníci mu neporozumejú ani za dlhé roky. Tiež uvádzali, že rozdelením mestskej jurisdikcie môže prísť aj ku vnútorným nepokojom, lebo banské mestá už nebude nič navzájom spájať. V Uhorsku je to absolútne cudzí element, nevyplýva z právnych tradícií krajiny, neprinesie osoh ani krajine, ani komorám, skôr škodu. Je potrebné však poukázať na to, že v tomto období nebol doriešený celý rad otázok, najmä procesnoprávneho charakteru. Neujasnené ostávali otázky apelačných inštancií, panovník Ferdinad I. v roku 1553 zakázal odvolávať sa ku tavernikovi a rezervoval si apelácie pre seba, avšak len vo forme: „per modum suplicationis", pričom bol oprávnený zastupovať ho personál.[34] Nenachádzame však doklady o tom, že by sa banské mestá v 16. storočí odvolávali ku tavernikovi, dokonca ani Kremnica nie.

Už sme sa zmienili, že banskí podnikatelia mali špecifické postavenie v procese banskej výroby, lebo najbohatší a najvplyvnejší spomedzi nich zastávali významné funkcie v mestskej samospráve, boli richtármi a prísažnými, čo im fakticky umožňovalo beztrestne sa dopúšťať mnohých priestupkov, proti ktorým boli namierené centralizačné opatrenia. Tieto problémy panovníci pertraktovali celkom otvorene v banských poriadkoch z tohto obdobia, tiež aj v početných mandátoch a reskriptoch, ktoré adresovali banským mestám. Panovník Maximilián II. vo svojom cisárskom reskripte z 20. februára 1565 adresovanom Dolnorakúskej komore vo Viedni nariadil, že banskí úradníci v Kremnici nesmú zastávať žiadny mestský úrad.[35] Rozhodol tak následne potom, keď sa od podkomorského grófa Wolfganga Rolla dozvedal, že Valentín Leyner, tzv. wardein, tj. úradný komorský skúšač a kontrolór rýdzosti kovov a kvality mincí v Kremnici zastáva súčasne funkciu mestského richtára. Panovník nariadil, že má odteraz zastávať výlučne jednu funkciu a to v mincovnej komore a akcent kládol na to, že v budúcnosti majú byť zamestnanci banského eráru úplne oslobodení od všetkých mestských funkcií a úradov, aby sa mohli dôslednejšie venovať svojim banským záležitostiam. Maximiliánovi II. tu išlo predovšetkým o to, aby banský erár získal výlučný vplyv na banskú výrobu, aby mestá prestali zasahovať do banských záležitostí, aby bola oddelená banská správa a súdnictvo od mestskej samosprávy. To všetko bolo možné dosiahnuť len tak, že mestský funkcionár nesmel zastávať súčasne žiadne funkcie vo sfére banskej výroby, ani v banskej správe a súdnictve a tiež opačne, ani banský úradník nesmel byť členom mestskej rady, aby nebol viazaný príkazmi mestskej vrchnosti, ale výlučne len nariadeniami panovníka a centrálnych orgánov banskej správy. Nariadenie Maximiliána II. z roku 1565 preto môžeme považovať za jeden z precedensov, ktorým sa začína vytvárať nový právny stav, doteraz banskoprávnym

predpisom neznámy. V nasledujúcej fáze tohto právotvorného procesu, ktorý sprevádzal centralizačné tendencie, sa stala zásada inkompatibility pevnou súčasťou banských poriadkov a napomáhala účinne eliminovať vplyv mestskej vrchnosti na banské záležitosti, môžeme tvrdiť, že se stala conditio sine qua non týchto tendencií.

Aby panovník oslabil mocenské postavenie banských miest, čo bolo cieľom centralizačného trendu, bolo nutné, aby si naklonil na svoju stranu banských robotníkov. Pre významné banskoprávne kodifikácie 16. storočia napr. Jáchymovský banský poriadok (1548) a Maximiliánov banský poriadok (1571) bolo charakteristické, že podstatne rozšírili okruh pracovných a sociálnych práv robotníkov v baniach a hutách. V konfliktoch medzi reprezentantmi mesta a baníkmi sa banský erár staval na stranu baníkov, avšak len do tej miery, do akej to vyhovovalo jeho záujmom. Dôkazom toho je aj Cisársky reskript Maximiliána II. z 12. marca 1566 adresovaný komisárovi pre banské záležitosti Jakubovi Giengerovi v Banskej bystrici, ktorým panovník riešil niektoré otázky štrajku baníkov.[36] Baníci odmietli nastúpiť do práce a požadovali zvýšenú peňažnú výpomoc, na čo panovník odpovedal: „. . . pretože baníci hriešnym spôsobom povstali v Bystrici nedávno v baniach a ukázali sa byť nebezpečnými, rebelantskými a divokými . . . a hoci zisťujeme, že sťažnosť baníkov nie je oprávnená a mala by sa správne prestať vyplácať peňažná výpomoc, predsa sme im túto peňažnú výpomoc milostivo povolili poskytnúť, aby sa udržali v baniach pri svojej práci na naše milostivé uspokojenie . . .“ Ďalej v texte však nariaďuje prísne potrestať pôvodcov a vodcov takéhoto rozoštvávania.

Ešte pred habsburskými panovníkmi Ferdinandom I. a Maximiliánom II. začala v praxi postupne predsadzovať doteraz neznáme tendencie kráľovná Mária, ich cieľom bola konsolidácia výrobných a právnych pomerov v baníctve, ktorá už v prvej polovici 16. storočia prežívalo zreteľnú krízu, aj mnohé vtedajšie pramene otvorene hovoria o úpadku baníctva. Spomenúť možno návštevu kráľovských komisárov v stredoslovenskej banskej oblasti v roku 1535, ktorých vyslala kráľovná za účelom analýzy príčin poklesu ťažby v baniach.[37] Uvedení komisári disponovali rozsiahlou právomocou, riešili dokonca aj chotárny spor medzi Ľubietovou a Brusnom a podobné iné záležitosti,[38] V Banskej Štiavnici výrazným spôsobom zasiahli do celej štruktúry a kreácie banskej správy — banský majster odteraz nesmel byť členom mestskej rady, na výkon funkcie mu mali byť pridelení dvaja prísažní, mal byť zriadený úrad banského pisára, ktorý by viedol banský protokol (Pergpuech) a stanovili ťažiarom lehotu jeden mesiac, dokedy mali byť obsadené a uvedené do prevádzky všetky staré banské diela pod hrozbou prepadnutia do rúk eráru.[39]

Vrchnosti banských miest sledovali pokiaľ išlo o banskú výrobu výlučne vlastný prospech ignorujúc pri tom objektívne potreby baníctva, ktoré so sebou prinášal prudký rozvoj výrobných síl, čo sa odrážalo v početných konfliktoch s banským robotníctvom i predstaviteľmi banského eráru. Fuggerovci napríklad v roku 1536 sa sťažovali panovníkovi, že mestská rada v Banskej Bystrici porušuje zákonné predpisy o obehu a platnosti kremnických mincí[40] a tiež, že nie je schopná zaviesť poriadok do zasobovania banského robotníctva potravinami..[41] Boli to však práve Fuggerovci, ktorí využívali neschopnosť mestskej vrchnosti hospodársky ovládnuť baníctvo a súčasne zastaralú právnu úpravu na svoje vlastné rozsiahle špekulácie a obohacovanie sa, práve tak na úkor mesta Banskej Bystrice ako aj na úkor banského regálu panovníka.

Už sme spomenuli, že banský poriadok Ferdinanda I. z rokov 1549–1550 obsahoval v sebe celý rad komponentov, ktoré markantne narúšali kontinuitu dovtedajšieho právotvorného procesu v banských mestách a ohrozovali ich mestské práva a privilégiá. Z uvedených dôvodov nebol ani v praxi akceptovaný a pokusy o jeho prijatie sa skončili ad interim neúspešne. Ferdinand I. sa rozhodol celú záležitosť riešiť autoritatívne a v roku 1562 naoktrojoval banským mestám banský poriadok, ktorý vznikol čiastočným prepracovaním banského poriadku z roku 1549–1550.[42] Maximilián II. v reskripte adresovanom Dolnorakúskej komore z 10. septembra 1564 nariadil vytlačiť tento banský poriadok z roku 1562 v 32 exemplároch a zaslať ho komorským grófom v Kremnici, Banskej Štiavnici, banským sudcom v Banskej Bystrici, Boci a inde.[43]

Po obsahovej a formálnej stránke je banský poriadok z roku 1565 identický s banským poriadkom z roku 1562, Maximilián II. ho vyhlásil za platný 23. mája 1565 zhromaždeným zástupcom siedmich stredoslovenských banských miest, vytlačený bol už 10. februára 1565.[44] Tento poriadok je okrem úvodu a prvého článku totožný aj s banským poriadkom Maximiliána II. z roku 1571, s jeho I. časťou. Stal sa akýmsi medzistupňom v centralistických právotvorných koncepciách habsburských panovníkov, keďže však jednostranne favorizoval regálne práva panovníka na úkor banských slobôd, ani on sa v banskej praxi dolnouhorských banských miest nestal stabilným komponentom.

Účel, ktorý sledoval panovník vydáním banského poriadku, je jasný z jeho naračnej časti, kde sa uvádza: „. . . aby sa zamedzilo neporiadkom, obmedzovaniu baní a šľachetných darov Božích pre vojny a iné príčiny a hlavne, aby domáci i cudzí ťažiari i ostatní banskí podnikatelia sa článkami tohto poriadku riadili v našich banských mestách pri otváraní baní a inde, na verejný úžitok a dobro ich samých i nás a nášho korunného majetku a našej Uhorskej Koruny, aby sa udeľoval

spravodlivý a pre všetkých rovnaký súd, miera a poriadok, tak bohatému ako aj chudobnému, domácim ako aj cudzincom."[45]

Banský poriadok sa mal pri všetkých baniach v uhorských banských mestách riadne uverejniť a od tohto dňa všetkými, ktorých sa týkal striktne dodržiavať. Deň, v ktorý bol vyhlásený na verejnosti, sa mal zapísať pri banskom súde. Panovník si vyhradil pre sebe a následujúcich uhorských panovníkov právo uskutočňovať zmeny banského poriadku kedykoľvek to uzná za vhodné, pričom ho môže podľa vlastnej vôle rozširovať alebo zužovať. Z hľadiska intertemporálnych ustanovení v záverečnej časti banského poriadku má význam nariadenie panovníka o zákaze spätnej pôsobnosti banského poriadku,[46] tzv. retroaktivite, lebo výslovne nariaďuje, že právne vzťahy v baníctve pred vydaním tohto poriadku sa spravujú podľa banských poriadkov platných v čase vzniku právneho vzťahu. Časová pôsobnosť banského poriadku z roku 1565 sa začína dňom, kedy bol zverejnený pri baniach a zapísaný do banských kníh pri banských súdoch.

Nová koncepcia vzťahov medzi subjektami banského práva, predstavovaná absolutizáciou regálnych práv panovníka, bola zakotvená hneď v prvom článku. Tu panovník kladie akcent na jeho výsostné právo ku všetkým baniam v Uhorsku, aj k tým, ktoré budú v budúcnosti otvorené, tieto si vyhradzuje pre seba a svojich potomkov, pričom nikto z grófov, biskupov, prelátov, slobodných pánov, rytierov, šľachty ani miest nesmie bez jeho súhlasu otvárať bane a pracovať v nich. Ďalej si panovník vyhradzuje pre seba urburu a iné oprávnenia, každému zakazuje bez jeho povolenia vykonávať zásahy do banských vôd, ciest vedúcich k banským dielam, ak by tým mohol spôsobiť škodu. Vyhradzuje si právo spravovať všetky banské záležitosti prostredníctvom Dolnorakúskej komory a najvyššieho komorského grófa a najmä, aby banský majster bol odteraz jedine a výlučne úradníkom panovníka a aby bol ním aj odmeňovaný.

Poukázali sme len na niektoré imanentné komponenty banského poriadku Maximiliána II. z roku 1565, ktoré sú charakteristické pre obdobie centralizácie banskej správy v Uhorsku a ktoré reprezentujú určitú diskontinuitu v doterajšom vývoji banského práva, mnohé spomedzi nich neskôr kulminovali v MBO 1571.

Banská mestá ani teraz nebrali banský poriadok na vedomie a pokračovali vo svojich sťažnostiach voči nemu. O obsahu ich námietok sa dozvedáme z cisárskeho reskriptu Maximiliána II. zo 7. júla 1565, ktorý bol adresovaný stredoslovenským banským mestám.[47] Obrátil sa na banské mestá so žiadosťou, aby špecifikovali a konkretizovali svoje sťažnosti voči ustanoveniam MBO 1565 a aby uviedli, v čom vidia jeho nesprávnosť. Mestá totiž svoje sťažnosti neopierali o dôkladnú a systematickú analýzu jednotlivých článkov, ale ich sťažnosti mali len

všeobecný charakter, napríklad píšu, že MBO 1565 sa prieči ich banským zvyklostiam, obmezuje ich obyčaje, práva a spravodlivosť. Poukazovali ďalej na to, že bol vytvorený podľa cudzích vzorov a obsahuje mnoho pre nich neznámych banskosprávnych inštitútov. To všetko však uvádzajú bez odkazu na jednotlivé články, ani bližšie neobjasňujú, v čom dochádza k nepriaznivým zmenám.

Na to im Maximilián II. v reskripte zo 7. júla 1565 odpovedá, že nevidí žiadny konkrétny dôvod a tiež žiadny článok, ktorý by porušoval práva miest, ale naopak, domnieva sa, že banský poriadok je v absolútnej zhode s mestskými právami ako aj so všeobecným úžitkom. Ak by sa mestá aj napriek tomu domnievali, že banský poriadok je pre ne nevhodný, panovník im nariaďuje, aby ho dali preštudovať banským znalcom a to článok za článkom a aby konkretizovali v ktorom článku vidia jeho nevhodnosť a z akých dôvodov. Tiež im prikazuje, aby zostavili komisiu, ktorá by panovníkovi predniesla ich pripomienky a námietky, za účelom ich odstránenia. Ak chcú dosiahnuť zmeny v MBO 1565, majú tak urobiť včas, aby mohli byť ich nároky a návrhy zohľadnené. Návrhy mali predkladať nie priamo panovníkovi, ale jeho komisárom v Banskej Bystrici.

Pri hodnotení tohto Maximiliánovho reskriptu zo 7. júla 1565 je dôležité uvedomiť si jeho obsah, lebo práve on odrážal konfiguráciu síl v oblasti vplyvu na baníctvo. Panovník bol totiž ešte ochotný s banskými mestami vyjednávať a prostredníctvom zástupcov miest a svojich komisárov zohľadniť pripomienky miest k banskému poriadku. Z hľadiska hospodárskej základne vtedajšej spoločensko-ekonomickej formácie to znamenalo, že banské mestá ešte celkom nestratili svoj hospodársky-mocenský a politický význam, ešte stále boli rozhodujúcim činitelom v banskej výrobe a z toho dôvodu ich aj panovník musel rešpektovať v procese tvorby nového banského poriadku.

V zmysle nariadenia panovníka banské mestá konkretizovali svoje námietky proti banskému poriadku a ich odpor proti cetralizačným tendenciám sa v uvedenom období začína stupňovať. Maximilián II. svojim výnosom z 25. júna 1567 odpovedá na jednotlivé body sťažností miest.[48] Banské mestá si sťažovali, že sú vo svojich slobodách rušené, že sa od nich požadujú neobvyklé poplatky a dane, keď privážajú veci potrebné pre bane a banskú prevádzku. Na to im panovník odpovedá, že už mnohokrát boli vydané nariadenia a udelené privilégiá, aby veci tohto druhu a určenia nepodliehali poplatkom a clám a opätovne potvrdzuje túto výsadu mestám s tým, že si tiež môžu menovite sťažovať na toho, kto by ich chcel v týchto právach obmedzovať, aby ho mohol panovník potrestať.

Ďalej sa mestá sťažujú, že tí obyvatelia mesta, ktorí nie sú baníkmi, ale iba robotníkmi a pomocníkmi ťažiarov ako napr. uhliari, priekupníci

a podobne a ktorí nikdy predtým nepatrili medzi plnoprávnych obyvateľov banských miest a teda sa na nich nevzťahovalo banské právo a privilégiá banských miest, sa teraz domáhajú týchto práv a chcú patriť pod banskú jurisdikciu. Tu panovník nedal mestám konkrétnu odpoveď, ale vyhradil si právo poradiť sa v tejto záležitosti so svojimi radcami a sľúbil, že sa postará o to, aby sa každý spravoval podľa toho, čo bolo zvykom v minulých rokoch. Bolo pochopiteľné, že aj tí robotníci a pomocníci, ktorí sa nezúčastňovali bezprostredne na ťažbe drahých kovov, chceli využívať banské slobody a privilégiá, ktoré boli omnoho progresívnejšie ako staré mestské práva, avšak banské mestá sa bránili proti stále sa rozširujúcemu okruhu subjektov banského práva, nad ktorými postupne strácali svoju moc a snažili sa u panovníka dosiahnuť, aby bol obmedzený okruh týchto subjektov, na ktorých sa vzťahujú rôzne banské slobody a exempcie. Mestá pri tom využívali skutočnosť, že ich banské štatúty boli značne nedokonalé, najmä z procesnoprávneho hľadiska nevymedzovali explicitne kto je a kto nie je subjektom banského práva. Mestá sa usilovali využiť túto „medzeru zákona" vo svoj prospech, panovník im však diplomaticky odpovedá, že mieni riešiť uvedený stav použitím analógie iuris, teda podľa doterajších banskoprávnych zvyklostí, ktoré boli skôr na prospech panovníkovi, lebo za subjekt banského práva považovali každého, kto sa akýmkoľvek spôsobom podieľal na banskej výrobe — čím sa oslabovali pozície miest, mestskej vrchnosti podliehal čoraz menší počet obyvateľov a banská správa spolu s výkonom jurisdikcie v banských záležitostiach sa v stále väčšom rozsahu dostávala do rúk panovníka.

Ďalej sa mestá sťažujú proti tomu, že banskí robotníci sú nútení zúčastňovat sa protitureckých vojen, čo má značne nepriaznivý vplyv na baníctvo a vyvoláva to mnohé problémy pre ťažiarov. Žiadajú panovníka, aby v budúcnosti bral ohľad na banských robotníkov, aby ich nenútil odchádzať od ich práce bez veľkej a osobitnej potreby. Mestá ďalej nesúhlasia s tým, aby sa bránilo obyvateľom iných miest, ktorí sa chcú usadiť v banských mestách. Tu im panovník odpovedá, že si nespomína, že by on nejakým nariadeniami bránil príchodu obyvateľov z iných miest do banských miest, ale práve naopak, on sám podporuje rast obyvateľstva v banských mestách a pokiaľ by sa v tom niekomu prekážalo, majú mu to banské mestá menovite oznámiť a on sa postará o nápravu.

Mestá tiež poukazujú na mnohé ďalšie negatívne javy brániace rozvoju baníctva — obťažovanie baníkov zo strany šľachty resp. zo strany mešťanov iných miest; ďalej na nedostatočne opevnené hradby slúžiace na obranu proti tureckým vojskám, na problémy so zásobovaním baní potravinami a inými vecami potrebnými k banskej prevádzke a tiež uvádzajú mestá, že obrovské škody im spôsobujú vojská

utáborené v ich blízkosti. Panovník aj v týchto bodoch prisľúbil uskutočnoť nápravu, hoci v skutočnosti vyhovel iba tým požiadavkám miest, ktoré preferovali rozvoj banskej výroby a teda súčasne aj zisky plynúce z baní. Tie požiadavky miest, ktoré mali upevniť ich pozície na úkor banského eráru nechal nepovšimnuté.

Ani banské mestá neboli však vo svojich postojoch voči návrhu nového banského poriadku jednotné, stanoviská Banskej Bystrice, kde boli bane prevažne v rukách eráru a kde banský súd už existoval a obdobne v Kremnici, kde bol Goldkunsthandlung, sa prikláňajú za prijatie banského poriadku, žiadajú len to, aby ho schválili uhorské stavy na sneme. Uvedené mestá tým sledujú okrem iného aj to, aby dosiahli od panovníka zvýšenie výkupných cien striebra, ktoré ťažiari predávali komorám.

Stredoslovenské banské mestá ďalej pokračovali v predkladaní návrhov panovníkovi na usporiadanie právnych záležitostí v baníctve do budúcnosti. 17. júna 1568 predložili spoločný návrh, aby banský súd nebol oddelený od mestskej vrchnosti. Súhlasili s tým, aby bol banský majster zaviazaný prísahou komorskému grófovi resp. správcovi mediarskeho podniku v Banskej Bystrici a tiež aj panovníkovi.[49] Ďalej navrhovali, aby prvostupňovou inštanciou v banských záležitostiach bola mestská rada spolu s banským majstrom, prvou odvolacou inštanciou mal byť Zväz stredoslovenských banských miest a druhou hlavný komorský gróf. Poslednou inštanciou, ku ktorej sa mohlo apelovať len „Per modum suplicationis" mal byť panovník. Mestá ďalej trvali na tom, aby banské polia udelené podľa starých banských práv ostali v platnosti tak, ako boli vymerené. Tiež žiadali, aby prestávka v ťažbe, tzv. Fristung, ostala 14 dní pred a po sviatkoch a nie osem dní, ako to zavádza nový poriadok a mali ešte mnoho iných pripomienok.

Absolútne rezistentný postoj voči návrhom panovníka a jeho komisárov zaujímala Banská Štiavnica, preto jej adresoval bansko-bystrický verwaldter Ulrich Dreiling 3. januára 1569 konštruktívny návrh, aby uznala, že štiavnické banské právo je zastaralé, atemporálne, nezodpovedajúce požiadavkám rozvoja banskej výroby a preto musí byť doplnené a rozšírené.[50] Navrhol, aby sa spojila Kremnica s Novou Baňou a Banská Štiavnica s Banskou Bystricou, Pukancom, Ľubietovou a Banskou Belou a aby vypracovali na podklade ich starých banských práv a privilégií dodatky a doplnky k nim, tzv. Erleuterungen, ktoré by sa stali súčasťou banského poriadku. Toto riešenie predstavovalo v danej etape vývoja optimálnu koncepciu, s ktorou po dlhodobých poradách nakoniec súhlasili aj zástupcovia banských miest, definitívna dohoda bola dosiahnutá v dňoch 28. až 31. decembra 1570 s komisármi Dolnorakúskej komory Ulrichom Dreilingom, Jakubom Giengerom a Davidom Haagom.

Tak sa zrodil Maximiliánov banský poriadok z roku 1571 (MBO 1571) — kompromis medzi snahami panovníka a mestských vrchností. Vynútili si ho dynamické zmeny, ku ktorým došlo v polovici 16. storočia v celom politickom ale aj hospodárskom živote v Uhorsku, ktoré už neboli schopné riešiť staré banské štatúty, zvyklosti, privilégiá jednotlivých banských miest.

Uvedený banský poriadok vyšiel tlačou až 16. februára 1573, ale je potrebné upozorniť na skutočnosť zásadnej povahy, že Maximilián II. vo svojom mandáte z 30. apríla 1571[51] nariadil všetkým uhorským banským mestám v odpisoch oznámený MBO dodržiavať pod hrozbou vážneho trestu. Pri riešení problému, týkajúceho sa časovej pôsobnosti tohto banského poriadku, vzhľadom na to, že bol publikovaný až v roku 1573, je nutné dôsledne vychádzať z obsahu mandátu Maximiliána II. z 30. apríla 1571. Zreteľne a bez akýchkoľvek pochybností z neho vyplýva, že sedem stredoslovenských banských miest sa ním malo spravovať už od roku 1571, hoci ešte nevyšiel tlačou, ale bol mestám k dispozícii len v jednotlivých odpisoch. V zaverečnej časti spomenutého mandátu panovník výslovne uvádza: „. . . keďže ale naše potreba vyžaduje, aby tento banský poriadok vyšiel tlačou a bol podpísaný, čo sa ešte asi určitý čas pretiahne, preto je potrebné dovtedy, kým sa tak stane, aby bol zachovávaný, ako keby bol vytlačený a nami podpísaný.“ Tiež na titulnej strane prvého vydania MBO z roku 1573 je uvedený rok jeho skutočnej platnosti a pôsobnosti, a to rok 1571.[52] Kráľovskí komisári odovzdali zástupcom miest kópie MBO 1571 s príkazom, aby zachovávali všetky jeho články a paragrafy, pod hrozbou prísneho trestu, kto by tak neurobil. Nad zachovávaním banského poriadku mali mať dozor banskí majstri a banskí sudcovia spolu s banskými prísažnými, ktorých právomoc banský poriadok posilnil a upevnil.

MBO 1571 sa odlišoval od MBO 1565 len úvodnou časťou a prvým článkom, najmä však tým, že MBO 1565 ešte neobsahoval tzv. vysvetlenia alebo dodatky pre sedem stredoslovenských banských miest. Pri pohľade na úvodné časti oboch banských poriadkov vidíme, že v I. časti MBO 1571 panovník proklamuje svoje právo vydať všeobecný a stály banský zákon pre sedem banských miest, aby boli odstránené neporiadky, ktoré doteraz obmedzovali ťažbu darov Božích pre vojny a iné príčiny, aby sa domáci i cudzí ťažiari podľa neho riadili pre úžitok a dobro ich samých ako aj Uhorskej Koruny a „nášho komorského majetku“, aby všade vládol poriadok a spravodlivosť pre chudobných a bohatých.

Úvodná časť MBO 1565 obsahuje ustanovenia všeobecného charakteru, z ktorých vyplýva, že banské mestá sa musia spravovať ustanoveniami tohto banského poriadku a tiež aj všetci ťažiari a banskí podnikatelia bez ohľadu na svoju stavovskú príslušnosť. Avšak úvodná

časť MBO 1571 prinaša podstatnú zmenu, keď zakotvuje, že: „. . . avšak naše vyššie vymenované banské mestá majú ostať pri svojich starých mestských a banských právach a slobodách, ktoré im láskavo a milostivo zanechávame a taktiež sľubujeme, že ich vždy budeme ochraňovať, obhajovať, brániť a zastupovať.“ Práve toto ustanovenie z úvodnej časti MBO 1571, zopakované ešte v I. časti, čl. 1, § 3,4 je výsledkom prvej etapy boja stredoslovenských banských miest proti centralizačným snahám panovníka, v prvom rade pre ne platia tzv. vysvetlenia alebo dodatky a celá I. časť MBO 1571 pre ne platí len subsidiárne.

Zmeny nastali aj v znení prvého článku, išlo o zmeny obsahové i formálne, v MBO 1565 sa čl. 1 nečlení na jednotlivé paragrafy a je stručnější než ten istý článok v MBO 1571. V oboch banských poriadkoch tieto články pojednávajú o tzv. kráľovskej a zemepánskej výsosti, panovník hneď na začiatku striktne kladie akcent na svoje regálne banské práva a nepripúšťa žiadne pochybnosti o tom, že zásada banského regálu je fundamentálnou zásadou v celom systéme banského práva.

„Keďže nám, ako vládnúcemu kráľovi v Uhorsku prináležia bezvýhradne ako náš komorský majetok všetky bane a pozemky nachádzajúce sa v našom uhorskom kráľovstve a to aj tie, ktoré sa v budúcnosti nájdu a otvoria alebo vystavajú a to spolu so všetkými vodami, lesmi a cestami, priechodmi a inými k tomu náležiacimi vecami, bez ktorých by sme naše bane nemohli spravovať, chceme tieto našim dedičom a potomkom kráľom uhorským úplne vyhradiť tak, aby nikto z biskupov, prelátov, grófov, slobodných pánov, rytierov, šľachty, nikto či už je vysokého alebo nízkého stavu, aby sa neopovážil tieto bane z vlastnej moci a bez nášho súhlasu otvoriť alebo v nich pracovať bez nášho povolenia a tiež, aby nikdo z našich úradníkov alebo fažiarov nepoberal pre seba **urburu** alebo iné výhody v rozpore s týmto poriadkom, tiež aby sa nikdo neopovážil urobiť nejaké zmeny alebo zásahy v našich lesoch, vodách a cestách vedúcich k baniam, ktoré by mohli naše bane a majetok poškodiť.“

Oba banské poriadky obsahujú aj formuláciu zásady banskej slobody, ktorá na rozdiel od minulosti už nie je dominantnou zásadou a uplatňuje sa len v takom rozsahu, aký jej zásada banského regálu vymedzí.

Ďalšou spoločnou črtou banských poriadkov je, že panovník vymedzuje v prvých článkoch banských poriadkov štruktúru celého systému banskej správy, ktorá sa funkčne zdokonalila a to práve v období, v ktorom sa uskutočňovala jej centralizácia. Dozor nad banskými dielami zverujú banské poriadky najvyššiemu komorskému grófovi a tiež aj hlavnému správcovi, podľa vzoru Banskej Bystrice, ktorý má tiež dozerať na výber urbury a iných regálnych dôchodkov. Panovník

ďalej nariaďuje, aby v každom banskom meste bol ustanovený vzdelaný a dôveryhodný banský majster, banský pisár, banský sudca, výbercovia urbury, všetci sú odmeňovaní komorami a prísahou majú byť zaviazaní len panovníkovi a čo je podstatné, nikto z nich sa nemá osobne zúčastňovat na banskom podnikaní.

Prvý článok MBO 1571 obsahuje aj ďalšie ustanovenia, ktoré nenachádzame v MBO 1565, sú to výsledky, ktoré si mestá vybojovali v spore s panovníkom. V I. časti, čl. 1, § 3. sa uvádza, že panovník si je vedomý toho, že v banských mestách richtár, mestská rada spolu s mešťanmi sú takmer všeci zapojení do banského podnikania a že keby sa týmto mestám banské právo oddelilo od mestského, ľahko by vznikli roztržky a zvady, ako aj neposlušnosť medzi poddanými a vrchnosťou, čo by len poslúžilo hlavnému nepriateľovi — Turkom, tiež by to spôsobovalo škody komorským dôchodkom a preto v ustanovení § 4. im záväzne sľubuje, že sa môžu spravovať a naďalej riadiť starými mestskými právami a privilégiami a podľa starej zvyklosti si môžu voliť banského majstra a žiadať od neho prísahu. Banskú jurisdikciu má mať banský majster spolu s richtárom a mestskou radou. Banské mestá však nemajú mať jurisdikciu, moc, vládu a právo nad zamestnancami banského eráru v ich úradoch. Tu robil panovník určitú výnimku zo svojich ústupkov voči banským mestám. V čl. 1, § 5. panovník potvrdzuje mestám ich slobody a privilegiá a pre prípad, že by vznikli banské spory, v ktorých by sa chceli ťažiari bránit takými právami, ktoré nie sú zaužívané v právnej praxi stredoslovenských banských miest, vtedy ich nemôžu použiť a takýto spor je oprávnený riešiť richtár, banský majster a mestská rada podľa svojich starých práv a zvyklostí. Možno teda konštatovať, že túto pre mestá významnú quaestio iuris panovník rieši v prospech miest.

Z hľadiska právnej teórie je významný aj čl. 1, § 6. I. časti MBO 1571, lebo výslovne pripúšťa použitie analógie iuris v týchto prípadoch: „... keby zložité spory a komplikované jednania vznikli, o ktorých v tomto banskom poriadku nie sú obsiahnuté žiadne ustanovenia a pre ktoré spory by mohli vzniknúť rôzne potiaže, vtedy môžu a majú richtár a mestská rada spolu s banským majstrom v každom našom banskom meste k najlepšiemu úžitku a prospechu, k rozmnoženiu našich baní a dôchodkov z nich, takýto spor rozsúdiť a urovnať na základe svojich mestských a banských práv, ktoré majú od svojich predkov.“

Ide o významný fenomén právneho života banských miest, lebo im dovoľuje ešte rozhodovať a aplikovať iuxta antiquam et approbatam consuetudinem. Úvodným ustanoveniam a prvým článkom spomínaných banských poriadkov sme venovali pozornosť pre ich zásadný význam, najmä z hľadiska interpretácie a aplikácie ostatných usta-

novení, sú v nich adekvátne formulované základné zásady, na ktorých je vybudovaný celý systém feudálneho uhorského banského práva, niektoré z nich dokonca predbehli danú etapu vývoja právnych vzťahov v baníctve a ukazovali cestu aj do budúcnosti. Predstavujú interpretačné pravidlá, v zmysle ktorých treba chápať všetky nasledujúce články a paragrafy I. časti MBO 1571.

Pozornosť si zaslúži fakt, že Maximiliánov banský poriadok z roku 1571 bol schválený uhorským snemom až v roku 1723 a to zák. čl. 108/1723.[53]

Na záver možno rezumovať, že banské poriadky Maximiliána II. z rokov 1565 a 1571 sa odlišovali len úvodom a prvými článkami resp. absenciou tzv. dodatkov – tj. II. a III. časť MBO 1571, tieto diferencie však charakterizovali zmenu situácie v prospech miest, keď panovník povolil mestám určité ústupky v podobe spomínaných dodatkov, resp. vysvetlení ich starých banských práv.

Historiografia hodnotí z hľadiska banskoprávnej praxe MBO 1571 ako kompromis medzi panovníkom a mestami, ale súčasne je potrebné akceptovať, že prerušil dovtedajšiu kontinuitu právneho vývoja banských miest, lebo podstatným spôsobom narúšal ich oprávnenia v otázkach banskej správy a banského súdnictva a vytváral tým predpoklady pre prechod banskej správy do rúk banského eráru a tiež pre izoláciu vplyvu mestskej vrchnosti na banské záležitosti.

POZNÁMKY

1 Banská Štiavnica, Kremnica, Banská Bystrica, Pukanec, Ľubietová, Nová Baňa, Banská Belá.

2 Štátny okresný archív Žiar nad Hronom – pobočka Banská Štiavnica, Fond: Magistrát mesta Banskej Štiavnice (ďalej len MMBŠ) sign, 93–III. kr. 12.

3 Štátny okresný archív Banská Bystrica, Fond: Mesto Banská Bystrica (ďalej len MBB) sign. 8/7–S:

4 Paulínyi, O.: A bányajóghatóság centralizácijójának elso kiserlete Magyarországon.
IN: **Századok** 1. 1980 s. 8 a n.

5 ŠOKA Banská Bystrica –MBB sign. Kpr. 298, pag. 2–5
MBB sign. 6/21–S:
MBB sign. 6/22–S:
MBB sign. 5/25–S:
MBB sign. 10/4. b–S:

6 ŠOKA Banská Bystrica –MBB sign. 6/19–S:

7 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. Kpr. 298, pag. 11.

8 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. Kpr. 298, pag. 6–11, 14–15.

9 Tamže.

10 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 9/11–S:
MBB sign. 6/11–S:
MBB sign. 2/6–S:
11 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 5/12. a, pag. 1, 13.
MBB sign. Kpr.–300.
12 ŠOKA Žiar nad Hronom – MMBŠ sign. 94–I. kr. 1
ŠOKA Žiar nad Hronom, Archív mesta Kremnice (ďalej len AMK)
AMK I. 18, 1, 39–40.
13 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 6/2.
14 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 277/57.f
MBB sign. 5/20.
15 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 5/12. a , pag. 13–21.
16 Vlachovič, J.: Počiatky habsburskej správy v slovenskom baníctve. IN: **Historický časopis** V. 1957 s. 467–483.
17 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sig. 45/51. a.
18 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 103/34.
19 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 183/9. a.
MBB sign. 45/38.
20 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 45/42.
21 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 45/27.
22 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 2/17–S.
23 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign, 72/31.
24 ŠOKA Banská Bystrica; Archív mesta Brezna (ďalej len AMB) sign. I. 4/3.
Kazimír, Š.: Úloha poľskej mince na Slovensku v 16. a 17. stor.
IN: **Správy slovenskej numizmatickej spoločnosti** II. č. 3 KOŠICE 1975 s. 7.
25 ŠOKA Žiar nad Hronom – MBB inv. č. 100, inv. č. 183
MMBŠ sign. 459, kr. 3
MMBŠ sign. 108, kr. 1.
26 ŠOKA Žiar nad Hronom – AMK I. 47, 1,6.
27 ŠOKA Žiar nad Hronom – AMK I. 36, 2,62.
Kuhn, M.: Banský poriadok vydaný v Banskej Štiavnici v roku 1545.
IN: **Správy slovenskej numizmatickej spoločnosti** II. č. 3 KOŠICE 1975 s. 18–19.
28 Paulínyi, O.: A bányajóghatóság centralizácijojának elso kiserlete Magyarországon.
IN: **Századok** 1. 1980 s. 15.
29 Perckhordnung der Freyen Küniglichen Perckhstatt in der Cron Hungern, als Crembnitz, Schembnitz, Neuensoll, Buggansz, Düllen, vnnd Libeten, sambt andern vmbligenden vnd gedachter Cron Hungern eingeleibten Gold, Silber, Kupffer vnd anderer Metall Perckhwerchen . . . angehenckte erleütterung der alten Crembnizischen vnnd Schembnizischen Perckordnungen . . . im Tausent Fünffhundert Ainvndsibenzigisten Jar.
Išlo o prvé vydanie z roku 1573, ale rok platnosti MBO bol správne vyznačený už na titulnej strane a síce 1571. MBO bol publikovaný ešte v rokoch 1703, 1760, 1805.
30 Štátny ústredný banský archív Banská Štiavnica – Fond: Banský súd Banská Štiavnica (ďalej len BsBŠ) inv. č. 490, spis z 15. 8. 1546.
31 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Königreiche Ungarn, Kroatien-Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstenthums Siebenbürgen** I. WIEN 1834 č. 68 s. 195–196.
32 Publikoval ho Wagner, T.: **Corpus juris metallici.** LEIZIG 1791 s. 33 a n.

33 Vozár, J.: Boj stredoslovenských banských miest proti prejavom habsburského absolutizmu v 16. storočí.
IN: **Sborník archivních prací XII.** 1962 s. 103.
34 ŠOKA Žiar nad Hronom – AMK I. 36, 5, 101.
35 Schmidt, F. A. **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .** Wien 1834 II.Bd č. 116 s. 5–6.
36 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .** Wien 1834 II. Bd č. 123 s. 143–145.
37 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 410/18.
38 ŠOKA Banská Bystrica – Archív mesta Ľubietová (ďalej len AMĽ) AMĽ sign. ML–40.b MBB sign. 875/4.
39 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sig. 359/4/52. fol. 65.
40 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 298/81.
41 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. PP–4/2. pag. 117–118.
42 Vozár, J.: Boj stredoslovenských banských miest proti prejavom habsburského absolutizmu v 16. storočí.
IN: **Sborník archivních prací XII.** 1962 s. 106.
43 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .** Wien 1834 I. Bd s. 425.
44 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .** Wien 1834 II. Bd č. 115 s. 1–5.
45 **Tamže** s. 2.
46 **Tamže** s. 5.
47 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .** Wien 1834 II. č. 119 s. 135–137.
48 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .** Wien 1834 II. Bd č. 127 s. 151–153.
49 ŠÚBA Banská Štiavnica – fond BsBŠ, inv. č. 490, spis z 17. 6. 1568.
50 ŠOKA Žiar nad Hronom – MMBŠ, inv. č. 7.
Ordinem montanum concernentia Vergleichung der Strittigen Articeln, spis z 3. 1. 1569.
51 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .** Wien 1834 II. Bd č. 137 s. 207.
52 Porov. pozn. č. 28.
53 Vozár, J.: Boj stredoslovenských banských miest proti prejavom habsburského absolutizmu v 16. storočí.
IN: **Sborník archivních prací.** XII. 1962 s. 115 „. . . iudicia montanistica secundum privatas eorundem leges ultra selulum stabilitas, in suo esse manebunt."

© **Eva Michalenková 1990**

Попытка централизации горнопромышленного управления в Венгрии королевой Марией в 1545 году, или из предыстории внедрения горнопромышленных правил Максимилиана II. 1571 года.

Eva Michalenková

Резюме

Процесс централизации горнопромышленного управлении в Венгрии был продолжителен и его вынудило развитие производственных сил в горной промышленности. Положение, создавшееся в области экономического базиса, находилось под значительным влиянием политической и юридической надстройки. Решительные перемены в ней происходят в Венгрии после прихода к власти династии Габсбургов в 1526 году. До XVI. столентия для положения горнопромышленных городов в нижней Венгрии было характерно своеволие их представителей по отношению к королевской власти.

Королева Мария, вдова Людовика II., желая ограничить своеволие самых влиятельных представителей горнопромышленных городов, издала в 1545 году горнопромыщленные правила, которые стали первой попыткой централизации горнопромышленного управления в Венгрии, попыткой, которая должна была предпочесть горнопромышленный устав ущерб горняцких вольностей. Основным принципом, на котором основывался этот горнопромышленный порядок, был принцип всестороннего контроля со стороны горнопромышленного начальства в процессе добычи и обработки руды. Борьба за практическое внедрение принципов, содержащихся в горнопромышленных правилах 1545 года была основным содержанием борьбы Габсбургов против горнопромышленных городов нижней Венгрии в XVI. столентии. Завершением этой борьбы стало составление и принятие горнопромышленных правил при Максимилиане II. в 1571 году.

Попытки централизовать управление предпринимал также король Фердинанд I., который в 1548 году подчинил горнопромышленные города непосредственно Нижневенгерской палате. В том же году начинается его стремление реформировать горнопромышленное дело в Венгрии и дать венгерским горнопромышленным городам новые правила. Горнопромышленный устав фердинанда I. 1550 года

на практике никогда невнедрялся. После его частичной обработки тот самый король издает в 1562 году следующий устав. Эти попытки встречают сильный отпор горнопромышленных городов, которые отказались им руководствоваться и дальше придерживаются своих горняцких статутов и привилегий. Следующий король Максимилиан II. продолжает попытки централизации и в 1565 году издает новый горнопромышленный порядок, обязательный для всех горнопромышленных городов Венгрии. Эти города, однако, и на этот раз игнорируют его продолжают жаловаться на него. Король Максимилиан II. решает возникшее положение так, что распоряжается создать комиссию, представляющую семь городов нижней Венгрии, которая должна составить список недостатков горнопромышленного устава и предложить способ их устранения. Комиссия вела переговоры с королем с 1565 года до конца 1570 года и в результате этого сложного юридического процесса появились горнопромышленные правила Максимилиана II. IN STATU NASCENDI (4в состоянии нарождения") 1571 года, которые вышли печатью только в 1573 году. Их составной частью были так называемые объяснения для Кремницы и Банска-Штявницы и им подчиненных горнопромышленных городов. Правила представляли компромис между волей государя и стемлением городских властей, но одновременно этот порядок значительно ограничивал права городов в области горнопромышленного управления и судопроизводства и таким образом создавал предпосылки для перехода горнопромышленного управления в руки государственных институтов и изоляции влияния городских властей на горняцкие дела.

Charakter perzekúcie Cigánov v druhej polovici 18. storočia v Gemeri

Vladimír Gecelovský

Na rozdiel od západnej Európy, kde v XVI. storočí prebiehali vyhladzovacie akcie proti Cigánom, v Čechách a Uhorsku bolo postavenie Cigánov spočiatku pomerne lepšie. V tomto období ale začali prichádzať na naše územia početné skupiny zo západnej Európy. Prenasledované skupiny žili takmer výlučne z krádeží poľnohospodárskych plodín, hydiny a dobytka, čo predstavovalo pre poškodených citeľné straty. Z týchto ako aj ďalších dôvodov sa stolice bránili pred pobytom cudzích skupín nomádnych Cigánov a začali vydávať rôzne diskriminačné opatrenia, ktorých cieľom bolo spočiatku Cigánov z krajiny vyhnať. Svedčia o tom napr. mandáty Ferdinanda I., uzákoňujúce útlak Cigánov, uznesenie moravských stavov z roku 1538, v ktorom sa uvádza, „že do dvoch týždňov musia byť Cigáni z kraja vyhnaní“,[1] dokument o jednání snemu v Augsburgu z roku 1548, v ktorom sa doslovne uvádza: „. . . kdo Cigána zabije, z žádného mordu vinen býti nemá“.[2] V mandáte z roku 1549 nariaďuje Ferdinand I. vyviesť všetkých Cigánov z českých krajín za hranice. Pri ich chytení v tomto období boli obvyklými trestami odrezanie uší, nosa, rúk, atď.[3] Aj obyvateľstvo v Čechách zaobchádzalo s Cigánmi čoraz ukrutnejšie. Hovorí sa o tom napr. v edikte z roku 1556, v ktorom kráľ zakazuje topiť cigánske ženy a deti. Miesto topenia ich majú radšej využiť ako pracovné sily.[4] Leopold I. v roku 1688 nariadil vyhnať Cigánov zo zeme.[5] V roku 1697 ediktom Leopolda I. boli Cigáni postavení mimo zákona.[6] Karol IV. zákonom z 20. júna 1721 prikazuje zabíjať ženy a ich deti vychovávať v špitáloch.[7] Nariadením z roku 1726 Karol IV. prikázal Cigánov — mužov vešať, ženám a chlapcom pod osemnásť rokov odrezať ucho, v Čechách pravé, na Morave a Sliezku ľavé. Návrat im bol zakázaný, pod trestom smrti.[8] V roku 1740 vyšlo nariadenie, podľa ktorého mal byť potrestaný každý, kto poskytol potulujúcim sa Cigánom potravu.[9]

Z uvedeného možno usúdiť, že postavenie Cigánov bolo už vtedy celkom bezprávne a že boli postavení na milosť a nemilosť feudálov ako aj ostatnému obyvateľstvu. Vtedajšie nariadenia na jednej strane

zakazovali Cigánom viesť potulný a príživnícky spôsob života, na druhej strane im feudáli zabraňovali, aby sa usadili a viedli usadlý život. Neustále štvanie trvajúce celé stáročia sa pochopiteľne nepriaznivo odrazilo v ich spôsobe života, návykoch a vlastnostiach.

V prvej polovici XVIII. storočia žili Cigáni väčšinou ešte vo väčších, či menších skupinách pod právomocou vajdov a prechádzali z jednej časti krajiny do druhej. Okrem takýchto sa v krajine potulovali ešte početné skupiny, ktoré nepodliehali nijakej právomoci. Preto stoličné vrchnosti vydávali proti túlaniu sa Cigánov najrozličnejšie nariadenia, v ktorých sa im vyhrážali najtvrdšími trestami, no pritom k usadeniu im nedávali ani najmenšie reálne podmienky.

V druhej polovici XVIII. storočia boli Cigáni už pomerne často väznení, v stoličných väzeniach. Tak napríklad Gemerská stolica zaplatila v roku 1757 za pohreb Cigána, ktorý zomrel vo väzení jeden zlatý.[10] Väzenie trvalo zvyčajne dva — tri mesiace, potom väznený dostal po 20 — 30 úderoch korbáčom a bol prepustený. U mužov boli tresty obvykle väčšie.[11]

Mnohé nariadenia kráľovskej miestodržiteľskej rady z rokov 1750 — 1770[12] dokazujú, že až do polovice XVIII. storočia patrili Cigáni pod právomoc hlavného župana. Od druhej polovice XVIII. storočia začali vychádzať priame nariadenia, v ktorých sa prikazovalo, že Cigáni môžu žiť iba pod správou a právomocou zemepánov a nie županov ako predtým. Dokumentuje to i nariadenie kráľovskej miestodržiteľskej rady z konca roku 1761, ktoré bolo rozoslané jednotlivým stoliciam a v ktorom sa nariaďovalo kočujúcich Cigánov pripojiť k niektorému majetku a zároveň sa zakazovalo Cigánom zanechať miesto, ktoré už raz zaujali.[13] Uvedené nariadenia jednotlivé stolice rozpracovávali na vlastné podmienky a vo forme obežníkov zasielali jednotlivým úradom. Dokumentuje nám to napr. aj obežník Gemerskej župy zo dňa 15. marca 1768, v ktorom hlavný slúžny Gemerskej župy Nagy Szentgyörgyi Zsigmund prikázal, že nestrpí, aby Cigáni vo svojom doterajšom živote zotrvali.[14] Zároveň nariadil Cigánom, že sa nesmú vzpierať v prípade presídlenia z jednej osady do druhej. Presídlený Cigán sa musel usadiť v oblasti majetku zemepána buď v dome, alebo si mal vystaviť dom na určenom pozemku. Osobitne sa prikazovalo Cigánom poslušne slúžiť svojmu pánovi, platiť mu dane. Cigáni mali zakázané bývať v stane a nedovolilo sa im držať kone. Tí, ktorí držali kone, do dvoch mesiacov sa ich museli zbaviť. Pod hrozbou palicovania bolo prikázané Cigánom obliekať sa tak, ako sa oblieka ostatné obyvateľstvo. Cigánske ženy sa nemohli pokrývať plachtou a deti mali zakázané chodiť nahé.[15]

Problematiku Cigánov prerokúvalo aj valné zhromaždenie Gemerskej župy. O ňom informuje hlavný slúžny richtárov a obyvateľov obci listom

z 24. marca 1769, v ktorom sa okrem iného píše: „. . . rezolútne sa prikazuje, že cigáni musia bývať v domoch. Stany sa za žiadnych okolností nepovolia . . . budú pod palicou richtára obce v prípade, že si vystavia domy, budú platiť aj dane.[16] Takéto príkazy sa prirodzene nedali realizovať zo dňa na deň, kedže na takýto spôsob života Cigáni neboli pripravení a neurobilo sa ďalej nič, aby sa im v tomto smere pomohlo.

V snahe o čím rýchlejšiu asimiláciu sa voči Cigánom postupovalo veľmi tvrdo a násilne. Svedčí o tom napríklad aj nariadenie vicišpána Gemerskej župy Peticha Ladislava z 1. apríla 1777, v ktorom nariadil:

1. aby sa do Juraja každý Cigán obrátil k svojmu zemepánovi na územie, kde sa usadí natrvalo po skončení túlania sa

2. a keď už či zemepán alebo panstvo ho prijali, nech sa ihneď pustí do stavby domu a richtár obce nech dozerá na to, a keď by to nedodržiaval

3. nech to oznámi slúžnemu a aj za ten čas jeho slamou prikrytú chatrč treba zapáliť a tiež aj plátené stany zničiť a oznámiť to slúžnemu

4. ak by v daktorej obci kováčske remeslo prevádzajúci Cigáni chceli si podržať dva alebo viac miestností, čo sa povoliť nedá, vtedy by musela obec dať im sedliacky dom aj kováčsku vyhňu, ale milostivá Kráľovská rada nepovoľuje, aby ich deti prevádzali kováčstvo.

5. Prikazuje sa obciam, aby desaťročné ba aj staršie cigánské deti a parobkov pridelili za sluhov sedliakom a tiež aj dievčatá nech nútia za slúžky. Za žiadnych okolností nie je možné dovoliť, aby deti ostali žiť s cigánskymi rodičmi. Ide o to, aby z Cigánov sa mohli vykoreniť zlé, darobné a podlé návyky a mohli si osvojiť pre budúcnosť prospešné návyky v sedliackej práci.

6. Akékoľvek vyhrávanie na husliach sa zakazuje. Richtári majú právo husle odobrať, ak by dakto z radov župných si dal vyhrávať, ak je urodzená osoba tak v peniazoch ak je to sedliak tak na svojej koži bude pokutovaný.

7. Doteraz nosené šaty, čižmy a iné sedliacke oblečenia už nevkusné sú zakázané, prikazuje sa aby sa v obliekaní prispôsobovali sedliackym osobám. Ak by richtári zanedbávali odobrať ženám plachty, ktorými sa pokrývajú, budú za to stíhaní a v tomto smere musia byť zvlášť pozorní.

8. Chov koní je spojený s krádežami a preto každý cigán do (božieho tela), môže koňa predať alebo zameniť za vola, ináč po tomto termíne nájdeného koňa pri ňom treba skonfiškovať a mimo aj prísne telesné potrestať.[17]

Jedným z najdrastickejších zásahov v snahách o asimiláciu Cigánov bolo odoberanie detí Cigánom, ktoré boli prideľované do robotníckych a meštiackych domácností. Že sa jednalo o skutočne násilné a drastické opatrenia, svedčí aj nariadenie slúžneho Makayho Eleka zo Štítnika v Gemerskej župe zo dňa 6. apríla 1780, v ktorom sa uvádza: „. . . prika-

zuje sa pod tvrdou pokutou, aby cigánske deti od deviateho roku počnúc boli vzaté a v obci pridelené do služby (za sluhov). Deti nesmú chodiť nahé, starší musia nosiť obleky, ženy nesmú chodiť v špinavých šatách alebo v plachte. Ak na prvé napomenutie neposlúchnu, vtedy treba trestať deti prútom, starších palicou alebo korbáčom až kým sa rozkazu nepodrobia . . . nedovoliť im pracovať po sediačky ani variť a spať na zemi. Nech pracujú po stojačky, nech si vystavia dielničku, kde budú stojačky pracovať".[18] V tom istom roku 29. októbra 1780 nariaďuje slúžny Makay Elek zo Štítnika richtárom obcí pochytať všetkých potulujúcich sa Cigánov a odviesť ich do väzenia na hrad Krásna Hôrka[19]

O neúspechov v riešení tejto násilnej asimilácie nás presviedča napríklad i obežník Gemerskej župy zo dňa 30. júla 1787.[20] Podľa uvedeného obežníka malo sa zmeniť u Cigánov aj ich dovtedajšie pomenovanie, nemali sa viac nazývať Cigánmi, ale novosedliakmi, úradné Neubauermi alebo Uj- Magyarmi.

Z jednotlivých foriem týchto riešení možno usudzovať, že regulácia cigánského obyvateľstva sa vykonávala byrokraticky, nátlakom a násilím. Negatívne pôsobila tiež skutočnosť, že Cigáni, ktorí sa usadili, boli hneď zaťažovaní rozličnými dávkami, robotami ako aj zdaňovaním. Tento moment poukazuje na skutočnú podstatu a príčiny starostlivosti o Cigánov. Z množstva prijímaných nariadení z tohoto obdobia môžeme usúdiť, že stoličná šľachta nemala záujem na zvyšovaní daňovej platbyschopnosti cigánského obyvateľstva, pretože ho chcela vykorisťovať predovšetkým sama. V zaťažovaní štátnymi daňami videla obmedzenie možností na odvádzanie feudálnej renty. Podľa nariadenia Kráľovskej miestodržiteľskej rady stoliční slúžni mali štvrťročne navštevovať všetky cigánske osady vo svojom okrese a informovať o stave a priebehu asimilácie.[21] No ako nám to dokumentujú správy z toho obdobia, celá záležitosť ich nie veľmi zaujímala a v najlepšom prípade poverili tým dedinských richtárov od ktorých súčasne čerpali potrebné informácie.[22] Celá tzv. regulácia Cigánov, ktorá mala riešiť usadenie a rýchlu asimiláciu Cigánov, bola viacmenej administratívnou formou a nie konkrétnym riešením. Očakávané výsledky sa nedosiahli najma preto, že vtedajšie politické zriadenie nedávalo základné predpoklady k jeho riešeniu.

V roku 1902 sa v Uhorsku pripravoval návrh zákona o riešení problémov Cigánov. Podľa navrhovaného zákona Cigáni sa mali deliť na dve skupiny. Do prvej mali patriť tí, ktorých časom by bolo možné pritiahnuť do občianskej spoločnosti, ktorí ako remeselníci a poľní robotníci by sa mohli uživiť v obci, do ktorej mali byť násilne pridelení. Každej obci mal sa nanútiť istý počet cigánskych rodín a obec mala prísne dozerať, aby boli matrikulovaní, ich deti aby chodili

do školy, chlapci a ženy boli zamestnaní. Do druhej skupiny mali patriť tí, ktorí by sa nechceli podrobiť spoločenskému poriadku. Títo mali byť umiestnení v štátnych trestných ústavoch na nútených prácach. Tieto trestné ústavy mali byť v Uhorsku dva, každý asi pre tisíc Cigánov.[23] V tomto období tiež minister vnútra Széll žiadal všetky stoličné vrchnosti, aby podali návrh, ako by sa mal usporiadať život Cigánov.[24] Návrh zákona však schválený nebol.

Nevšímavosť zodpovedných miest k otázke Cigánov v Uhorsku bola vyburcovaná v roku 1907 ostrou polemikou v tlači. Na adresu Cigánov sa uverejňovalo veľa pejoratívnych charakteristík, ktoré mali podporiť mienku o zbytočnosti pokusov zmeniť spôsob života Cigánov. V Cigánoch videli nielen nepolepšiteľný a nenapraviteľný živel, ale aj z hľadiska súkromnovlastníckych vzťahov „nebezpečného konkurenta". Dokumentuje to aj názor pisateľa v Slovenských ľudových novinách v č. 32 z roku 1910.[25] Taktiež maďarský publicista Porzsolzs Kálmán v novinách Pesti Hírlap zo dňa 6. augusta 1907 píše: „. . . Kultúrny štát takú rasu zo svojho územia vykynoží. Vykynožiť! Áno, to je jediné riešenie".[26] V tomto období sa vyskytovali aj tzv. „poľovačky na podozrivých Cigáňov". Autor článku v Národných novinách č. 88 z roku 1907 opisuje jednu z takých „poľovačiek" v Danošskom kraji, kde polapali 400 Cigánov, ktorých bili, mučili hladom a smädom. Tých, čo sa nechceli priznať, nechali vyhladovieť a takýmto vyhladovaným podhodili haringy a nedali im vodu a takto ich týrali smädom. Cigáni, ktorí sa pod mukami priznali k rôznym činom, po vypustení sa odvolávali a dokazovali, ako ich mučili.[27] Teda Cigánom neostávalo iné ako aj naďalej žiť prevažne na pokraji spoločnosti. Túto diferenciáciu ešte prehĺbilo nariadenie ministerstva vnútra č. 15 000/916 B. M. o potulných Cigánoch, ktoré nadobudlo účinnosť 17. mája 1916. Podľa tohto nariadenia bolo Cigánom zakázané sa túlať. Mali sa im zobrať záprahy, vozy a ich kone postaviť do vojnovej služby. Cigánov tam, kde sa zdržovali, mali popísať a pokiaľ nemali trvalé bydlisko, policajné orgány ich mali vykázať do miesta riadneho pobytu, prípadne ich tam dopraviť postrkom. Predstavenstvo obce, ktorá bola vyznačená za ich bydlisko, bolo povinné postarať sa o ich stravovanie a stráženie. Cigáni len s donútením policajnej vrchnosti mohli si nadobudnúť kone, mulice a oslov. Cigáni od 18 do 50 rokov mali byť postavení pred asentačné komisie. Ti, ktorí by neboli súci za vojakov, mali byť prinútení pracovať. Cigáni nemohli dostať do rúk ani vojnovú podporu ani mzdu za prácu. S týmito peniazmi mohli manipulovať jedine obecné predstavenstvá, ktoré predovšetkým mali uhradiť trovy spojené s vydržiavaním Cigánov. Každý Cigán, ktorý dovŕšil 12. rok, alebo na ten vek vyzeral, mal dostať certifikát (legitimáciu — pozn. V. G.), v ktorej malo byť vyznačené miesto, na ktorom se mal zdržovať

a ktoré bez potvrdenia policajnej vrchnosti nemohol opustiť. Evidovaný Cigán certifikát mal mať stále pri sebe. V prípade porušenia ustanovení uvádzaného nariadenia Cigán mal byť potrestaný väzením do 15 dní a peňažitou pokutou, ak skutok nespadal pod prísnejší trest".[28] V dôsledku nepriaznivého priebehu vojny, vyhranením závažných vnútorných konfliktov hospodárskeho, národnostného a politického charakteru, nariadenie z roku 1916 upadlo na niekoľko rokov do zabudnutia.

Ako jednu z hlavných príčin neúspechov v asimilácii Cigánov v tomto období je potrebné vidiet v triednej obmedzenosti osnovateľov rôznych nariadení, v podceňování historicko-spoločenských determinácií a hospodársko-sociálneho postavenia cigánskeho obyvateľstva. Preto tiež cieľom regulácie cigánskeho obyvateľstva nebolo zlepšiť ich postavenie, ale predovšetkým to, aby z Cigánov mohli urobiť zdroj štátneho zisku a vykorisťovania. Teda hospodársko-finančný záujem štátu stál na prvom mieste. Jemu mala slúžiť aj regulácia a asimilácia Cigánov. Formulácie rozličných nariadení boli viac-menej dodatkami k jednotlivým opatreniam a ich realizácia ostala len na papieri, pretože k nej neboli vytvorené konkrétne predpoklady.

POZNÁMKY

1 HORVÁTOVÁ, E.: **Cigáni na Slovensku,** Bratislava 1964 s. 58.
2 Kolektív: **Československá etnografia,** Praha ČSAV, 1956, s. 299.
3 WINTER z., **c. d. s.** 132.
4 **Tamtiež.**
5 ŠTOMPACH, Fr.: **Cigáni v Československé republice.** Praha 1929, s. 1.
6 JAMNICKÁ Z. ŠMERGLOVÁ: **Dějiny našich cikánů.** Praha orbis 1955, s. 130.
7 JAMNICKÁ Z. ŠMERGLOVÁ: **c. d. s.** 51.
8 SCHWICKER, J. M.: **Die zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen.** Wien und Teschen 1883, s. 31, BLOCK, c. d. s. 39.
9 SCHWICKER, J. M., **c. d. s.** 31.
10 ŠOKA Rimavská Sobota — Archív Gemerskej stolice Protocolum Gongretionale z roku 1757.
11 Tamtiež.
12 Väčšina nariadení kráľovskej miestodržiteľskej rady z rokov 1750 — 1770 bola zozbieraná a spísaná v rodinnej kronike turčianskych Revayovcov. Obsiahle výňatky uverejnil J. G. TAJOVSKÝ v článku Cigáni v Turci pred pol druha sto rokmi. **Národnie noviny** XXXIII. 1902.
13 HORVÁTHOVÁ, E.: **c. d. s.** 118.
14 ŠOKA Brzotín fond Magistrát Rožňava 26/1768.
15 Tamtiež.
16 ŠOKA Brzotín fond Magistrát Rožňava 11/1768 — rada.
17 ŠOKA Brzotín fohd Magistrát Rožňava 21/1777 — rada.

18 ŠOKA Brzotín fond Magistrát Rožňava 10/1780 — rada
19 ŠOKA Brzotín Magistrát Rožňava 57/1780 — rada.
20 ŠOKA Brzotín fond Magistrát Rožňava 93/1787 — rada.

V obežníku sa uvádza: „. . . Tak hlavná správna rada ako aj slávna Gemerská župa svojimi verejnými nariadeniami snažili sa privesť Cigánov k tomu, aby už konečne zanechali potulovanie a chodenie z domu do domu (žobrať) a zvykali si na sporiadaný život, obrábaním pôdy, alebo si zaistili živobytie dajakým remeslom. Keďže ale všetko úsilie bolo márne a Cigáni aj naďalej žijú bez práce a z almužny od iných, preto z týchto dôvodov najnovším pod číslom 05356 vydaným Kráľovským nariadením dáva sa na všeobecnú známosť, že cigáni naďalej nesmú ostať ani len pod pomenovaním Cigán a ktorí z nich nestanú sa občanmi s trvalým bydliskom a ktorí si nevybudujú riadne domy a nebudú sa obliekať podľa spôsobu ostatných občanov a budú sa vyhýbať práci na poli, alebo sa nenaučia dajakému remeslu, všetkých takých treba vyhnať z krajiny . . .“ (príloha č. 17).

21 HORVÁTHIVÁ, E.: **c. d. s.** 124.
22 ŠOKA Brzotín fond Magistrát Rožňava 211/1777, 10, 57/1780, 93, 103/1787.
23 **Národní Hlásnik,** roč. 35, 1902 č. 22, s. 350 a č. 15 s. 237.
24 **Národní Hlásnik,** roč. 34, 1901 č. 13, s. 207.
25 **Slovenské ľudové noviny,** roč. 1., 1910, č. 32, s. 4.

V článku sa uvádza: „. . . nám nutno hľadieť na Cigánov aj zo stanoviska zárobkového. A tu sa námCigán stavia v cestu ako nebezpečný sok (konkurent) pri práci nájomníckej. Veď kde viacej práceschopných chudobných čaká na zárobok, tam bude aj denná mzda menšia, ako na mieste, kde nádeníkov málo. Ľud náš živí si teda sám tých, ktorí stláčajú aj tak chatrnú mzdu našských robotníkov. A tu musí do povahy prísť aj mravná strata slovenského nádeníka, keď následkom návalu polodivých Cigánov aj vážnosť (a s tým aj zaobchádzanie, prípadne aj stravovanie) našského nádenníctva v očiach prácedajcov klesá . . . a keď sa ešte čo len letkom zmienime o tých neoceniteľných mravných, kultúrnych a tak i politických stratách, ktoré nám zapríčiňuje spolunažívanie s týmto polodivým nekultútnym plemenom príživníkov . . .“

26 **Budapesti Hírlap,** 6. augusta 1907.
27 **Národnie noviny** roč. 38, 1907 č. 88

V ďalšom autor článku podáva zaujímavú charakteristiku W. H. RIEHLA na Cigánov: „Zvláštny príklad, ako ľud môže vtopiť sa do rodiny, podávajú cigáni. Už ich meno „Rom“ alebo „Romanisaal“ znamená „rodinný ľud“ Romanisaal nemá zeme, mesta, domu, jeho domov je rodina, kmeň. Len vnútri rodiny a kmena majú mravnosť a zákon — oproti ostatnému svetu nemajú mravných záväzkov. Len cigáňa nesvobodno ošudiť, okmíniť, ostatných, to je vec ľahostajná. Len brat ho môže uraziť, a požaduje satisfakciu, cudzí môže po ňom šliapať, do tváři mu napľuť, to sa jeho cti netýka, ako keď by ho pes pokúsal. Pieta rodinná je cigáňovo náboženstvo, posluch mravov kmena je jeho zákon. Cigáň má rodinné podanie, ale nemá histórie svojho národa. Rodina udržuje ho pohromade, ale on nevie ani to, zkadiaľ pochodí a kam ide. Preňho nejestvuje ani historia iných národov. Cigánky milujú a opatrujú svoje deti, ale i deti obetujú za rodinu, za idol rodiny. Na počiatku osemnásteho stoletia nemecká justícia dala povešať tucet cigáňov len preto, že boli cigáni. Poneváč cigáni považovali za dovolené kradnúť, justícia považovala za dovolené ich vešať. Často dávali chyteným generálny pardon, jestli odokryjú úkryty ostatných a miesto ukradnutých vecí. Nevyzradili a dali sa vešať. Stalo so, že cigánku ušetrili,

lebo bola vysoko tehotná. Aby najprv porodila. Porodila, viedli ju k šibenici a sľubili jej pardon, keď ostatných cigáňov vyzradí. Ale ona premohla ešte i materinskú lásku, ktorá jej prikazovala starať sa o červíčka na svet prišlého. Nevyzradila, dala sa obesiť, aby nepoškodila rodine a kmenu, dala sa obesiť silou všemohúceho rodinného ducha a ostavila dieťa svoje Bohu a jej krvavým šarhom."

28 **A Belügyi Közlöny,** 1916, č. 24, s. 567.

© Vladimír Gecelovský 1990

Charakter der Zigeunerverfolgung in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Vladimír Gecelovský

Resumé

Während der ganzen Periode des Feudalismus bildeten die Zigeuner immer eine besondere und unterschiedliche Gruppe, mit der die Feudalherren auf eine ganz unterschiedliche Weise gehandelt haben, als z. B. mit den Leibeigenen. Zum Unterschied von den Leibeigenen wurden die meisten Zigeuner überhaupt nicht in den Produktionsprozeß eingegliedert, aber die Feudalherren wirkten auf sie dank ihrer Macht undirekt, mittels der verschiedensten Gesetze, Befehle und Anordnungen, welche sie berechtigt haben, die Zigeuner zu verfolgen. Diese Anordnungen hatten sowie täuschten keine Erziehungsziele vor, sie strebten die Beseitigung der Zigeuner auf jegliche Weise an. Die Bemühung nach der Beseitigung der Zigeuner bedeutete jedoch nicht, daß die Feudalherren kein Interesse gehabt hätten, aus den Zigeunern ihre Steuerzahler zu machen. Kein Wunder, daß die Zigeuner, die sich bis zu dieser Zeit in den Höhlen, Löchern und tiefen Wäldern verborgen haben, und die stets mit Angst, Hunger und im Unrecht gelebt haben, sich noch mehr von der Bevölkerung isoliert haben, und immer mehr Mißtrauen zu den Menschen sowie zu sich selbst gewonnen haben. Solches Leben formte ihren Charakter mit allen Besonderheiten, die sich vom Charakter der ansässigen Bevölkerung so sehr uterschieden haben.

Ke kritice národnostního programu sociální demokracie za Rakouska

Houser Jaroslav

Národnostní problematika stala se pro Rakousko v 19. století otázkou osudovou. Již za revoluce roku 1948 otřásal se tento velkostát v Podunají ve svých základech. Naléhavost řešení národnostní problematiky uvědomovali si již liberální autoři a po nástupu dělnické třídy na politickou scénu stála sociální demokracie před závažnou otázkou národnostní.

Program a státní model národnostně kulturní autonomie, jež se vynořuje na samém konci 19. století, byl nesporně přitažlivý pro ty, kteří se třeba jen formálně hlásili k marxismu. Austromarxisté (K. Renner a později O. Bauer) používali marxistickou argumentaci a jejich státní model národnostně kulturní autonomie byl velmi propracovaný ve srovnání s mlhavými sjezdovými rezolucemi sociálně demokratických stran v Rakousku, jejichž teoretická úroveň nebyla vysoká. To se týkalo především rezoluce o národnostní otázce brněnského celorakouského sjezdu sociální demokracie roku 1899.

Státoprávní představy tzv. austromarxistů, jakož i významná, avšak nepostačující národnostní rezoluce brněnského sjezdu, zasluhují naši pozornost z toho důvodu, že vyjadřovaly politické ovzduší strany a do značné míry ovlivnily přístup sociální demokracie, zejména utlačovaných národů, tedy i českého a slovenského národa, k národnostní otázce. Tento přístup měl dalekosáhlý význam. Šlo o to, jakou úlohu sehraje dělnické hnutí, nejpokrokovější složka buržoazní společnosti za vedení sociální demokracie v národně osvobozovacím boji a jak ovlivní jeho cíle. Bylo-li vysokou metou utlačovaných národů vytvoření národního státu, otvírala se v perspektivě také otázka vzájemných vztahů národních států. To vše se týkalo především také národně osvobozovacího boje Čechů a Slováků. Teorii národnostně kulturní autonomie i rezoluci brněnského sjezdu celá tato problematika unikala.

Úzké sepětí našeho národně osvobozovacího boje s aktivitou dělnické třídy a s národnostními programy dělnického hnutí je odůvodněno tím, že národně osvobozenecký boj probíhá a vrcholí v námi sledovaném období převážně v druhé etapě národního hnutí podle Leninova členění.

Není to již epocha, slovy Lenina, zhroucení feudalismu a absolutismu, epocha utváření buržoazně demokratické společnosti a státu, kdy se národní hnutí poprvé stávají hnutími masovými, zatahují tak či onak všechny třídy do politiky prostřednictvím tisku, účasti v zastupitelských orgánech atd.

Je to spíše národní boj převážně v druhé etapě podle Leninova členění; „jde o epochu plně ustavených kapitalistických států s dávno zavedeným konstitučním zřízením, se silně vyvinutým antagonismem mezi proletariátem a buržoazií, o epochu, kterou můžeme nazvat předvečerem zhroucení kapitalismu."

„Pro druhou etapu je typické, že v ní neexistují masová buržoazně demokratická hnutí, vyvinutý kapitalismus stále více sbližuje a promíchává národy, které již byly plně vtaženy do obchodního styku mezi národy a klade do popředí antagonismus mezi mezinárodně slitým kapitálem a mezinárodním dělnickým hnutím."[1]

Dělnická třída — její hnutí, programy i akce — měla by mít v tomto období vedoucí postavení v národně osvobozeneckém boji a mohla by být vedoucí silou národního hnutí.

Ideové prvky národnostně kulturní autonomie.

Austromarxistická teorie národnostně kulturní autonomie, jejíž představitelé byli K. Renner a O. Bauer, nestala se oficiální stranickou doktrínou, nicméně však její vliv byl značný a to i v české sociální demokracii. Byla pokusem řešit národostní problematiku v Rakousku a to s marxistickým zdůvodňováním.

Během postupujícího rozkladu Rakouska na půdě dualismu vznikla celá řada reformních plánů, podle kterých měla být zachráněna státní loď s vážnými trhlinami. K těmto reformním plánům patřila i austromarxistická teorie národostně kulturní autonomie. Přitom budil austromarxismus zdání, že jeho projekty je vyplňována mezera v marxistické teorii, kterou tehdy představovala národostní otázka.

Ideové spojení teorie národnostně kulturní autonomie s teoretiky liberalismu je možno zjistit ve dvou směrech: ve snaze odloučit rakouskou státnost od národostní problematiky, s čímž se setkáváme jak u Rennera tak i Bauera, a pak v poslání němectví v Podunají, jež zdůrazňuje Renner.

Emancipační snahy rakouských národů v období dualismu znamely ohrožení rakouské státnosti. Proto se opakuje v plánech liberálů myšlenka, a to v různých variacích, oddělit národnostní otázku od státnosti a neutralizovat složku národnostní. Národnostní vědomí potlačovaných národů, jež ohrožovalo samu existenci mnohonárodního státu, mělo být izolováno a uzemněno.

Se snahou oddělit národostní prvek od státního setkáváme se např. u Fischhofa. Ten věřil, že by bylo možno docílit vhodnou ústavní úpravou, aby při volbách nerozhodovala národnost a jazyk, které oddělují příslušníky téhož politického směru. Offermann byl pro správní systém, jež by oddělovalo národnostní správu od státní. Lang pomýšlel na národnostní autonomii, nikoliv na autonomii zemí, ale na utvoření národnostních kulturních parlamentů.

Jinou otázkou bylo poslání němectví v Podunají. S představou toho druhu se setkáváme u Fischhofa. Ten věřil v kulturní poslání němectví v podunajském prostoru přes svá stanoviska příznivá Čechům a Slovanům. Národnostní rovnoprávnost nevylučovala podle něho kulturní vedení nejsilnějšího národostního činitele.[2] Také Renner nikdy nepopíral, že němectví má kulturní poslání.[3]

Kromě těchto základních tezí setkáváme se v dílech Fischhofových, Teznerových a Offermannových s celou řadou podobností a analogií s Rennerem.[4]

Je tu však řada dalších autorů, kteří na rozdíl od Rennera pomýšleli na zřízení národních celků na teritoriálním základě. Tak např. historik Charmatz[5] odmítal korunní země a navrhoval místo nich zřídit národní členské státy s dalekosáhlou územní autonomií uvnitř těchto států. Také Popovici[6] navrhoval zřídit místo korunních zemí 15 jinojazyčných zemí — členských států.

Naproti tomu katoličtí státovědci Lammasch a Seipel, byli zastánci personálního principu a národnostní stát stavěli před stát národní.[7]

Křesťanský sociál Josef Scheicher uveřejnil však již v roce 1900 utopickou vizi o „Spojených východních státech" („Vereinigte Oststaaten"),[8] kde nevychází z personálního principu a je pro národní státy.[9]

Východiskem státního modelu národostně kulturní autonomie bylo pojetí národa. Z něho vyplývaly omyly navrženého politického systému.

Hlavním konstituujícím faktorem v austromarxistické teorii národa byl jazyk. Jiné faktory, území a ekonomika, byly zanedbávány a podceňovány. Zvláště macešsky posuzovala tato teorie území. Bylo uváděno, že národ na rozdíl od státu není „bodenständig".[10] Tato teze otvírala cestu k neutralizaci národa ve sféře politické.

Podobně tomu bylo s ekonomikou. Podle Rennera je národní zájem oddělitelný od zájmu hospodářského a sociálního. Hospodářské zájmy pracovního dne nejsou národnostně diferencovány a jen v den pracovního klidu vypuká v Rakousku národnostní boj.[11] Autor připouštěl jen hospodářské zabarvení národnostní zájmové skupiny (převaha průmyslu a řemesel u Němců a zemědělství u rakouských Slovanů).[12]

Zkrátka národ byl chápán jako společenství jazyka a kultury a tím

byla již určena jeho funkce ve státním modelu národnostně kulturní autonomie.[13]

Je přirozené, že národnostní princip a národně osvobozenecký boj byl podceňován. Nacionalism dosáhl prý již svého kulminačního bodu a je nyní na sestupu. Idea státu (etatismus) zatlačuje ideu národní.[14]

Výsledkem těchto úvah bylo Rennerovo jednoznačné odmítnutí národního státu a uznání primátu státu národnostního,[15] jež odpovídalo jeho představám o nutnosti ekonomického etatismu,[16] Hlavním argumentem proti národnímu státu bylo tvrzení, že státy jsou územními jednotkami s hospodářskými a vojenskými hranicemi.

Ve Švýcarsku spatřoval Renner vzor úspěšného řešení národnostní otázky a podunajský stát měl se podle jeho představ stát velkým Švýcarskem střední a východní Evropy.[17] K tomu je třeba dodat, že Renner nevěnoval dostatečnou pozornost specifikám Švýcarska. Byla to např. jeho neutrální politika, která přispěla úspěchu vnitropolitického národnostního vyrovnání.

Rennerovy představy o národě a jeho funkcích sdílel zprvu mladší představitel austromarxistické teorie O. Bauer. Za kapitalismu, tvrdil Bauer, kulturní společenství se zprvu omezuje na příslušníky panující třídy a rozšiřuje se postupně na příslušníky tříd vykořisťovaných. Dělnická třída dosahuje postupně určitých pozic nejen jako spotřebitel, ale dokonce jako producent kulturních hodnot. Kapitalismus však brání proměně národního kulturního společenství ve všeobecné kulturní společenství, takže tento proces bude dokončen až za socialismu.[18]

Pojetí národa obou hlavních představitelů austromarxistické teorie Rennera a Bauera s podceňováním ekonomického činitele a teritoriality otvíralo perspektivu na zachování velkého státu v Podunají. Boj potlačovaných národů podle těchto představ nemusil vést nevyhnutelně ke katastrofě mnohonárodního státu.

Tuto naději na zachování velkostátu nesdíleli oba představitelé národostně kulturní autonomie ve stejné míře. Renner setrvával při svém optimismu déle, dokonce i v druhé polovině první světové války. U Bauera se setkáváme s pochybnostmi již v jeho prvním díle, jež bylo napsáno ještě před první světovou válkou.[19]

Předmětem kritiky je také personální princip, jenž je pro Rennerův státní model charakteristický a který je úzce spjat s jeho pojetím národa.[20]

Renner poukazoval na to, že personální princip postupně zatlačuje ve státní správě princip teritoriální. Vysoká efektivnost státního aparátu vyžaduje prý personální členění občanů vůči státu a tomu odpovídající reálné členění státní správy. To se projevuje zejména v některých specializovaných odvětvích státní správy. Kde ale státní

moc není dělena, to jest v akční sféře orgánů státní moci, je teritoriální princip zachován. Stát tedy nepřestává být územní organizací.[21] To vedlo ke zdůvodnění centralistických rysů Rennerova státního modelu, pokud šlo o záležitosti celkového státního zájmu nespadající do okruhu národnostně kulturní autonomie.

Pro použití personálního principu odkazoval Renner na národnost proletariátu, jež je prý zbavena teritoriálních pout, protože proletariát nevlastní výrobní prostředky. Je též pozoruhodné, že u Rennera a na začátku jeho literární činnosti též u Bauera, se setkáváme se srovnáváním národnosti s náboženským vyznáním a to právě v souvislosti s personálním principem.

Je třeba připomenout, že personální princip neovládá Rennerův státní model výlučně, ale jen z části, je však proň typický. Také Bauer stavěl personální princip vedle teritoriálního.[22]

Při dnešním kritickém pohledu na někdejší austromarxistické názory na národnostní otázku zjišťujeme velký význam dalšího závažného nedostatku a omylu. Teorie národnostně kulturní autonomie soustavně opomíjela nezbytnost posuzovat snahy o národnostní vyrovnání v Podunají v souvislosti se vztahy mezinárodními, kde dominovaly imperialistické zájmy. Boj proti imperialismu a proti imperialistickým válkám měl být doprovodem každého demokratického národnostního vyrovnání. (O Rennerově názoru na první světovou válku viz závěry na konci studie!)

Lenin ostře vystoupil proti tezím národnostně kulturní autonomie i proti prioritě, kterou přiznávali její tvůrci národnostnímu státu při řešení národnostní otázky. O národnostním státu napsal:

„Proto tedy termín „stát národnostní", který pustili zvlášť lehkomyslně do oběhu oportunisté v národnostní otázce, rakouští publicisté K. Renner a O. Bauer, je správný jen ve velmi omezeném smyslu: nezapomínáme-li totiž jednak na zvláštní historické místo většiny států tohoto typu (o tom si pohovoříme dále) a na druhé straně nepřipouštíme-li, aby se tímto termínem zastíral zásadní rozdíl mezi skutečnou samosprávností národů a utlačováním národů."[23]

Souhrně lze říci, že Leninovy výroky a teze jsou v ostrém protikladu k stěžejním zásadám národnostně kulturní autonomie, jako bylo např. odekonomizované pojetí národa, primát národnostního státu i personální princip. (Viz závěr studie!)

Státní model národnostně kulturní autonomie.

Tyto kontroverzní body jsou patrny z krátkého popisu Rennerova projektu.

Základem veřejné správy měla být správa krajská. Kraje měly být ustaveny v národnostních hranicích, pokud to připouštěla racionalita

veřejné správy a zájmy obyvatelstva. Kraje, jako základ veřejné správy, měly být nadány dalekosáhlou pravomocí. Měly jim být svěřeny záležitosti, které do té doby vyřizovala místodržitelství a okresní hejtmanství. Orgánem krajské správy měla být demokraticky volená krajská rada (Kreisrat). V jednojazyčných krajích, kde nebyla silnější národnostní menšina, měla být krajská rada současně orgánem, jenž by vyřizoval a organizoval záležitosti v kraji dominující národnosti. Krajská rada by v tomto případě pečovala o národní a střední školy, sirotčince, humanitní ústavy, divadla, výchovné ústavy a zařízení národnosti, která v kraji převládala. Uvnitř krajů, okresy a obce měly být nižšími útvary územní samosprávy.

V mnohých případech nepřipouštěla etnografická mapa Rakouska možnost vytvoření jednojazyčných krajů. Potom bylo třeba konstituovat kraje vícejazyčné. Také v těchto krajích měla být hlavním orgánem krajská rada, která by byla příslušna jen pro nenárodnostní záležitosti, jež se dotýkaly všech národností. Pro obstarávání záležitostí národnostních měla vytvořit každá národnost v kraji zvláštní samosprávné těleso, jehož vedoucím orgánem mělo být krajské zastupitelstvo, rovněž demokraticky volené příslušníky té které národnosti.

Tak např. v jednojazyčném chebském kraji měly být všechny záležitosti veřejné správy, včetně záležitostí národnostních, spravovány jednotně německou krajskou radou. V dvoujazyčném budějovickém kraji měla společná krajská rada spravovat národnostně nediferencované záležitosti a úkoly národnostního rázu měla organizovat a vykonávat obě krajská zastupitelstva, české a německé. Obyvatelstvo mělo být rozděleno do dvou národnostních katastrů a volební právo pro krajské zastupitelstvo předpokládalo, že volič byl zapsán v příslušném národostním katastru. Zápis občana do národnostního katastru přinášel nejen oprávnění, ale i právní a finační povinnosti. Národnostní samosprávné těleso mohlo ukládat svým příslušníkům daně a tímto způsobem z vlastních prostředků mělo udržovat školy, kulturní instituce a zařízení zvláštního národnostního zájmu. Právě tato finanční stránka národnostní samosprávy stala se předmětem oprávněné kritiky i v řadách sociálně demokratické strany. (Slabé postavení „chudých“ národností ve srovnání s „bohatými“.)

Při národnostním smíšení obyvatelstva v Rakousku bylo třeba počítat s tím, že i v tzv. jednojazyčných krajích budou třeba jen malé národnostní menšiny. Ty mohly usilovat o vytvoření samosprávného národnostního tělesa, byly-li s to vlastními silami plnit všechny úkoly národnostní samosprávy. Nebyly-li tyto podmínky splněny, mohla menšina utvořit instituci, kterou nazýval Renner konkurencí. Jakmile konkurence v kraji byla s to kromě právní pomoci svým příslušníkům a vydržování národní školy, zřídit a udržovat i střední školu, stávala se

samosprávným tělesem s krajským zastupitelstvem a jednojazyčný kraj se stával vícejazyčným.

Z toho je patrno, že statut národnostní skupiny se řídil podle její daňové síly a finančních možností. Tím vznikala sociální problematika, která se stala předmětem zmíněné kritiky.[24]

Kraje měly navzájem vstupovat ve svazky dvojího druhu. Pokud šlo o národnostně indiferentní záležitosti, měly být zapojeny do samosprávných útvarů vyššího stupně, kterými byly země. Jiný druh spojení představovala národnostní problematika. Jednojazyčné kraje určité národnosti a její samosprávné útvary a konkurence ve vícejazyčných krajích měly vytvořit ústřední národnostní těleso pro celý stát, jehož orgánem měla být národní rada dotyčné národnosti.[25] Měla být nejvyšším orgánem pro národnostní záležitosti té které národnosti a zřizovat např. vysoké školy, muzea a jiné národně kulturní instituce. Byla také oprávněna ukládat daně příslušníkům své národnosti a to jak v jednojazyčných tak i vícejazyčných krajích.

V celém systému měly kraje vedoucí postavení. Je třeba ještě připomenout, že utlačované národy Rakouska měly se zaváděním krajského zřízení, ovšem zpátečnického rázu, špatné zkušenosti. Všechny projekty krajského zřízení od Körbera až po Hussareka, byly např. v českém táboře nepopulární.

Vynořuje se otázka federativního charakteru státního modelu národnostně kulturní autonomie. Při zodpovězení této otázky je třeba především uvážit, která organizační jednotka státního modelu měla vlastnosti dílčího státu ve federaci.

V Rennerově projektu byly dílčími útvary kraje, jakési kantony, svaz krajů a fragmentů krajů téže národnosti a konečně svaz krajů určitého teritoria (korunní země). Svaz krajů a fragmentů krajů téže národnosti nebyl dílčím státem a to již z toho důvodu, že nebyl zcela budován na teritoriálním principu.[26] Příznivější podmínky měly kraje-kantony, jejichž příslušnost se vztahovala na všechny záležitosti jen u krajů jednojazyčných, kdežto u krajů vícejazyčných byly národnostní otázky spravovány odděleně národnostními orgány. Poměrně nejpříznivější postavení, pokud jde o charakteristiku dílčích států, měly svazy krajů určitého teritoria, jež byly obdobou korunních zemí a zde opět záleželo na šíři jejich kompetence.

Z toho ze všeho vyplývá, že Rennerův federalismus byl z hlediska ústavního práva velmi problematický. Státní model národnostně kulturní autonomie mohl být dokonce také pokládán za unitární stát s národnostně kulturní autonomií, budovanou z části na personálním principu.

Tento typ státu podle Rennerových představ nebyl v pozdějších dobách vlastně nikde úspěšně realizován. Rakousko, pro něž byl

projekt konstruován, se rozpadlo roku 1918. Personální autonomie byla uvedena v život jen zcela výjimečně (Estonsko a Litva v období mezi světovými válkami). Rennerovo instrumentarium selhávalo v Irsku po druhé světové válce, protože jádro tamního konfliktu není jazykově kulturní a jeho těžiště leží mimo tento rámec. Také problém Pakistánců a Indů — náboženské rozdíly a sociální problematika — není řešitelný Rennerovými metodami. Rovněž konflikt Arabů a Israelitů nelze ani kategorizovat, natož řešit podle Rennerových zásad národnostně kulturní autonomie. V době anglické mandátní správy v Palestině vznikl plán vytvořit z této země dvounárodní stát. Realizace takového projektu mohla se opírat o Rennerovy představy národostního státu. Tento plán ztroskotal, protože sionistické hnutí směřující k vlastní státnosti bylo silnější.[27] Také zde byl Renner poražen.

Vítězem byl tedy národnostní princip nad humanitním ideálem Rennerovy jakési „Insula Utopia". Právě pohled na revoluční pohyb tzv. třetího světa našich dnů ukazuje sílu národně osvobozeneckého boje, který měl Rennerův státní model spoutat do velmi úzkých mezí. Vždyť i národnostní autonomie na územním základě stojí výše jako cíl národně osvobozovacího boje než autonomie personální. Dále na gradační linii je svazový stát, dále pak již stát samostatný, snad i vázaný ve sféře mezinárodní pouty konfederačními.

V době rozmachu národně osvobozovacího boje v revoluční situaci, jak tomu bylo na konci první světové války, byly smeteny všechny programy a platformy, které vázaly národně osvobozovací boj na nižší stupně gradační linie.

Brněnský sjezd roku 1899.

Oficiální stanovisko celorakouské sociálně demokratické strany k národnostní otázce bylo formulováno na brněnském sjezdu roku 1899 a to v době, kdy Renner (Synopticus) byl se svou literární prací v začátcích. Od té doby se celorakouská strana k bližší specifikaci národnostní problematiky neodhodlala.

Sociální demokracie v Rakousku nemohla se vyhnout na konci minulého století formulaci národnostního programu. Koncem devadesátých let byla již mohutnou politickou silou, která se prosazovala i na parlamentní půdě, kam jí Badeniho volební reforma roku 1897 zjednala přístup. Devadesátá léta byla v Rakousku dobou prudkých národnostních konfliktů a národnostní boje se stupňovaly, když se objevili první sociálně demokratičtí poslanci na vídeňské říšské radě. Velká politická strana, jakou byla již tehdy sociální demokracie, nemohla se obejít bez národnostního programu a pouhé deklarace, na způsob protistátoprávního prohlášení sociálně demokratických poslanců z roku 1897, zdaleka nestačily.

Obtížnost řešení národnostní problematiky vedla k nepřesnosti a nejasnosti sjezdové rezoluce, jejíž nepostačitelnost byla později pociťována. Vzhledem k problematice národostně kulturní autonomie bylo důležité, že brněnský sjezd nepřijal, ale odmítl personální princip, tehdy již známou Rennerovu tezi. Ale i v otázkách, dotýkajících se bezprostředně národnostně kulturní autonomie, bylo stanovisko sjezdu mnohdy neurčité, takže připouštělo více závěrů.

Návrh sjezdové rezoluce o národnostní otázce byl připravován od února 1899 ve zvláštní komisi exekutivy celorakouské strany (Adler, Pernersdorfer, 2 Češi, 1 Polák a 1 Rusín) a dostal se pak na pořad celorakouského sjezdu, jež se konal v Brně ve dnech 24. až 29. září 1899.

Rezoluce o národnostní otázce, kterou sjezd přijal, začínala rámcovým deklarativním úvodem. Především byla zdůrazněna zásada, že národnostní a jazykovou problematiku Rakouska je možno řešit pouze ve smyslu rovného práva, rovného oprávnění a rozumu.

Realizace této zásady byla možná podle slov rezoluce jen v demokratickém společenství, jež je založeno na všeobecném rovném a přímém volebním právu, které odstranilo feudální privilegia a kde pracující třídy se dostanou ke slovu.

Právo národa na sebeurčení a tím méně až do odtržení nebylo v rezoluci deklarováno.

Program národnostního uspořádání Rakouska byl shrnut do pěti bodů:

„1. Rakousko budiž přeměněno v demokratický národnostní svazový stát.

2. Z historických zemí korunních buďtež vytvořeny ohraničené samosprávné národnostní obvody, jejichž zákonodárství a správu obstarávají národnostní komory na základě všeobecného, rovného a přímého práva hlasovacího.

3. Všechny samosprávné obvody jedné a téže národnosti tvoří národně jednotný svaz, který své národnostní záležitosti úplně autonomně spravuje.

4. Práva národnostních menšin buďtež chráněna zvláštním zákonem, jejž vydá říšský parlament.

5. Neuznáváme národnostní nadpráví, zavrhujeme tudíž požadavek státní řeči, pokud je zprostředkovací řeči zapotřebí, ustanoví říšský parlament.“

V závěru rezoluce byla vyjádřena naděje, že na základě uvedených stěžejních zásad je možné dorozumění národů a znovu byla vyslovena hlavní zásada, že každá národnost má právo na národní existenci a národní vývoj.[28]

Dílčí otázky národnostní problematiky a demokratického uspořádání Rakouska, které se objevily při přípravě sjezdové rezoluce a při

sjezdovém jednání, je možno rozdělití do těchto skupin: 1. otázka pojetí národa a důsledky z toho plynoucí, 2. problém oddělení národnostních záležitostí od záležitostí politicko-mocenských ve státní správě a s tím související otázka personálního a teritoriálního principu, 3. povaha národnostní samosprávy a charakter federálního uspořádání Rakouska, 4. otázka státního, resp. dorozumívacího jazyka.

Úzké pojetí národa jako společenství jazyka a kultury bylo společným znakem převážné většiny projevů na brněnském sjezdu. Také v hlavním sjezdovém referátě o národnostní otázce, který přednesl Seliger, byl národ chápán v tom smyslu jako jazyková a kulturní společenství. Je to patrno z této pasáže jeho referátu:

„Co je národnostní svéráznost? My tím máme rozumět zvláštnost kulturního vývoje každé národnosti. Některé záležitosti týkají se všech vrstev národa. My Němci např. máme německou literaturu, německé umění, na nichž ovšem jsme neméně tak zainteresováni jako buržoazie. Německý dělník s tím je v užším spojení než s výtvory podobnými jiného národa, vždyť přece každý národ svou kulturu lépe a více pociťuje než jinou.“[29]

Seliger dále zdůrazňoval, že otázka národnostní musí zůstati otázkou kulturní a nikoli otázkou moci a že na místo boje národnostního musí sociální demokraté postavit boj třídní.

Tomuto odekonomizovanému a v důsledku toho i nepolitickému pojetí národa oponoval ve svém koreferátu Němec. Poukazoval na ekonomický základ národa, jak je patrno z této pasáže:

„. . . Otázka je příliš komplikována hospodářskými snahami a požadavky, kulturními rozdíly atd. Nebude tedy možno tuto otázku rozřešit pomocí principu jazykového, protože rozdíly kulturní a hospodářské jsou vlastně podkladem jejím. Nebýti toho, dala by se otázka snadno rozřešit, neboť pak by německý továrník neměl strach před vznikajícím českým průmyslem a česká buržoazie nedomáhala by se místa pro sebe. Zde jsou zdroje těch národnostních sporů, ty vznikají tam, kde stýkají se různé národnosti. Zde zájmy všech lidí dostávají bojem výraz navenek.“[30]

Z tohoto projevu je patrno, že Němec nepouštěl se zřetele hospodářský základ národnostní problematiky, jejíž povaha se jevila představiteli sociální demokracie utlačovaného národa i bez hlubšího teoretického rozboru mnohem plastičtěji než sociálním demokratům vládnoucího národa.

Úzké pojetí národa jako útvaru jazykově kulturního, jež na sjezdu převládalo, a v důsledku toho i snaha po separaci záležitostí národnostně kulturních od aktů politicko-mocenských, sbližovalo národnostní platformu brněnského sjezdu s národnostně kulturní autonomií.

Ovšem tato separace měla ve státním modelu národnostně kulturní autonomie jinou podobu.

Na druhé straně se brněnská rezoluce odlišuje od národnostně kulturní autonomie výlučným zavedením teritoriálního principu a vyloučením principu personálního. Ovšem ani Renner nebudoval svůj projekt výlučně na principu personálním, nýbrž na kombinaci s principem teritoriálním. Územní princip ovládal jeho státní model asi ze tří čtvrtin a princip personální jen zbývající čtvrtinu.[31] Nicméně odmítnutí personality bylo významné, protože tato personalita byla pro Rennerův projekt typická.

O personálním principu byla vedena na brněnském sjezdu diskuze a to nezávisle na Rennerovi. Zastánci personálního principu na sjezdu byli slovinští sociální demokraté, jejichž mluvčí Kristan Etbin (za Přímoří a jihoslovanské zastupitelstvo strany) hájil tento princip: „Naše rezoluce[32] liší se zásadně od společného zastupitelstva. Žádáme autonomii národa bez ohledu na teritorium, kdežto rezoluce zastupitelstva chce kantony zříditi. My pokládáme naši rezoluci za jedině správnou a nepřevzali jsme ji z brožury Synoptikovy. V pražské Akademii jsme již dříve hlásali, co v naší rezoluci je obsaženo . . .“[33]

Myšlenka personální autonomie nenašla na sjezdu mnoho zastánců. Postavil se za ni z německé strany jen vlivný Ellenbogen, jenž pokládal národnostní rozdělení Rakouska za nemožné pro velkou fluktuaci obyvatelstva. Silné etnické promísení obyvatelstva vede prý k tomu, že v tzv. národnostně uzavřených oblastech jsou silné národnostní menšiny. Nepokládal za správné, aby ochrana menšin byla přenesena na ústřední parlament. Tím se stane národnostní boj jen permanentní. Vyslovil se dále pro svobodnou kulturní soutěž národů, jež byla ohrožena stanovením hranic národních teritorií.[34]

Okolnost, že pevným stanovením hranic národnostních jednotek byly by národnostní hranice petrifikovány, ačkoliv ve skutečnosti byl pohyb ve vývoji (česko-německá jazyková hranice byla v Čechách v pohybu ve prospěch českého živlu), ovlivnila některé české sociální demokraty, kteří se pak hlásili k personálnímu principu.[35]

Autorita celorakouské strany Viktor Adler naproti tomu personální princip pro řešení národnostní problematiky odmítl. Je to prý ducha-plná myšlenka, ale nikdo ji nepokládá za prakticky proveditelnou. Odmítl výslovně slovinský návrh rezoluce: „Proti naší rezoluci byla podána jihoslovanská rezoluce. Tento rezoluční návrh není ničím jiným než parafrází brožury Synopticovy. Můžeme sice myslet na národ bez území, nikoliv však na spolkový stát bez oddělených území.“[36] Rovněž odmítavě se vyslovil Pernersdorfer.

S jihoslovanským stanoviskem polemizoval i Němec, jenž vytýkal

jihoslovanské rezoluci, že nebere zřetel na hospodářské poměry při řešení národnostní otázky.[37]

Převážná většina sjezdu pokládala personální princip za utopický. Rezoluce sjezdu svědčí o tom, že byl přijat územní princip jako výlučný. Ale i jeho použití v praxi by bývalo vyvolalo velké těžkosti: již stanovení etnografických hranic, pak rozhodnutí o tom, které územní jednotky mají být jednojazyčné a které vícejazyčné. Kromě toho probíhal nedokončený pohyb česko-německé etnografické hranice.[38]

Kompetence samosprávných národnostních obvodů nebyla v brněnském programu vymezena. Seliger se sice ve svém referátě zmiňoval, že jim má připadnout všechna agenda dosavadních korunních zemí,[39] tedy vyřizování jak národnostních, tak i nenárodnostních záležitostí, ale do textu rezoluce nebyla tato zásada včleněna. O široké kompetenci samosprávných národnostních obvodů mluvil na sjezdu i Viktor Adler a sice v tom smyslu, že oprávnění, jaká má dnes země, musí mít národní kanton.[40]

Zásada dvoukolejnosti veřejné správy (národnostně kulturní záležitosti na rozdíl od záležitostí mocensko-politických) byla v rezoluci zmíněna jen na nejvyšším stupni, při národnostně jednotném svazu (bod č. 3 rezoluce), jenž měl své národnostně kulturní záležitosti spravovat autonomně. Pro mocensko-politické záležitosti, které se týkaly celé říše a pro jejich normativní úpravu byl příslušný říšský parlament, jenž měl být volen podle všeobecného, rovného a přímého volebního práva.[41] Vzniká otázka, zda toto členění bylo vůbec reálné.

Při předsjezdové přípravě rezoluce předložila česká autonomistická sociální demokracie pozměňovací návrh společné rezoluce, podle něhož národnostní obvody a jejich svazy měly být vybaveny dalekosáhlou kompetencí.[42] Při projednávání národnostní rezoluce na sjezdu byly pak provedeny změny v navrženém textu a bylo zčásti vyhověno i českým připomínkám. Němec pak ve svém sjezdovém vystoupení projevil s textem rezoluce souhlas a hodnotil kladně např. okolnost, že národnostní obvody budou si samy obstarávat finanční správu, tj. že budou finančně samostatné.[43]

Velmi důležitou otázkou byl problém úřední resp. dorozumívací řeči. Nakonec došlo v tomto bodě ke sblížení stanoviska Seligera a Němce. Státní řeč Němec v závěrečném vystoupení odmítal, ale uváděl, že bude třeba určit, jak se budou národnostní obvody vzájemně dorozumívat. Tuto dorozumívací řeč měl určit parlament.[44]

Při projednávání národnostního programu a otázky úřední, resp. dorozumívací řeči, ozval se na sjezdu hlas naprostého skepticismu, pokud jde o budoucí osud Rakouska. Tak se vyjádřil Prähauser, delegát ze Solnohradu: „Dnešní Rakousko nestojí za námahu zabývat

se jím celý den. Rakousko nebude nikdy demokratické, neboť nejdřív by se muselo rozpadnout . . .[45]

Pesimistické úvahy o proveditelnosti národnostního programu se ozývaly i po skončení sjezdu. Tak např. Austerlitz varoval ve stranickém tisku před upřílišněným optimismem.[46] Vídeňská Arbeiterzeitung psala též, že sjezdovou rezolucí byla nastoupena cesta do neznáma a snad i utopická. Je-li však svaz svobodných národů utopií, pak je toto Rakousko samo utopií.[47]

Důvody pro skepsi byly vážné. Především to byly nejasnosti a fragmentárnost programu. Národnostní rezoluce byla záměrně nejasně koncipována, aby se vyhnula řadě konkrétních a ožehavých otázek. Tento oportunismus nevzbuzoval důvěru.

V rezoluci byla řada nejasných bodů. Tak např. pojem „národnostní spolkový stát" (Nationalitätenbundesstaat) sotva odpovídal souhrnu „národnostních správních obvodů" (nationale Selbstverwaltungsgebiete), z nichž měl být složen. Celá federální struktura státu byla nejasná.

Důležitý problém ochrany národnostních menšin uvnitř jinojazyčných kantonů nebyl vůbec řešen a jeho úprava byla prostě svěřena ústřednímu parlamentu. Právě tuto skutečnost vytýkal Stampfer ve své kritice brněnské rezoluce a vyvolal tím nelibost ve vedení německorakouské strany.[48]

Také v řadách české strany nechyběly hlasy, jež odmítaly přehnaný optimismus o proveditelnosti rezoluce. Tvrdilo se např., že k národnostní problematice je třeba přistupovat jen pozvolna a že obsáhlý národnostní program je ještě hudbou budoucnosti.[49]

Kautský hájil brněnskou rezoluci, jež prý je dobrá jako politický argument a nelze ji chápat jako vědeckou práci. Ale i on vyslovil pochybnosti o proveditelnosti rezoluce a vůbec o života schopnosti Rakouska.[50]

Brněnská národnostní rezoluce byla také předmětem úvah řady historiků. Kladné stanovisko k ní zaujal sociálně demokratický historik Ludwig Brügel. Ten ji označil za Magnu Chartu, jež byla přehradou proti pronikání nacionalismu do řad dělnictva.[51]

Brněnský národnostní program byl výrazně reformátorský a reformistický. To zdůrazňuje celá řada i nesocialistických historiků.[52]

Lenin se vždy kriticky zmiňoval o brněnské národnostní rezoluci. Výlučné přijetí územního principu pokládal za pozitivum. Vytýkal však brněnskému sjezdu nedůslednost.[53] Byla na příklad věnována malá pozornost teoretickému zdůvodnění návrhu rezoluce.[54]

Celorakouský národnostní program v krizi.

Při hodnocení brněnského sjezdu je třeba připomenout velký vliv, který měla jeho národnostní rezoluce na stanoviska i aktivitu v národnostní otázce jednotlivých sociálně demokratických stran v Rakousku. Brněnská rezoluce, jako platforma celorakouská, třebaže byla fragmentární a nepostačitelná, byla zábranou pro jednotlivé sociálně demokratické strany přicházet s podněty nového programu. Snaha nahradit brněnskou rezolucí novým celorakouským programem byla ovšem důkazem krize dosavadního programu. To vše se týkalo české strany a ukázalo se to výrazně při přípravě jejího sjezdu roku 1909. Je ovšem nesporné, že i vliv teorie kulturní autonomie byl i v české straně značný.

Bohumír Šmeral, jenž vyrostl v české straně v národnostní otázce ve významného teoretika a politika,[55] uveřejnil svou první práci již roku 1904. Omítl tehdejší státoprávní politiku a historické státní právo:

„. . . Tak pohybuje se dnes česká politika v osudném bludišti mezi lokajským rakušáctvím a frázovitým státoprávnictvím, bez cíle, bez plánovitosti, slabošská, bezcharakterní, impotentní, míč v ruce nevzdělaných ctižádostivců a sobeckých štrébrů. Tak stal se program historického státního práva největším podvodem a největším zločinem, jenž spáchán byl v posledních čtyřiceti letech na zájmech českého národa.“[56]

Autor hlásil se k právu přirozenému, „národní autonomii“, což, jak zdůrazňoval, odpovídalo sociálně demokratickému stanovisku (brněnský sjezd). Proti historickému státnímu právu se dovolával Palackého a Havlíčka.[57]

Ve studiích z roku 1908 se projevuje již silněji vliv teoretiků národnostně kulturní autonomie. Šmeral vytyčil tehdy zásady národnostní autonomie a rozvinul své myšlenky o správní decentralizaci a samosprávě.[58] Setkáváme se i s myšlenkami o federalizované Evropě.[59]

Teorie národnostně kulturní autonomie našla v české straně své přívržence a odpůrce. Kladné stanovisko k Rennerovým myšlenkám zaujal např. Lev Winter.[60] Naproti tomu Modráček Rennerovy a Bauerovy názory odmítal.[61] Skepse je patrna i ze studií A. Meissnera.[62]

Národnostní problematice bylo věnováno vedoucí místo na pořadu zasedání sjezdu české sociální demokracie, jež se konal v Praze na Smíchově roku 1909. Podle usnesení výkonného výboru z 29. června 1909 byl svěřen referát o národnostní otázce Bohumíru Šmeralovi.[63]

Příprava sjezdového referátu probíhala ve zvláštní komisi. V této době byly již v některých otázkách vážné rozpory mezi českou stranou a německo-rakouskou sociální demokracií. Byla to např. otázka českých škol ve Vídni.[64]

Napětí mezi českou a celorakouskou sociální demokracií ilustruje dopis O. Bauera zaslaný B. Šmeralovi, jenž obsahuje připomínky k připravovanému sjezdovému referátu. Bauer pokládal za povážlivou skutečnost, že sjezd české strany, měl zaujmout stanovisko k národnostní otázce před celorakouským sjezdem. Každý ústupek, který by později byla ochotna v této otázce činit celorakouská strana, mohl by se prý zdáti, že je diktován českou stranou.[65]

Šmeral jako internacionalista učinil vše, aby rozpory zmírnil a přispěl k zachování jednoty hnutí. Připomínkám O. Bauera bylo vyhověno. Šmeral se ve svém referátě zmínil o tom, že jeho zpráva je jen podkladem pro vyjednávání se sociálně demokratickými stranami ostatních národností. Také rezoluce byla nakonec označována jako resumé. To vše mělo vyloučit zdání, že sjezd české strany předbíhá rozhodnutí celorakouského sjezdu.[66]

Ve sjezdovém referátě odsoudil pak Šmeral národnostní oportunismus na české i na německé straně, jenž spočíval ve snaze vyhnout se obtížím v národnostních věcech. Jako příklad uvedl postoj některých německých soudruhů, kteří se nepostavili za požadavek veřejných českých škol pro vídeňskou českou menšinu.[67]

Obtíží při řešení národnostní problematiky na půdě dělnického hnutí dotkl se Šmeral v současně publikované studii: „. . . Ve straně v národnostní otázce nejenže nebylo jasno, nýbrž představitelé českého a německého dělnictva nenacházeli se ani na správné cestě k ujasnění. Hnutí měla před sebou následkem toho spoustu obtíží, konfliktů, poněvadž zapomenuty byly skutečnosti staré; měla teprve budoucnost přinést nové zkušenosti, kterými by hnutí jenom pomalu a s námahou probíralo se k správnému poznání a správné praxi v otázce národnostní—proces, který ještě dnes, dvacet let po Hainfeldu, není úplně dokonán."[68]

Šmeralův sjezdový referát obsahoval část analytickou a vyústil v návrh programu obsahující stěžejní teze národnostní politiky strany.

Analytická část začíná pasáží o překonání národnostních rozporů v Rakousku při postupu demokracie. Šmeral ostře odmítl dualismus. Jeho pojetí národa bylo podle austromarxistického vzoru jazykově kulturní. Byl též pro personální autonomii.

U velkých národů vede národní uvědomění k vytváření velkých národních států (Francie, sjednocení Německa, sjednocení Itálie), které vyhovují potřebám kapitalistického průmyslu. Komplikovaná situace vzniká u malých národů, jejichž hnutí by vedlo k vytváření malostátů neodpovídajících potřebám ekonomického rozvoje za kapitalismu. Tu je zapotřebí jiného řešení (případ Rakouska), které by odpovídalo jak hospodářské potřebě, tak i potřebě každého národa po samostatnosti.[69]

Své prorakouské stanovisko vyjádřil Šmeral ve známém výroku: „Velmi snadno se řekne radikální fráze: Chceme zničit Rakousko, odpadnout od něho — a bude tleskat nemyslící dav. Nestačí však říci jenom: odpadnout, nýbrž velmi vážně, právě z národního hlediska českého jest uvažovati, kam bychom mohli padnouti.“[70]

Při posuzování státoprávní politiky navazoval Šmeral na protistátoprávní prohlášení českých sociálně demokratických poslanců na říšské radě roku 1897. Toto prohlášení vykonalo podle něho v českých politických poměrech očistný úkol jako boj o pravost rukopisů v poměrech kulturních.[71] Kromě toho státoprávní program nebyl podle něho dostatečně český, protože opouštěl Čechy mimo historické země a protože vedl ke zřeknutí se přirozeného nároku na spojení se dvěma milióny uherských Slováků. Státoprávní program nebyl podle Šmerala ani slovanský, protože nebyl ve shodě s politikou ostatních rakouských Slovanů a nebyl pokrokový, protože z něho čerpala polská a německo-klerikální reakce.[72]

Proti státoprávním heslům cílem národnostní politiky české sociální demokracie mělo být:

1. Provedení úplné národnostní autonomie pro každou národnost Rakouska na podkladě principu personality,

2. provedení demokratizace, automatizace a decentralizace státní správy a státních úřadů ve všech ostatních oblastech.[73]

Konkrétní část Šmeralova referátu doplňuje a vysvětluje stěžejní zásady. Také zde je mnoho obdob se státním modelem národnostně kulturní autonomie.

Při sčítání lidu měla být zjišťována národnostní příslušnost, ke které se mohl občan svobodně přihlásit. Tato jeho svoboda měla být chráněna trestně právně.

Příslušníci určité národnosti nebo národa měli tvořit veřejnoprávní těleso budované na personálním principu. To mělo své samosprávné demokraticky volené orgány, jež byly obdobou orgánů, které uváděl ve svém státním modelu Renner. Měl to být národní parlament s kompetencí legislativní, jež však měla být omezena pouze na otázky národně kulturní a národní vláda jako orgán výkonný. Národní parlament měl být vybaven k obstarávání kulturních záležitostí nutnými finančními prostředky, které byly získávány z výnosu některých daní. Výtěžek těchto daní měl být přidělován podle počtu příslušníků té které národnosti. Národnímu parlamentu a vládě měly být podřízeny nižší národní zastupitelské orgány, rovněž demokraticky volené v zemích, krajích a obcích. Vnitřním i vnějším jazykem všech těchto orgánů měl být jazyk příslušné národnosti.

Také všechna ostatní správa měla být zdemokratizována. Demokratizace nižších orgánů státní správy měla spočívat v odstranění rozdílů

mezi státní správou a samosprávou a pro volby do všech autonomních korporací mělo být zavedeno všeobecné a rovné volební právo. Také na úseku územní samosprávy mělo dojít k národnostnímu vyrovnání v tom smyslu, že občanům mělo být přiznáno před úřady právo jejich jazyka. To vyžadovalo u smíšených úřadů znalost jazyků obyvatelstva.

Za pozitivní rys Šmeralova referátu lze označit jeho protiimperialistický charakter, jejž nelze nalézt v této podobě v pracích Rennerových. Velký stát v Podunají měl zřejmě podle Šmeralových představ zůstat jakousi nezávislou oblastí s tendencemi neutralitními mezi pangermánskými snahami vilémovského Německa a panslavismem, odpovídajícím expanzi carského imperialismu. Ve svém referátě otevřeně odmítl militaristické a výbojné aspirace vládnoucích kruhů za poručníkování Berlína, zejména pokud šlo o Balkán. Vyslovil naproti tomu požadavek jakési expanze demokracie na Balkán:

„Přijde den, kdy i vládní kruhy v Rakousku-Uhersku poznají, že tato politika militaristických výbojných aspirací není politikou jejich zájmů, nýbrž zájmů cizích. Zahraniční politika rakousko-uherská v budoucnosti může jít jenom na Balkán. Tam ale mnohem snáze pronikne, když místo ucházení se o milost a poručnictví Berlína bude si hledět získat přízeň balkánských národů, když zřekne se militaristických výbojných tužeb . . . a zejména když všem svým národnostem poskytne tolik svobody, tolik demokracie, tolik samostatnosti a kulturního rozvoje, že národové balkánští, kteří skoro všichni mají u nás své příslušníky, s touhou a závistí budou patřiti k nám, poněvadž pak u nás budou mít ohnisko své národní kultury, srdce svého národního života.“[74]

Pokud šlo o přípravu nového celorakouského národnostního programu, přijal smíchovský sjezd jednomyslně usnesení tohoto znění: „Sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické ukládá výkonnému výboru a zastupitelstvu strany, aby ihned zahájily jednání se stranami druhých národností v Rakousku by byl revidován národnostní program strany, usnesený na celorakouském sjezdu strany roku 1899 a aby propracován byl do takové konkretnosti a podrobností, aby se stal pro budoucnost základnou nejen jednotného nazírání na národnostní záležitosti, ale i jednotné politické praxe všech sociálně demokratických stran v Rakousku.“[75]

Vypracování tohoto nového celorakouského národnostního programu stála v cestě vážná překážka. Sociální demokracie v Rakousku byla zatížena kromě své ideologické nezralosti ještě oportunismem v praxi, jenž se projevoval ve snaze vyhnout se ožehavým a kontroverzním otázkám. Na to narazil Šmeral již ve svém referátě:

„. . . nemohu zde zastírati, že celorakouský sjezd již déle než rok proti ustanovení organizačního řádu není svoláván a že ne poslední

příčinou toho je snaha oddáliti jednání o národnostní otázce. Toto jednání nepovažuji za správné. Tím, že se chceme vyhnouti třeba pohnuté debatě o našem národnostním programu na celorakouském sjezdu, zůstává celá řada nevyjasněných věcí mezi námi, dochází k rozporům v naší politické praxi, ba stalo se, že i naši poslanci v říšské radě hlasovali rozděleně . . .“[76]

Výkonný výbor české strany začal po sjezdu v souladu s tímto sjezdovým usnesením připravovat jednání se sociálně demokratickými stranami Rakouska, především s německými sociálními demokraty. Byla vytvořena komise, která měla připravit návrh a obdobný návrh měli připravit němečtí sociální demokraté. Počítalo se, že návrhy se bude pak zabývat celorakouské zastupitelstvo strany, někdy v prvé polovici roku 1910.[77]

K tomu však nedošlo. Mezitím se napětí mezi sociálně demokratickými stranami stupňovalo, vzplál boj na odborové frontě mezi českou a celorakouskou odborovou ústřednou, který se dotýkal národnostní problematiky a přímo ohrožoval jednotu sociálně demokratického hnutí v Rakousku.

Za této situace se sešel sjezd české strany roku 1913 v Praze na Žofíně. Referentem o národnostní otázce byl opět Šmeral.

V rezoluci, která vyplynula z jeho referátu se uvádí: „. . . prohlašuje sjezd výslovně, že Československá sociálně demokratická strana dělnická považuje tento stát za dějinně daný podklad své činnosti a že všechny jiné myšlenky, zejména jakékoliv naděje ve smyslu tendencí, které označovány jsou běžně jako politické všeněmectví a politický panslavismus, považuje za neslučitelné se zájmem českého dělnictva a tudíž se svou proletářsky třídní politikou.“[78]

A jaké byly příčiny tohoto jednoznačného prorakouského stanoviska?

Socialistická historiografie poukazuje na politický posun německorakouské sociální demokracie ke všeněmectví, jenž se projevil i u austromarxistů. Šmeral jako internacionalista spatřoval za této situace východisko v prorakouském stanovisku.[79] Tento výklad je doložen i objasněním L. Wintra, jež bylo publikováno v době předmnichovské republiky.[80]

Také na Šmeralově referátu na žofínském sjezdu je protiimperialistická pasáž, spojená tentokráte s postulátem neutrality pro Rakousko, jež je chápána jako činitel opravňující jeho existenci:

„. . . Jenom tím, když svým vlastním přetvořením, přestavbou své ústavy, poskytnutím svobody, samostatnosti a kultury všem svým národnostem dokáže, že jest nutností pro své národy, když mírumilovnou, konflikty zmírňující a o uznání vlastní neutrality stále usilující politikou dokáže, že jest nutností pro Evropu a její mezinárodní

rovnováhu, jen tím zabezpečí svou existenci proti všemu, co přijíti může . . .

Slavnostně a varovně prohlašujeme na tomto sjezdu, to vyslovuje také rezoluce, že zaslepeným šílenstvím jsou myšlenky, že by mechanická síla militarismu byla s to Rakousko zachránit."[81]

Tento požadavek neutrality byl tehdy sdílen i Šmeralovými odpůrci ve straně, např. Modráčkem.[82]

V druhé polovině první světové války dochází v souvislosti s narůstáním revoluční situace pod vlivem únorové a později Říjnové revoluce na východě i k maximalizaci cílů národně osvobozovacího boje v Rakousku. Programová platforma brněnského sjezdu z roku 1899, doplňovaná teorií národnostně kulturní autonomie, jež se ocitla v krizi již před válkou, jak ukazují sjezdy české strany v roce 1909 a 1913, selhala v této situaci nadobro.

Obnovení činnosti Internacionály a stockholmská konference socialistických stran koncem června 1917 byla příležitostí pro českou autonomistickou stranu provést revizi a modifikaci dosavadní národnostní platformy. Že to byl úkol nadmíru obtížný, protože i v popředí strany nebylo v těchto otázkách jednoty a projevovaly se i rozpaky, které byly zesilovány tlakem persekučních válečných poměrů, je vidět z přípravy konference.[83] Nakonec došlo k čemusi, co bylo vzhledem k revoluci na obzoru „málo a pozdě".

Rozpaky při sestavování delegace na konferenci (nakonec byli vysláni Habrman, Němec a Šmeral), jakož i obtíže při přípravě návrhu (nacionalistické opozice) jsou patrny z materiálu o přípravách.[84]

Ve Stockholmu se pak objevilo více sociálně demokratických návrhů a projevila se různá stanoviska jednotlivých sociálně demokratických stran.

Německá sociální demokracie Rakouska setrvávala celkem na linii národnostně kulturní autonomie a vyslovila se proti požadavku Českého státu. Naproti tomu říšská sociální demokracie (oba směry Scheidemannův a Haaseův) byla pro podporu tohoto požadavku[85] Čeští centralisté (Edmund Burian a Viktor Štern) byli pro mír za každou cenu a nestavěli požadavek Českého státu. Ve Stockholmu byli také Bohdan Pavlů a Prokop Maxa, kteří přijeli z Ruska a hájili Masarykovu platformu zahraničního odboje.[86]

V návrhu rezoluce, vypracovaném českou autonomistickou sociální demokracií, byly uvedeny především zásady, o něž se návrh opíral a které měly být základnou brzkého míru. Byla to zásada demokracie a sebeurčovacího práva každého národa. Při provádění zásady mělo se každému národu přiznati právo vytvořit státní útvar, jenž by byl vybaven všemi atributy nezávislosti. V případech, kdy bylo možno

počítati s formou státu více národů, bylo třeba provésti zásadu v rámci tohoto státu.[87]

Pokud jde o stanovení hranic Českého státu, je prohlášení neurčité. Patrně měly být hranice určeny podle etnického hlediska. Když výkonný výbor české autonomistické sociální demokracie připravoval prohlašení pro Stockholm, vyznělo podle zlomkového stenografického zápisu „z všeobecné debaty stanovisko, že nutno položit důraz na etnografickou samostatnost českého národa ... bez ohledu na hranice sousedících států, jen z důvodů oportunních nutno se opatrně vyjádřit asi ve smyslu svazového státoprávních prohlášení."[88]

Významnou byla teze o tom, že právo národního sebeurčení se musí opírat o moc hospodářskou a politickou a že je tedy ekonomickou a politickou kategorií a není-li tomu tak, že zůstává bez podpory a je jen formálním právem. To znamenalo odmítnutí koncepce národnostně kulturní autonomie s jejím odekonomizováním národnostní problematiky.

Pro český národní stát požadoval návrh všechny atributy národní suverenity a připojení Slovenska. Stát měl mít nadstátní vazbu a sice v rámci federace dunajských států, které měly být rovněž národními státy.

Nadstátní vazbu označoval návrh výslovně jako úpravu federativní. Vzhledem k tomu, že strana vycházela ještě ze státoprávního prohlášení z 30. května 1917, lze předpokládat, že byl míněn spolkový stát (federace) a zachování Rakouska.[89]

Dále se tedy nešlo. Samostatné státy jen s možnými dobrovolnými vazbami ve sféře mezinárodního práva tedy deklarovány nebyly. Nicméně Stockholm roku 1917 je svědectvím, že obě platformy brněnská rezoluce 1899 i národostně kulturní autonomie se zhroutily.

* * *

Kritiku sociálně demokratického národnostního programu (brněnská rezoluce z roku 1899, národnostně kulturní autonomie a sjezdy české strany z roku 1909 a 1913) je možno shrnout do několika stěžejních bodů.

1. Především je třeba položit si otázku, do jaké míry program národnostně kulturní autonomie i dost neurčitá platforma brněnského sjezdu otvíraly dostatečný prostor národně osvobozovacímu boji potlačovaných národů v bývalém Rakousku. Nebyl-li tento prostor dostatečný, pak všechny programy prostor zužující musily se při pohybu vedoucímu k maximalizaci národnostních požadavků zhroutit. V době zostření národně osvobozovacího boje nemohly být vodítkem, ale jen zábranou znemožňující cílevědomou aktivitu sociálně demokratické strany.

Je třeba připomenout, že hlavní utopický rys Rennerova projektu národnostně kulturní autonomie tkvěl právě v tom, že „národnostní princip", osvobozovací boj utlačovaných národů, měl být spoután a to velmi těsnými pouty. Již samo vyzvedání národnostního státu před státem národním bylo teoretickým omylem, jenž vedl ke strukturálním vadám projektu. Vždyť národní stát v recentních dějinách a i v současné době, zejména v tzv. třetím světě, byl a je cílem národně osvobozovacího boje utlačovaných národů. Potvrzují to i uvedené výroky V. I. Lenina.

Je jen přirozené, že z těchže důvodů, z kterých odmítáme kult národnostního státu, odmítáme i další pouta národně osvobozovacího boje. Bylo to úzké pojetí národa vylučující jiné konstituující faktory kromě jazyka a kultury. Toto pojetí bylo východiskem jak teorie národnostně kulturní autonomie, tak i brněnské národnostní rezoluce. Po národnostně kulturní autonomii byl pak typický personální princip. Ačkoliv jeho použití ve struktuře státního modelu národnostně kulturní autonomie bylo omezené, velmi jej zatížil.

Úzký prostor pro realizaci národa či národnosti je patrný i ze skutečnosti, že federativní charakter státního modelu národnostně kulturní autonomie byl, jak uvedeno, velmi problematický.

O něco dále šla brněnská rezoluce, jež přes svou neurčitost mluví o federaci, spolkovém státě (Bundesstaat). Dále se však nedostala.

Šmeralův referát na smíchovském sjezdu české sociální demokracie roku 1909, jakož i jeho vystoupení na žofínském sjezdu roku 1913 se pohybují na platformě celorakouské strany, např. v pojetí národa, hodnocení národnostního státu atd.

2. jinou otázkou byla možnost realizace programu.

Problém realizace Rennerova projektu národnostně kulturní autonomie se rozpadal ve dvě otázky: 1. Byla vůbec možnost přijetí a uzákonění státního modelu národnostně kulturní autonomie? 2. Byl tento státní model v případě své realizace s to odstranit národnostní konflikty v Rakousku nebo aspoň je trvale zmírnit?

Při zodpovězení první otázky je třeba zdůraznit, že Renner nikdy nepočítal s realizací svého programu revoluční cestou. Program byl výrazně reformní a reformistický. V případě velkého volebního vítězství sociální demokracie nebyly by patrně sociálně demokratické strany s to dohodnout se o všech modalitách reformy. Vždyť Rennerův projekt nebyl celorakouskou stranou ani oficiálně přijat.

Kromě toho by navržená národnostní struktura, kdyby k návrhu vůbec došlo, vyvolala nepochybně napjatou atmosféru v celém státě a vyvolané národnostní rozpory by se daly sotva řešit tím, že by byly vtlačeny do organizačního rámce národnostně kulturní autonomie.

A kdyby byl býval tento státní model nějakým zázrakem přece jen

realizován, potom lze mít vážné pochyby o funkcionalitě reformy. Již sama skutečnost, že národnostní samospráva měla záviset na finančních možnostech té které národnosti, byla by bývala vedla k napětí a k bojům mezi národnostmi a to i v případě, kdyby byl býval zaveden systém státních subvencí podle nějakého klíče. Rozdíl mezi „bohatými" a „chudými" národy a národnostmi, jenž by se při této příležitosti výrazně projevil, měl by dalekosáhlé následky a národnostní konflikty by se ještě dále rozdmychávaly.

Je obtížné posuzovat reálnost národnostní rezoluce brněnského sjezdu pro její neurčitost v mnohém směru. Vytvoření národnostních celků na teritoriálním základě parlamentní cestou nemělo perspektivu. Platí tu vše, co bylo řečeno při úvaze o realizaci národnostně kulturní autonomie.

Jisté je, že reálnost brněnské rezoluce by se bývala přece jen zvýšila, kdyby rezoluce překročila své vlastní koncepční meze. Odmítla sice personální princip a dostala se deklaratorně na platformu federace. Postulát konfederace vyhlášen nebyl — ten by naznačoval již začátek revolučních přeměn.

Je třeba zdůraznit, že jedním ze základních předpokladů realizovatelnosti jakéhokoliv celorakouského národnostního programu byla úzká spolupráce jednotlivých sociálně demokratických stran v Rakousku. Tato spolupráce selhala nadobro v otázce revize programu. Ukazují to jasně historické souvislosti obou sjezdů české strany z roku 1909 a 1913.

3. Další otázkou jsou mezinárodně politické předpoklady požadované demokratizace Rakouska, s níž souviselo demokratické národnostní vyrovnání. Odpoutání Rakouska od imperialistických bloků a cesta k neutralitě byly základními mezinárodně politickými předpoklady jak demokratizace státu tak i národnostního vyrovnání.

Této otázky se dotkl šířeji ve svých sjezdových referátech Šmeral. Je to pozitivním rysem jeho národnostní politiky.

Renner naproti tomu spatřoval v evropské a tedy i celosvětové politice dva imperialistické bloky — Západu a Východu a nevyrovnal se s dalším významným činitelem — imperialistickým Německem. Na této linii se pohybovaly Rennerovy výklady ekonomických rozporů Východu, Západu a Středu Evropy a později posuzováním světového konfliktu — první světové války. Jeho heslo, že národní hospodářství vyžaduje světový stát, bylo východiskem jednostranného a chybného výkladu první světové války a hospodářských zájmů ústředních mocností. Středoevropský prostor, jakož i oblast centrální Asie, byly prý hospodářsky tlačeny na jedné straně východním blokem („ruskou internacionálou Východu") a na druhé straně francouzsko-britským blokem („internacionálou Západu"). Tak se středoevropský prostor

ocitl mezi dvěma mlýnskými kameny.[90] Světová válka byla pak podle Rennera zápasem národů středoevropského prostoru.

V tomto směru je příznačná Rennerova polemika s Hilferdingem na stránkách sociálně demokratického časopisu „Kampf" a v literárních pracích Rennerových z doby první světové války.[91] Hilferding vystoupil s ostrou kritikou Naumannových názorů. Spojenectví ústředních mocností nazýval „Schützengrabengemeinschaft", aby podtrhl jeho imperialistický charakter. Tvrdil, že toto spojenectví neotvírá možnost pro vývoj demokracie a sebeurčení národů. Renner vytýkal těmto Hilferdingovým názorům vývojový anachronismus. Neumann, ačkoliv byl měšťákem, rozpoznal prý ekonomickou potřebu velkých hospodářských celků a jeho metoda zdůrazňování velkého Rakouska se prý liší od metody imperialistů.

4. Další otázka nezapadá již do historie před první světovou válkou, ale toto období překračuje. Jde o otázku revolučních přeměn, také na úseku národně osvobozovacího boje, k němuž dala podnět první světová válka a její revoluční vyústění. Konec války přinesl zejména pod vlivem Říjnové revoluce zostření i národně osvobozovacího boje a jeho stupňování do maximalistických poloh.

Za této situace předválečná národnostní platforma sociální demokracie v Rakousku selhala nadobro a byla jednou z příčin, že sociálně demokratická strana byla vlečena událostmi a nebyla s to postavit se v čelo národně osvobozovacího boje.

Program národně osvobozovacího boje až do odtržení, tj. k ustavení národních států s možnými dobrovolnými vazbami ve sféře práva mezinárodního, např. socialistické konfederace, nebyl vytyčen.

K tomu některé Leninovy teze, které ukazují cestu socialistické revoluce.

Souhrná Leninova teze:

„My si přejeme revolučně proletářskou jednotu, sjednocení, a ne rozdělení. Chceme revoluční sjednocení, proto nevytyčujeme sjednocení všech a jakýchkoliv států vůbec, neboť sociální revoluce staví na pořad dne sjednocení pouze těch států, které přešly nebo přecházejí k socialismu, osvobozujících se od kolonií atd. Chceme svobodné sjednocení a proto jsme povinni přiznat právo na svobodné oddělení (bez práva na svobodné oddělení se nemůže mluvit o svobodném sjednocení)."[92]

K otázce oddělení:

„K dosažení tohoto cíle je nutné, aby koloniální a jiné utlačované národy nebo neplnoprávné národy byly plně osvobozeny a aby jim byla poskytnuta svoboda oddělit se jako záruka, že nedůvěra pracujících mas různých národů a rozhořčení dělnictva utlačovaných národů proti dělnictvu utlačovatelských národů, toto dědictví z kapitalismu,

budou plně odstraněny a vystřídány uvědomělým a dobrovolným svazkem.“[93]

„Nežádáme svobodu sebeurčení, tj. nezávislost, tj. právo na svobodné oddělení pro utiskované národy proto, že bychom snili o hospodářské roztříštěnosti nebo vyznávali ideál malých států, ale právě naopak proto, že usilujeme o velké státy a o sblížení, dokonce o splynutí národů, avšak na opravdu demokratické, opravdu internacionalistické základně, která je nemyslitelna bez práva na svobodné oddělení.“[94]

K otázce znovuspojení:

„Proletářská strana usiluje o vytvoření pokud možno největšího státu, neboť to je pro pracující výhodné, usiluje o sblížení a posléze o splynutí národů, avšak tohoto cíle nechce dosáhnout násilím, nýbrž výhradně svobodným, bratrským svazkem dělníků a pracujících mas národů.“[95]

POZNÁMKY

1 Lenin, V. I.: **Spisy,** sv. 20. Praha 1957, O právu národů na sebeurčení, 2. Komkrétně historické pojetí otázky, str. 407 a 408.

Podle Hrochova členění vývoje a narůstání intenzity národního hnutí ve tři fáze, navazující na Leninovo členění ve dvě epochy, zapadá naše tematika, pokud jde o Čechy, do 1. typu Hrochovy typologie (do druhé Leninovy etapy vstoupilo tu národní hnutí Čechů již na úrovni třetí fáze své intenzity) a pokud jde o Slováky, do 2. typu (v druhé Leninově etapě dostalo se národní hnutí Slováků ze druhé do třetí fáze své intenzity). Viz Hroch Miroslav: **Buržoazní revoluce v Evropě,** Praha 1981, zejména kapitola Národního hnutí a buržoazní revoluce, str. 362–388.

2 Fishof, Adolf: **Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes,** str. 29, 220 ad.

3 „Das demokratische Österreich wird nicht unter Herrschaft einer Kaste von Deutschen sein, es wird jedoch die besonnene deutsche Führung haben.“ (Pseud. Springer, Rudolf: **Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat,** Lipsko a Vídeň 1902, str. 91 a 92.)“ Die österreichischen Deutschen werden die führende Nation sein“ (**Tamtéž,** str. 170).

4 Tezner, Friedrich: **Die Wandlungen der österreichisch-ungarischen Reichsidee,** Vídeň 1905 a Offermann, Alfred: **Die Bedingungen des konstitutionellen Osterreich und die verfassungsrechtliche Vervollkommung Osterreichs,** Vídeň 1900.

5 Charmatz, Richard: **Der demokratisch-nationale Bundesstaat Österreich,** 1904, Deutsch-oesterreichische Politik 1907, Österreich-Ungarns Erwachen, 1915 a **Österreich als Völkerstaat,** 1917.

6 Popovici, Aurel: **Die vereinigten Staaten von Grossösterreich,** Lipsko 1906.

7 Lammasch, H: **Europas elfte Stunde,** Vídeň 1919, Seipel, Ignaz: **Gedanken zur Reform der österreichischen Verfassung,** Vídeň 1916, Kann, Robert A.: **Das Nationalitätenproblem der Habsburger Monarchie,** II. Št. Hradec–Kolín 1964 a Böhm, Wilhelm: **Konservative Umbaupläne im alten Österreich,** Vídeň–Frankfurt–Curych 1967.

8 Scheicher, Josef: **Traum aus dem Jahre 1920,** Vídeň 1900.
9 Hautsch, Hugo: **Die Nationalitätenfrage im alten Österreich, Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung,** Vídeň 1953, str. 101 a 102.
10 Renner, Karl (pseud. Springer Rudolf): **Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat,** Lipsko a Vídeň 1902, str. 35.
11 **Tamtéž,** str. 146.
12 **Tamtéž,** str. 21 a 22.
13 **Tamtéž,** str. 31.
14 Renner, Karl: **Marxismus, Krieg und Internationale,** Stuttgart 1918, str. 159.
15 **Tamtéž,** str. 157 a 158.
16 Renner, Karl: **Österreichs Erneuerung,** Vídeň 1916, str. 39.
17 Renner, Karl: **Der krieg und die Wandlungen der nationalen Gedanken,** Vídeň 915, str. 27.
18 Bauer, Otto: **Die nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie,** Vídeň 1924, str. 136 ad. V otázce pojetí národa došlo ke sporu mezi Bauerem a Kautským. Bauer definoval národ jako „Schicksals-Charakters-und Kulturgemeinschaft" a Kautský naproti tomu jako „Sprachgemeinschaft". (Kautský, Karl: **Nationalität und internationalität Ergänzungsheft zur neuen Zeit,** č. 1 a **Die Befreiung der Nationen, Stuttgart** 1917).
19 „Es zeugt von der gewaltigen Kraft, die das Nationalitätenprinzip und infolgedessen auch der nationale Befreiungskampf darstellt und es lässt indirekt auch die Möglichkeit der Zerschlagung des Nationalitätenstaates zu, wenn das Natinalitätenprinzip stark genug ist". (Bauer, Otto: **Die Natialitätenfrage und die Sozialdemokratie,** Vídeň 1924, začátek VI. kapitoly.) Na teplickém sjezdu německé sociální demokracie roku 1913 vyjádřil se Bauer takto: „Dieses Österreich muss anders werden, wenn es überhaupt sein soll. Sonst wird dieser Staat aufgehen, in den Formen einer grossen europäischen Umgestaltung."
20 Po první světové válce Renner dále ustoupil od univerzality svého personálního principu, ačkoliv i potom mu zachoval významné postavení. Při výčtu variant právního statutu národnostní menšiny v národnostně smíšeném státě uvádí vedle sebe úpravu historicko-teritoriální a personální. (Renner, Karl:**Die Nation: Mythos und Wirklichkeit,** Vídeň 1967, str. 102.)
21 **Tamtéž,** str. 52 a 53.
22 Bauer, Otto: **Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie,** Vídeň 1924, str. 333 ad.
23 Lenin, V. I.: **Spisy,** sv. 23, Praha 1957, str. 292.
24 Meissner, Alfred: Rozřešení národnostní autonomie problémy národnostní zvláště otázku úředního jazyka? **Akademie** 1968, str. 256 ad.
25 V přepracovaném díle **Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat,** jež vyšlo roku 1918 pod názvem **Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen** zmiňuje se Renner o osmi národních vládách a osmi guberniích.
26 Renner sám pokládal podle všeho za dílčí stát právě tento svaz určité národnosti. Je to patrno z jeho výroku na sjezdu strany roku 1917:" Co národy potřebují je jejich státní sdružení v zákonodárství a správě, jejich konstituování jako dílčích států v národnostním a spolkovém státě." (Renner, Karl: **Politische Demokratie und nationale Autonomie,** Vídeň 1917, str. 13).
27 Srovnej např. Kann, Robert A.: **Renners Beitrag zur Lösung nationaler konflikte im Lichte nationaler Probleme der Gegenwart,** Vídeň 1973.

28 Protokol sjezdu sociální demokracie v Rakousku, konaného ve dnech 24. až 29. září 1899 v Brně, Praha 1899.
29 Tamtéž, str. 45 ad.
30 Tamtéž, str. 83 ad.
31 Srovnej Renner, Karl: **Der kampr der österreichischen Nationen um den Staat,** Vídeň 1902 a Bauer, Otto: **Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie,** Vídeň 1907, str. 530.
32 Slovinská rezoluce měla toto znění:

1. Österreich muss ein demokratischer Nationalitätenstaat werden.

2. Jedes in Österreich lebendes Volk ist, ohne Rücksicht auf die von seinen Mitgliedern bewohnten Territorien, eine autonome Gruppe, welche alle ihre nationalen sprachlichen und kulturellen Angelegenheiten ganz selbständig regelt und besorgt.

3. Territoriale Gebiete haben nur einen rein administrativen Charakter und sind ohne jeden Einfluss auf die nationalen Verhältnisse.

(Parteiprotokoll, Brno 1899, str. X.)

33 **Akademie,** roč. 1899, str. 489 a 490.
34 Protokol sjezdu sociální demokracie v Rakousku, konaného ve dnech 24. až 29. září 1899 v Brně, Praha 1899, str. 62.
35 To je patrné z projevu Jana Vaňka z české delegace, tamtéž, str. 65.
36 Tamtéž, str. 51.
37 Tamtéž, str. 50 ad.
38 Na to poukazovali: Modráček, František: O národnostní otázce, **Akademie,** roč. 1899, str. 337 ad., Němec, František: **Právo lidu** z 21. IX. 1899 a Soukup. František: **Právo lidu** z 22. IX. 1899.
39 Protokol sjezdu sociální demokracie v Rakousku, konaného ve dnech 24. až 29. září 1899 v Brně, Praha 1899, str. 78 ad.
40 Tamtéž, str. 54 ad.
41 Tamtéž, str. 79.
42 Srovnej **Arbeiterzeitung** z 27. VIII. 1899.
43 Protokol sjezdu sociální demokracie v Rakousku, konaného ve dnech 24. až 29. září 1899 v Brně, Praha 1899, str. 83 a 84.
44 Tamtéž.
45 Tamtéž, str. 53.
46 Austerlitz, Friedrich, Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage, **Arbeiterzeitung** z 3. a 8. IX. 1899.
47 **Arbeiterzeitung** z 1. X. 1899.
48 Stampfer, Friedrich: Die nationale Frage und die deutsche Sozialdemokratie in Österreich, **Leipziger Volkszeitung** z 12. a 13. IX. 1899.
49 Soukup, František: Die tschechische Arbeiterbewegung in Österreich, **Neue zeit,** roč. XIX/2 z r. 1901 a Modráček, František: O národnostní otázce, **Akademie,** č. 8/1899, str. 341–343.
50 Odpověď Kautského na Modráčkův dotaz, **Akademie,** č. 1/1900, str. 34.
51 Brügel, Ludwig: **Geschichte der österreichische Sozialdemokratie,** Vídeň 1925, str. 79.
52 Např. Momsen, Hans: **Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat,** Vídeň 1963, str. 337 a 338 a Kann, Robert A.: **The**

Multinational Empire, Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918, I., str. 106.

53 Lenin, V. I.: **Spisy,** sv. 19, Praha 1957, o národnostním programu SDDSR, str. 541.

54 Lenin, V. I.: **Spisy,** sv. 20, Praha 1957, str. 28 a 29 a **kritické poznámky o národnostní otázce,** str. 32.

55 Šmeralovo mládí, pokud jde o národnostní problematiku, bylo ovlivněno ovzduším tehdejší sociálně demokratické strany (odklon sociální demokracie od státoprávního programu, tendence kosmopolitní a na druhé straně pronikání buržoazního nacionalismu, otázka zachování Rakouska atd.). Také jeho zapojení do první sociálně demokratické studentské skupiny po jeho příchodu do Prahy v roce 1898 (bří Houserové Václav a Jaroslav a jejich vystoupení proti pokrokářskému nacionalismu již roku 1896, jež vyvolalo rozruch v české veřejnosti) ovlivnilo jeho vstup do politického života. (Viz např. Červinka, František: Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století, Praha 1962, **Studentský sborník,** roč. III/1896, Čas z 30. I. 1897 a soubornou práci Jana Galandauera, **Bohumír Šmeral 1880–1914,** Praha 1981, část I.)

56 Šmeral, Bohumír: Základ české politiky: historické státní právo aneb všeobecné právo hlasovací, **Studentský sborník,** roč. IX. 1904–1905, str. 101 ad. a 144 ad.

57 Z kritiků Šmeralovy studie: Červinka, František: **Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na prahu našeho století,** Praha 1962, str. 259–261.

58 Šmeral, Bohumír: K vládní akci československého vyrovnání, **Akademie** 1908, str. 146 ad.

59 Šmeral, Bohumír: Karel Kautský o národnostní otázce v Rakousku, **Akademie,** 1908, str. 208 ad.

60 Winter, Lev: otázka národnostní a sociální demokracie, **Akademie** 1908, str. 151 ad.

61 Modráček, František: **Otázka národní v sociální demokracii Rakouska,** Praha 1908 a Národnostní otázka v sociální demokracii, **Akademie** 1908, str. 295 ad.

62 Meissner, Alfred: Rozřešení národnostní autonomie problém národnostní, zvláště otázku úředního jazyka? **Akademie** 1908, str. 256 ad.

63 Zápis o schůzi výkonného výboru československé sociálně demokratické strany dělnické, konané dne 29. června 1909, kniha zápisů, str. 82 a 83, Archív býv. Ústavu dějin KSČ fond č. 70, sign. 33.

64 Článek **Arbeiterzeitungu** z 15. VIII. 1908. Viz též Galandauer, Jan: **Bohumír Šmeral** 1880–1914, Praha 1981, str. 87 a 88.

65 Uvádíme tato místa z dopisu: „Es ist für die deutsche Partei an sich misslich, dass ihr mit einem ganzen Natinalitätenprogramm heranrückt und es öffentlich macht, ehe wir dazu Stellung nehmen können. Jede Konzession, zu Eurem Standpunkt, die wir später machen, erscheint ja dann von Euch diktiert! . . .

Aber am gafährlichsten ist der letzte Absatz! Ich fürchte, die deutschen Genossen werden ihn als eine Drohung, ja beinahe – verzeihen Sie das Wort – als eine Erpressung lesen und die ganze deutsch-nationale Presse wird sich auf ihn stützen. Dieser Absatz lässt nämlich folgende Interpretation zu: Wir beschliessen Grundsätze, ohne die Deutschen zu fragen; dann fordern wir, dass die Deutschen sie annehmen; tun sie das nicht, dann sprengen wir die Gesamt-partei! (Archiv býv. Ústavu dějin KSČ, fond č. 55, sign. 97, nyní ÚML ÚV KSČ F 55, sign. 75.)

66 Protokol IX. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech

4. až 8. září 1909 v Národním domě v Praze-Smíchově, Praha 1909, str. 122 ad. Srovnej též Galandauer, Jan: **Šmeral Bohumír** 1880–1914, Praha 1981, str. 118.

67 Protokol, str. 149–150.

68 Šmeral, Bohumír: Národnostní otázka v sociální demokracii až do sjezdu hainfeldského, **Akademie**, roč. XIII/1909, str. 145, 348, 397, 454, 522 ad. přetištěno též ve Šmeral, Bohumír: **Historické práce** 1908–1940, Praha 1961, str. 28 ad.

69 Protokol, str. 124 a 125.

70 Protokol, str. 134 a 135.

71 Protokol, str. 136.

72 Protokol, str. 139.

73 Protokol, str. 143.

74 Protokol, str. 120 a 121.

75 Protokol, str. 151.

76 Protokol, str. 122 a 123.

77 Srovnej Galandauer, Jan: **Bohumír Šmeral** 1880–1914, Praha 1981, str. 113.

78 Protokol XI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 7., 8. a 9. prosince 1913 na Žofíně v Praze, str. 139–142.

79 Řada článků v Kampfu, Protokoll über die Verhandlungen des Parteitags der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich, Wien 1911 (vystoupení Austerlitze a V. Adlera), Bauer, Otto: **Die österreichische Revolution,** Wien 1965, str. 65 a Galandauer, Jan: **Bohumír Šmeral** 1880–1914, str. 269 a 270.

80 „Mezi českými a vídeňskými sociálními demokraty vzrůstaly rozpory v posledních letech před válkou . . . vlivná část vídeňských socialistů, počítajíc s neudržitelností Rakouska-Uherska počala propagovati myšlenku velkoněmeckou — spojení všech Němců.

Obávali jsme se možnosti tohoto zvýšeného tlaku Německa na český národ a považovali jsme tehdejší strukturu střední Evropy za nezbytnou, nemá-li dojíti k sjednocení všeho Německa.

Proto jsme chtěli přimět německou sociální demokracii v Rakousku, aby si ujasnila svoje stanovisko ke středoevropským problémům a aby veřejně se vyslovila proti všeněmeckým snahám. Šmeral tvrdil, že se toho docílí, když se vyslovíme jasně pro Rakousko; měl za to, že rakouská sociální demokracie bude muset následovat."

Vídenští sociální demokraté vystihli dobře, kam rezoluce míří. Nemínili se však dát cestou, na kterou ukazovala pražská rezoluce, nýbrž postavili se proti ní a přivítali ji v Arbeiterzeitungu pod ironickým nadpisem: Ein feuriges Bekenntnis zu Österreich. (**Naše revoluce,** roč. 9, sv. 2, str. 246 a 247).

81 Protokol, str. 123.

82 Protokol, str. 128, Modráček, František: Otázka národnostní a militarismus, **Akademie** 1910, str. 3 ad.

83 Šmeral na jaře 1917 sledoval s nadějemi revoluci v Rusku, ale vycházel z platformy státoprávního prohlášení z 30. května. (Články a projevy v **Právu lidu** z 31. III., 8. IV., 17. IV., 8. V., 10. VI. a 14. VI. 1917.) Pokud jde o Šmeralovy obavy, aby se Český stát nestal státem „nárazníkovým", uvádí Galandauer, že toto označení nepředstavovalo nic, co by již nebylo obsaženo v rezolucích IX. a XI, sjezdu Český stát nestal státem „nárazníkovým", uvádí Galandauer, že toto označení Praha 1986, str. 97 a 98.)

84 Ústav dějin KSČ, fond č. 55, sign. 107, 138 a 167.

85 Kvapil, Svatopluk: **Odpůrci Českého státu,** Akademie, roč. 1917, str. 128.

86 Srovnej též Tobolka, Zdeněk: **Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby,** díl IV. 1914–1918, str. 250 a 251.
87 Brügel, L.: **Geschichte der östererichischen Sozialdemokratie,** Vídeň 1925, str. 296.
88 Galandauer, Jan: **Bohumír Šmeral** 1914–1941, Praha 1986, str. 126 a 127 s odkazem na AÚML ÚV KSČ, F 55, sign. 107.
89 V literatuře se setkáváme dokonce s názorem, že šlo o konfederaci. (Kann, Robert A.: **Das nationalitätenproblem der Habsburger Monarchie,** II., Št. Hradec-Kolín 1964, str. 171).
90 Renner, Karl: **Österreichs Erneuerung,** Vídeň 1918, str. 145 ad.
91 Renner, Karl: **tamtéž a Kampf** z XII. 1915.
92 Lenin, V. I.: **Spisy,** sv. 26, Praha 1956, K revizi programu strany, str. 167.
93 Lenin, V. I.: **Spisy,** sv. 29, Praha 1957, Návrh programu KSR(b) – bod programu v oblasti národních vztahů, str. 119.
94 Lenin, V. I.: **Spisy,** sv. 21, Praha 1957, Revoluční proletariát a sebeurčení národů, str. 417 a 418.
95 Lenin, V. I.: **Spisy,** sv. 24, Praha 1956, Úkoly proletariátu v naší revoluci, str. 64 a 65.

© Jaroslav Houser 1990

Zur Kritik des Nationalitätenprogramms der Sozialdemokratie in Österreich-Ungarn

Jaroslav Houser

Resumé

Die staatsrechtlichen Vorstellungen der sogenannten Austromarxisten (Staatsmodell der kulturellen Nationalitätenautonomie) sowie die ungenügenden Nationalitätenresolutionen des Brünner Parteitages vom Jahre 1899 beeinflußten die Rolle der Arbeiterbewegung im nationalen Befreiungskampf.

Ideenelemente der kulturellen Nationalitätenautonomie

Die Ideenverbindung der Theorie der kulturellen Nationalitätenautonomie mit den Theoretikern des Liberalismus ist in zwei Richtungen festzustellen: in der Bemühung, die österreichische Staatlichkeit von der Nationalitätenproblematik abzutrennen, der wir sowohl bei Renner als auch bei Bauer begegnen, und dann in der Sendung des Deutschtums im Donaugebiet, wie es Renner betont. Außer den Grundthesen stoßen wir in den Werken von Fischhof, Tezner und Offermann auf eine ganze Reihe der Einzelheiten und Analogien mit Renner.

Die Nation wurde in der Auffassung der Austromarxisten als die Gemeinschaft von Sprache und Kultur verstanden, und dadurch wurde schon ihre Funktion im staatlichen Modell bestimmt. Es wurde die Vorrangstellung des Nationalitätenstaates gegenüber dem Nationalstaat betont.

Lenin trat mit aller Schärfe gegen die Thesen einer kulturellen Nationalitätenautonomie sowie gegen die Priorität eines Nationalitätenstaates auf.

Staatliches Modell der kulturellen Nationalitätenautonomie.

Die Grundlage der öffentlichen Verwaltung sollte die Kreisverwaltung werden. Die Kreise waren ein- sowie mehrsprachig. Die Struktur der mehrsprachigen Kreise ergab sich aus den Konzeptionsthesen, die von Lenin kritisiert wurden. Der Föderalismus des staatlichen Modells war sehr problematisch. Am Ende des Ersten Weltrieges

wurden dann beim Aufstieg der revolutionären Welle alle Programme und Ideenbasen vom Tisch gefegt, welche den nationalen Befreiungskampf in enge Grenzen gebunden haben.

Der Brünner Parteitag im Jahre 1899

Widersprüche gab es auch in der Auffassung der Nation (Seliger, Němec). Die Resolution ging ausschließlich vom territorialen Prinzip aus und lehnte das Personalprinzip ab. Es wurde das Problem der Amts- bzw. Verständigungssprache diskutiert. Lenin erwähnte die Brünner Resolution kritisch, aber die ausschließliche Annahme des territorialen Prinzips hielt er für positiv.

Das gesamtösterreichische Nationalitätenprogramm in der Krise

Die fragmentarische Brünner Nationalitätenresolution sowie die Theorie der kulturellen Nationalitätenautonomie beeinflußten den Standpunkt und die Aktivität auch der tschechischen Sozialdemokratie in der Nationalitätenfrage. (Šmerals Referat auf dem Parteitag im Jahre 1909).

Der Smíchover Parteitag der tschechischen Partei nahm im Jahre 1909 den Beschluß über die notwendige Revision der gesamtösterreichischen Brünner Resolution an, was die Krise des gesamtösterreichischen Programms bewiesen hat. Dazu kam es nicht. (Widersprüche zwischen den einzelnen sozialdemokratischen Parteien). Der für Österreich sprechende Standpunkt des Žofíner Parteitages der tschechischen Partei im Jahre 1913 wurde durch die Verschiebung der deutsch-österreichischen Sozialdemokratie zum Alldeutschtum verursacht.

Unter dem Einfluß der Oktoberrevolution wurden die Ziele des nationalen Befreiungskampfes maximalisiert. In Stockholm erhöhte im Jahre 1917 die tschechische autonome Sozialdemokratie ihre Nationalitätenpostulate — die Föderation im Donaugebiet. Selbständige Staaten mit nur möglichen freiwilligen Verbindungen in der Sphäre des Völkerrechts wurden jedoch nicht deklariert.

Schlußwort

Die Kritik des sozialdemokratischen Nationalitätenprogramms (Brünner Resolution aus dem Jahre 1899, kulturelle Nationalitätenautonomie und die Parteitage der tschechischen Partei aus den Jahren 1909 und 1913) ist in folgende Punkte zusammenzufassen:

1. enger Spielraum für den nationalen Befreiungskampf, 2. problematische Verwirklichung welches auch immer gesamtösterreichischen Programms wegen Widersprüchen zwischen den einzelnen sozialdemokratischen Parteien, 3. international-politische Problematik der

Abtrennung Österreichs von der imperialistischen Gruppierung, 4. Auseinandersetzung der Programme mit den Leninschen Thesen des nationalen Befreiungskampfes.

Československý menšimový problém v medzinárodných zmluvách po prvej svetovej vojne.

Peter Mosný

I.

Príčiny vypuknutia prvej svetovej vojny, jej priebeh i výsledky vo svojej podstate znamenali boj o pretrvávajúce znovurozdelenie sveta, o dobývanie nových kolónií, o presun a znovuzískavanie sfér vplyvu medzi najvýznamnejšími a najmocnejšími pevnostojacimi štátmi. Výsledkom tohto rozhodne nie jednoduchého procesu bol v konečnom dôsledku tiež rozpad krajne reakčného rakúsko—uhorského súštátia a vytvorenie nových tzv. nástupnických štátnych útvarov, medzi nimi aj Československa. Jednou z čŕt záverečného procesu zápasu o znovurozdelenie Európy bola snaha víťazných mocností o vytvorenie takého statu quo, ktorý by dlhodobo fixoval a garantoval ich získané mocenské pozície v znovurozdelenom svete. Úloha to bola neľahká, najmä keď zoberieme do úvahy momenty pôsobiace v tejto rovine značne destabilizujúco.

K značne závažným patrilo mnohonárodnostné dedičstvo porazených štátov ústredných mocností, predovšetkým Rakúsko — Uhorska, i v širokom rozsahu na najširšie masy pracujúcich pozitivne pôsobiace a prijímané ídey sebaurčovacieho práva národov velmi rozšírené a preferované vo vtedajšej európskej a svetovej pospolitosti. Mnohonárodnostné rozvrstvenie obyvateľstva nástupníckych štátov, vychádzajúc z historických rezíduí, predstavovalo potenciálnu hrozbu pre ich stabilitu, ako aj pre stabilitu celého mocensko — politického a štátneho rozvrstvenia a usporiadania Európy rezultujúceho z výsledkov prvej svetovej vojny. Preto bolo v záujme vedúcich víťazných mocností pokúsiť se vytvoriť systém záruk a nástrojov paralyzujúcich možnosť vzniku národnostných treníc. Záruk, ktoré by nielen nepripúšťali stav podobný v čase existencie rakúsko-uhorského štátu. Ale práve naopak by odstránili všetko to nestabilné, ktoré v ňom bylo a neustále podnecovalo jeho disharmóniu. A tým v konečnom dôsledku by garantovali novotvoriacu sa evrópsku stabilitu tak potrebnú pre ďalší ekonomický i politický vývoj víťazných štátov po prvej svetovej vojne.

Účinným projektom v skúmanej rovine sa mal stať systém medzinárodnoprávnej ochrany menšín rasových, náboženských a jazyko-

vých. Hlavným problémom však boli národnostné menšiny, ktoré vznikli, a Československo toho bolo typickým príkladom, v dôsledku zložitých etnických pomerov na hraničných čiarach novovzniknutých štátov ako výsledok mocensko – politických ašpirácií, hospodárskych a iných záujmov pri určovaní hraníc nástupníckych štátov po rozpade rakúsko – uhorskej dualistickej konštitučnej monarchie. Ochrana menšín, alebo tzv. menšinový problém, do tejto doby pokladaná za vnútornú záležitosť toho – ktorého štátu, do ktorej iné štáty nemohli zasahovať bez porušenia suverenity daného štátu, sa tak stáva od konca prvej svetovej vojny, presnejšie od parížskej mierovej konferencie v roku 1919, problémom medzinárodným, novým inštitútom medzinárodného práva. Podkladom tejto skutočnosti sa stali mierové zmluvy.[1] Tieto zmluvy predstavovali základný a hlavný prameň medzinárodného menšinového práva, reprezentujúce však skôr jeho vymedzenie v užšom slova zmysle.

Na predostretie komplexnejšieho obrazu medzinárodného menšinového práva, podľa nášho názoru, prispeje nami chápané jeho vymedzenie v širšom slova zmysle, prezentované tak prameňmi vyznačujúcimi sa nielen značnou početnosťou a rôznorodosťou čo do ich obsahu, ale predovšetkým čo do ich spôsobu vzniku. V týchto reláciách, teda podľa spôsobu ich vzniku, môžeme rozkategorizovať pramene medzinárodného menšinového práva do piatich skupín:

1. mierové zmluvy, ktoré boli uzavreté na parížskej konferencii medzi mocnosťami spojenými a združenými a centrálnymi mocnosťami (pramene medzinárodného menšinového práva v užšom slova zmysle): a) mierová zmluva uzavretá v Saint Germain-en-Laye s Rakúskom dňa 10. 9. 1919, ustanovenia článkov 62 až 69, b) mierová zmluva uzavretá v Neuilly sur Seine s Bulharskom dňa 27. 11. 1919, ustanovenia článkov 49 až 57, c) mierová zmluva uzavretá v Trianone s Maďarskom dňa 4. 6. 1920, ustanovenia článkov 54 až 60, d) mierová zmluva uzavretá v Sèvres s Tureckom dňa 10. 8. 1920, ktorá však nebola nikdy ratifikovaná.

2. mierové zmluvy o ochrane menšín, obsahujúce aj niektoré obchodné záväzky, uzavreté medzi vedúcimi mocnosťami spojenými a združenými s niektorými zo svojich spojencov (pramene medzinárodného menšinového práva v užšom slova zmysle): a) mierová zmluva uzavretá vo Versailles s Poľskom dňa 28. 6. 1919, b) mierová zmluva uzavretá v Saint Germain-en-Laye s Československom dňa 10. 9. 1919, c) rozhodnutie konferencie veľvyslancov v Paríži o Tešínsku, Spiši a Orave zo dňa 28. 7. 1920, d) mierova zmluva uzavretá s kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov dňa 10. 9. 1919, e) mierova zmluva uzavretá v Paríži s Rumunskom dňa 9. 12. 1919, f) mierová zmluva uzavretá s Gréckom dňa 10. 8. 1920, g) mierová zmluva uzavretá

s Arménskom dňa 10. 8. 1920, ktorá vzhľadom k tomu, že samostatný armensky štát nikdy nevznikol, bola právne irelevantná.

3. osobitnú skupinu vytvára a reprezentuje mierová zmluva uzavretá v Lausanne medzi Anglickom, Talianskom, Japonskom, Gréckom, Rumunskom, kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov na jednej strane a Tureckom na strane druhej zo dňa 24 7. 1923, ustanovenia článkov 37 až 45.

4. vyhlásenie o ochrane menšín, ktoré predniesli pred Radou Spoločnosti národov tieto štáty: a) Albánsko dňa 2. 10. 1921, b) Fínsko dňa 27. 6. 1921 (toto prehlásenie sa týkalo len Aalandských ostrovov), c) Litva dňa 12. 5. 1922, d) Lotyšsko dňa 7. 7. 1923, e) Estónsko dňa 17. 9. 1923.

5. poslednú skupinu tvoria vzájomné zmluvy o ochrane menšín a o niektorých špeciálnych otázkach uzavreté týmito štátmi: a) Bulharsko a Grécko dňa 27. 11. 1919, b) Estónsko a RSFSR dňa 2. 2. 1920, c) Československo a Rakúsko dňa 7. 6. 1920 (tzv. brnenská zmluva) a protokol zo dňa 23. 8. 1920 (tzv. karlovarský protokol), d) Československo a Nemecko dňa 29. 6. 1920, e) Fínsko a RSFSR dňa 14. 10. 1920, f) Gdansk a Nemecko dňa 8. 11. 1920, g) Gdansk a Poľsko dňa 9. 11. 1920, h) Taliansko a kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov dňa 12. 11. 1920, i) Československo a Poľsko dňa 29. 11. 1920 (táto zmluva nebola nikdy ratifikovaná), j) Poľsko, RSFSR a Ukrajina dňa 18. 3. 1921, k) Litva a Lotyšsko dňa 14. 5. 1921, l) Estónsko, Fínsko, Lotyšsko a Poľsko dňa 17. 3. 1922, m) Nemecko a Poľsko dňa 15. 5. 1922, n) Československo a Poľsko dňa 23. 4. 1925.

Uvádzané normy medzinárodného práva upravujúce menšinový problém nepriniesli do jeho systému prevratné zmeny. Okrem ideovej novosti, spočívajúcej v samotnej podstate myšlienky medzinárodnou zmluvou zakotviť a zabezpečiť rozsah a výkon práv menšín národnostných, náboženských, rasových a jazykových. To dovtedajšia politická prax, v takom rozsahu a detailnom rozpracovaní, nepoznala. A to aj napriek tomu, že jednotiacim znakom všetkých bola značná obsahová podobnosť. Každá skupina zmlúv však vykazovala niektoré špecifické prvky typické len pre ňu, determinované okolnosťami ich vzniku.

Zmluvy uzavreté dohodovými mocnosťami so štátmi niekdajšieho Trojspolku obsahujú značne rámcové ustanovenia upravujúce menšinový problém a aj to len v malom zlomku článkov tvoriacich obsah tej — ktorej smluvy. Versaillská mierová zmluva s Nemeckom, podpísaná 28. 6. 1919, dokonca vôbec nezakotvovala pre Nemecko menšinové záväzky. Detailné rozpracovanie medzinárodnej ochrany menšín sa vyskytuje v druhej skupine zmlúv, ktoré nazývame tiež menšinovými zmluvami. Prioritné postavenie medzi nimi prináleží menšinovej

poľskej zmluve. Z hľadiska časových kritérií podpísania vytvára prvý článok historického vývoja menšinovej medzinárodnej ochrany, jej obsah je východiskovým postulátom pre ustanovenia všetkých ostatných zmlúv nielen tejto skupiny. Značne odlišný charakter má lausannská mierová zmluva zakotvujúca predovšetkým ochranu menšín náboženských a len v nepatrnej miere dotýkajúca sa menšín národnostných. Medzinárodnoprávne dokumenty zaradené do štvrtej skupiny povahou svojho obsahu síce na strane jednej preberajú niektoré záväzky doslova z poľskej menšinovej zmluvy, na strane druhej sa v nich vyskytujú formulácie značne všeobecného a neurčitého charakteru v pomere k menšinovej ochrane. Predmetnú medzinárodnoprávnu klasifikáciu najmenej napĺňajú zmluvy poslednej skupiny, ktorých aj keď základom je menšinová ochrana, v porovnaní s ostatnými skupinami, nevytvárajú dostatočne homogénny a príbuzenský celok. Zvláštne postavenie tejto skupiny vyplýva z toho, že jednotlivé zmluvy upravujú miestne pomery a buď dopĺňajú menšinovú ochranu stanovenú už inými skupinami zmlúv, alebo zakotvujú menšinovú ochranu celkom nezávisle od nich.

V rámci uvádzaného najzovšeobecňujúceho pohľadu je nevyhnutné venovať pozornosť niektorým jednotiacim prvkom všetkých medzinárodnoprávnych dokumentov zakotvujúcich po prvej svetovej vojne menšinovú ochranu. Predovšetkým prevzatie záväzkov jednotlivými štátmi nepredstavovalo z praktického hľadiska obmedzenie suverenity týchto štátov, a to aj napriek tomu, že všetky európske štáty neboli takto zaviazané. Je otázkou, či z pohľadu čisto teoretického túto okolnosť možno takto hodnotiť. Avšak k rozhodujúcim argumentom v tomto smere zaraďujeme už prv uvádzanú, po prvej svetovej vojne vytvorenú, medzinárodnú a hlavne európsku mocensko-politickú situáciu, zabezpečujúcu status quo aj pro futuro. V istom slova zmysle zachovanie novovzniknuto-prerozdelených, všestranne výhodných pozícií cestou eliminácie možného destabilizujúceho prvku — z menšinových najmä národnostných rozporov — nebolo a nemohlo byť záujmom len vedenia víťazných dohodových mocností, ale aj vládnuceho vedenia v nástupníckych štátoch. Prijatie menšinových záväzkov bolo, možno konštatovať, aj protiplnením za uznanie týchto štátov dohodovými mocnosťami a za uznanie štátmi centrálnymi, ako to bolo napríklad v prípade Československa a Poľska. Ďalej tiež za zväčšenie teritória niektorých štátov (napr. Rumunsko, Juhoslávia, Grécko) rozhodnuté mierovou konferenciou.

Nemalú pozornosť zasluhuje otázka charakteru subjektov, ktorých sa ustanovenia o ochrane menšín dotýkali. Všetky medzinárodné dohody zámerne obchádzali možnosť konštituovania sa menšín v podobe zvláštnych, nových subjektov medzinárodného práva, či už

vo forme autonómnych alebo iných polosuverénnych štátnych útvarov. Vtedajší autori v intenciách oficiálnej ideológie, politiky a štátovedy vo svojich prácach všeobecno i právnohistoriografického charakteru sa v týchto súvislostiach vôbec nezamýšľali nad tým, či takéto vymedzenie postavenia menšín je dostatočné z hľadiska naplnenia priorít sledovaných cieľov medzinárodnoprávnej ochrany menšín. Nehovoriac už o naprostej absencii skúmania, či dané politické a právne postavenie menšinám vyhovuje, či sa stotožňuje s ich predstavami na sebarealizáciu. Toto ich výrazne pozitivistické stanovisko neprispievalo k realizácii stabilizačných zámerov menšinovej politiky. Dohody vychádzali zo spájania princípu „národného" vo vzťahu k väčšine (národu) s princípom základných politických občianských práv a slobôd v pomere k menšine národnostnej, rasovej, náboženskej i jazykovej. Ochrana menšín v podobe realizácie ich práv v prevažnej miere medzinárodnoprávnych dokumentov sa chápala a formulovala ako zabezpečenie práv indivíduí. To však na druhej strane nevylučovalo možnosť poskytnúť menšinám realizáciu ich práv aj v konkretizovanej štátoprávnej podobe. Podmienkou však bolo osobité a adresné zakotvenie tohoto úmyslu a skutočnosti v ustanoveniach príslušnej medzinárodnej zmluvy.[2]

Ochrana menšín sa spravidla neobmedzovala len na určitú časť štátu, ktorý prijal záväzky v tomto zmysle, ale platila v rozsahu celého štátneho územia. Na tejto skutočnosti napríklad nič nemenia ustanovenia dotýkajúce sa otázok školstva v mestách a okresoch, ktoré sú obývané príslušným zlomkom občanov odlišujúcich sa jazykom od väčšiny štátnych občanov. Z titulu realizácie záväzkov, štát je povinný v záujme zaistenia vyučovania detí týchto občanov v ich jazyku vynaložiť príslušné finančné čiastky zo štátneho rozpočtu bez ohľadu na to, ktoré teritórium štátu táto menšina obýva alebo by v budúcnosti obývala. Ani snaha pri použití čo najširšieho výkladu týchto ustanovení však nemôže viesť k záverom, že by takémuto územiu, a z týchto i podobných dôvodov, sa malo priznať, a priznávalo, osobitné a konkrétne štátoprávne postavenie. Nech je ospravedlnením tohto nášho malého zabehnutia do nasledujúceho a bližšie konkretizujúceho výkladu na pomery predmnichovského Československa to, že uvádzaná črta je typická a zovšeobecňujúco platná pre všetky medzinárodnoprávne zmluvy riešiace menšinový problém.[3]

Bez bližšej analýzy uvedieme ďalší výrazný moment pohľadu na povojnové medzinárodné menšinové právo. Problematika ochrany menšín bola známa už pred prvou svetovou vojnou. Na základe skúseností z nej získaných sa jednotlivé povojnové medzinárodné zmluvy neobmedzovali len na ochranu menšín vo vlastnom slova zmysle, ale

obsahovali ustanovenia, ktoré okrem tejto ochrany stanovovali niektoré zvláštne opatrenia dotýkajúce sa štátneho občianstva.

Pri záverečnom pohľade na pramene medzinárodného menšinového práva, vynechajúc osobitne zvýrazňované črty, opierajúc sa o úvodnú a základnú konštatáciu podobnosti či dokonca úplnej zhodnosti obsahu jednotlivých zmlúv, je nutné ešte sformulovať dodatok. V jeho zmysle sa ochranou menšín malo dosiahnuť nerušené a spokojné spolužitie všetkých obyvateľov na území príslušného štátu bez rozdielov národnostných, jazykových, rasových a náboženských prostredníctvom zavedenia rovnoprávnosti vo veciach občianských a politických, rovnakej slobody a spravodlivosti pre všetkých, teda nielen pre vyvolených niektorých. Zavedením rovnosti všetkých občanov pred zákonom sa malo zabrániť akémukoľvek útlaku menšín, zaistiť všeobecnú obranu života obyvateľstva v štáte. V nie poslednom rade sa mal zabezpečiť verejný výkon ľubovoľného náboženstva, malo sa zamedziť obmedzovaniu používania akéhokoľvek jazyka v súkromných, obchodných i náboženských stykoch, v písomných prejavoch v tlači, vo všetkých druhoch verejných prejavov. Rozsah ochrany bol však zakotvený odlišne u štátnych občanov príslušného štátu a u obyvateľov štátu nemajúcich štátne občianstvo.

II.

Konštituovanie sa Československej republiky ako samostatného štátu Čechov a Slovákov v porovnaní s predchádzajúcim stavom bolo nesporným pokrokom predstavujúcim popri absencii sociálnej spravodlivosti národné oslobodenie Čechov a Slovákov.[4] Ako typický tzv. nástupnícky štát sa Československo zaviazalo v Mierovej zmluve medzi mocnosťami spojenými a združenými a Rakúskom uzavretej v Saint—Germain—en—Laye dňa 10. septembra 1919 v článku 57, že prijme vo zvláštnej zmluve ustanovenia o ochrane záujmov tých obyvateľov Československej republiky, ktorí sa od väčšiny líšia rasou, používaným jazykom a vyznávaným náboženstvom.[5] Vážnosť ustanovení zmluvy pre republiku bola umocnená prevzatím jej plného znenia do československého právneho poriadku ako zákon č. 507/1921 Zb. z. a n. zo dňa 31. decembra 1921.

Naplnením záväzku obsiahnutého v článku 57 se stala Mierová zmluva medzi vedúcimi mocnosťami spojenými i združenými a Československom podpísaná v Saint—Germain—en —Laye dňa 10. septembra 1919. Za Československo zmluvu podpísal v zastúpení prezidenta prvý predseda vlády buržoáznej ČSR K. Kramář a minister zahraničných vecí E. Beneš.[6] V plnom rozsahu bola taktiež pojatá do československého právneho poriadku ako zákon č. 508/1921 Zb. z. a n. zo dňa 31. decembra 1921. Štrukturálne sa členila na tri hlavy, 21

článkov a dve prílohy obsahujúce dohody poštovné, telegrafné a rádiotelegrafné, zdravotnícke, dohody o železniciach a iné dohody.[7]

Dosahom publikácie zmluvy v Zbierke zákonov a nariadení republiky Československej sú ustanovenia jej prvého článku fixujúce zapracovanie i rozpracovanie nosných prvkov medzinárodnej menšinovej ochrany tejto zmluvy v právnych normách československého štátu výslovným vyjadrením, že „. . . . ustanovenia obsiahnuté v článkoch 2 až 8 tejto hlavy budú uznané za základné zákony, že žiadny zákon, žiadne nariadenie ani žiadny úradný úkon nebudú v rozpore alebo v nesúlade s týmito ustanoveniami . . .“.[8] Tento záväzok se teda, vo svojich konečných dôsledkoch, stal právnym podkladom pre vypracovanie právnych predpisov a noriem rôznych druhov a rôznej právnej sily v predmnichovskom Československu.

V ďalších ôsmych článkoch prvej hlavy (články 2 až 9) sú zakotvené uzlové body spôsobu riešenia československého menšinového problému. Dôležitým bol hneď obsah článku 2, ktorým sa Československo zaväzovalo poskytnúť všetkým svojím obyvateľom plnú a ničím neobmedzenú ochranu „. . . . ich života a ich slobody bez ohľadu na ich pôvod, štátne občianstvo, jazyk, rasu alebo náboženstvo“. Kvalita a rozsah ochrany sa teda formálnoprávne nemali vztahovať len na príslušníkov „národnej“ československej väčšiny (Čechov a Slovákov), ale tiež na inonárodné, menšinové obyvateľstvo štátu. V zmysle dikcie tohto článku pritom nerozhodovalo, okrem výnimiek rovnosti pred zákonom a rovnoprávnosti jazykovej, ktoré sa v zmysle článku 7 nevzťahovali na cudzincov, či išlo o obyvateľov štátu s československým štátnym občianstvom alebo o iných obyvateľov žijúcich v štáte. Rovnaká miera kvality i rozsahu sa však zase priznávala všetkým pri súkromnom i verejnom vykonávaní akéhokoľvek „. . . . vyznania, náboženstva a viery, ak výkon týchto sa bude zhodovať s verejným poriadkom a s dobrými mravmi“

Osobitná pozornosť v mierovej zmluve bola venovaná problematike štátneho občianstva (články 3 až 6). Zmluva rozoznávala trojaké nadobudnutie, ale tiež aj stratu, československého štátneho občianstva: a) nezávisle od vôle štátu a teda aj bez akéhokoľvek formálnoprávneho úkonu, b) so súhlasom štátu a to s presne vymedzenými črtami formálnoprávneho úkonu, c) na základe opcie, t.j. jednostranným vyhlásením príslušnej osoby bez ohľadu na vôľu štátu. Na základe týchto troch spôsobov nadobudnutia československého štátneho občianstva, štátnymi príslušníkmi ČSR v zmysle článku 3 sa stali všetci, ktorí v čase účinnosti zmluvy mali bydlisko alebo právo domovské na území vzniknutého československého štátu. Osoby staršie ako 18 rokov však mohli podľa ďalších ustanovení tohto článku „. . . . optovať pre akékoľvek iné štátne občianstvo, ktoré im bude prístupné“.

Za československých štátnych občanov však mohli byť uznaní bez formalít i nemeckí, rakúski a maďarskí štátni občania, ktorí sa narodili na území Československa a ich rodičia majú tam bydlisko alebo domovské právo, aj keď tieto osoby v deň nadobudnutia účinnosti zmluvy tam nemali bydlisko alebo domovské právo (článok 4). Zároveň „štátne občianstvo československé nadobudne ispo facto narodením na československom území každá osoba, ktorá narodením nenadobúda iné štátne občianstvo" (článok 6).[9]

Ďalšie články prvej hlavy zmluvy zakotvovali práva a postavenie už len československých štátnych občanov. Bez ohľadu na rasu, jazyk a náboženstvo formálnoprávne im bola zabezpečovaná rovnosť pred zákonom i v používaní politických a občianskych práv, ničím neobmedzovaný prístup do orgánov a úradov zabezpečujúcich výkon verejnej služby, slobodná voľba prevádzania akejkoľvek živnosti a povolania. Na nie poslednom mieste zabezpečenie možnosti a rovnosti používania akéhokoľvek (napríklad štátneho, materského, miestneho, v určitej oblasti štátu obvyklého a podobne) jazyka v stykoch súkromných i obchodných, vo veciach náboženských i vo veciach tlače, vo verejných prejavoch a osobitne na verejných zhromaždeniach.[10] Takáto „štedrosť" voľby a rovnoprávnosti sa však už nevzťahovala na jazykové dispozície v konaní pred súdmi, kde bola stanovená menšinám len primeraná možnosť používania svojho, teda neoficiálneho, jazyka. Jednoznačne sa týmto poprelo v konaní pred súdmi rovnoprávne postavenie štátnych občanov československých menšinového pôvodu s ostatnými hovoriacimi jazykom prehláseným za oficiálny štátny jazyk.[11] Pritom žiadne ustanovenia tohto, ale ani iných článkov zmluvy výslovne nezakotvovali záruky rovnoprávnosti používania akéhokoľvek jazyka v styku s úradmi.

V nasledujúcich v zmluve vyjadrených právnych vzťahoch sú vymedzené niektoré práva, ktoré menšinovým príslušníkom museli byť vyhradené. Je potrebné hneď poznamenať, že nie všetkým (nepatrili sem napríklad menšiny rasové), ale len menšinám národnostným, náboženským a jazykovým sa v zmysle článku 8 poskytovali záruky, tak ako aj ostatným štátnym občanom československým, zakladať, riadiť, spravovať, a to všetko vlastným nákladom, ústavy ľudomilné, náboženské, sociálne, ďalej školy a iné výchovné ústavy. V tomto zmysle sa im zaručovalo právo používania vlastného jazyka a výkonu vlastného náboženstva v nich. Okrem týchto skutočností sa ďalej zabezpečovala primeraná príležitosť verejného vyučovania v mestách a okresoch so značným zlomkom československých štátnych príslušníkov iného ako českého jazyka deťom týchto občanov v ich vlastnej reči. V celej zmluve výnimočná a ojedinelá formálna kontradiktórna povaha záväzku je vyjadrená v záverečnom ustanovení článku 9 odst. 1 takto:

„Toto ustanovenie však nebude brániť československej vláde, aby zaviedla povinné vyučovanie jazyka českého".[12] Materiálnou a finančnou stránkou realizácie všetkých týchto záväzkov sa zaoberal druhý odstavec článku 9 značne abstraktne zakotvujúci výšku prostriedkov („slušný podiel"), ktoré musia byť vynaložené zo štátnych fondov. Československej vláde to umožňovalo pro futuro v praktickej rovine za použitia ľubovoľne širokého uhla výkladu v jednote jeho naplnenie, ale v podstate i jeho nesplnenie.

Osobitné postavenie medzi medzinárodnými mierovými zmluvami majú články 10 až 13 druhej hlavy tejto zmluvy. V nich je zapracovaný záväzok nástupníckeho Československa o samosprávnom postavení územia Podkarpatskej Rusi, so spolusúčinne možným označovaním termínom majúcim podobu názvu Rusínsko. Aj keď v tomto pojednávaní nie je naším cieľom sa podrobne venovať týmto otázkam, uvedieme v tejto súvislosti aspoň niektoré závery.

Podľa ustanovení článkov 10 až 13 saintgermainskej zmluvy malo byť podkarpatskoruské územie organizované ako samosprávna jednotka vo vnútri Československej republiky, pričom forma a realizácia samosprávy má korešpondovať s unitaristickou formou štátu nástupníckeho Československa. Podľa v zmluve zaznamenaných čŕt vnútornej samosprávy Podkarpatskej Rusi, a s tým súvisiaceho jej pomeru k republike, možno tieto rozdeliť v podstate do dvoch skupín: 1. skupina opatrení vyjadrujúcich vnútornú najširšiu (článok 10) samosprávu Podkarpatskej Rusi, 2. skupina opatrení upravujúcich vzájomný pomer a postavenie Podkarpatskej Rusi k Československej republike.

Ad 1. Podľa článku 11 zmluvy, Podkarpatská Rus mala mať samosprávny snem s pôsobnosťou zákonodarnou vo veciach jazykových, vyučovacích, náboženských, v otázkach miestnej správy ako aj vo všetkých otázkach pridelených mu zákonmi československého štátu. Formálnou hlavou tohto územia mal byť guvernér menovaný prezidentom republiky a zodpovedný zákonodarnému podkarpatskoruskému snemu. Úradníci spravujúci toto samosprávne územie mali pochádzať prevažne z radov obyvateľstva územia Podkarpatskej Rusi.

Ad. 2. Československá republika sa v ustanoveniach článku 13 zaručila, že podkarpatskoruské územie bude spravodlivo zastúpené v najvyššom orgáne štátnej moci a správy Československa — v zákonodarnom Národnom zhromaždení. A to poslancami zvolenými podľa ústavy republiky, ktorí však nebudú hlasovať v prípadoch prislúchajúcich snemu Podkarpatskej Rusi.

To je, aj keď voľné, zaznamenanie obsahu zmluvy, dotýkajúceho sa sľubovaného samosprávneho územia na východe republiky, ktorého forma nie je v zmluve výslovne označená. Jednotlivé predmetné články tohto prameňa medzinárodného menšinového práva predstavujú však

všetky podstatné znaky, ktoré v zmysle všeobecnej teórie štátu a práva pomenovávame autonómiou. Samotní vtedajší autori vo svojich prácach v týchto reláciách priznávajú a poznamenávajú, že opatrenia v článkoch 10 až 13 je potrebné považovať za základ budúcej autonómie.

V poslednom článku druhej hlavy, v poradí už štrnástom, sú obsiahnuté záruky a spôsob zachovávania všetkých prijatých záväzkov vo vzťahu k menšinám. Československo v nosnej línii toho súhlasilo, že „predpisy hláv I. a II., pokiaľ sa dotýkajú príslušníkov menšiny rasovej, náboženskej alebo jazykovej, zakladajú záväzky medzinárodného záujmu a budú spadať pod záruku Spoločnosti národov . . .“.[13] Posledná tretia hlava zmluvy, články 15 až 21, zakotvuje niektoré diplomatické a procedurálne otázky vo vzťahu k dohodovým štátom, ako aj obchodno-zmluvné dojednania.

Obe saintgermainské mierové zmluvy neboli jedinými prameňmi medzinárodnej ochrany menšín vo vzťahu k Československu, aj keď nepochybne základnými a rozhodujúcimi. Nie je účelom práce, v zhode s našimi zámermi, podať v jednotlivostiach podrobný výklad ostatných ďalších, nakoľko ich ustanovenia sa v prevažujúcich častiach zhodujú, v ostatných sa odlišujú v niektorých problémoch detailizujúco riešiacich úzko lokálne záležitosti. Podľa nášho názoru zadosťučinenie ucelenému obrazu rozboru problematiky v tejto relácii poskytne ešte obrátenie krátkej pozornosti na ostávajúce medzinárodné zmluvy.

Československo-rakúska zmluva zo dňa 7. júna 1920 obsahovala v článkoch 17 až 20 úpravu vzájomnej ochrany menšín vo veciach školských, dotýkajúcich sa hlavne početnej českej kolónie obyvateľstva žijúceho vo Viedni.[14] Títo mohli používať vlastný jazyk v školách a v ústavoch výchovných, avšak len v prípadoch jeho používania ako vyučovacieho jazyka. S výnimkou styku správcu školy a učiteľov s orgánmi všeobecného školského dozoru v školskej budove a vo veciach školských, v ostatných úradných stykoch toto pravidlo už neplatilo. Preto napríklad aj vysvedčenia sa vydávali v nemeckej reči. Podrobnejšiu úpravu recipročných otázok štátneho občianstva obsahovali ustanovenia článkov 1 až 16. V zmysle ich obsahu niektoré z nich prinášali v porovnaní s oboma saintgermainskými zmluvami úpravu novú, ďalšie hlbšie rozpracovávali príslušné ustanovenia týchto zmlúv. Touto tzv. brnenskou zmluvou sa zároveň stanovilo, že v záležitostiach konfliktu vo veciach nadobudnutia štátneho občianstva prevláda v prvom rade princíp domovskej príslušnosti v zmysle článku 64 saintgermainskej mierovej zmluvy s Rakúskom. V prípade nemožnosti uplatnenia tohto titulu nastupoval princíp vyjadrený v článku 4 saintgermainskej menšinovej zmluvy s Československom, zakotvujúci nadobúdanie štátneho občianstva z dôvodov descedencie.[15]

Veľmi obsiahle ustanovenia o menšinách mala nikdy neratifikovaná československo-poľská zmluva z 29. novembra 1920. V prvom diele obsahovala, spolu 11 článkov, ustanovenia o štátnom občianstve, diel druhý zmluvy upravoval veci školské a jazykové (článok 12 až 19).

V roku 1920 bola uzavretá ešte tretia zmluva, a to zmluva medzi Československom a Nemeckom (29. júna).[16] Táto tzv. pražská zmluva pojednávala výhradne o štátnom občianstve, povahou ustanovení v mnohých črtách podobná tzv. zmluve brnenskej, v prevažnej miere interpretujúca a aplikujúca československú menšinovú zmluvu a versailleskú mierovú zmluvu.

28. júla 1920 bolo v Paríži dojednané rozhodnutie konferencie veľvyslancov o Tešínsku, Orave a Spiši, riešiace otázky štátneho občianstva.[17] V zmysle jeho obsahu osoby, ktoré mali pred 1. januárom 1914 domovské právo v bývalom tešínskom vojvodstve, na území Oravy a Spiša, nad ktorými bola uznaná zvrchovanosť Československa alebo Poľska, nadobudnú štátne občianstvo jedného alebo druhého štátu. Rovnako aj osoby bez domovského práva, ktoré bývali na týchto územiach pred 1. januárom 1908. U osôb nepatriacich ani do jednej z týchto dvoch skupín mohlo dôjsť k nadobudnutiu československého alebo poľského štátneho občianstva len so súhlasom príslušného štátu.

Namiesto neratifikovanej československo-poľskej zmluvy z roku 1920 bola medzi obidvoma štátmi uzavretá dňa 23. apríla 1925 zmluva nová, riešiaca v tretej svojej časti menšinovú problematiku tak vo všeobecnej polohe, ako aj v rovine recipročných jazykových a školských ustanovení.[18] Tak napríklad v článku 12 bolo stanovené, že s obidvoma národnostnými menšinami bude tak v Československu ako aj v Poľsku zaobchádzané blahovoľne a ochrana menšinových práv nebude považovaná za neloyalitu. Zakazovalo sa ďalej násilné odnárodňovanie, národnosť sa stanovovala prehlásením osoby v rámci zákonov príslušného štátu (článok 13). Pre obvody, v ktorých menšina nemala nárok zriadenia verejných škôl, sa mali v medziach platných zákonov zriaďovať súkromné školy s právom verejnosti podľa možnosti štátu finančne ním podporované. Do vyučovacieho procesu na školách, i v dozore nad ním, mali byť prijímané len osoby, s predpísanou jazykovou a odbornou kvalifikáciou, národnosti československej alebo poľskej (článok 17 a 18 zmluvy).

III.

V poslednej časti nášho výkladu budeme venovať pozornosť systému, ktorý v celistvosti vzájomného spolupôsobenia zakotvených prostriedkov a postupov mal byť v konečnom dôsledku garantom splnenia všetkých záväzkov vyplývajúcich z medzinárodnoprávnej menšinovej

ochrany. Prvý navonok dobrý, avšak z hľadiska možnej účinnosti klamný, dojem vytvárala podrobná, vo svojej podstate však osobe len formálna štruktúra opatrení, pozostávajúca z línie tak záruk vnútroštátneho charakteru povinnosti preberajúcich štátov, ako aj garancie medzinárodnej v celku. Vnútroštátne tým, že medzinárodné zmluvy uložili zaviazaným štátom povinnosť prevziať do svojho zákonodarstva formou zákonov, keď už nie celý obsah týchto zmlúv, tak aspoň ich podstatnú a rozhodujúcu časť. Medzinárodné garancie ustanovení zmlúv o menšinovej ochrane boli v podstate formulované v nich rovnako, tak, ako to napríklad vyjadroval článok 14 československej menšinovej zmluvy: „Československo súhlasí s tým, že predpisy hláv I. a II., pokiaľ sa týkajú príslušníkov menšiny rasovej, náboženskej alebo jazykovej, zakladajú záväzky záujmu medzinárodného a požívajú záruky Spoločnosti národov . . . každý člen Rady Spoločnosti národov bude mať právo obrátiť pozornosť Rady na každé hroziace, alebo už vzniknuté porušenie ktoréhokoľvek z týchto záväzkov . . .“. V zmysle ďalších ustanovení článku Rada Spoločnosti národov mohla v tomto smere vydať na vzniknuté okolnosti pokyny účinne riešiace situáciu. V prípade rozporu medzi upozorňujúcim členom Rady Spoločnosti národov a vládou zaviazaného štátu o skutkových alebo právnych otázkach súvisiacich s porušovaním menšinových článkov konečné rozhodnutie vynesie Stály dvor medzinárodnej spravodlivosti. Stručne a komplexne povedané: porušenie predpisov o ochrane menšín mohlo byť medzinárodnoprávne vybavené buď zakročením Rady Spoločnosti národov alebo rozsudkom Stáleho dvora medzinárodnej spravodlivosti. Do tejto roviny patrí tiež konštatovanie nedotknuteľnosti a teda i nezmeniteľnosti (hlavne v smere zmenšenia práv menšín) záväzkov bez súhlasu väčšiny Rady Spoločnosti národov, ktorému zase neodoprú dať súhlas jednotlivé dohodové mocnosti.[19]

Ustanovenia medzinárodných zmlúv o ochrane menšín, z pohľadu dodržiavania záväzkov, mali skôr deklaratórny ako právovynutiteľný charakter. Systém garancií v rovine medzinárodnej, adekvátne podmieňujúci vnútroštátnu úpravu u príslušníkov signatára, sa spolupodielal na dotváraní komplexne plastického obrazu iluzórnosti riešenia a vyriešenia menšinového problému po prvej svetovej vojne. V týchto súvislostiach rozhodne nemožno nepriznať jeho značne formálne-podrobnú prepracovanosť. Preto sa v ďalšom výklade zameriame na podchytenie niektorých procesnoprávnych aspektov.

Prvým článkom v reťazci opatrení bolo podanie podnetu upozorňujúceho na porušovanie menšinovej ochrany. Menšinám vo všetkých štátoch sa priznalo právo podávať rezolúcie o porušovaní záväzkov. Musel byť však dodržaný istý procedurálny postup. Predovšetkým ku prerokovaniu rezolúcie pred Radou Spoločnosti národov mohlo

dôjsť len vtedy, ak niektorý jej člen na základe takéhoto upozornenia využil svoje právo upozorniť Radu Spoločnosti národov na hroziacu alebo vzniknutú poruchu záväzkov zameraných na ochranu menšín. Prerokovávaniu predchádzalo predloženie sťažnosti dotyčnému štátu, ktorý v lehote troch týždňov sa mohol rozhodnúť pripojiť či nepripojiť k nej svoje pripomienky, na vypracovanie ktorých mu bola v tom prípade určená lehota dvoch mesiacov. Tak sťažnosť ako aj pripomienky sa stali komplexne predmetom rokovania Rady Spoločnosti národov.

Teda na prvý pohľad primerane správny postup, ktorého logická následnosť bola zamerená na zistenie objektívnej pravdy o danom stave, vedúca v konečnom dôsledku výhradne k dôslednej ochrane zachovávania práv menšín. Na strane druhej, súčasťou postupu boli regulačné opatrenia podporujúce svojou podstatou obštrukčnú činnosť vládnucej buržoázie zaviazaných štátov. Vo vzťahu k menšinám sa tak napomáhalo realizácii najmä jej imperiálnych zámerov. V tomto zmysle z uvedeného prerokovacieho procesu boli vylúčené podania prekračujúce rámec predmetu menšinovej ochrany zakotvený v príslušných zmluvách, podania obsahujúce požiadavky pretrhnutia politických i štátoprávnych zväzkov k súnaležiacemu štátu. Ďalej podanie nesmelo pochádzať z prameňa anonymného alebo aspoň podozrivého, muselo byť skoncipované slušným tónom. Teda, podstatou takýchto, prevažne všeobecne a širokokoncipovaných, podmienok bolo vytvoriť stav adekvátneho posudzovania i výkladu obsahu konkrétnych podaní, a dosiahnutím vylúčenia dôvodov sťažností už v tomto prípravnom konaní zamedziť možnosť začatia rozhodujúceho medzinárodnoprávneho posudzovania merita veci.

Nemožnosť, alebo lepšie povedané, iluzórnosť dosiahnutia nápravy pri hrozbe či porušení menšinových záväzkov, podľa nášho názoru, prezentuje tiež hlavné konanie, ku ktorému dôjde naplnením podmienok prípravného konania.[20] Celý problém sa totižto nemusel vôbec dostať na prejednanie pred Radou Spoločnosti národov. V prípade dosiahnutia aj tohto stupňa, Rada Spoločnosti národov mala výhradné právo zvoliť taký postup, ktorý sa jej zdal vhodný a účinný. Vzhľadom k tomu, že dotyčné medzinárodné zmluvy neobsahovali ani len náznak konkrétneho postihu — sankcie, podmienka postupu Rady Spoločnosti národov, v zmysle zmlúv o ochrane menšín, sa nám zdá byť bezpredmetnou. Antidemokratickým prvkom celého postupu, svedčiacim o nerovnoprávnom postavení štátov v tejto medzivojnovej medzinárodnej organizácii, bola skutočnosť, že oprávnenie nastoliť problémy v sledovanej rovine nemohol každý člen Spoločnosti národov, ale len člen jej Rady. Konanie pred Radou Spoločnosti národov nemalo charakter vyšetrovacieho konania, teda prerokovávanie záležitosti

hrozby alebo porušenia zmluvy o ochrane menšín sa zúčastňoval len štát, proti ktorému je sťažnosť namierená. Teda, nie zástupcovia sťažnosť podanej menšiny. A na záver našich tvrdení o iluzórnosti medzinárodnej ochrany práv menšín je potrebné ešte dodať, že k tomu, aby uznesenie Rady Spoločnosti národov, riešiace sťažnosť o hrozbe alebo porušení zmluvných menšinových záväzkov, bolo platným bol potrebný **jednomyseľný** výsledok hlasovania v Rade. To znamená, že **nevyhnutný bol tiež súhlas toho štátu, proti ktorému bola sťažnosť namierená.**

Doplneniu našej procesnoprávnej problematiky je potrebné venovať aspoň letmú pozornosť v texte naznačenému konaniu pred Stálym dvorom medzinárodnej spravodlivosti. V tejto súvislosti postačí len konštatovačné zaznamenanie, že predpokladajúce prejednávanie ochrany menšinových záruk pred týmto orgánom sa konalo len v prípade vzniku nejednotnosti právneho výkladu ustanovení príslušnej zmluvy medzi ktorýmkoľvek členom Rady Spoločnosti národov a zaviazaným štátom pri prejednávaní danej problematiky pred Radou. A to len vtedy, ak o to žiadal príslušný člen Rady.

Konanie a narušení záväzkov zameraných na ochranu menšín teda predstavovalo osobitný druh medzinárodnoprávneho konania odlišujúci sa od všeobecného konania o medzinárodných sporoch predovšetkým jeho najcharakteristickejším znakom, v zmysle zakotvenia postavenia menšín v medzinárodných zmluvách, spočívajúci v tom, že toto konanie nebolo sporom medzi zaviazaným štátom a jeho sťažujúcou sa menšinou. Prístup k povojnovému rozdeleniu sveta medzi víťazné vojnou posilnené dohodové mocnosti odmietajúci spravodlivý princíp práva národov na sebaurčenie tak vlastne nepripúšťal, aby pred medzinárodným fórom bol riešený spor medzi vládou niektorého štátu a časťou jeho vlastného obyvateľstva. Napriek rozpracovaným postupom ochrana menšín v medziach medzinárodného práva v reálnosti možností zásahov a dosiahnutia prípadných náprav bola neúčinná. Spoločnosť národov, ako rozhodujúci článok a reprezentant medzinárodnej ochrany menšín vo svojej činnosti v podstate len realizovala imperiálne zámery dohodových štátov nedvojzmyselne vyjadrené napríklad v článku 3 rezolúcie zo Zhromaždenia Spoločnosti národov dňa 21. septembra 1922: „Zhromaždenie, aj keď uznáva základné právo menšín na ochranu Spoločnosti národov proti každému útlaku, zdôrazňuje **povinnosť** (podč. P. M.) osôb, patriacich k menšinám rasovým, náboženským alebo jazykovým, aby spolupracovali ako loyálni občania so štátom, ku ktorému teraz patria."

POZNÁMKY

1 Na mierovej konferencii v Paríži bola 1. mája 1919 zriadená tzv. komisia pre nové štáty. Jej členmi boli zástupcovia Francúzska (Berthelot), USA (Miller a Hudson), Anglicka (Morleg), neskoršie Talianska (de Martini a Castoldi) a Japonska (Adatci). Hlavnou úlohou tejto komisie bolo pripraviť návrhy zmlúv o ochrane menšín v štátoch východnej Európy.

2 Tak to bolo napríklad zakotvené v mierovej zmluve uzavretej v Saint–Germain–en–Laye medzi mocnosťmi spojenými a združenými a Československom ohľadne územia Podkarpatskej Rusi. Tiež aj vo vyhlásení Fínska pred Radou Spoločnosti národov ohľadne Aalendských ostrovov.

3 Porovnaj článok 9 zák. č. 508/1921 Zb. z. a n.

4 O charaktere spoločenského a štátneho zriadenia predmníchovskej ČSR pozri napríklad L. Bianchi: Československá republika ako buržoáznodemokratický štát (historicko-právny pohľad na roky 1918 – 1938), In: **Právnické štúdie**, SAV, Bratislava, 1968.

5 Ustanovenia prvého odstavca čl. 57 obsahovali toto: „Štát československý tým, že súhlasí so zaradením do zmluvy s čelnými mocnosťami spojenými a združenými, prijíma ustanovenia, ktoré budú tieto mocnosti pokladať za nutné na ochranu záujmov tých obyvateľov v Československu, ktorí sa od väčšiny obyvateľstva líšia rasou, jazykom alebo náboženstvom".

6 Najvyšším zákonodarným orgánom ČSR – Národným zhromaždením – bola 10. novembra 1919 ratifikovaná a po podpísaní prezidentom ČSR T. G. Masarykom uložená v Paríži dňa 16. júla 1920, kedy nadobudla medzinárodnoprávnu účinnosť.

7 Patrila k nemu napr. dohoda o zákaze nočnej práce žien zamestnaných v priemysle, o potlačovaní obchodu s dievčatami, o zakázaní pornografických publikácií a iné.

8 Pozri bližšie celý čl. 1 zák. č. 508/1921 Zb. z. a n.

9 V súvislosti s touto problematikou je pre úplnosť potrebné ešte dodať, že okrem uvedených článkov saintgermainskej zmluvy sa československého štátneho občianstva dotýkali tiež ďalšie medzinárodné zmluvy, najmä však s Rakúskom a Maďarskom.

10 Pozri bližšie ustanovenia čl. 7, odst. 1 – 3 zák. č. 508/1921 Zb. z. a n.

11 Článok 7 odst. 4: „Ak by československá vláda zaviedla nejaký oficiálny jazyk, bude napriek tomu poskytnutá príslušníkom československým iného jazyka ako českého **primeraná možnosť** (podč. P. M.), aby pred súdmi používali svoj jazyk tak ústne ako aj písomne". V tejto súvislosti je potrebné ešte dodať, že nielen v tejto medzinárodnej mierovej zmluve nie je vymedzený pojem „svoj jazyk". Analogicky ďalej dotiahnuté, obyvatelia žijúci v ČSR a nemajúci jej štátne občianstvo ani len takéto práva v styku so súdmi nemali.

12 Pozri bližšie článok 9 zák. č. 508/1921 Zb. z. a n. Medzinárodnej mierovej konferencie sa zúčastnili zástupcovia len českého národa, preto sa v zmluve vyskytuje spojenie „český jazyk". Vo vnútroštátnych československých zákonoch toto spojenie bolo modifikované do podoby československého jazyka, podoby síce nevyhnutnej ale aj zároveň fiktívnej, zohľadňujúcej spojenie Čiech a Slovenska v konštelácii Československej republiky. Hodnota tu ďalej vyjadreného pojmu „značný zlomok" bola zakotvená v príslušných československých právnych normách, ktoré rozpracovali ustanovenia saintgermainskej zmluvy.

13 Pozri bližšie článok 14 zák. č. 508/1921 Zb. z. a n.

14 Do československého právneho poriadku bola prevzatá ako zákon č. 107/1921 Zb. z. a n. zo dňa 26. marca 1921.

15 Dovtedy platil postup opačný, teda prevládali ustanovenia menšinovej zmluvy.

16 V zbierke zákonov a nariadení bola publikovaná ako zákon č. 308/1922 Zb. z. a n. zo dňa 31. októbra 1922.

17 V zbierke zákonov a nariadení bolo publikované ako vládna vyhláška č. 20/1925 Zb. z. a n. zo dňa 11. februára 1925.

18. V zbierke zákonov a nariadení bola publikovaná ako zákon č. 56/1926 Zb. z. a n. zo dňa 29. 4. 1926. Jej presný názov znel: Zmluva medzi Československom a republikou Poľskou o otázkach právnych a finančných.

19 Táto klauzula bola použitá na zvýraznenie faktu, že na jednej z dvoch strán signatárom medzinárodných zmlúv nestála Spoločnosť národov, ale dohodové mocnosti.

20 Hodnovernosť reťazca konania: prípravnému konaniu vyhovujúce podanie sťažnosti – jej odstúpenie dotyčnému štátu na vyjadrenie pripomienok (lehota dvoch mesiacov alebo aj možnosť vzdania sa tohto práva) – predloženie materiálu členom Rady Spoločnosti národov a zvlášť jej predsedovi, sa pretŕha ďalším postupom. V zmysle neho predseda a ním menovaní dvaja členovia Rady Spoločnosti národov celý materiál preskúmajú a rozhodnú o jeho predložení Rade Spoločnosti národov na prejednanie. Pochopiteľne. podľa ich zváženia.

© Peter Mosný 1990

Das tschechoslowakische Minderheitsproblem in den internationalen Verträgen nach dem Ersten Weltkrieg

Peter Mosný

Resumé

Die historisch bedingte Zusammensetzung der Bevölkerung aus vielen Nationalitäten bedeutete in den Nachfolgestaaten eine potentiale Bedrohung deren Stabilität, aber auch der Stabilität der ganzen machtpolitischen und staatlichen Organisation sowie Ordnung in Europa, welche Folge der Ergebnisse des Ersten Weltkrieges waren. Deswegen war die Bourgeoisie der Siegermächte daran interessiert, ein solches System der Garantien und Instrumente zu bilden, das die Möglichkeit der Entstehung von Nationalitätenreibungen paralysieren würde. Ein wirksames Projekt auf der untersuchten Ebene sollte das System des völkerrechtlichen Schutzes von Rassen-, Religion- und Sprachminderheiten werden. Das Hauptproblem bedeuteten jedoch die Nationalitätenminderheiten, welche als Folge der komplizierten ethnischen Verhältnisse auf den Grenzlinien der neuentstandenen Staaten entstanden sind (die Tschechoslowakei ist dafür ein typisches Beispiel), als Ergebnis der machtpolitischen Ansprüche, der wirtschaftlichen und anderen Interressen bei der Bestimmung der Grenzen von Nachfolgestaaten nach dem Zerfall der österreichisch-ungarischen dualistischen Konstitutionsmonarchie. Der Schutz der Minderheiten, oder das sogenannte Minderheitsproblem wird nach der Pariser Friedenskonferenz im Jahre 1919 zum neuen Institut des Völkerrechts. Die Grundlage dieser Tatsache wurden die Friedensverträge. In diesem Zusammenhang verdient große Aufmerksamkeit die Frage nach dem Charakter der Subjekte, die von den Bestimmungen über den Minderheitsschutz betroffen wurden. Alle internationalen Verträge haben absichtlich die Möglichkeit umgangen, daß sich die Minderheiten in Form von besonderen, neuen Subjekten des Völkerrechts konstituieren.

Als ein typischer sogenannter Nachfolgestaat hat sich die Tschechoslowakei im Friedensvertrag, der in Saint–Germain–en–Lave zwischen den verbundenen und vereinigten Mächten und Österreich abgeschlossen wurde, im Artikel 57 verpflichtet, daß sie in einem besonderen Vertrag Bestimmungen annehmen wird über den Schutz der Interessen derjenigen Einwohner der Tschechoslowakischen Republik, die sich von der Mehrheit durch die Rasse, angewendete

Sprache und Religion unterscheiden. Dies erfolgte im sogenannten kleineren Saint-Germainer Friedensvertrag, wobei beide Bestandteil der tschechoslowakischen Rechtsordnung geworden sind. Beide Friedensverträge von Saint Germain wurden nicht einzige Quellen des internationalen Minderheitsschutzes in Bezug auf die Tschechoslowakei, aber zweifellos grundlegende und entscheidende Quellen. Zu den weiteren gehören der Tschechoslowakisch-österreichische Vertrag vom 7. Juni 1920, der nie ratifizierte tschechoslowakisch-polnische Vertrag vom 29. November 1920, der tschechoslowakisch-deutsche Vertrag vom 29. Juni 1920, die Entscheidung der Botschafterkonferenz über das Těšín gebiet, Orava und Spiš vom 28. Juni 1920, der tschechoslowakisch-polnische Vertrag vom 23. April 1925.

Die Bestimmungen der internationalen Verträge über den Minderheitsschutz hatten aus der Sicht der Einhaltung der Verpflichtungen eher einen deklaratorischen als rechtlichen Zwangscharakter. Das System der Garantien auf der internationalen Ebene, das entsprechend die innerstaatliche Regelung bei den Angehörigen des Signatars bedingte, hat zur Bildung des komplexen plastischen illusionbildes der Lösung des Minderheitsproblemes nach dem Ersten Weltkrieg beigetragen. In diesen Zusammenhängen muß man jedenfalls seine große formell-ausführliche Durcharbeitung zugeben, die jedoch auf der praktischen Ebene im Grunde genommen unwirksam war.

MATERIÁLY

K politickému programu městského stavu v českém státě v roce 1619

Karolina Adamová

Na počátku roku 1619 vypracovali Pražané svůj program, který obsahoval seznam požadavků pražských měšťanů, ale v podstatě byl politickým programem celého městského stavu. Dne 23. března téhož roku seznámili Pražané zástupce ostatních českých měst s obsahem tohoto programového dokumentu[1] a vyzvali je, aby do 7. dubna předali Pražanům k programu případné připomínky a návrhy doplňků.

Celý spis byl koncipován jako souhrn v prvé řadě politických požadavků určených panovníkovi a vyšším stavům. Program vycházel ze zásady posílení autonomie měst a jejich nezávislosti na králi a královských institucích. Města se zasazovala o to, aby česká kancelář, česká komora, královští hejtmani a rychtáři nezasahovali do záležitostí správy a řízení měst a do udílení měšťanského, tj. „obyvatelského" práva ve městech. Přijímání měšťanů do městského svazku považovala města za věc, která patří čistě do jejich pravomoci. V pražském březnovém programu byl také obsažen požadavek, v minulosti již několikrát opakovaný, aby města měla právo odúmrti. Toto právo jim bylo odebráno Ferdinandem I. v důsledku porážky prvního protihabsburského povstání v roce 1547. Pražané dále usilovali o znovupřiznání práva volby staroměstského kancléře a zrušení revize městských soudních rozhodnutí. Požadovali také obnovení výsady udělené králem Vladislavem Jagellonským pražským městům Starému a Novému v roce 1514 a Menšímu v roce 1515. Podle této výsady měla pražská města právo v době nepřítomnosti panovníka v zemi volit městskou radu. Volba byla realizována prostřednictvím volitelů. V roce 1547 v rámci sankcí uplatněných proti městskému stavu v důsledku nezdařeného protihabsburského povstání Ferdinand I. odejmul pražským městům tuto významnou výsadu. Je pochopitelné, že Pražané usilovali o její znovuzískání, neboť by se tak domohli větší nezávislosi na panovníkovi a královských úřadech.

V březnovém programu pražská města neuváděla, že výsada udělená jim králem Vladislavem mohla být pražskými městy aplikována pouze v případě nepřítomnosti panovníka v Českém království.[2] To znamená, že pražská města se domáhala samostatné volby městské rady bez jakého-

koli zásahu krále či jeho úředníků i v případě přítomnosti panovníka v zemi.

Pražané dále usilovali o to, aby nemuseli ručit za královy dluhy. Ručení za panovníkovi dluhy je totiž velmi finančně zatěžovalo a drželo je v hospodářské závislosti na králi. Uvolnění vazby ve vztahu k panovníkovi sledoval i další požadavek, aby do apelačního soudu byli dosazováni soudci s patřičnou kvalifikací. Měšťané se dále domáhali opatření, které by zamezilo přílivu obyvatel německé národnosti do Čech, zvláště jsou zde uváděni řemeslníci německé národnosti. Tento požadavek hájil v první řadě hospodářské zájmy měšťanů. Pokud se týká politického aspektu, mohl se růst počtu občanů německé národnosti ve městech nepříznivě projevit na posílení jejich vlivu při řízení městských záležitostí. I když zde platil zákon na ochranu českého jazyka z roku 1615, svědčí tento požadavek březnového programu o tom, že zřejmě ustanovení jazykového zákona o přijímání cizinců do země a neobsazování městských rad cizozemci nebylo v praxi dodržováno. Snaha o zamezení přílivu obyvatel cizí národnosti do českých měst souvisí úzce s požadavkem měšťanů, aby král a královské instituce nezasahovali do udílení měšťanského práva. Oba požadavky jsou pak úzce spojeny s další žádostí Pražanů, kteří chtěli kupovat a vkládat do zemských desek statky (deskové statky) podobně jako páni a rytíři. Požadavek směřoval k tomu, aby města měla stejné postavení jako oba vyšší stavy.[3]

Požadavky vtělené do březnového programu se v podstatě pouze opakovaly, neboť byly předkládány českým zemským sněmům i v předcházejících obdobích, například v letech 1575, 1583, 1584 a zejména v roce 1609 a 1611.[4] V březnovém programu však poprvé po dlouhé době dochází k formování městské opozice a k utváření městského politického programu. Pražané jako představitelé městského stavu se v požadavcích dotýkali přímo i nepřímo vztahu měst k panovníkovi a ke šlechtě. Města chtěla dosáhnout na vyšších stavech splnění svých požadavků a za toto splnění nabídnout vyšším stavům spojenectví ve vytvářející se protihabsburské a protiabsolutistické opozici.

Březnový program měl být snad původně projednán na březnovém zemském sněmu. Z pramenů se nedozvídáme, zda Pražané městský březnový program sněmu skutečně předložili. Zřejmě se tak nestalo, poněvadž Pavel Skála ze Zhoře by jistě projednávání tak důležitého dokumentu neponechal stranou svého zájmu. Připomeňme také, že Pražané 23. března vyzvali poté, co seznámili městské zástupce s tímto programem, aby jim do 7. dubna byly z měst předány k textu programu připomínky. Březnový sněm byl ostatně „uzavřen" již 23. března a lze tedy těžko předpokládat, že Pražané chtěli skutečně na tomto sněmu požadavky měst předložit.

Do březnového i červencového programu se promítly požadavky měst, které byly koncipovány formou stížností podaných v posledních letech před bitvou na Bílé hoře, zejména pak požadavky programu městského stavu z roku 1609.[5] Četná podání mají spíše náboženský charakter a poukazují na případy, kdy došlo k porušení Majestátu a Porovnání. Poněkud se svojí povahou vymykají z těchto podání stížnosti z Menšího Města pražského z roku 1618[6] Měšťané z Menšího města vystupují kriticky proti zasahování královských úřadů do udělování měšťanského práva. Poukazují i na porušování jazykového zákona z roku 1615. „Když někdo z cizozemcův (zvláště řemeslníkův, bez nichž město osazováno býti nemůže) městského práva žádal, českého pak jazyka povědom nebyl, podle snešení sněmu království českého za měštěnína přijat býti nemohl."[7] Měšťané Menšího Města pak dále poukazovali na zabraňování ze strany královských úředníků svolávání velkých obcí. Vystupovali také proti zasahování třetích osob (výslovně se tu hovoří o jezuitech, autoři však mohli mít na mysli kteroukoli jinou třetí osobu, tedy i královského úředníka) do jurisdikce městských rad. Objevuje se zde rovněž stížnost na královské úřady, které zasahují do voleb městských rad v pražských městech. Stížnost dokládá skutečnost, že měšťané Menšího Města nepovažovali zrušení výsady ohledně volby udělené jim králem Vladislavem II. za právně relevantní. Dále měšťané požadovali posílení evangelické složky ve městech, což se mělo realizovat tak, že by se zakupovaly ve městech pouze osoby pod obojí. Měšťané se dále pozastavovali nad tím, že řemeslníci by měli být „fedrováni" z důvodu víry — v podání se naráží na preferování katolíků. Stížnosti měšťanů Menšího Města mají převážně světský a politický charakter a vyznačují se kritickou povahou. Některé články našly odezvu v artikulích České konfederace, což vzbuzuje domněnku o možném ovlivnění obsahové a formulační složky České konfederace.[8] Je třeba se však vyvarovat ukvapených závěrů. Mnohé stížnosti, či požadavky se v průběhu let opakovaly v různých podáních měst a ve sněmovních materiálech. Lze tedy dosti těžko říci, že zrovna ten spis, usnesení či podání přímo ovlivnilo obsah a koncepci České konfederace. Je to spíše celý komplex stále se opakujících požadavků městského stavu, ke kterým autoři první federační ústavy českého státu přihlíželi sami od sebe v závislosti na konkrétní politické a ekonomické situaci té doby.

Od března do června roku 1619 došlo k aktivizaci městské politiky. Snaha omezit vliv panovníka na městské záležitosti a řízení města a úsilí vyrovnat se politicky šlechtě se prosadila již v březnovém programu a ještě hlouběji ovlivnila přípravu a konečné znění červencového městského programu.[9] Ani v náznaku se v těchto programech neobjevila myšlenka monarchomachů o oprávněném odporu poddaných proti panovníku—tyranu. Města, i když zřetelně bojovala za omezení králov-

ských pravomocí vůči nim, nechtěla proti panovníkovi nic podniknout.

Soupis městských požadavků červencového programu vznikl patrně v Praze. Do programu se dostaly i některé články preferující Pražany, což ostatní města napadala, například požadavek práva na odúmrť byl formulován výslovně jako požadavek Pražanů.[10]

Nabízí se otázka, proč města předložila tento program sněmu, jehož hlavním úkolem bylo jednat o České konfederaci. Města tak prezentovala opět jistou specifičnost svých požadavků a dokumentovala svým postojem diferenciaci ve stavovském odboji. Domnívala se s největší pravděpodobností, i když se to dá těžko prokázat, že schválení jejich požadavků ve zvláštním usnesení a přijetí České konfederace na stejném sněmu bude mít dalekosáhlý politický a dokonce i ústavněprávní význam. Není vyloučeno, že města počítala také s tím, že některé formulace z městských požadavků přejdou do České konfederace a stanou se součástí přímo konfederační listiny.

Města se domnívala, že šlechta vyjde požadavkům měst vstříc, neboť je bude chtít získat jako spojence v protihabsburském odboji. V průběhu letního sněmu politicky manévrovala v tom smyslu, že vázala projev svého souhlasu s Českou konfederací na přijetí městského programu vyššími stavy.

V úvodu červencového programu požadoval městský stav dodržování Rudolfova Majestátu a Porovnání. Tento požadavek je zároveň úvodem k oddílu, který se zabývá náboženskými otázkami. Charakteristickým rysem červencového programu je přísné oddělení náboženských otázek od otázek politických. Je to novum oproti březnovému programu a soupisům požadavků měst z předcházejících let. Hranice mezi těmito požadavky nebyla ovšem tak ostrá, jak chtěl městský stav v soupisu dokázat. Oddělením náboženských požadavků od politických zdůrazňoval městský stav politickou povahu dokumentu, do té doby se totiž politické jádro rozplývalo a jaksi ztrácelo v náboženském obalu.

Ve článku č. 4 programu městský stav požadoval, aby podkomoří a hofrychtéři královských a věnných měst i nejvyšší hofmistr byli jmenováni z řad evangelíků. Článek č. 5 pak obsahoval požadavek, aby i městské rady byly osazovány výhradně z řad evangelíků (návaznost na Zikmundovo privilegium, na které poukazuje i druhá apologie). Text článku č. 4 o osazování některých nejvyšších úřadů v zemi evangelíky jako by se přímo promítl do článku č. XVI. České konfederace. Článek č. 5 červencového programu o obsazení městských rad výhradně z řad evangelíků se odrazil v článcích XVIII a XIX České konfederace v poněkud užší podobě, a sice, že v Praze a v jiných městech s dostatečným počtem evangelíků mají být dosazováni do městských rad pouze měšťané pod obojí. V ostatních městech, kde doposud byly obsazovány městské rady pouze katolíky, měli být napříště zastoupeni v městských radách z poloviny

katolíci a z poloviny evangelíci. Primas a purkmistři měli být v každém případě jmenováni z řad evangelíků. Požadavek červencového programu, aby Praha a ostatní královská města měla právo samostatně rozhodovat o přijímání do měšťanského svazku, byl akceptován klauzulí článku č. XXI. České konfederace.

Města poprvé jasně v politickém programu proklamovala požadavek, aby nebyla považována za součást české komory, ale za třetí svobodný zemský stav, a aby komora nezasahovala do městských záležitostí. Města tak vystupovala proti zemskému právu, kde bylo zakotveno, že jsou součástí české komory (článek ZZ D 49). Měšťané se dále domáhali zrušení královských městských úřadů ve městech. Tomuto požadavku vyšlo vstříc sněmovní usnesení z 31. srpna v článcích č. XV a XVI. Předcházející požadavek byl akceptován Českou konfederací i sněmovním usnesením (v obou případech šlo o čl. XXI).

Městský stav se také ohrazoval proti případnému ukládání břemen a finančních povinností mimo sněmovní usnesení (srv. článek č. XLIV České konfederace). V červencovém programu byl zahrnut i požadavek zdánlivě menší důležitosti, ve kterém Pražané usilovali o svěření městských hradeb do jejich ochrany. O toto právo přišli obyvatelé pražských měst v roce 1547 po porážce prvního protihabsburského povstání. Sněmovní usnesení toto právo Pražanům vracelo článkem č. XX. Pražané také požadovali. aby jejich zástupci byli dosazováni k apelačnímu soudu, což se v rozporu se zakládací listinou apelačního soudu z roku 1548 nedálo. Sněmovní usnesení v článku č. XXX stanovilo „Do apelace za rady, aby dosazováni byli osoby hodné . . . ze všech tří stavů království . . . v rovném počtu."

Srpnové usnesení přijalo v článku č. XXV také letitý požadavek měst, aby měšťané měli podobně jako příslušníci vyšších stavů možnost kšaftovat bez mocného panovnického listu.

Mnohé politické požadavky městského stavu prozrazují snahu měst o dosažení jisté autonomie a politické svébytnosti. Města například bezúspěšně požadovala, aby k zemským deskám byli posíláni i relátoři z městského stavu. Tento požadavek uplatňovala města již v roce 1609, kdy mělo dojít k zapsání Rudolfova Majestátu do zemských desek — tehdy pro tento jeden případ panovník a vyšší stavy této žádosti vyhověli.

Pražané opakovali marně také svůj požadavek týkající se volby konšelů prostřednictvím volitelů bez závislosti na králi. Česká konfederace ani sněmovní usnesení z 31. srpna nereagovaly na požadavek měst, aby privilegia jim jednou vydaná a potvrzená zavazovala každého panovníka, to znamená, aby měla „věčnou platnost." Města vystupovala rovněž bezvýsledně proti snaze královských úředníků osvobozovat domy a pozemky ve městech od daní, neboť tím docházelo k ochuzování městského fisku.

Některé požadavky městského stavu byly vyššími stavy akceptovány, mnohé však, zvláště ty, které směřovaly k posílení politického postavení měst, splněny nebyly.

Je třeba konstatovat, že červencový program je daleko progresívnější svým obsahem než program březnový a dá se říci, že je radikálnější i než mnohé články České konfederace týkající se měst. Nutno ovšem poukázat na to, že velmi důležité a zásadní městské požadavky směřující k posílení mětského stavu vůči šlechtě do červencového programu z březnového programu přejaty nebyly. Při celkovém poměrně radikálním obsahu programu je to překvapující. Jde například o požadavek možnosti kladení svobodných nemovitostí do zemských desek městy a měšťany.

Ve svých politických programech z roku 1619 se města v českém státě projevila jako výrazná politická síla, která ovšem zůstala v podstatě izolovaná a tvořila jen velmi slabou složku protihabsburské koalice vedené evangelickou šlechtou.

POZNÁMKY

1 K březnovému městskému programu viz J. Dvorský, Praha v českém stavovském povstání, **Pražský sborník historický** 10, 1977, str. 82-n., srv. P. Skála ze Zhoře, **Historie česká III,** edice K. Tieftrunka, Praha 1867, str. 74 — 6, nejnovější edice J. Janáčka, Praha 1984, str. 122 — 124. Viz též Tito artikulové... Nár. knihovna Praha, Sign. 546152.

2 Srv. J. Dvorský, **Praha etc,** str. 83.

3 Viz K. Adamová, „Kladení" svobodných nemovitostí měšťany a městy do zemských desek, **Právněhistorické studie** 22, 1979, str. 205 — 211.

4 Srv. J. Janáček, Královská města česká na zemském sněmu r. 1609 — 1610, str. 226 — 251, **Sborník historický IV,** 1956, str. 234 — 241 a 250.

5 Srv. J. Dvorský, **Praha etc.,** str. 69 — 74. Viz též J. Janáček, **Královská města etc.,** str. 242-n.

6 **Apologie druhá stavův království Českého,** edice V. ŠUBERT, Praha 1862, str. 206 — 215, jako přílohy jsou ke 2. apologii připojeny stížnosti i ostatních měst.

7 **Tamtéž,** str. 209.

8 Srv. text České konfederace in Fr. Kameníček, **Zemské sněmy a sjezdy moravské, II,** Brno 1902, str. 649-n., např. články III, XXI ad.

9 Znění červencového programu se nachází v OA Kutná Hora sign. 7412 A/1, fol. 4r — 26r. Červencovému programu věnoval pozornost vedle J. Dvorského v cit. d. pouze J. Čelakovský, Úřad podkomořský v Čechách, **Časopis Musea království Českého** 1877, str. 452 — 456.

10 Srv. sněmovní usnesení z 31. srpna 1619 čl. 22 in St. knih. Praha, sign. 65 E 2468; usnesení generálního sněmu. Města získala právo na druhý díl odúmrti, první díl propadal ve prospěch královské komory. „Než co se odúmrti po rytířích a pánech dotýče, na to města potahovati nemohou."

© Karolina Adamová 1990

Zum politischen Programm des städtischen Standes im böhmischen Staat im Jahre 1619

Karolina Adamová

Resumé

Die Autorin befaßt sich in ihrer kurzen Abhandlung materiellen Charakters mit dem politischen März- und Juliprogramm des städtischen Standes aus dem Jahre 1619. Diese Programme beinhalteten die sich immer wiederholenden und an den Herrscher sowie die höheren Stände orientierten Forderungen der Städte.

Einige dieser Forderungen, die dem Sommergeneraltag im Jahre 1619 vorgelegt wurden, wurden von der Böhmischen Konföderation — der ersten tschechischen Föderationsverfassung und vom Tagesbeschluß vom 31. August 1619 akzeptiert. Jedoch viele Forderungen wurden nicht erfüllt, insbesondere diejenigen, die die Stärkung der politischen Stellung der Städte bedeutet hätten. Die höheren Stände haben durch ihre geringschätzige Haltung den Städten gegenüber die Entstehung der einheitlichen Gegenhabsburger Koalition behindert. Die Städte blieben ein nur schwacher Bestandteil des Gegenhabsburger Widerstandskampfes.

In ihren politischen Programmen aus dem Jahre 1619 haben sich die Städte immerhin als wichtige politische Kraft in der feudalen Struktur des böhmischen Staates vor der Schlacht am Weißen Berge gezeigt.

Josef Mikuláš Windischgrätz, osvícenský vědec a kritik Velké francouzské revoluce

Josef Hanzal

Velká francouzská revoluce znamenala i v českém prostředí historickou událost prvého řádu a setkala se s negativním i pozitivním ohlasem. Přes některé dílčí poznatky o vlivu revolučních myšlenek v českých městech a na venkově není tento problém zdaleka uspokojivě objasněn. Důležitou společenskou vrstvu, která se o události ve Francii poměrně intenzívně zajímala a zaujímala k nim svá stanoviska, představovala česká šlechta. O její reakci na revoluční dění toho však víme zatím velmi málo.

Jedním z významných reprezentantů naší aristokracie, který vývoj ve Francii pilně sledoval, komentoval ho a snažil se vniknout hlouběji do podstaty celého dění, byl Josef Mikuláš Windischgrätz. Osobnost filozoficky a politicky vzdělaného a orginálně uvažujícího osvícence J. M. Windischgrätze zůstává až nepochopitelně stranou zájmu české i obecné historiografie. Z velké části na tom nese vinu téměř úplná neznalost Windischgrätzova díla mezi tehdejšími českými i německými vzdělanci. Vždyť o jeho spisech nebyla zmínka ani ve vídeňských a pražských novinách a časopisech. Působilo patrně i to, že jeho knihy vycházely v zahraničí. Přitom jde o postavu v českém šlechtickém světě nesporně mimořádného vzdělání, zájmu a politického rozhledu.

Josef Mikuláš se narodil 6. prosince 1744 ve Vídni jako syn Leopolda Karla Josefa Windischgrätze a Marie Antonie, rozené Khevenhüllerové. Windischgrätzové patřili k starému, původem alpskému rodu, který získal roku 1574 český inkolát. Po Bílé hoře vlastnili trvale panství Tachov, Štěkeň, Mladějovice a po kratší čas i další statky; v době josefínského rušení klášterů získal hraběcí rod rozsáhlé západočeské panství Kladruby. Roku 1804 byli Windischgrätzové povýšeni do stavu říšských knížat.[1] Do českých dějin se Windischgrätzové nezapsali právě nejlépe, nepopulárním se stal zejména Josefův syn císařský generál Alfréd, který krvavě zlikvidoval revoluci v Praze a pak ve Vídni roku 1848.

Josef Mikuláš projevoval od mládí intelektuální až vědecké sklony, vystudoval filozofickou a právnickou fakultu nejspíše vídeňské univerzity, což nechápal jen jako snahu získat formální vzdělání, jak se to projevovalo u většiny šlechticů studujících na univerzitách. Windischgrätz se zajímal

hlavně o filozofii, metafyziku, přirozené právo a zákonodárství a zkoumal i vztah těchto oborů k exaktním vědám.[2]

V roce 1766 se Josef Mikuláš oženil s uherskou šlechtičnou Josefinou Erdödy, která roku 1777 zemřela; druhou jeho manželkou se stala rakouská hraběnka Ernestina von Arenberg. V mládí sloužil Windischgrätz v rakouských diplomatických službách, ale neměl valný zájem o úřednickou kariéru, protože se chtěl věnovat svým studiím. Hodně cestoval, hlavně po Francii, Anglii a Belgii, seznámil se s tamním vzdělaneckým světem, a byl proto zván na vídeňský dvůr jako poradce v zahraničně politických otázkách. Nepatřil však k habsburským oblíbencům, protože se vyjadřoval kriticky o vídeňských poměrech. Jeho známostí a zkušeností využil dvůr také když se Marie Antoinetta provdala za francouzského krále Ludvíka XVI. Windischgrätz byl vybrán do jejího doprovodu, aby jí pomohl při poznání Paříže a Francie.

J. M. Windischgrätz byl opravdu dobrým znalcem francouzské politiky, kultury a politických poměrů. Dříve než přikročíme k jeho nazírání na Francouzskou revoluci, jež vyjádřil v nepublikovaných rukopisech, poznámkách a v korespondenci, musíme se seznámit s myšlenkami obsaženými v jeho literárních pracích z předrevolučního období. Tam už je totiž vyjádřen základ celého jeho společenského a politického myšlení. Windischgrätzovy vydané práce nebyly nikdy podrobeny kritice. Způsobilo to patrně jejich cizí vydání, autorovi se nepodařilo publikovat je ve Vídni či v Praze, ač byly určeny převážně zdejšímu čtenáři.

Časově nejstarší a obsahově velice bohatý je spis Betrachtungen über verschiedene Gegenstände, který vyšel v Norimberku v roce 1787.[3] Pod rozdílnými předměty rozumí autor zvláště: osvícenství, pravda, věda a společnost, svoboda, cenzura a zákonodárství. Windischgrätz se přihlásil k osvícenství, z něhož vyšel, a položil si otázku, zda má osvícenství vést ke štěstí či blahobytu lidu. Rozhodl se pevně ve prospěch štěstí, které je pro každého člověka to nejcennější, co může v životě získat. Existenci štěstí pak pevně svazuje s pravdou, která nám ukazuje podstatu věcí a naše úkoly i poslání. Základním úkolem vědy a učenců je rozšiřovat a pěstovat v národě a v lidech pravdu. Pravda znamená — píše Windischgrätz dále — překonávat předsudky, protože lidé mají sklon k podléhání nesprávným idejím. Potřebují víru v osvícenství a v rozum. Spisovatel neklade do protikladu rozum a víru, jak to činili četní osvícenci, ale snaží se je obě skloubit.

Víru nechápe Windischgrätz v náboženském smyslu, avšak osvícensky, jako duševní potřebu a přirozený stav mysli. Oproti osvícenským racionalistům si uvědomuje, že rozum není všemocný a nelze se jím ve všem řídit, je třeba korigovat ho vírou a zkušeností. Víra se však nerodí ani nepřichází automaticky, je k ní třeba životní zkušenosti a musí se cvičit.

Windischgrätz však byl příliš dítětem věku rozumu, a proto osvícenskou vědu a péči o ni kladl na jedno z předních míst v životě veřejném i soukromém. I když ví, že věda nemůže vše pochopit a vysvětlit, měla by se přesto pokoušet především vyvádět lidi z labyrintu nevědomí. Stane se tím člověk šťastnějším? Odpovídá na to příkladem, že třeba v Americe se evropský občan spojil s divochem a je i bez vědy určitě šťastnější než my. Nespatřuje v tom však recept pro šťastnější život a ani nesouhlasí s Rousseauovým návratem lidstva do stavu nezkažené přirozenosti. Windischgrätz pevně věří, že naopak život bude stále složitější a úloha vědy bude stoupat, a je ji proto nutno podporovat, už také proto, že věda vede člověka i společnost k větší svododě. Musí se jí ovšem dát svoboda, protože jen tak se může rozvíjet.[4]

Se svobodou vědy souvisí těsně svoboda tisku a zvláště knižní cenzura; má-li se podle Windischgrätze společnost i věda rozvíjet, je svoboda tisku naprosto nezbytná, v tisku a v knihách jde o to, sladit zájmy jednotlivce a společnosti a propagovat to, co je pro obě složky prospěšné. Svobodný tisk může jistě působit i vážné problémy, ale to není argumentem pro ty, kteří by chtěli svobodu tisku zrušit. Autor si uvědomuje, že cenzura tisku musí existovat, ale musí být osvícená a její pravomoc musí být přesně vymezena zákonem.

V díle Betrachtungen stejně jako v dalších spisech věnoval Windischgrätz velkou pozornost zákonům, jejich úloze a funkci ve společnosti. Tato otázka stála ve středu zájmu osvícenství nejméně od dob Montesquieových. Windischgrätz znal poměrně dobře bohatou západoevropskou literaturu věnovanou zákonodárství. Vycházel z přesvědčení, že žádný zákon nemůže být lhostejný ke zlu a má hájit především zájmy a potřeby lidu. Každý člověk je pánem sám nad sebou a má právo usilovat o své štěstí, a v tom ho nesmí omezovat ani zákon ani náboženství. Je ovšem přirozené, že se střetávají zájmy lidí i zájmy individua a společnosti. Kdyby bylo v povaze člověka chápat a respektovat práva svá i druhých, nebyly by třeba ani zákony, jelikož tak tomu však není, jsou nezbytné. Windischgrätz vychází z předpokladu, že každý člověk má právo na všechno, pokud tím nepřekáží právu a majetku druhého. Úlohou zákonů je tento princip hájit a snažit se, aby zákon nebyl v rozporu s lidskou přirozeností, a zvláště by neměl nabýt panství nad naším svědomím.

Osvícenský teoretik prosazoval tedy kontrolu nad zákony v obavě, že se zákonodárná moc může zneužít. Hledal ji zvláště v tisku a v kritice, bez nichž si nedovedl dobře fungující stát představit. Je vůbec toho názoru, že státy nepotřebují tolik tajemství, jak se zdá a tvrdí, a že by měly připustit i takové knihy a veřejnou kritiku, v nichž je obsažena i zdánlivě škodlivá pravda pro stát. Pravdu pokládá vůbec za nejvyšší hodnotu a kritérium správnosti.[5] Windischgrätz se dovolává Voltaira

a považuje neomezenou svobodu za nejjistější prostředek proti všem deformacím jednotlivce, společnosti i státu.[6]

Windischgrätzův první filozoficko politický spis byl určen hlavně pro rakouské čtenáře, avšak tím, že vyšel v cizině, mohl se těžko v zemích habsburské monarchie šířit, oficiální místa ho ignorovala a jeho známost byla patrně malá. Autorova publicistická aktivita v předvečer propuknutí Velké francouzské revoluce rostla. Snažil se informovat o problémech, které tížily západoevropskou společnost, zajímající se o veřejné dění.

V roce 1788 vydal J. M. Windischgrätz v Londýně francouzky drobný spisek Objections aux sociétés secrèts.[7] Odvolává se na své demokratické a liberální principy, které vyjádřil před rokem v knize Betrachtungen, a snaží se vyložit činnost tajných společností a ukázat pochybnost jejich myšlení a počínání, Soudí, že tajné společnosti vznikají ze současných neutěšených poměrů a zakládají je lidé, kteří nejsou šťastni, chtějí být aktéry společenského dění, jsou netolerantní a fanatičtí a neusilují o sjednocení lidí. Intrikáni pracující v skrytu jsou přesvědčeni, že člověk má potřebu oddat se silné osobnosti, být ovládán a řízen. Spiklenci hledají nový způsob života a orientují se především na mládež, která prý potřebuje novou výchovu.

Windischgrätz neuvádí žádnou konkrétní tajnou společnost — buď nechtěl žádnou prozradit nebo takovou společnost důvěrně nepoznal — ale měl zkušenosti, že mládež, která je ovlivněna tajnými spolky, není lepší než ostatní mladí lidé. Další psychologicko politická zásada, kterou si osvojil, zní, že lidská podstata se přetváří logicky v souladu se svými potřebami a nelze ji měnit násilím. V té souvislosti se odvolával na knihu německého osvícence Weishaupta (patrně Apologie der Iluminaten, Frankfurt — Leipzig 1786),[8] souhlasil s řadou autorových postřehů, byl však proti zásahům do lidské přirozenosti a požadoval svobodný vývoj individua, které má především potřebu lásky a lidské sounáležitosti. Tajné společnosti podle Windischgrätze tyto zásady nerespektují, křiví lidi, učí je intrikám a špionáži.

Také většina zákonodárců a moralistů nezná dobře člověka, vytváří chiméry různých systémů, které chtějí řídit osudy lidí, je však třeba znát především motivy lidského chování a ty ovlivňovat. Nelze znát jen velké osobnosti, ale normální lidi, ne jako celek, avšak jako jednotlivce, každého jako určitou individualitu. Kdo to nechápe, nemůže řídit dobře celou společnost. Za hlavní princip řízení společnosti považuje Windischgrätz pravdu; stát, který je založen na hledání pravdy, nemá zapotřebí hlídat lidi a podřizovat jejich názory svým. Myšlenky, které autor propagoval, nebyly přirozeně jeho vlastní, vycházel z humanistických a osvícenských filozofů, myslitelů a spisovatelů, zvláště se odvolával na Descarta, Voltaira, Helvétia a další. Nestavěl se tak ostře proti náboženství

jako třeba Voltaire, ale kritizoval zejména církevní praxi a nad evangelium kladl požadavek lidského štěstí.

Oproti osvícenským teoretikům Windischgrätz zdůrazňoval nutnost jednat; nestačí vědět, ale je třeba konat, jeho slovy: „Je sais très bien, qu'il ne suffit pas savoir, ce qu'il faudrait faire." Není však možné nadřazovat zájmy individua nad zájmy celku, ale je třeba uvádět je v soulad, což není vždy lehké. Víme, že v každém člověku je skryto dobro i zlo, jde o to dosáhnout, aby nenabývaly převahy principy zla a aby přitom jedinec pociťoval, že tak jedná zcela svobodně. Předpokladem ovšem je, aby člověk poznal sama sebe a zdokonaloval sebe i ostatní. V tomto směru znají lidi lépe náboženští autoři než představitelé tajných společností, kteří si myslí, že lidé mohou být vedeni jedním motivem, ovládáni a řízeni podle určitého schématu.

Windischgrätz byl osvícenský idealista, který pevně věřil, že nastane doba, kdy se uplatní principy svobody a morálky, které budou zakotveny v zákonech.[9] Spolu s jinými předrevolučními mysliteli přeceňoval sílu rozumu, jenž se mu v osvícenském duchu jevil jako rozhodující článek individuálního i společenského myšlení a jednání. Ještě v roce 1788 vydal hrabě 150 stránkovou knížku, která zkoumá zhruba stejný okruh otázek, ale je zaměřena spíše prakticky: klade si otázku, zda má panovník právo změnit evidentně pochybenou ústavu, zda je moudré a je to v jeho zájmu.[10] Tento problém byl tehdy nepochybně velmi živý a diskutovaný, zvláště ve Francii, stojící na samém prahu revoluce. Windischgrätz vychází z jasně protifeudální zásady, že je omyl soudit, že panovník je ustanoven bohem, naopak je tu z vůle lidu a měl by respektovat jeho práva a zájmy.[11] Z tohoto předpokladu se pak snaží spisovatel nalézt odpověď na otázku, zda má panovník nebo hlava republiky právo změnit o své vůli i evidentně špatnou ústavu. Musí se řídit úmluvou mezi sebou a národem a respektovat jeho práva a zájmy a nemůže bez jeho souhlasu měnit ani takovou ústavu. Ovšem ani občan nemůže jednat proti principům ústavy a základních zákonů. Vycházíme-li ze zásady, že základním právem člověka je svobodně užívat všech svých možností a schopností, pak by ústava a základní zákony měly zajišťovat: 1. osobní jistotu občana, 2. neporušený charakter a zvyky národa, 3. nezvyšovat pravomoc vlády (panovníka či republiky).

Když uvažuje Windischgrätz o despotismu, konstatuje správně, že ten může vznikat a existovat v různých formách státu, jak v monarchii tak i v republice. Nepřipustit jakoukoli formu diktatury je v zájmu celé společnosti, je to závislé na úrovni zákonodárství a na metodách práce vlády a státní administrativy.[12]

Přestože Windischgrätz byl teoretik, filozof a politolog, a jeho znalosti praktické politiky a správy nevycházely z přímých zkušeností, chápal dobře podstatu současných problémů a uvědomoval si, že vládnout není

lehké a jednoduché. Demokratický způsob vlády, který zastával a propagoval, se musí potýkat zvláště se svobodou podnikání, obchodu a tisku, avšak bez toho by pak neexistovala ani opravdová demokracie. Ani existence dobré ústavy a základních zákonů nezaručuje podle něho dobrou vládu a zdárné řízení veřejných věcí. Tuto zajímavou myšlenku autor bohužel dále nerozvedl a ani ji neosvětlil příklady z historie i ze soudobého světa. O jeho bystrém pozorovacím a kritickém duchu svědčí i názor, že snad vůbec nejhorší je stav, kdy vláda není s to vládnout a pak nutně vzniká despotismus subalterních úředníků.

Na závěr aktuálních politických a právních úvah spisovatel opakoval myšlenku, vyjádřenou i v předchozích spisech, že hlavním úkolem a cílem každé politiky by mělo být vytváření podmínek pro štěstí a blaho občanů. Není ovšem zcela jednoznačné, v čem spočívá štěstí a blaho lidu; jedním ze základních rysů je podle něho pocit jistoty občana i státu, že jejich zájmy a cíle nejsou protichůdné a že směřují ke vzájemné spokojenosti.

Věnovali jsme pozornost hlavním myšlenkám a faktům, které jsou ve vydaných literárních dílech hraběte Josefa Mikuláše Windischgrätze, jež jsou dostupná v našich knihovnách. Je známo, že napsal ještě dvě pojednání, a to: Solution d'un problème au histoire metaphysique de l'organisation animale (Brusel 1789) a De l'âme, de l'inteligence et de la liberté (Štrasburk 1790).[13] Pátrání po nich skončilo zatím bezvýsledně, nevyskytují se ani v dosud zpracovaných fondech zámeckých knihoven.

Windischgrätzovy spisy představují v naší literatuře konce 18. století patrně nejhlubší a nejúplnější úvahy o svobodě, politické moci, morálce a legislativě. Čerpají hlavně z francouzské osvícenské filozofie a státovědy a zaujímají kritický postoj k feudálnímu zřízení, absolutismu, tyranii a násilí. Jejich autor chtěl, aby tato pojednání vyšla doma nebo aby se s nimi domácí čtenář mohl aspoň seznámit. V zemích habsburské monarchie však nenalezla nakladatele, a tak musela být vytištěna — patrně s pomocí Windischgrätzových přátel — v zahraničí. Tam ovšem byla produkce tohoto druhu bohatší a byla menší naděje, že by se setkala s větším ohlasem.

Stejně zajímavé a faktograficky ještě bohatší jsou Windischgrätzovy úvahy a názory, jež vyjadřoval v nepublikovaných rukopisech, poznámkách a v soukromé korespondenci. Za zvláštní pozornost stojí místa věnovaná Velké francouzské revoluci. V písemné pozůstalosti osvíceného hraběte, která je uložena v rodinném archivu Windischgrätzů v pobočce Státního oblastního archivu v Klatovech se nacházejí velice cenné a neznámé dokumenty o myšlení a nazírání jejich původce. Faktografické znalosti, myšlenky i forma nevydaných prací představují autora nesporné myšlenkové úrovně. Francouzská revoluce, její příčiny a důsledky J. M. Windischgrätze mimořádně zaujaly; napsal pojednání

Dissertation sur l'opinion que l'on doit avoir des auteurs de la révolution française et des sectes intrigants de nos jours.[14]

Poznámka na obalu rukopisu psaná jinou rukou upozorňuje, že jde skutečně o dílo Windischgrätze, které bylo dokončeno v roce 1800, bylo předloženo vídeňské cenzuře, ale nebylo schváleno k vydání („non admittitur"). Snad by mohlo překvapit, že nebyl povolen spis, který neoslavoval revoluci, ale naopak ji kritizoval a odmítal ji. Avšak přečteme-li si rukopis pozorněji, pochopíme, proč cenzura práci zamítla.

Autor hned v úvodu vykládá, že není stoupencem názoru, že lidé vždy uznávají a obdivují velký charakter a mimořádné duchy. Naopak je mu vzdálena myšlenka, že všichni lidé, kteří způsobili tolik zla lidskému rodu, takoví uzurpátoři jako byl Caesar či Alexander Veliký si zasluhují náš obdiv.[15] Windischgrätz zastává zásadu, že každý člověk se má posuzovat a hodnotit nejen podle talentu, hodnoty citu a cílů, které v životě sleduje, ale i podle prostředků, které k tomu používá. A dále soudí, že činy a jednání každé osobnosti se mají posuzovat též dle toho, jak to prospívá společnosti i jednotlivci. Vidí jedince i kolektiv jako jeden vzájemně spjatý celek. Rozlišuje však soukromé chování a počínání lidí v rodině a mezi sebou a stanoviska a postoje národů a států. Soukromé jednání lidí nelze beze zbytku aplikovat na národy a státy. Autor je také odpůrcem osvícenského přeceňování velkého individua, dospěl k názoru, že často lidé velkého ducha nemají velký charakter.

V souladu s tím si pisatel položil otázku, jak lze tyto obecné poznatky použít pro výklad Francouzské revoluce. Revoluce měla a má řadu stoupenců i odpůrců, měli bychom se však snažit vidět ji co nejobjektivněji a nejspravedlivěji, i když vůči ní zastáváme kritický postoj. Katolický svět ovládli podle jeho přesvědčení nadlouho jezuité, okupovali si náboženství, politiku i vědu a umění a měli neobyčejný vliv na veřejný život. Vejdou však do historie zpovědníci císaře Karla VI. či Marie Terezie? Pisatel soudí, že nikoliv, avšak je přesvědčen, že jezuité neztratili vliv ani po zrušení řádu a měli určité slovo i ve Francouzské revoluci, neuvádí ale konkrétní údaje.

Základní problém, který stojí podle Windischgrätze před každým, kdo se chce zabývat Velkou francouzskou revolucí, lze spatřovat v tom, zda byli lidé ve Francii před revolucí šťastnější a spokojenější než po ní. Domnívá se, že tam vládl pocit bezmocnosti a nedostatek jistoty a práva. Lidé si ovšem neuměli dobře ujasnit, co chtějí a jaká mají práva a povinnosti. Povstání může být někdy oprávněné, ale nikdy se nemůže chápat jako občanská povinnost, jak to výslovně povoluje Společenská smlouva.[16]

Prohlášení lidských práv oznamuje celému světu, že všechna dědická práva a každá nedemokratická vláda jsou nespravedlivé.[17] Autor s tímto demokratickým pojetím nesouhlasí a namítá, že kdyby to měla být

pravda, pak by všichni zákonodárci a politici, kteří předcházeli revoluci, museli být buď lidé nespravedliví nebo ignoranti; a to je přece absurdní. „Kdybych byl francouzským králem, vyhlásil bych těmto názorům boj, protože vedou k permanentní válce", proklamuje náš odpůrce revoluce.

Windischgrätz si myslí, že Francouzi sami sebe špatně znají, neuvědomují si dobře, v jaké společenské a politické situaci se právě nacházejí a jak hluboké rozpory vládnou uvnitř francouzské společnosti. Tyto rozpory se projevují i v nové ústavě. Země i národ potřebují nutně klid, a současní vládci místo toho, aby se snažili nastolit pořádek a pokoj, obracejí se proti všem autoritám v Evropě. Český šlechtic je přirozeně stoupencem a mluvčím staré Evropy, i když prohlašuje, že v zásadě není proti demokracii, ale je proti zmatku a násilí. Největší nebezpečí vidí v tom, že francouzský vzor je velice působivý a nakažlivý.

Jednu z příčin revoluce a soudobé všeobecné krize spatřuje náš kritik ve špatné práci francouzské duchovní předrevoluční elity. Posměšně nazývá předrevoluční duchovní vůdce „manekýny ducha", kteří ani dobře nevěděli, co chtějí a kam směřují. Z celého výkladu odpůrce revoluce hraběte Windischgrätze je zřejmé, že viděl celý problém poněkud zjednodušeně, že se snažil revoluci zúžit a zploštit, vidí ji v podstatě jako dílo určité, omezené skupiny lehkomyslných lidí, kteří využili vývoje událostí, nedostatků starého režimu i pokroku, který znamenalo osvícenství.[18]

Křivdili bychom však J. M. Windischgrätzovi, kdybychom ho chtěli zařazovat mezi běžné průměrné aristokraty, kteří nekriticky hájili staré zlaté časy a vše nové odmítali. Zamýšlel se opravdově nad revolucí, jejími příčinami i důsledky; nejvíce mu vadila činnost určitých skupin či, jak říká, sekt v revoluci. Nazývá je též „tajnými společnostmi", které ovládly situaci. Zásluhou těchto živlů revoluční násilí zlikvidovalo možnost rozumných reforem. V revolučním dění působili jistě i ti, kteří měli dobré úmysly a cítili potřebu určitých společenských změn, které byly nutné, avšak ti byli postupně vytlačeni a ztratili jakýkoli vliv. Revoluce proto znamenala zvrácení Francie a rozvrat světa („subversion de la France et le bouleversement du monde").

Windischgrätz nebyl zajisté špatný sociologický pozorovatel a psychologický vykladač Velké francouzské revoluce; zaujalo ho především, že je revoluční proces zákonitě provázen působením intrikánů nejrůznějšího druhu a ražení a politických sektářů různého přesvědčení a zaměření. Důsledkem rozkladné činnosti těchto lidí je vzrůst všeobecné obavy a nejistoty, ve společnosti vzniká nedůvěra jednoho před druhým a pocity strachu. V tom, jak jemně a bystře Windischgrätz odhaloval psychologické a sociologické aspekty revolučního procesu, prokázal nesporný politologický talent. Stejně tak důraz, jaký kladl na úlohu strachu a násilí v revoluci, svědčí o hlubším pochopení problému.

Všechny uvedené ideje a principy zrodilo především evropské osvícenství, jehož synem Windischgrätz byl a hlásil se k němu. Zdůrazňoval, že zdravě fungující společnost vyžaduje, aby její příslušníci mohli svobodně vyjadřovat své názory. Jen v takové společnosti se může člověk cítit šťastný. Každý, kdo vládne nebo nějak řídí lidské osudy, by měl znát člověka a vědět, že každý má své slabosti a vášně, které ho ovlivňují a svádějí. K práci s lidmi je podle autora potřeba velké trpělivosti. Současnému světu chybí také důvěra v člověka, všude vládne mnoho přetvářky a neupřímnosti. Ve společenském jednání a zejména v politice je dovolená a často i nutná přetvářka a intriky, záleží ovšem na cílech, jimž takové počínání slouží, a na tom, jaký druh přetvářky a neupřímnosti se použije. Ani dobrý cíl však nikdy nemůže ospravedlňovat použití morálně špatných prostředků. Zlé metody totiž nutně kazí i dobré cíle.

Zmíněné společenské jevy a lidské povahové rysy našly svůj specifický výraz ve Francouzské revoluci, kterou Windischgrätz správně nevidí jako jednorázový akt, ale chápe ji jako historický proces („procès historique conjectural"). Nesouhlasil též s míněním, že ji způsobili filozové a umělci („gens des lettres"), protože existovalo od počátku hodně učenců a umělců, kteří se stavěli proti revoluci. Před revolucí ani v jejím průběhu také nevznikl žádný projekt revoluce, přesnější plán, jak by měla probíhat a co by měla sledovat. Je sice pravda, že značný počet filozofů, ekonomů i umělců a téměř všichni encyklopedisté byli nepřáteli náboženství, šlechty a principu dědičné moci, chtěli změny ve způsobu vlády, radikální obrat v církevní politice, chtěli odstranit byrokracii a aristokracii z administrativního aparátu, nemínili to však provést revolučním způsobem.

Pouze část francouzské duchovní a politické opozice — dle Windischgrätzova mínění tajné společnosti — sledovala radikální řešení situace. V zásadě se v průběhu revoluce uplatnily dvě skupiny — stará, filozofická, a nová, reprezentovaná spíše muži činu. První chtěla nápravu poměrů, omezení osobní zvůle a všeobecné korupce, která se rozmohla v předrevoluční Francii. Druhému, republikánskému proudu nešlo, jak tvrdí autor, o rozumnou změnu poměrů, ale o všeobecný rozvrat, o násilí a zmatek. S názory pisatele se prý ztotožňují mnozí zahraniční kritici a spisovatelé, například Condorcet, s nímž byl Windischgrätz ve velmi těsných přátelských vztazích. Většinu z nich představovali osvícenci, vůči kterým chovali radikálové nenávist a považovali je za hlavní odpůrce pro své politické plány. Podobný postoj zaujal zvláště d'Alembert, jehož posmrtně vydané dílo Windischgrätz velice oceňoval.[19]

Zvlášť tíživou a vážnou situaci spatřoval autor v morálním stavu společnosti. Soudil, že došlo i k intelektuálnímu úpadku, přestaly se ctít staré hodnoty vědění a čestného chování. Pro nápravu považuje Windischgrätz za velice důležité, přímo rozhodující zlepšit úroveň řídících činitelů,

kteří by měli znát své povinnosti a vědět o prostředcích, jenž by vedly k jejich naplnění, to znamená, aby tito lidé byli osvícení.[20] Avšak spisovatel projevoval v tomto směru značný pesimismus, ve svých úvahách dospěl k neradostnému tvrzení, že naše století není věkem osvícení, jak říkali filozofové, ale stoletím ignorance a zla.

Hlavní viníky tohoto stavu hledal Windischgrätz především mezi radikály a sektáři, kteří mu připomínali jezuity, ohánějícími se lidem a jeho zájmy; přitom jim šlo hlavně o vlastní moc a zisk. Těmto lidem jsou také bytosně cizí principy svobody, favorizující despotismus a násilí. V těchto Windischgrätzových kritických poznámkách lze zajisté najít bystré a správné hodnocení poměrů a také proniknutí k některým podstatným kořenům francouzského radikalismu.

Právem mohl také autor úvah, opřených o konkrétní poznání francouzských revolučních a porevolučních poměrů, konstatovat, že okolní svět nezná dost Francii a podléhá proto omylům a iluzím. V ostatní Evropě se často kladla otázka, zda zde nehrozí nebezpečí revoluce. Pokud jde o Rakousko a české země, Windischgrätz soudí, že takové obavy jsou liché a zbytečné; jednu ze závažných příčin vidí v tom, že naši vzdělanci a spisovatelé jsou příliš uzavřeni do sebe, jsou izolováni a zajímají se pouze o svou práci a politické události, odehrávající se v daleké Francii, je v podstatě nevzrušují.

V závěru pojednání Windischgrätz vyjádřil své filozoficko politické krédo: další správnou vývojovou cestu spatřoval v opravdovém, promyšleném osvícenství. Navzdory všem tragickým událostem, zmatkům a zlům, jež se udály ve Francii, považoval Francouze stále za velký národ, který i v uplynulých deseti letech dokázal vytvořit pozoruhodné duchovní, kulturní i jiné hodnoty. K celému dílu připojil jeho autor ještě stručný dodatek nazvaný Vzpomínky na historii jakobinismu. Prohlašoval v něm, že jakobínům nešlo už o rovnost a svobodu, ale pokusili se vrátit lidstvo do stavu divošství, zmatků a násilí. Pokud jakobíni hlásají myšlenky o svobodě a rovnosti, je to podvod, neleží jim na srdci ideje a jejich praktické uplatnění, chtějí tím pouze získat lid na svou stranu. V této souvislosti se často odvolává na abbé Barnala, který hlásal podobné myšlenky. Jakobíni se řídí heslem „divide et impera", zasévají mezi lidi nesváry a z toho pak těží. Bohužel získávají určitou podporu a vlivné protektory, kteří je chrání a umožňují jejich činnost.

Rukopis ukončený ve Štěkni 4. června 1800 se vydání nedočkal, vídeňská cenzura jeho vydání zakázala.[21] Ukazuje to na dosti otřesné poměry, jež v rakouské františkovské cenzuře vládly; dílo, které věcně a na slušné odborné úrovni kritizovalo Francouzskou revoluci, její reprezentanty a metody, nebylo v monarchii žádoucí. Vadila patrně autorova svobodomyslnost, otevřenost a informovanost, obavy, že by se čtenáři mohli dovědět něco, co pokládala vláda za tabu. Omezená, despotická

františkovská administrativa pochopila, že Windischgrätz tím, že otevřeně a tvrdě napadá nesvobodu, útlak a násilí ve Francii, stojí vlasně i proti ní.

O tom, že Windischgrätzův zájem o porevoluční Francii a řešení politických problémů, vyvolaných Velkou francouzskou revolucí, byl trvalý a hluboký, svědčí i jeho další úvahy a pojednání. Patrně na konci století vznikl Návrh nóty pro prvního konzula Francouzské republiky o zrušení mučení.[22] Autor o sobě říká, že není demokrat ani není přítelem pojetí rovnosti, jak se projevuje v současné Francii. Duch rovnosti vychází sice z oprávněného předpokladu, že všichni lidé jsou bratři, ale způsob, jakým se prosazuje, je pro něho nepřijatelný. Mnohem výše cení princip svobody, který má sloužit především k rozvoji individua, i panovník má právo omezovat osobní svobodu jen ve výjimečných případech.

Zachovávání svobody vylučuje používání mučení člověka, které je škodlivé nejen pro jednotlivce, ale i pro celou společnost. A právě francouzský konzul si osobuje právo na násilí vůči nepřátelům doma i v zahraničí. Svoboda je též velice důležitá, pro vědu dokonce nezbytná; již Bacon se stavěl proti mocenským zásahům do vědy. Kdybychom toto právo vládnoucím přiznávali, pak by i Němci mohli trestat slavného profesora Kanta jako svůdce. Má-li být ve společnosti mír a pořádek, pokračuje Windischgrätz dále,pak nelze souhlasit s tím, že pouze republika je dobrou formou vlády a že jen sociální smlouva může být základnou pro civilní autoritu. Z těchto premis vyvozuje závěr, že dědičnou šlechtu nelze považovat za nečestnou instituci.[23]

Za jeden z hlavních problémů, jemuž se Windischgrätz věnoval, jak jsme to mohli sledovat i ve vydaných pracích, pokládal vztah mezi morálkou a zákonodárstvím na straně jedné a exaktními vědami na straně druhé. Šlo mu přitom o to, zda lze použít zákonů exaktních věd pro výklad a stanovení principů v oblasti společenské, kterou zužuje na morálku a legislativu. K této otázce se často vracel a hledal na ni odpověď v soudobé světové literatuře. Vycházel z toho, že exaktní vědy (na prvém místě matematika) jsou schopny přesné analýzy a na jejím základě směřují k stanovení zákonitostí. V tom směru hodnotil zvláště vědecký přínos Descartův. Řídil se ovšem zásadou, že „jurare in verba magistri" (přísahat na slova učitele), je pro něho obdobně jako pro další myslící lidi, nepřijatelné.

Úroveň současné morálky a legislativy ohrožují — podle Windischgrätzova názoru — působení mnoha lidí, kteří většinou pouze přejímají staré principy a metody jednání, aniž by pochybovali o jejich správnosti a účelnosti. Další vážné nebezpečí pro morální stav soudobé společnosti hledal autor v přílišném utilitarismu a v silném vlivu veřejného mínění.

Windischgrätzova snaha využít výsledků exaktních věd pro morálku a zákonodárství přinesla sice řadu pozoruhodných postřehů, avšak přímých a konkrétních poznatků nebylo příliš mnoho. Jeho stanovisko

se stávalo čím dál opatrnější a kritičtější. Přispělo k tomu i jeho studium Francouzské revoluce a jejích důsledků. Výsledky svých úvah shrnul do stručných bodů, v nichž vyjádřil své nazírání, proč nelze zmíněné etické a právní disciplíny zařadit do kategorie exaktních věd; znějí zhruba takto:

1. Základem veškerého smysluplného myšlení má být štěstí, jež nejvíce ohrožuje pocit strachu.
2. Žádná vláda nemá vést lidi násilím, podněcovat jedny proti druhým.
3. Vlastním principem vlády by mělo být prosazování spravedlnosti.
4. Právo obrany lidské přirozenosti; sociální smlouva není skutečná a opravdová báze veškeré občanské autority.
5. Každá státní autorita má dbát, aby se nepřekračovaly hranice práv individua.
6. Žádná vrchnost nemá právo nutit člověka, aby byl užitečný podle představ státu, ale byl prospěšný lidstvu. Lidé si mají být vědomi, že jsou si rovni, avšak mají právo usilovat jedině o spravedlnost.[24]
7. Člověk nemá jiná přirozená práva než ta, jak se zachovat ve stavu přirozenosti.
8. Každá vláda je povinna trestat s největší přísností zločiny.
9. Společenská smlouva nemůže být základem občanské autority, která je v podstatě konzervativním principem.
10. Společenská smlouva uzavřená s celým národem je absurdita. Jak je možno uzavřít smlouvu s lidmi, kteří neví, v čem je jejich prospěšnost a neznají cíl, k němuž mají směřovat? Společenskou smlouvu možno uzavřít jen s určitým počtem lidí, reprezentantů národní vůle, tj. těch, kteří mají představu o národním zájmu, jsou dostatečně vzdělaní, nemohou být vybíráni nahodile, a mají-li skutečně reprezentovat národ, musí to být elita, a v tom případě není důvod, proč by to nemohla být i šlechta.
11. Monarchie s dědičnou šlechtou je nejsnazší formou vlády.
12. Forma vlády, kde se nerespektují dědičné principy, je demokratická, to však samo o sobě nemůže učinit lid šťastným. Hmotné blaho není vším. Národ, který je bohatý a podnikavý, bývá morálně zkorumpovaný, vzrůstá v něm násilí, intriky a pokrytectví.
13. Bylo by omylem věřit, že kdyby morálka a zákonodárství byly podřízeny exaktním vědám, byla by zbytečná veškerá národní reprezentace, výkonná a zákonodárná moc, protože by byly jasně a přesně stanoveny zásady společenské praxe. Exaktní věda však nemůže postihnout individuum a není v její moci odlišit lidská specifika, nelze proto zařazovat morálku a legislativu do oblasti exaktních věd.

Windischgrätz řešil v těchto úvahách v zásadě dva okruhy problémů: vztah absolutistického monarchismu a demokracie a zda je možné využít principů a metod exaktních věd v humanitní teorii. Celé jeho pojetí

a způsob uvažování jsou v zásadě osvícenské. Prokázal i znalost radikálně revolučních myšlenek a snažil se je do jisté míry i pochopit. I když jeho argumentace o demokracii obsahuje jisté rozpory, najdou se v ní kladné i záporné formulace, v postatě se jeví jako odpůrce demokracie, je příliš spjat s aristokratickým prostředím, z něhož vzešel, a nedovede si představit svět bez šlechty. Je však kritickým stoupencem aristokratismu, jeho vztah k soudobé šlechtě je velmi kritický a spíše než zděděná privilegia zdůrazňuje šlechtictví ducha.

Osvícený hrabě patřil rozhodně mezi vzdělané, schopné a chladně hodnotící pozorovatele současného politického dění v Evropě a zvláště ve Francii. jeho příslušnost k aristokracii nebránila příliš jeho snaze vidět objektivně, protože kriticky a nezaujatě pozoroval starý feudální režim, který měl hlavní podíl na zrodu revoluce. Zároveň mu však neušly negativní jevy, jež vyvolávala v život nastupující dravá buržoazie. Pochopil, že právě ona znamená bezohlednost, honbu za ziskem a kořistnický egoismus ještě horšího ražení, než jaký znala aristokratická morálka. Rozpoznat však celou a pravou příčinu a podstatu revolučního dění Windischgrätz nedokázal; byl příliš svázán osvícenským idealismem a svými, sice bystrými, ale poněkud jednostrannými představami a názory na současnou společnost a její vývoj.

J. M. Windischgrätz jako osvícenský kritik přikládal velkou důležitost tisku a přeceňoval sílu nových poznatků a idejí. Otázce svobody tisku věnoval zvláštní pozornost už v roce 1788 v krátkém pojednání, které zůstalo v rukopise.[25] Stavěl na osvícenské myšlence, kterou rozvíjel i v jiných pracích, že před každým opravdu humanisticky založeným zákonodárcem stojí obtížný úkol: respektovat a hájit zájmy státu i občanů. Hlavní nebezpečí pro svobodu občanů viděl ve snahách představitelů státu příliš jednat a zasahovat do svobody individua, zvláště tehdy, existují-li důvodné obavy, že ve snahách státní moci je toto nebezpečí záměrně a důmyslně zakrýváno.[26] Jako důležitý prostředek k zachování zákonnosti pokládal autor tisk, který ovšem potřebuje nezbytnou volnost a jeho svoboda má být omezena pouze zákonem. Je třeba si uvědomit, že svoboda tisku není užitečná jen pro občana, ale i pro stát, může být účinnou zbraní k ověřování pravdy a má i významnou regulující funkci v lidské společnosti.

Mimořádně závažnou roli má hrát tisk při vysvětlování a šíření osvícenských myšlenek. Pomocí tisku je možno zjišťovat též veřejné mínění, názory lidu na klíčové společenské problémy. Není pochyby, že tyto v podstatě demokratické zásady se těžko uplatňovaly i v západoevropských státech, v tehdejším habsburském soustátí byla pak snaha po jejich uplatnění více než chimérická.

Windischgrätzovy rukopisy a poznámky ukazují, že jejich pisatele nezajímaly jen ožehavé politické, morální a právní problémy, ale za-

myšlel se hlouběji nad jejich podstatou a pokoušel se též dospět v této oblasti k přesnějším a konkrétním závěrům. Neznal přirozeně dobře všechny obory, jichž se dotýkal, a tak lze v jeho uvažování a závěrech najít leccos pochybeného a scestného. Avšak i to svědčí o jeho zvídavém a hloubavém duchu. Dokazuje to též rukopis nazvaný Demonstration de quatre propositions relativs au droit criminel.[27] Není datovaný, podle obsahu vznikl po Francouzské revoluci, nejspíše kolem roku 1790. Název neodpovídá přesně tomu, o čem pisatel pojednává, obsahově přesahuje oblast trestního práva. Nehotovost rukopisu naznačuje myšlenková roztříštěnost a určitá roztěkanost, řada otázek je pouze nadhozena, nerozpracována. Mnohé z toho se vrací k látce, o níž pojednával již ve vydaných spisech. Tak hned v úvodu poukazuje na to, jak je obtížné dospět k pravdivosti v neexaktních vědách. Oč mu jde, to osvětluje touto otázkou: Mám pochybovat, že švédský král Gustav Adolf skutečně existoval, když jsem neměl možnost ho poznat? Pochybovat o tom nemůžu, protože je to prokázaný historický fakt. Ale je to fakt jiného druhu než s jakým pracují exaktní vědy.

Teze, které Windischgrätz předkládá, znějí: v morálce a legislativě závisejí všechny pravdy jedna na druhé natolik, že často nemůžeme vyložit jednu, aniž bychom neodhalili celek. Naopak například v matematice tomu tak není, pojmy jako čára, bod, úhel aj. lze lehce definovat, avšak vymezit pojmy štěstí, spravedlnost, rovnost, právo aj., to je úkol velice složitý a obtížně řešitelný. Windischgrätz soudí, že v morálce a zákonodárství skutečnosti, které se zdají být velmi jednoduché, obsahují často velký počet idejí, částic, teorém mnohem komplikovanějších než v matematice. Základní rozdíl hledá v tom, že matematické pravdy jsou nezávislé na lidských zájmech. I když vezmeme v úvahu, že jde pouze o nehotový rukopis, jakýsi náčrt a nahodilé myšlenky, je zřejmé, že autor nevymezil jasně obory exaktní a humanitní, neobjasnil základní pojmy a pro porovnání uváděl pojmy zcela nesrovnatelné (např. čára kontra štěstí).

K tomuto stručnému rukopisu, který je zřejmým doplňkem k zmíněné práci Projekt pro prvního konzula Francouzské republiky, jsou připojeny ještě kritické poznámky na adresu tvůrců Francouzské revoluce a intrikánských sekt těchto dnů.[28] Polemicky se vyjadřoval k názoru, který se rozšířil hlavně v posledních letech, že oproti minulosti existuje více špatných lidí. Soudil, že to není pravda, že se vždy vyskytovali lidé inklinující ke zlu. Za sporný pojem pokládal „čistou ctnost", neboť není přesně vymezen a nedá se verifikovat. V té souvislosti napadá filozofii J. J. Rousseaua, v níž nachází právě takové vágní morální pojmy. Za důkaz nedostatku Rousseauových morálních kvalit považuje oprávněně to, že dal své vlastní děti do nalezince. Windischgrätz nevěřil, že veřejná

výchova dětí může být dobrá a prospěšná. Její hlavní nedostatek viděl v tom, že vytváří antisociální rysy v lidské povaze.

Závažný a zajímavý problém nadhodil Windischgrätz na závěr svých poznámek, kde mu šlo o úlohu mas ve veřejném dění. Podle něho moderní doba a zvláště revoluce masy zkorumpovala, zneužila jejich zájmů, myšlenek a pocitů a hrstka vládců využívá masy tímto způsobem ke svým cílům. Tzv. veřejné mínění se může stát bičem pro individuum i pro celou společnost. Lidé nedokáží vždy posoudit hranice svých práv a povinností a stávají se lehce poddajným materiálem pro ty, kteří vědí, co chtějí.

Problémy, které J. M. Windischgrätze vzrušovaly a které se pokoušel řešit v publikovaných spisech i v nevydaných rukopisech a komentářích, byly živé na západě, zejména ve Francii a Anglii. Windischgrätz tamní poměry dobře znal z literatury i z vlastní zkušenosti z dob, kdy tam pobýval. Měl tam také zajímavé a významné přátelé, hlavně mezi vzdělanci a politiky. Svědčí o tom i korespondence, v níž se nacházejí přátelské listy Marie Jeana Condorceta, Adama Smithe, maršála de Ligne, La Fayetta aj. Nejrozsáhlejší a nejbohatší jsou dopisy Jeana Condorceta (1743 — 1794), filozofa, matematika a politika, který spolupracoval s Encyklopedií, po revoluci byl v konventu a v zákonodárném shromáždění, v období hrůzovlády uprchl a byl nalezen mrtev. Fascikl jeho listů z let 1785 — 1793, které začínají oslovením „Monsieur le Comte" a záhy přecházejí v „Mon cher ami", se týká hlavně vědeckých a teoreticko politických otázek (v mnohých jde ovšem pouze o běžná sdělení).[29]

V roce 1785 zaslal český hrabě Condorcetovi úvahu, která se — podle toho, co píše Condorcet — zabývala zvláště hranicemi svobody a přirozeného práva. Condorcet považoval tuto otázku za jednu z ústředních i pro soudobou vědu, zabýval se jí též Leibnitz a Turgot a měla by zajímat, jak se domnívá, i pařížskou univerzitu. V dalších dopisech se Condorcet vyjadřoval hlavně jako představitel francouzské akademie věd, která udělila — zejména jeho přičiněním — Windischgrätzovi svou cenu. Nevíme přesně, za jakou práci ji obdržel, podle narážek nejspíše za pojednání o vztahu morálky, zákonodárství a exaktních věd.

Prostřednictvím Condorceta navázal Windischgrätz také literární styky se známým anglickým ekonomem Adamem Smithem. V prvním listě z 27. 5. 1785 z Edinburghu děkuje Smith za dopis a opis práce (neříká však jaké).[30] Výbor Royal Society at London se ještě nekonal, Smith tam celou záležitost předloží, avšak soukromě se domnívá, že nebude hned vyřešena. V lednu 1786 Smith sděluje, že Windischgrätzův literární příspěvek bude publikován, musí mít strpení a věří, že bude mít úspěch. Nemůžeme bohužel říci přesně, o jakou práci šlo; v Anglii vydaný spis v roce 1788 Objections aux sociétés secrèts to patrně nebyl. K němu se totiž vztahuje Smithův dopis z 26. 1. 1788, z něhož se dovídáme, že Windischgrätzova disertace (tj. označení pisatelovo) byla předložena výboru

Royal Society, získala ocenění a bude jí věnována veřejná pozornost. Konečné rozhodnutí má Windischgrätzovi sdělit A. G. Tylor a markýz Condorcet z Paříže.

I když je uvedená korespondence neúplná a jednostranná, dosvědčuje zcela jasně, že J. M. Windischgrätz měl styky s významnými učenci své doby a že jeho práce i názory byly oceňovány tak renomovanými vědeckými společnostmi jako byla Francouzská akademie věd a Královská společnost v Londýně.

Osvícený šlechtic z Čech dosáhl jistě mezinárodního uznání, o jakém se málokomu ze současníků snilo. Přesto však nebyl asi úplně spokojený, nepodařilo se mu vydat svá díla doma a promlouvat o soudobých ožehavých politických problémech ke svým krajanům. Vyjádřil to i anonymní autor jeho stručného životopisu, který zůstal v rukopise, když napsal, že jeho génia ocení spíše budoucnost než současnost. Nebylo mu též dopřáno dokončit rozpracované práce, v necelých 58 letech zemřel dne 24. ledna 1802 na svém zámku Štěkeň v jižních Čechách.

Myšlenky, postřehy a názory o právu, spravedlnosti, svobodě a pravdě, které tvoří hlavní problémovou kostru jeho spisů a pojednání, představují ve vývoji našeho myšlení a vědy mimořádně závažný přínos. Řadí jejich autora osvíceného hraběte Josefa Mikuláše Windischgrätze k významným a zajímavým postavám evropského osvícenství.

POZNÁMKY

1 **Průvodce po fondech Státního archivu Plzeň,** sv. 3, Praha 1974.
2 Rukopisný nástin životopisu Josefa Mikuláše Windischgrätze, SAO Plzeň, pobočka Klatovy, rodinný archiv Windischgrätzů (dále jen RAW), inv. č. 1591
3 U nás zatím jediný exemplář se chová v zámecké knihovně Budíškovice, inv. č. 8382.
4 „Es ist besser den Wissenschaften Freiheit gönnern, ohne sie zu ehren, und ihnen weniger Freiheit lassen: das „argste von allem ist sie verkehrt ehren"; s. 70 an.
5 „Wahrheit ist nicht immer das Beste, aber sie ist immer das Sicherste", s. 128.
6 „Die uneingeschrankste Freiheit ist, in meinen Augen, das sicherste, und zugleich das erlaubteste Mittel gegen die Anschläge welche einzelne Menschen, einzelne Gesellschaften im Staate, gegen dem Staat oder die Menschheit machen können" s. 133.
7 Má 56 stran, UK Praha, sign. 13 D 122.
8 Adam Weisshaupt (1748 – 1830) byl profesorem přirozeného a kanonického práva na univerzitě v Ingolstadtě, propagoval ideály humanity a čisté mravnosti, v roce 1785 byl zbaven místa a odešel do Gothy.
9 „Peut être, l'époque ou les vrais principes de la Morale et de la législation pourront etre démonstrés aux hommes, avec cette évidence, qui changera la face des choses. N'est – elle pas aussi eloignée de nous qu'on le pense. Tachons de la rapprocher de nous cette époque", s. 56.

10 Discours dans lequel on examine les deuxe questins suivants: 1. Un monarque a-t-il le droit le changer de son chef une constitution évidement vicieuse? 2 Est-li prudent à lui,est-li de son intérêt de l'entreprendre? Suivi de réflexions pratiques. Bez místa vydání 1788, UK Praha sign. 13 F 1179!

11 „prétendre que la Majesté vient immédiatement de Dieu est une erreur qui ne va plus au siêcle dans lequel nous vivons."

12 La destruction du despotisme est donc bien plus dépendante de la bonté de la législation et de la manière dont l'administration est montée, que la forme du gouvernement", s. 69.

13 Uvádí to Wurzbach, K., **Biographisches Lexikon Osterreichs** 27, Wien 1889, s. 59 an.

14 RAW, inv. č. 961.

15 . . .„Je suis loin de la penser, que tous les hommes qui font du mal au genre humaine, les usurpateurs tels que César, des conquerreurs tels que Alexandre ne méritont aucun admiration."

16 Autor míní Rousseauův spis Contrat social.

17 „Déclaration des droits de l'homme annonce à tout l'universe que tout pouvoir héréditaire et tout gouvernement non démocratique est unjuste", s. 2.

18 „La révolution française n'est point comme la prétendents quelques hommes crédules, en effet inévitable de la succession lente des évenemens de abus de l'ancient régime et du progrès des lumières.", s. 3.

19 Windischgrätz neuvádí titul, šlo pravděpodobně o starší spis Mélanges de litérature, d'histoire et de phiposophie, Paris 1752.

20 „Connaître les devoirs et les moyens de les remplir, c'est être vraiment éclairé."

21 Před poskriptem je poznámka: „Envoyé a la censure de Vienne le 10. Mars 1800." To znamená, že dodatek o jakobinismu byl sepsán později.

22 Projet d'une note pour le premier Consul de la république française sur l'abolition de la torture; cit. fond, i. č. 952/V. V rukopise je poznámka, že byl nalezen až po smrti autora hraběte J. M. Windischgrätze.

23 . . .„que la noblesse héreditaire est une institution déresonnable qu'on ne peut pôint tolérer, on prouve par des belles assertions qu'on ne tient point le fil de la découverte."

24 . . .„les hommes sont obligés en consience d'être équitable, mais on a le droit d'exiger deux que la justice."

25 Sur la liberté de la presse; cit fond, i. č. 959/XII, obsahuje 4 hustě psané stránky.

26 . . .„la puissance souveraine ne pas même le droit de limiter la liberté de l'homme, dans le cas, qui on il est douteux, si on la limitant il resulterait des avantages."

27 Cit. fond, i. č. 913.

28 „Auteurs de Révolution française et des sectes intrigants de nos jours."

29 Cit. fond, i. č. 1562. Většina dopisů není datována, nebo má neúplné údaje. Do roku 1789 jsou adresovány do Štrasburku a Bruselu, kde tehdy Windischgrätz pobýval.

30 Cit. fond. i. č. 1463.

© Josef Hanzal 1990

J. M. Windischgrätz, ein Wissenschaftler des Aufklärungszeitalters und Kritiker der Großen französischen Revolution

Josef Hanzal

Resumé

Der vergessene Rechtstheoretiker, Philosoph und Kritiker der Französischen Revolution, Graf Josef Mikuláš Windischgrätz hinterließ ein literarisches Werk sowie einen reichen handschriftlichen Nachlaß, der wertvolle Handschriften vor allem über die Ursachen und Folgen der Großen französischen Revolution, die Bemerkungen und Korrespondenz mit den bedeutsamen Persönlichkeiten der europäischen Wissenschaft und Kultur (u. a. Condorcet, A. Smith, B. Franklin u. a.) beinhaltet. Besonders wichtig ist die Abhandlung Dissertation sur l'opinion qui l'on doit avoir des auteurs de la révolution française et des sectes intrigants de nos jours. Der Autor erklärt die Revolution objektiv als Prozeß, der dank den trostlosen Verhältnissen im vorrevolutionären Frankreich entstanden ist, aber er sieht sie kritisch. Er versucht, mittels der Psychologie und Soziologie die Entstehung der Gewalt, des Terrors und der Angst sowie der weiteren negativen Merkmale der Revolution zu erfassen. Die Handschrift wurde von der österreichischen Zensur nicht erlaubt, weil sie viele für die österreichische Regierung wahrscheinlich ungünstige Fakten enthielt und weil sie mehr Freiheit und Recht für die Wissenschaft und Verbreitung der eigenen Ansichten verlangte.
Ebenfalls weitere Überlegungen und Ansichten von Windischgrätz, die eher eine demokratische Regierungsweise verlagten, die Gewalt, die Todesstrafe und andere Machtmittel verurteilten, waren in der damaligen österreichischen und tschechischen Gesellschaft etwas Neues und im Grunde genommen unannehmbar. Windischgrätz weilte lange Zeit im Westen und kannte die Literatur sowie das Denken liberaler Prägung. Er war natürlich Repräsentant der aristokratischen Gesellschaft, sah jedoch auch ihre Schwächen und Nachteile. Einige seine Arbeiten wurden in England und Deutschland herausgegeben, aber die fanden zu Hause keinen breiteren Widerhall. Der Autor war auch beim Suchen der Wahrheit konsequet, in der er ein sicheres Mittel zur Gewährleistung des freien und würdigen Lebens sowohl der Gesellschaft als auch des Bürgers gesehen hat.

Nevyšší zemský sudí František Karel Přehořovský, barokní velmož, právník a ekonom v Čechách na počátku 18. století

Valentin Urfus

Některá období v minulosti zdají se téměř vylidněna. K jejich poznání jakoby stačily jen obecné souvislosti. Není samozřejmě náhodou, že k nim náleží přelom našeho 17. a 18. století: v prostředí pozdního feudalismu, panovnického absolutismu a jazykově nevyhraněné kultury je to pochopitelné. Vítaným oživením jsou tu proto vždy osudy jednotlivců, zvláště mají-li jistou typičnost a mohou-li zpětně prohloubit souhrný pohled.

František Karel Přehořovský z Kvasejovic pocházel z rodiny, která se dlouho pohybovala na rozhraní mezi nižší šlechtou a erbovními měšťany. Větší význam, než drobné statky, které vlastnila (byl mezi nimi i Přehořov u Soběslavi, odkud získala svoje příjmení), měly pro ni mocenské a majetkové opory spojené s městským ovzduším. Jihočeský Tábor, kde se s předky Františka Karla setkáváme ve funkcích městské samosprávy i v postavení královského rychtáře, nebyl ovšem v 16. století již dávno husitskou revoluční metropolí, nýbrž běžným, i když stále významným královským městem. Život odehrávající se v jeho zdech poskytoval však Přehořovským dostatek sil, aby v něm nalezli odrazový můstek dalšího postupu.[1]

Opřel se o něj již Františkův děd, který sice šel v povstání s hlavním proudem, po Bílé hoře dovedl ale včas obrátit, výhodně zakoupit v Táboře konfiskované domy a uchopit ve všem svoji životní šanci za obě ruce. Prostřednictvím své manželky získal pak — je to mimochodem jen důkazem toho, že Přehořovští volili prozřetelně své životní partnerky nejen ze starých rytířských rodů, nýbrž i jako ženy oplývající smyslem pro majetkové hodnoty — pro svoji rodinu prvé skutečné dominium. Jeho choť, Veronika Častolárová z Dlouhé Vsi, koupila od pověstného dona Baltasara de Marradas Mladou Vožici a Šelmberk.[2] Možná, že to nebyl jen pouhý prodej a koupě; ledacos by mohlo nasvědčovat, že představitel pobělohorské moci byl v tomto majetkovém převodu něčím více, než jen smluvní stranou. Přehořovští dovedli totiž i později udržovat přátelské styky s těmi, komu prodali své statky. Snad byl tedy Marradas jednou z osob, k níž vedly nitky vysvětlující tento úspěšný obrat.

Jak úspěšný byl, ukazuje nejlépe životní dráha syna obou manželů, Kryštofa Karla, otce našeho Františka. Bez obtíží získává úřední funkce, které, třeba nemají prvořadou váhu (je radou dvorského a komorního soudu), povznášejí jej přece, jmenovitě jako hejtmana bechyňského kraje, do čela místní šlechty. Na to navazoval další postup znamenající v tehdejší šlechtické hierarchii mnoho: povýšení do panského stavu a mezi starožitné rody a na samotném konci života hraběcí titul,[3] který však byl zřejmě již odrazem úspěšně se rozvíjející kariéry synovy, než dovršením vlastních zásluh. I na novém panství si počínal tento potomek nevýznamného vladyckého rodu jako drobný velmož.[4] Stejně příznačné je však to, že Vožici i Šelmberk poměrně brzo prodal.[5] Jelikož rodina žije pak dále bez velkého deskového majetku, zdá se, že uvolněné peněžní prostředky měly sloužit jiným investicím. František Karel, který byl v té době na prahu svého budoucího rozletu, takovou podporu nepochybně potřeboval.

Na této cestě je na prvý pohled zajímavých několik podrobností. Přehořovští náležejí k oněm příslušníkům drobné šlechty, pro které třicetiletá válka znamenala počátek nového vzestupu a ne počátek rychlého úpadku jako pro většinu ostatních představitelů jejich vrstvy. V tom ovšem nebyli tak osamoceni, jak by se mohlo zdát. Podobných případů, doprovázených více či méně oportunistickým využitím situace, bylo více. Mimoděk napadají různá srovnání: v prvé řadě jméno neblaze proslulého Pavla Michny, které se tu mihne, ovšem jen asi proto, aby tím více vystoupil rozdíl mezi obojím. Přehořovští měli zcela jiné zázemí, nedovedli a nemohli se také tak široce rozmáchnout jako pozdější hrabě z Vacínova; jejich životní styl byl určen venkovským prostředím a hranicemi provinčního královského města. Měli samozřejmě také daleko k podnikatelské předvídavosti takových Englů z Engelflussu, kteří se povznesli sice přibližně v téže době, ale jako obchodníci a výrobci a navíc byli cizího původu. Kdybychom tedy chtěli skutečně úspěšně srovnávat, musili bychom volit jiné příklady: jmenovat Pachty z Rájova, Čabelické ze Soutic, Kořenské z Terešova, Talacky z Ještětic, Straky z Nedabylic a jiné pozdější hraběcí rody pocházející z drobné šlechty či erbovnických předků. Ovšem i tu jsou jisté a zcela jasné rozdíly: u Pachtů byl vzestup pomalejší, u ostatních šlo nemnoze o pozdější, často příležitostná povýšení, postrádající nadto nejednou skutečnou mocenskou a majetkovou základnu.[6] Rychlé proniknutí Přehořovských mezi vyšší šlechtu téměř bezprostředně po Bílé hoře má tedy svoje typické a zároveň jedinečné rysy. A co je snad ještě důležitější: odehrává se, jak to potvrzuje život nejvyššího sudího Františka Karla, výlučně v domácích hranicích.

Jsou tu proto na místě další úvahy, zvláště otázka, jak se v prostředí panovnického absolutismu utvářely mocenské opory vyšší a vysoké šlechty. Že jejich základem byl majetek, je jasné; jde však ještě o něco jiného: skutečnou špičku této společnosti tvořili jen ti jednotlivci, kteří

měli přímé spojení s dvorem, ať tak, že zakotvili trvale ve Vídni nebo tak, že toto spojení bylo prostředkováno jinak. Obojí nebylo snadné; zklamané návraty Černínů a Lobkoviců do Čech to ukazují dostatečně výmluvně. Rychlá kariéra Přehořovských se však odehrála mimo tyto dimenze, chyběly v ní vysoké domácí úřední funkce, které byly nepochybně dalším nezbytným předpokladem naznačených vztahů. A tak se zřejmě dostáváme k tomu, co nejvíce vytvářelo mocenské povznesení, v dvorském nebo domácím prostředí: jen ten hodnostář, jenž se dovedl úspěšně podílet — zda trvale či jen dočasně, na tom tolik nezáleželo — na správě státních financí nebo který dovedl alespoň zdánlivě (stačila jistě vhodně a v pravý čas poskytnutá půjčka) rozšířit jejich chronicky vyčerpané zdroje, mohl počítat s tím, že bude úspěšným jinak. To bylo zřejmě tajemstvím úspěchu dvou bratrských dvojic z rodiny Kinských, které po dvě generace v neuvěřitelně dlouhé době ovládaly finanční i zahraniční politiku habsburského soustátí. Těsně po třicetileté válce totéž naznačuje strmý postup hraběte Losyho z Losinthálu, inspektora úřadu deputovaných nad pivním tácem, spravujícího tedy tu část financí, jež nepodléhala sněmovnímu svolení.

Podobný vzestup vyžadoval však stále častěji určitou kvalifikaci, jinak řečeno vzdělání. Cílevědomá výchova, spojená s pobytem na univerzitě a doplněná „velkou cestou" do ciziny — to byly prostředky, které utvářely osobnost mladého šlechtice již od renesance. Co však nebylo u nás po Bílé hoře hned tak obvyklým, bylo studium na domácí vysoké škole, zvláště ukončení specializovaného vzdělání na nedávno otevřené pražské právnické fakultě. Tím zajímavější je, že takto začíná životní dráha[7] pozdějšího nejvyššího sudího, který tak své stavovské a zeměpanské funkci propůjčil i svoji právnickou odbornost. Pražská „alma mater" je místem, kde mladý Přehořovský absolvuje nejdříve nezbytnou filozofii,[8] aby vzápětí pokračoval na právnické fakultě. Svoje studium tu ukončil jako žák profesora Jana Jiřího Funka (Funkena) a teze, o kterých diskutoval, byly nepochybně dílem jeho učitele.[9] Zaslouží pozornost nejen proto, že je odborná literatura dosud nezaznamenala, nýbrž i pro svůj obsah: jde totiž o jakési malé kompendium všeho, co měl vědět z tehdejší jurisprudence mladý šlechtický kavalír.[10]

Vlastní úřední kariéra Františka Karla, která jej posléze vynesla tak vysoko, začala na přelomu osmdesátých a devadesátých let 17. století. Poměrně dlouho — v rozmezí celých deseti let — zastával úřad nejvyššího mincmistra. Sama o sobě je to skutečnost, která není jen pouhým životopisným údajem. Zvláště uvědomíme-li si, že dotčené období znamenalo v oblasti státních financí, která byla pro absolutistický stát citlivou, jistý přelom. Je ovšem třeba také hned dodat, že šlo o přelom, který byl možná více zřetelný současníkům, než dnešnímu pozorovateli. Na jeho počátku stála událost významná zprvu jen v ovzduší dvorského

života a jeho intrik; časově byla spojena s osudným r. 1680, kdy v Čechách zuřila morová epidemie a kdy velké selské povstání znamenalo vážný otřes feudálních společenských vztahů. Zmíněná událost připomíná, třeba s menšími důsledky a v menších rozměrech, podobný vývoj, jehož svědkem se stala zhruba o dvě desetiletí dříve Francie. Jako pád všemocného intendanta státních financí, Fouqueta, vytvořilo podobně teátrální propuštění dosud stejně všemocného presidenta dvorské komory, hraběte Sinzendorfa, ke kterému došlo právě v Praze, rázem novou situaci.[11] V habsburských zemích nemohla ovšem po vzoru francouzského ludvíkovského dvora vyústit v okázalé vítězství colbertismu; něco nového se tu však přece jen objevuje: náběhy řešit katastrofální situaci státních financí nově, v podstatě již merkantilisticky, přestávají, zvláště v posledním desetiletí 17. století být naprostou vzácností. Dotčený obrat doléhá i do Čech, jeho ohlasy však zatím vyvolávají převážně jen pokusy o tradiční řešení, jak to ukazují práce na revizi dosavadního katastru. A to je právě doba, kdy se nové ústřední funkce ujímá Přehořovský.

Úřad nejvyššího mincmistra měl ojedinělé postavení; byla to funkce celostátní, korunní, proto ji nebylo možno počítat mezi nevyšší zemské úřady. I jeho váha se měnila, mimo jiné proto, že mu příslušel dozor nad dolováním a výkonem královských regálních práv na tomto poli. Na konci 17. století procházely důlní a báňské podniky v Čechách vleklou krizí. Do popředí se proto dostávala spíše vlastní pravomoc spojená s touto hodností. Stačí jen uvážit, jak velký význam přisuzovaly nové představy, které přinášel merkantilismus, penězům a měně, abychom pochopili, jak mimořádně významnou byla tato oblast. Stejně dobře je možno předpokládat, že nový mincmistr musil být člověkem nové orientace nebo alespoň někým, od něhož se to očekávalo. Jak si Přehořovský počínal a jak plnil tuto úlohu, můžeme ze sporých archívních dokladů jen tušit, i to však stačí k určitému obrazu.[12]

Na počátku devadesátých let 17. století dochází u nás k měnovým opatřením, jejichž cílem bylo zlepšit stav oběživa v zemi. Víme o nich především z normativních pramenů, zvl. z ustanovení o směně nehodnotných saských grošů — tzv. plecháčů — při níž důležitou roli hrál právě mincmistrovský úřad. Dobová mluva hovoří k r. 1693 dokonce o mincovní kaládě.[13] Je to silný výraz, poněkud překvapující, zvláště proto, že jsme zvyklí jej spojovat s jinými událostmi z doby těsně pobělohorské. Ani v našich souvislostech neztrácí však svoji výmluvnost, neboť dobře naznačuje, jaké záměry byly s těmito opatřeními spojovány. Za jisté je možno proto považovat, že podíl Přehořovského na výměnné akci musil být značný, nemluvě o tom, že posiloval jeho služební postavení a pověst finančního odborníka,[14] Naskytla se mu patrně i příležitost navázat spojení s představiteli tehdejšího lichvářského kapitálu, což víme bez-

pečně o jednom z nejvýznamnějších, dvorském faktoru Oppenheimerovi. Proto se nebudeme divit, že Přehořovský poskytoval zároveň státu půjčky[15] a že přiměřeně postupoval na žebříčku dalších hodností. Na začátku nového století, kdy končí jeho mincmistrovství, je již prvým radou české komory a zároveň jejím viceprezidentem, přičemž současně zastával důležitý zeměpanský úřad prvého deputovaného nad obchodem solí, nápojovou daní a pivním tácem.[16] A postupoval dále: jako příslušník právnické inteligence přechází do justičních orgánů; po krátkém jednoročním prezidentství nad apelacemi,[17] se stává nejvyšším zemským sudím, tedy nositelem jednoho z nejdůležitějších zemských úřadů. V této hodnosti, která je vrcholem jeho úřední kariéry (další: místodržitelská, stejně jako funkce tajného rady a císařského komořího, jsou spíše důsledkem tohoto vzestupu), se Přehořovský stává jedním z nejvýznamnějších vládních činitelů tehdejšího českého státu.[18]

Ostruhy, které si vysloužil, jej opravňovaly k tomu, aby vedle tradiční struktury nejvyšších zemských úřadů se uplatnil ještě v jiných orgánech, které na počátku 18. století vznikaly spolu s pokusy řešit neuspokojivý stav státních financí. Určité pozadí pro to vytvářela změna na trůně, na němž po dlouhých desetiletích se objevuje nový panovník — Josef I. Přehořovský získává zřejmě po druhé ve svém životě příležitost, aby se stal mužem nového kurzu, vykonavatelem oněch tendencí, které vedly k tomu, že v krátké vládě Josefa I. bývá spatřována jakási anticipovaná obdoba rozsáhlého reformního úsilí spojeného o více než půl století později s druhým držitelem téhož jména. Na zmíněných orgánech je ledacos pozoruhodného: jednak byly východiskem nové státní administrativy, zejm. na poli státní hospodářské politiky a manufakturního podnikání; jednak byly místem, kde se mohla ozvat stavovská iniciativa, aniž však lze o nich beze zbytku hovořit současně jako o stavovských. Je proto téměř přirozené, že vídeňský dvůr s nimi čas od času spojoval očividně centralistické cíle. Pro dokreslení stačí připomenout, že z ovzduší těchto let vyšly známé návrhy sekretáře dvorské komory a doupovského rodáka Christiána Juliuse ze Schierendorfu, jemuž např. spojení anglického parlamentu se skotským posloužilo jako vítaný prostředek k zdůvodnění myšlenky společného kongresu všech habsburských zemí, kterou mělo být překlenuto dosavadní zemské sněmovnictví.[19]

Přehořovský se objevuje především v komisi zřízené k povznesení královských měst. Je dokonce jejím předsedou a úzce spolupracuje se známým českým merkantilistou J. Kr. Bořkem, který si ho zřejmě vážil. Přehořovský tu vystupuje jako uznávaný odborník v hospodářských otázkách a zároveň jako právnický expert, což osvědčil svým členstvím v další komisi, pověřené přípravou přepracovaného znění českého Obnoveného zřízení zemského.[20] Do této doby spadají i jeho projevy, které v něm dovolují vidět zastánce idejí českého stavovského patriotis-

mu, což, připomeneme-li si znovu před okamžikem dotčené centralistické snahy, vycházející z Vídně, jistě nebylo bez významu.[21]

Rovněž jeho osobní majetkové poměry se úměrně tomu mění.[22] Co se zdálo být jádrem budoucí rodové moci — šelmberské panství s Vožicí — Přehořovští, jak víme, poměrně záhy prodali. A prodali dobře — rodině budoucího pražského arcibiskupa Khuenburga, s níž — i to je pro ně charakteristické — dovedli nadále udržovat přátelské styky. Prodej nebyl tedy jistě ztrátový. Investice do pozemkového majetku v jejich dalších plánech stály, jak se zdá, teprve na druhém místě. O co asi šlo především, byla snaha získat volný kapitál pro úvěr státní pokladně, který měl zajistit kariéru mladého Františka Karla. Že se to podařilo, o tom jsme se právě přesvědčili. Před Františkem Karlem Přehořovským jako jedním z nejvyšších státních hodnostářů se teď však otevíraly jiné cesty. Ty jej přivedly k největším podnikatelským výbojům jeho života. Stává se konopišťským pánem nebo — chceme-li se přidržet dobové dikce — pánem na Konopišti, Benicích a Týnci, jinými slovy benešovskou vrchností.[23] Bez zajímavosti není ani to, že zmíněné statky získává od hr. Sinzendorfa, syna kdysi všemocného presidenta dvorské komory. Tím se dovršuje úsilí Přehořovských o získání velkého panství. Je to skutečný úspěch, neboť Konopiště náleželo vždy předním feudálním rodům. Přehořovský si také i jinak počíná jako skutečně velký pán. V Praze staví jeden z nejkrásnějších barokních palácŭ[24] a současně zakládá v Benešově piaristické učiliště. Fundace latinské školy — novodobě gymnázia — je činem, který dodnes vyznívá sympaticky, tím spíše, že se do něho promítají další souvislosti.[25] Volba piaristické řehole, která na poli školství počínala ohrožovat dosud téměř bezvýhradný monopol jezuitů, by mohla potvrzovat, jak úzce Přehořovský spojil svůj osud s obdobím krátké, leč rušné vlády Josefa I., o kterém je známo, že jezuity vychován nebyl a že nenáležel ani ke zvláštním příznivcům Tovaryšstva.[26] Ostatně i jediná dcera Přehořovského vstoupila později do podobného řádu, k pražským uršulinkám, kde se nakonec stala abatyší a kde také, přeživši otce i bratra, jako poslední svého rodu zemřela.[27]

Majetková podnikavost Františka Karla se však neomezila jen na získání velkého dominia na jih od Prahy. Zároveň uzavírá Přehořovský další významný obchod, který je vyloženě spekulační transakcí. Jeho základem je úvěr; ještě jednou půjčuje státu peníze, tentokráte obrovskou sumu 200 000 zl. Uvážíme-li, že Konopiště koupil přibližně za stejný obnos a připočteme-li k tomu ještě stavbu pražského paláce, získáme představu o celkovém obratu, který tyto investice představovaly a který se pohyboval kolem 500 000 zl., což je částka vskutku úctyhodná. Přehořovský nepůjčoval tentokráte jen proto, aby posílil svoje postavení. Žádal okamžité výhody a opravdu je také dostal. Nebyly malé, jejich hodnota byla jednoznačná: tvořily ji komorní panství Zbiroh, Točník a Králův Dvůr; jak

k tomu došlo, je zajímavé po právní stránce i tím, že tu získáváme možnost nahlédnout do tehdejšího hospodaření komorním, tedy státním majetkem.[28]

Přehořovský dostává především za svoji půjčku hypoteční záruku na zmíněných statcích. Zároveň uzavírá s komorou pachtovní smlouvu, jejímž obsahem je — zběžně posouzeno — dosti podivná dohoda. Přehořovský — tedy věřitel a pachtýř v jedné osobě — měl platit roční pachtovné ve výši 32 000 zl. Kalkulaci není těžké uhodnout: základem byl předpoklad, že komora by měla sama svému věřiteli splácet pohledávku ročními splátkami ve výši 1/10 zapůjčeného kapitálu, tedy 20 000 zl.; při úroku 6% dospějeme bez obtíží jednak k uvedenému již obnosu 32 000 zl., jednak k dalšímu závěru, že dlužná částka 200 000 zl. mohla být splacena přibližně za 7—8 let. A o to tu nepochybně šlo: pachtovní smlouva byla skutečně uzavřena na 8 let. Tím se zároveň vysvětluje na první pohled absurdní zjištění, že Přehořovský jako pachtýř platil to, co měl naopak přijímat jako věřitel. Čteme-li však pachtovní smlouvu pozorně, poznáme snadno, že pachtýř ve skutečnosti neplatil nic: z pachtovného se totiž srážely jak daně zaplacené za běžný rok, tak úroky; co zbývalo, bylo pak započteno na umoření jistiny. Skutečným motivem těchto svérázných podmínek bylo stanovit přesně dobu, jak dlouho má Přehořovský pobírat užitky z rozsáhlého komplexu komorního majetku. Případný zbytek zapůjčeného kapitálu měl být po 8 letech mezi Přehořovským a komorou vyúčtován.

Úvěrová operace je však zajímavá ještě z jiného hlediska. Není třeba být odborníkem, aby bylo jasno, že její celkový styl prozrazuje značně konzervativní — v podstatě lichvářské (myšleno samozřejmě ekonomicky, ne právně) — pojetí úvěru, a to jak na straně věřitele, tak dlužníka. To zřejmě dobře odpovídalo mentalitě některých šlechtických velkostatkářů a státních funkcionářů, kteří jako Přehořovský byli sice na jedné straně přístupni novým hospodářskopolitickým výhledům, na druhé straně však stejně tak se snažili využít okamžitý prospěch a umocnit dosavadní zisky úvěrovým rizikem, jež podceňovali, neboť spoléhali na svoje úřední postavení a ne na skutečné majetkové opory.

Náznaky toho se u Přehořovského objevují ostatně velmi brzo. Již v r. 1701 nabízí hrabě Ferdinand Vilém Popel z Lobkovic, že Přehořovského vyplatí a úvěr převede na sebe.[29] Těžko říci, proč: snad proto, že se stále zdálo, že jde o výnosný obchod, možná, že také ale proto, že se Přehořovský chtěl už tehdy zajistit proti případným potížím. V r. 1707 však o těžkostech nemůže být pochyb. Přehořovský sice sedí dosud pevně v sedle, následujícího roku je však donucen postoupit výnos komorních panství svému věřiteli, měšťanu Starého města pražského Pichtlerovi za to, že vyplatil jeho další a patrně příliš neodbytné věřitele.[30]

Zatím jsme neměli příliš příležitosti zabývat se osobním životem Pře-

hořovského, zvláště jeho intimní oblasti rodinnou a manželskou. U osobnosti jeho formátu jistě nepřekvapí, že byla spojena s majetkovými, společenskými a v neposlední řadě úředními vztahy. Velký životní sloh, který se Přehořovský snažil okázale naplňovat, vytvářel však i četné překážky. Domácí tradiční panská šlechta pro povýšence svoje dcery neměla. Bylo třeba hledat jinde, zvláště měla-li být nevěsta urozenější než ženich. Prvou životní partnerkou Františka Karla se tak stala Anna Františka, dcera hr. Lamboye, majitele Dymokur.[31] Když se ženil po druhé, byly v pozadí jeho výběru jiné pohnutky. Chtěl a musil, měl-li si zajistit další kariéru, proniknout do okruhu vídeňského dvora; to mu umožnil sňatek s Juliánou Doroteou Jörgerovou z Tolletu, která pocházela z rodiny dvorské šlechty, jejíž vzestup, snad o něco pomalejší, začal z podobných počátků, z jakých vyšel mimořádně významný rod Harrachů.[32] Nové manželství přineslo Přehořovskému nadto příbuzenský vztah k prvořadé domácí rodině jakou byli Martinicové.[33] František Karel si tohoto spojení vážil a svému synovi dal také jméno podle předků z matčiny strany.[34]

Když se někdy na počátku druhého desetiletí 18. století počala hroutit stabilita jeho majetku, pokusil se Přehořovský, ač byl již pokročilého věku, řešit svoje obtíže třetím sňatkem. Bylo to asi tím naléhavější, že sklonek vlády Josefa I. nebyl příznivý ani jeho služebnímu postavení. A na ně bezpochyby stále spoléhal jako na neselhávající východisko z nouze. V 66 letech se znovu ženil a jeho sňatek byl vskutku skvělý: k oltáři vedl tehdy Marii Annu Františku, dceru chorvatského bána hraběte Pállfyho, dvorní dámu císařovny Eleonory.[35] Jeho snoubenka jistě nebyla mladou dívkou, žila-li na dvoře ovdovělé císařovny-matky; nebyla však také bez vlivu, a to nejen svým rodinným původem, nýbrž zejména tím, že její paní hrála významnou roli v okamžiku, kdy po smrti Josefa I. přecházela vláda do rukou jeho bratra a posledního Habsburka přímé linie. Nová hraběnka Přehořovská získala málo, jen to, že nemusila zemřít jako stará panna. Se svým stařeckým manželem mnoho lesku nezažila.

V r. 1714 byla nad Přehořovským vyhlášena kříza a hrabě byl nucen strpět —jak poznamenává se smutnou ironií současník — aby jeho majetek byl prodán ve prospěch věřitelů.[36] Byl to skutečný pád z výšin, strmý a tvrdý, Přehořovský pozbyl vše, co pracně shromažďoval. Víc než osobní tragika této události zaujme dnešního pozorovatele její prozaické reálné pozadí, k němuž patří jistě osoby Přehořovského věřitelů. Prameny nejsou příliš skoupé, ledacos lze z nich vyčísti. Hrabě si zřejmě půjčoval, od koho se dalo, v dluzích se přímo topil. Jde o různé částky, menší i značné. Mezi věřiteli však očividně převládají ti, kdož půjčují spíše jednorázově než často; platí to o šlechtě, církevních institucích i měšťanech, skuteční, profesionální finančníci přicházejí jen ojediněle. Výjimečně,

jak se zdá, šlo i o „sběrné věřitele", kteří na sebe převedli pohledávky jiných.[37] Krída — moderně řečeno konkurs — ukončila předčasně i Přehořovského úřední kariéru, neboť hrabě musil rezignovat na úřad nejvyššího sudího.[38]

Jeho síly byly vyčerpány, u konce s dechem však ještě nebyl. Je až s podivem, o kolik let dovedl přežít svoji životní katastrofu. I když jsme odkázáni na dohady, je přece jen možné, že vše, co Přehořovského postihlo, nevzešlo jen z přecenění sil a přepjatého podnikatelského rizika. V době, kdy na uprázdněný trůn nastupoval nový vladař, mohly působit zřejmě i zákulisní intriky. Víme např., že jeden z hlavních sloupů prvého josefínského režimu v Čechách, nejvyšší dvorský kancléř Václav Norbert Oktavián Kinský, ten, jenž prosadil stavovskou šlechtou nenáviděné akcízy a s nímž Přehořovský udržoval přátelské styky, byl přibližně v téže době postižen sice méně důrazně, nicméně pro něho dostatečně citelně: unikla mu totiž hodnost nevyššího purkrabího, po které toužil a kterou měl na dosah ruky.[39] Nejvyšším ze zemských úředníků se naopak stal Jan Josef z Vrtby, který od Přehořovského v dražbě koupil Konopiště a který již dříve jako stín sledoval jeho služební postup.[40] Připočteme-li k tomu, že týž hrabě z Vrtby vedl malicherný spor o to, aby Přehořovského znak na benešovské piaristické koleji byl umístěn nikoliv nad hlavní kostelní vchod (kam jako znak fundatora jistě patřil a kam byly osazeny vrtbovské parohy), nýbrž nad vedlejší vstup, je možno předpokládat, že ani tady — jako ostatně často v podobných případech — nešlo o náhodu. Snad tedy opravdu stály v pozadí Přehořovského ztroskotání politické zřetele, související s opozicí, kterou vyvolávala některá opatření Josefa I.

Vzestup a pád šlechtického hodnostáře, jakých bylo v období panovnického absolutismu mnoho — tak by bylo lze asi ve zkratce charakterizovat životní příběh Přehořovského. Nebyl by však úplný, kdybychom pominuli události, které, třebaže spadají za hranice jeho fyzické existence, vytvořily k němu jakousi opožděnou dramatickou tečku. Jejich průběh zdá se být výsledkem spíše literární fabulace, než odrazem střízlivých archívních zpráv. Není divu, že svou osudovostí, která jakoby postihovala celý rod, musily působit silně na fantazii současníků: necelých šest týdnů po smrti Františka Karla — zemřel 6. listopadu — umírá o vánocích r. 1723, právě na Štědrý den, v městě svých předků, v Táboře, jeho jediný syn, tělesně postižený František Helfríd, ve chvíli, kdy je na cestě ke své nevěstě.[41]

Závěrečný pohled se jistě neobejde bez shrnutí. Prvým rysem, který v něm vystupuje, je nepochybně Přehořovského právnická průprava. Naznačují to zřetelně uzlové body jeho úředního postupu, ve kterém nemohou ani velmožské gesta, k nimž se zřejmě rád uchyloval, zakrýt význam odborného vzdělání. Necháme-li stranou mimořádnou vitalitu a cílevědomý arivismus, které dokreslují jeho osobnost, převládají jinak

v Přehořovského portrétu poměrně tradiční linie: přesvědčuje o tom způsob, jakým využíval úvěrových vztahů, jak dával přednost mocenským jistotám před ekonomickými. Skutečně nové podnikatelské formy tu zřejmě chybí, třeba snad jen proto, že k jejich rozvinutí neměl dostatek času.[42] Určité nové prvky v tomto obraze však přece jen lze najít, jak ukazuje samo spojení úvěru s pachtem komorních panství. Přehořovský byl tedy zřejmě mužem, který sice dovedl cítit již nový vítr, který však v něm ještě nedovedl plout.

POZNÁMKY

1 Základní údaje o rodině Přehořovských jsou snadno dostupné (i když s některými drobnými nepřesnostmi) v obou našich starších encyklopediích: **Riegrův Slovník naučný,** VI. (1867), 908 (autorem hesla je Ant. N. Vlasák), **Ottův Slovník naučný,** 20 (1903), 616 (Sedláček). Ostatní genealogická literatura je zachycena v Zíbrtově Bibliografii (I., č. 17158); z ní zaslouží zmínku to, že Balbín zařadil do svých **Miscellanei** (II., 1, II.) „Projectum genealogicum illustrissimae familiae Przehorzowskianae". — O Přehořovské projevilo zájem i regionální dějepisectví: M. Kolář (šifra —o—), Přehořovští z Kvasejovic, **Tábor,** roč. 1, č. 2 (7. V. 1864), K. Thir, Staré domy a rodiny táborské, I., **Tábor** 1920, zejm. 50 a n., jinak na řadě dalších míst — Fr. Tomsa, O panských rodech, které vládly na Benešově a na Konopišti, **Pod Blaníkem, XXI.,** č. 4, 72. — Přehořovským náležel v Táboře jeden z nejvýznamnějších domů (č. 2); cís. rychtář Jan Přehořovský dal v něm prolomit přímý vchod do radnice, která byla v jeho těsném sousedství, aby měl pohodlný přístup k jednání; z místních rodin byli Přehořovští v Táboře spřízněni s Pštrosy z Mirotína, v okolí s rytířským rodem Dvořeckých z Olbramovic.

2 A. Sedláček, **Hrady, zámky a tvrze království Českého,** IV., Praha 1885, 225.

3 A. v. Doerr, **Der Adel der böhmischen Kronländer,** Prag 1900, 100, 104, 174: do panského stavu byl Kryštof Karel povýšen r. 1643, mezi staré pány r. 1663 a hrabětem se stal na konci r. 1694, necelý rok před svou smrtí v r. 1695; rychlý, ba překotný vzestup Přehořovských ukazuje i taková zdánlivá podrobnost, jakou byla heraldická proměnnost jejich rodinného znaku: původní erb (zelený pták sedící v červeném poli na zelené ratolesti) se posléze ocitl ve středu velkého štítu, který byl dělen bílým pruhem.

4 Kromě jiného postavil v Ml. Vožici na místě starého hradu dodnes stojící kruhovou kapli — Sedláček, 1. c., 229, 233.

5 Vožici prodal v r. 1678 za 180 000 zl.; nemovitý majetek Kryštofa Karla se tak ztenčil, jak se zdá, jen na Zbraslavice, které držel v l. 1689—1695.

6 Kromě běžných poznatků, jaké i tady nabízejí encyklopedie srv. zejm. O. Placht, **Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.—18. století,** Praha 1958, kde je věnována pozornost i Přehořovským (181, 221, 232, 269).

7 Narodil se r. 1645 — SÚA, Wunschwitzova sbírka, heslo „Přehořovský" (č. 932).

8 Filozofické studium ukončil 13. června 1661 obhajobou tezí „ex universa logica", které předsedal jezuita Jan Kořínek — tamtéž, tisky (kart. č. 6).

9 Tamtéž: „Historico-publico-iuridicae theses miscellaneae de triplici iure, ecclesiastico, civili, militari . . ."; obhajoba se konala 17. března 1664; teze připsal Přehořovský čes. vicekancléři Frant. Eusebiovi hr. Pöttingovi.

10 Nejdříve je probírána organizace církve, dále teze z civilního práva jako např. „De constitutione principum, cosuetudine et statutis", „De iurisdictione et mero imperio", „De iudiciis et iudice, actore et reo", ale také „De majoratibus et fideicommissis" a končí se právem válečným („ius belli"), kde prvá teze je nadepsána „De duello" a dále se pokračuje „De bello publico", „De iusti belli effectibus" a ještě dále „De veteranis, missionibus et peculio castrensi".

11 Jos. Svátek (Ant. Rezek), **Dějiny Čech a Moravy nové doby**, III., Praha 1894, 122: po Sinzendorfovi se do čela dv. komory dostal Kryštov Ignác Abele z Lilienberka, který přispěl k jeho odstranění (a před tím zřejmě i k pádu Lobkovicovu) a jenž je znám i z událostí v Uhrách v době vlády Leopolda I., Abele patřil k téže skupině dvorské byrokracie, k níž náležel i Jörger, z jehož rodiny pocházela druhá žena Přehořovského — srv. F. A. Pribram. **Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit**, Prag 1898, 10.

12 Doklady, jež máme po ruce, spadají většinou již do doby, kdy Přehořovský svoje funkční období ukončil — např. relace čes. komory, týkající se dolování arseniku na Jáchymovsku a dohody o tom z 21. VII. 1700 — SUA M M 7, 1699—1700, krab. č. 124

13 Tamtéž, zpráva podaná místodržitelství ze 7. IX. 1702, v níž se hovoří o „verwichen Müntz Calada", ještě určitěji to říká sám Přehořovský ve svém vyjádření z 9. I., které je připojeno ke zprávě:" . . .occassione der Ao 1693 bey dermahliger Müntz Calada, unter meiner damahligen Direction des Müntzwesens"; obecně zejm. k předpisům o těchto měnových opatřeních: Jar. Pošvář, **Měna v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (do počátku 20. století)**, Praha 1977, 85 — Při této příležitosti děkuji Dr L. Kubátové CSc. ze Stát. ústřed. archívu za účinnou pomoc ve vyhledávání archivních dokladů.

14 Dodatečně však pro něj z této činnosti vznikly i některé obtíže. Ukazuje to skutečnost, že v r. 1702 musil vysvětlovat — což na něho mohlo vrhat i dosti podivné světlo — osud poměrně značného obnosu plecháčů (v celkové hodnotě 18 071 zl.), který v době svého mincmistrovství převzal, aby je směnil za hodnotnou minci a které dále předal dvorskému faktorovi Oppenheimrovi, jenž je opět použil ve svých finančních vztazích k pražské židovské obci; pozadím celé věci bylo šetření, které vyvolal „Obersteueramt"; Přehořovskému zřejmě nemohlo být nebezpečné, i tak však jeho stanovisko zní dosti rozpačitě: „. . .dass so thane gelder auf damaligen Hoff. Cammer Administratoris Ihro Eminenz Herrn Cardinalen von Kollonitsch ergangene Befehl gegen einen Blossen Recognition, aus den Kön. Obersteuerambt erhoben, und dann widerumb auffgefolgte Befehlig die mehriste Summa der Plechatschen, willen solche der Factor Oppenheimber ohne abgang auszuberingen gewust. . . zu Handen des Kaysl. Factors widerumb eingehändiget habe . . ."

15 Jednou to bylo 30 000 zl., po druhé 50 000 zl. — SÚA MM 4 1, 1689—1699, krab. č. 159, doklady z 29. III. 1697 a 10. I. 1698

16 Úřad zastával zřejmě krátce; výslovně je tak jmenován v marginalii deskového zápisu — srv. níže pozn. č. 29

17 J. C. v. Auersperg, **Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes**, Prag 1805, 81

18 K tomu gratulační báseň „Applausus cordialis in promotione . . . in regni Boemiae supremum iudicem" od jinak neznámého Philipa de Poppingen (Wunschwitzova sbírka); z obsahu např. „. . . Factus Czechiaei Regni, Francisce, supremus / Iudex, iudicium quia Caesar abunde videbat / Sic non Symbolicum, sed verum ostendit Amorem / et non immerito, nam Tu, Tua praestita, digna / Austriacae Domus: Fient

et plura futura / Non periturus Amor Josephi Caesaris unquam / Nec meritum, Francisce, tuum sine Fruge neambit. . ."

19 Alf. Fischel, **Studien zur österreichischen Reichsgeschichte, Christian Julius von Schierendorff, ein Vorläufer des liberalen Zentralismus im Zeitalter Josefs I. und Karls VI.,** Wien 1906, 165, 197, K. Krofta, **Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l. 1526—1848,** Praha 1917 (zvl. otisk z Osvěty, roč. XLVII.), 62, Pribram, l. c., 23 a n.; Přehořovský byl členem stav. komise v r. 1705 pro zlepšení obchodu a výroby, v r. 1710 jej nejv. kancléř Kinský navrhoval znovu za člena „Commerzcommission"; dále srv. i J. Pekař, **České katastry** 1654—1789, Praha 1932, 102, kde se domnívá, že komise (deputace) z r. 1705 nebyla jmenována (volena) sněmem, nýbrž ustanovena shora dvorem.

20 J. Klepl, Královská města česká počátkem 18. století, **ČČH XXXIX.**, 1933, 60 a **tamtéž, XXXVIII.**, 1932, 266, 509 — Přehořovský měl s Bořkem čilé styky, jak ukazuje korespondence (Bořek si ji vážil, neboť ji ve své sbírce zachoval v originále), která nepostrádá jistý důvěrný tón; Bořka s Přehořovským spojovalo patrně to, že jejich společným odpůrcem byl podkomoří. — K Přehořovského členství v komisi pro revizi zem. zřízení srv. studii autora tohoto příspěvku: K pokusu o revizi zemského zřízení v Čechách na počátku 18 století, Právněhistorické studie 16 (Praha 1971), 188.

21 J. Muk, **Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské,** Praha 1931, 134, 136, 137.

22 Přehořovský měl v té době drobné statky v okolí Prahy: Dobřejovice (koupila je v r. 1695 jeho druhá manželka, od níž je získal směnou za Petrovice), Kamenici a Petrovice a dále i Sulice (údaje u Sedláčka, 1. c., XV., 213, 240).

23 **Tamtéž,** 36: Konopiště koupil za 221 000 zl. (s odvoláním na SÚA DZV č. 408, D 11); panství tvořilo dva celky v různých krajích: větší — Týnec a Benice — v kraji vltavském, menší — Konopiště — v kraji kouřimském.

24 Em. Poche — P. Preiss, **Pražské paláce,** Praha 1973, 52, 58 — je to pozdější palác Lobkovický, dnešní velvyslanectví SRN.

25 Zajímavá je určitá nehistoričnost Přehořovského počínání v době, která u nás přinášela rozkvět barokní gotiky. Přehořovský nejen že nenavázal na starou tradici benešovského minoritského kláštera, nýbrž nezabránil ani tomu (nestalo-li se to dokonce na jeho příkaz), aby materiálu ze zřícenin bylo užito ke stavbě nové kolejní budovy. Teprve protesty zklamaných minoritů zabránily úplnému rozebrání ruin. — J. Růžička, **Minoritský klášter v Benešově, Městské muzeum v Benešově,** 1946, 54.

26 O. Redlich, **Das Werden einer Grossmacht, Österreich von 1700 bis 1740,** Brünn-Müchen-Wien 1942, 50.

27 Byla to Marie Anna Terezie, dcera z druhého manželství; k uršulinkám vstoupila 25. XI. 1711, představenou byla od r. 1732 (znovu potvrzena v l. 1735 a 1738); zemřela 9. IV. 1740 (podle **Wunschwitzovy sbírky**).

28 K následujícímu SÚA DZV č. 407, J 21 — K 7 (dále i Sedláček, 1. c., VI., 248): smlouva s komorou je datována 1. XII. 1700; i svým osudem se tedy Přehořovský stal bezděčným předchůdcem v 19. stol. proslulého „krále železnic" Stroussberga.

29 Tamtéž, marginalie intabulačního zápisu z 29. VII. 1701 s odvoláním na DZV č. 783, B 24.

30 Tamtéž, 8. IV. 1707: postupuje se výnos na 2 leta od 1. I. 1707.

31 **Wunschwitzova sbírka:** z manželství se narodil Přehořovskému prvý syn, který zemřel v dětském věku. Za zmínku stojí, že dymokurský Lamboy byl týž, na jehož panství působil asi po polovině 17. stol. belgický jesuita de la Haye, známý svými

úvahami o vrchnostenském hospodářství a robotní práci — k tomu naposledy (na podkladě starších výzkumů Rezkových) A. Klíma, **Manufakturní období v Čechách**, Praha 1955, 36.

32 Juliana Dorotea se narodila 1659, ale až po smrti svého otce Jana Helfrieda, což tedy poněkud oslabovalo význam tohoto spojení; zemřela 1708 a byla pohřbena na Malé Straně u Karmelitánů; Jörgerové byli v té době typickou dvorskou šlechtou: již v 16. stol. bylo panovníkovi zazlíváno povýšení jejich předka, stejně jako předka Harrachů — A. Luschin v. Ebengreuth, **Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters**, Bamberg 1914, 340 v pozn.

33 Eliška Jörgerová byla manželkou Adolfa Bernarda z Martinic — Ottův Slovník naučný, 16, 920.

34 František Helfríd Josef Přehořovský se narodil 1694, druhé jméno měl po svém dědovi, zajímavé je i jméno třetí, v té době ještě málo obvyklé, které by mohlo ukazovat na vřelý vztah k budoucímu panovníkovi.

35 O jejím vlivném postavení svědčí mimo jiné to, že byla od r. 1706 dámou hvězdového kříže, tedy nositelkou řádu, který byl v 18. stol. ještě poměrně vysokým vyznamenáním. Ostatně sama skutečnost, že rovněž třetí manželka Přehořovského byla cizinkou, je výmluvná; všechny ženy jeho předků — včetně jeho matky, Ludmily Chrtové ze Rtína (byla poslední svého rodu) — byly naopak domácího původu. — Jedním z prvých veřejných vystoupení nové hraběnky Přehořovské byla slavnostní obláška její nevlastní dcery v pražském klášteře uršulinek. Obřad (vylíčení u Wunschwitze) byl doprovázen velkou pompou (i to byla snad demonstrace síly v předvečer pádu). Osoby, které se ho účastnily (druhá manželka nejv. kancléře Terezie Kinská-Nesselrodeová, Marie Alžběta Martinicová-Jörgerová, hr. Khuenburg) dobře naznačují přátelské styky Přehořovských.

36 SÚA DZM č. 188, C 8 — C 9: o krídě bylo rozhodnuto 11. IX. 1713, do desk byla zapsána 30. IV. 1714

37 SÚA DZV č. 157, C 15 b a násl. (projednání krídy); jediný skutečný finančník, jež tu přichází, je již zmíněný Lewi Oppenheimer s pohledávkou 11 000 zl. (I 7 B); věřitelů, jež uplatňují pohledávky, jež byly na ně převedeny, je více: k nejzajímavějším patří Jan Josef Barttolotti sv. p. z Parthenfeldu (jednal jako cessionář Kateřiny Schönfeldenové), jemuž Přehořovský prodal svůj palác a který pocházel z rodiny hodnostářů dvorské komory a sám — podobně jako jeden z jeho předků po Bílé hoře — působil v Čechách v úřadu deputovaných.

38 Rezignoval (podle Wunschwitze) v únoru 1717.

39 J. E. Folkmann, **Die gefürstete Linie des uralten und edlen Geschlechtes Kinsky**, Prag 1861.

40 Auersperg, l. c.; ke sporu o umístění znaku: A. Podlaha, **Topographie der historischen und Kunst-Dekmale in Königreich Böhmen, XXXV., Der politische Bezirk Beneschau**, Prag 1912, 23.

41 Wunschwitzova sbírka, jinak údaje o této události najdeme i v běžných encyklopediích; Frant. Helfríd byl pohřben v Táboře u Augustiniánů, jeho otec na Malé Straně u Karmelitánů.

42 O Přehořovském nevíme, že by na svých statcích podporoval manufakturní výrobu či rozvíjel dolování — srv. J. Tywoniak, Pokusy o těžení rud na Konopišťsku v 16. až 20. století, **Sborník vlastivědných prací Podblanicka**, 4, 1862, 79; mylné je také jistě tvrzení, že v r. 1697 držel „v zástavě všechny doly v království Českém", které má M. Kolář (1. c.). — Na druhé straně je však o Přehořovském známo, že na propachto-

vaných komorních panstvích podnikal některé stavby sloužící potřebám železných hutí (přeložení mlýna ve Sv. Dobrotivé, oprava vysoké pece a hamru v Holoubkově, obnova hamru v Dobříví, stavba druhé vysoké pece ve Strašicích), jejichž provoz byl pro tuto oblast typický. – K tomu: E. Maur, K otázce technického pokroku v českém železářství v 17. stol., Z dějin hutnictví 5 (Praha 1979), **Rozpravy národního technického muzea v Praze** č. 73, 41.

© Valentin Urfus 1990

Der Oberste Landesrichter František Karel Přehořovský, Barockmagnat, Jurist und Ökonom in Böhmen am Anfang des 18. Jhs

Valentin Urfus

Resumé

Graf Přehořovský ist bekannt als Bauherr eines der schönsten Prager Barockpaläste. Am Anfang des 18. Jahrhunderts, wo er den Gipfel seiner Karriere erreicht hatte, war er der oberste böhmische Landesrichter, modern ausgedrückt, etwas wie böhmischer Justizminister. In sein Amt gelangte er nach der vorherigen erfolgreichen Tätigkeit, die unter anderem durch seine juristische Ausbildung beeinflußt wurde. Er stellte dadurch einen neuen Typ des Würdenträgers, der die Adelsprivilegien mit der Fachausbildung verbunden hatte. Auch durch seine Herkunft (er stammte aus kleinem ursprünglich mit dem Stadtleben verbundenem Adel) stand er näher zu der sich neu formierenden Bürokratie als zu der traditionellen Herrenaristokratie. In der Zeit, wo er seine größten Erfolge erreicht hatte, gehörte er zu denjenigen Männern, die während der kurzen Herrschaft von Josef I. versucht haben, in Böhmen neue wirtschaftspolitische Maßnahmen geltendzumachen. Er bemühte sich, diese neuen Gedanken offensichtlich auch im eigenen Privatunternehmen zu realisieren: er nahm in Pacht umfangreiche königliche Güter, verband jedoch diese Verhältnisse mit einem unbedachten Kredit, der ihn schließlich zur Katastrophe gebracht hat. Sein Unternehmen erlitt ein klägliches Fiasko und Mißerfolg. Der zusammengefaßte Artikel versucht, diese biographischen Tatsachen in breitere Zusammenhänge einzugliedern, welche die Reformbemühungen der kurzen Herrschaft von Josef I. charakterisieren.

Konkrétní formy spolupráce česko-slovenských a nacistických bezpečnostních orgánů v letech 1938 — 1939

Ctibor Moravčík

Výsledek úzkých styků česko-slovenských a nacistických bezpečnostních složek v době od 15. března 1939 je obecně v naší literatuře označován jako akce „Gitter" (mříže). Mnozí autoři shodně uvádějí, že největší podíl na zatčení 5.800 — 6.400 osob na území Čech a Moravy — především komunistů, ale i německých a rakouských emigrantů protinacistického smýšlení, má česká policie, která se dala zcela do služeb okupantů. Persekuci antifašistů usnadnila tím, že předala okupačním orgánům operativní evidence — zejména komunistů.[1]

Takto formulované stanovisko zjednodušuje pravý stav věci a neobstojí při důkladném studiu archívních materiálů u každého, kdo je alespoň částečně obeznámen s právněhistorickou problematikou vztahů mezi státními orgány obecně a podřízeností bezpečnostních složek zvláště. Česká policie (český policejní aparát) nebyla samostatným resortem, byla řízena státní politickou správou. Spadala v jednotlivých organizačních stupních pod okresní a zemské úřady a jako celek pod ministerstvo vnitra.

Z rozboru řídících dokumentů vyplývá, že nejen „český policejní aparát projevil nebývalou horlivost",[2] ale pokyny a rozkazy k tomu byly vydávány právě okresními a zemskými úřady a především se na nich podílelo ministerstvo vnitra II. republiky.

Již na samém počátku okupace dne 15. března 1939 v dopoledních hodinách došlo v budově posádkového velitelství Praha (na nám. Republiky) k poradě svolané na příkaz zástupce německé okupační moci (dr. Rasche) s představitelem prezidia policejního ředitelství v Praze (vládní rada Huber) a zástupci ministerstva národní obrany Česko-slovenské republiky (gen. Červinka a plk. Hvížďálek). Předmětem jednání byla příprava zatýkání českých komunistů, antifašistů, emigrantů z Německa i Rakouska. Ještě téhož dne příslušníci obsazovacích skupin — složených z jednotek německé bezpečnostní policie — pátrali na okupovaném území Čech a Moravy po osobách uvedených v přílohách plánu „Aktion Gitter".[3]

Policejní ředitelství v Praze současně připravilo v rámci své působnosti text pokynu k zajištění proskribovaných osob (k nim viz dále) českou policií, a zároveň požádalo o totéž zemský úřad v Praze a v Brně. Skutečně již dne 16. března 1939 vydala prezidia zemských úřadů jménem zemských prezidentů telefonické pokyny podřízeným jednotkám. Pro ilustraci uvádíme znění vydané prezidiem zemského úřadu v Praze . . .„žádám pana přednostu, aby **okamžitě** prostřednictvím podřízených bezpečnostních orgánů zařídil co **nejrozsáhlejší a nejpečlivější** (proložený text se nachází v autentickém znění původního pokynu) pátrání po všech osobách podezřelých jakkoli z komunistické činnosti. Toto pátrání budiž provedeno nejen ve známých již bydlištích aneb tam, kde se uvedené osoby obvykle zdržují, nýbrž buď brán zřetel také na různá weekendová střediska (trampské chaty, tábory apod.). Všechny při této razii postižené podezřelé osoby buďtež bezpodmínečně zajištěny a ponechány až na další ve vazbě. Toto pátrání budiž provedeno nejen pokud jde o známé funkcionáře bývalé strany komunistické, nýbrž také pokud jde o činovníky všech okrajových složek strany komunistické. Počet všech takto zadržených osob budiž sem neprodleně telefonicky oznámen se zprávou, jaký byl výsledek provedených prohlídek a kde jsou tyto osoby konfinovány". . .[4]

Další pokyn v odpoledních hodinách nařizoval . . .„Pátrání po komunistech, dnes nařízené, buď rozšířeno na všechny německé emigranty ze Sudet, marxisticky orientované a na emigranty židy, politicky činné a na teroristy a anarchisty". . .[5]

Zatýkání podezřelých prováděli čeští policisté v takovém rozsahu, že nestačily věznice. Proto již dne 18. března 1939 byl vydán rozkaz, aby ze zadržených osob byly ponechány ve vazbě jen ty, které do poslední doby byly činné v komunistickém hnutí a propuštěni ti, kteří byli zadrženi pouze na základě dřívější činnosti, s výjimkou emigrantů z Německa a Rakouska a politicky exponovaných židů.[6] Rozkaz dále požadoval, aby . . .„po provedení této revize byl ihned předložen zdejšímu úřadu a přímo též prezidiu ministerstva vnitra dvojmo jmenný seznam". . .[7] Seznamy zatčených osob předávaly pak prezidia ministerstva vnitra a zemské úřady v Praze a Brně nacistickým bezpečnostním složkám. Tak mohl říšský protektor Protektorátu Čechy a Morava ve své zprávě ze dne 13. května 1939 adresované říšskému vůdci a kancléři konstatovat, „že při „Aktion Gitter" bylo zatčeno 4639 německých a rakouských emigrantů, pacifistů a židů, především komunistů".[8]

Podaný přehled aktivity českých orgánů nejde nad rámec v naší literatuře již publikovaných údajů. Práce, na které v úvodu odkazuji, však přímo nebo nepřímo kladou počátek spolupráce složek bezpečnostního aparátu nacistického Německa s policejním aparátem bývalého Česko-slovenska až ke dni 15. března 1939. Z toho se nabízí vysvětlení, jako by

kolaborace či dokonce otevřená zrada na českém národě byla vyvolána pudem sebezáchovy a až po zahájení okupace.

Z analýzy dalších archívních materiálů je však až přespříliš zřejmé, že spolupráce nacistických a bezpečnostních orgánů pomnichovské ČSR, zejména ministerstva vnitra II. republiky má hlubší kořeny a v některých sférách zasahuje i do I. republiky, a nemůže být vysvětlena obavou z bezprostředního ohrožení života či existence českých úředníků.

Snad ironií osudu se právě v den dvacátého výročí vzniku samostatného československého státu sešlo Předsednictvo ministerské rady, aby mj. **„jednalo o spolupráci bezpečnostní služby ČSR a hitlerovského Německa při stíhání odpůrců fašismu. . .“** Ministerská rada vzala na vědomí, že ve smyslu dohody ministerstva vnitra a zahraničních věcí bude obnovena pravidelná spolupráce[9] čs. policejních a bezpečnostních orgánů s příslušnými orgány říšskoněmeckými za účelem stíhání politických deliktů“. . .[10]

Formální popud k navázání pravidelné spolupráce vyšel z německé strany v II. polovině měsíce října 1938, cestou ministerstva zahraničních věcí Československé republiky. Nato dne 27. 10. 1938 berlínský vyslanec dr. Čermák telefonicky sdělil ministerskému radovi dr. Nováku z ministerstva vnitra ČSR, že ministerstvo zahraničních věcí Československé republiky bylo požádáno Německem o navázání spolupráce našich státně-bezpečnostních úřadů s nejvyšším bezpečnostním úřadem říše při potírání politických zločinů. Ministerstvo zahraničních věcí pokládalo spolupráci za **velmi prospěšnou**[11] neboť „by bylo lze zároveň urovnat vlídnou a přátelskou cestou mnohé věci, které by byly v náš neprospěch, resp. neprospěch našich lidí v Německu“. Zároveň ministerstvo zahraničních věcí naléhalo „ze zdvořilostních důvodů“ na MV rozhodnout věc urychleně, aby výsledek mohl být co nejdříve sdělen do Německa“.[12]

Ještě téhož dne dr. Fischer — v té době ministerský rada ministerstva vnitra ČSR a zástupce MV pro věci vnitřní, záznam parafoval a opatřil poznámku „Ano-hned“[13] a připravil obsah telefonické relace k projednání v prezidiu vlády. Již následujícího dne tj. 28. října 1938 byla věc projednána (jak dříve uvedeno) předsednictvem ministerské rady a dne 29. 10. 1938 v 12,30 hod. sděleno kladné stanovisko ministerstva vnitra ministerstvu zahraničních věcí ČSR. Zároveň na příkaz dr. Fischera odjeli pražský policejní prezident dr. Charvát a ministerský rada dr. Novák dne 30. října 1938 do Berlína.[14]

Rychlost vyřízení požadavku z Berlína ukazuje, s jakou horlivostí a snahou se zavděčit jednali jednotliví vysocí úředníci a představitelé institucí, majících za úkol hájit zájmy svého státu a nikoli se s takovou servilností vbízet cizí státní moci. Je z tohoto příliš markantní právě profašistický postoj československé buržuazní vlády.

Na nádraží v Berlíně dr. Charváta i dr. Nováka očekával vládní rada Müller, představitel berlínské centrály Geheime Staatspolizei (dále jen Gestapo). Ubytoval je v hotelu „Fürstenhof" a dále pečoval o jejich pohodlí. Byli oficiálními hosty Gestapa, které pro ně zabezpečilo mj. i návštěvu varieté.[15]

Druhého dne tj. 31. října 1938 se Charvát i Novák dostavili na Reichssicherheitshauptamt (Hlavní úřad říšské bezpečnosti — jinak 12. úřad Schutzstaffeln) na Prinz Albrecht-Strasse 8. S jeho představeným **R. Heydrichem** jednali o podmínkách spolupráce mezi česko-slovenskou a německou bezpečnostní službou. Heydrich jim předal německy a česky psaný návrh úmluvy o spolupráci. Mimo to požádal o vydání politického vězně, který uprchl z koncentračního tábora v blízkosti československých hranic na naše území.[16]

Zbývající čas do návratu do Československa, tj. 2 listopadu 1938 strávili oba zástupci prohlídkami Berlína, majíce k dispozici osobní vůz Gestapa; návštěvami ateliérů UFA, kde se natáčel film za účasti kriminálního ředitelství v Berlíně a promítání filmu „Heimat" se Zarah Leandrovou.[17]

Československá strana pokračovala v úsilí o co největší sblížení s německými bezpečnostními orgány. Dne 10. listopadu 1938 poslal ministr vnitra Československé republiky, v té době ještě Černý, Reichsführerovi SS Himmlerovi německy psaný přípis, ve kterém děkoval za vlídné přijetí jeho zástupců v Berlíně . . .„Vysoce vážený pane říšský vedoucí! Policejní prezident v Praze Rudolf Charvát a ministerský rada dr. Karel Novák, kteří byli vysláni jako zástupci mého resortu s úkolem navázání přímého spojení ve věcech bezpečnostní služby do Berlína, byli ve spojení s pány zástupci tajné státní policie, především s panem radou Heydrichem a s panem ministerským radou Bestem, jakož i s pány zástupci říšského úřadu kriminální policie, zvláště s panem říšským kriminálním ředitelem Nebem, ve věcech resortních. Moji úředníci byli při této příležitosti ze strany jmenovaných pánů přijati s takovou laskavostí, překračující obvyklou míru, což mě zavazuje k vyslovení zvláštního díku za toto přijetí. Spatřuji v tom, jistě ne neprávem,také důkaz, že další vzájemné vztahy v oblasti bezpečnostní policie se budou rozvíjet v témže duchu, za což, pokud jde o můj resort, rád převezmu záruku. Prosím, vysoce vážený pane říšský vedoucí, přijměte ujištění mé úcty. Ministr vnitra Černý". . .[18]

Návrh dohody o spolupráci byl ještě předmětem několika vzájemných písemných konzultací.[19] Do jejího konečného schválení chybělo ještě několik týdnů, avšak ministerstvo vnitra Č-SR bylo již ochotno vydávat Německu politické vězně, podávat zprávy o politických utečencích a jejich chování na území Čech a Moravy. Již v dopisu ze dne 25. listopadu 1938 se Heydrich jako šéf německé bezpečnostní policie odvolával

na dohodu uzavřenou mezi ním a Novákem a Charvátem při jejich pobytu v Berlíně, a požadoval zprávy o postupu příprav vydání vězně Forstnera, který údajně při svém útěku z koncentračního tábora spolu s dalším vězněm měl zabít strážce. Poté uprchl na území Č-SR.[20] V tomto případě vyhověly česko-slovenské orgány německé žádosti takto: Dne 9. prosince 1938 sdělil dr. Novák, že Peter Forstner byl zadržen česko-slovenskými bezpečnostními orgány a předán do vyšetřovací vazby krajského soudu v Praze. Vydán bude na základě rozhodnutí soudu po splnění procesních podmínek.[21] Již dne 13. prosince 1938 zaslal Heydrich kurýrní cestou „oficiální požadavek" na vydání Petera Forstnera; Novák k němu připojil své vyjádření a předal je krajskému soudu. Ten pak na základě předložených materiálů, kde byl Forstner vylíčen jako „bestiální vrah", rozhodl o jeho vydání. A tak mohl Novák již 15. prosince 1938 sdělit Heydrichovi, že v nejbližších dnech orgány pražského policejního ředitelství ve spolupráci se státně-policejním úřadem v Terezíně—městě vydají Forstnera německým bezpečnostním úřadům na státní silnici Terezín—město—Litoměřice na kilometru 59,4.[22]

Horlivou spolupráci česko-slovenského MV s nacistickou říší ilustruje i další dopis Nováka Heydrichovi ze dne 15. prosince 1938, ve kterém sděluje požadované informace k jistému dr. Otto Strasserovi. „Ten měl údajně odletět již dne 3. října 1938 do Londýna a dále do Švýcarska, odkud dostala jeho bytná pohlednici. Novák informoval o prohlídce v jeho bývalém bytě — nebyly nalezeny písemné materiály o něž měli Němci zájem, avšak podařilo se zjistit, že dotyčný vystupuje pod jménem dr. Otto Bauman".[23]

Podobně se angažoval Novák spolu s dalšími spolupracovníky z ministerstva vnitra Č-SR i ve věci vydání Adolfa Grünspana z Moravské Ostravy nebo Kurta Fleischnera z Náchoda a dalších. Postup jejich vydání byl podobný jako u Forstnera.[24]

Ochota některých pracovníků ministerstva vnitra Č-SR přesahující rámec služebních povinností šla tak daleko, že zabezpečovali dokonce hladký průběh pohřbu ostatků osoby, o které bylo úředně známo, že byla umučena v koncentračním táboře Buchenwald. Byli o to požádáni německou stranou, která se obávala mimořádné publicity tohoto případu v Plzni a okolí a možných represálií proti těm státním příslušníkům II. republiky — německé národnosti — kteří se neodstěhovali na odstoupené území.[25]

Konečný text **„Dohody o spolupráci mezi česko-slovenskou a německou policií"** byl podepsán v Praze novým ministrem vnitra dr. Fischerem (dříve uvedený ministerský rada MV) dne 26. ledna 1939. V Berlíně, za německou stranu, tak učinil „Der Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei" Himmler (říšský vůdce SS a šéf německé policie).[26]

Existuje nemálo dokumentů, jež ukazují pravou tvář buržoazie, která

do hloubi znepokojená růstem revolučnosti vlastního proletariátu, přešla k násilným, později až teroristickým formám uplatňování své ekonomické a politické moci. Avšak vzpomenutá dohoda o spolupráci je názorným příkladem přenášení „zkušeností" fašistické diktatury v Německu na území Česko-slovenska a zároveň obžalobou pro zločin velezrady na československé státnosti proti všem, kteří se podíleli nejen na jejím schválení, zejména však uskutečňování.

Je až s podivem, na co všechno signatáři za česko-slovenskou bezpečnostní službu přistoupili, např. obě strany se měly navzájem stále informovat o zkušenostech v boji proti komunismu, anarchismu, emigraci a jiným hnutím, pokud by jedna z nich o to projevila zájem. Dále odpovídat si navzájem na dotazy k nim a pokud tomu nebudou bránit vlastní státní zájmy, tak si nakonec navzájem vyměňovat materiál a důkazní prostředky, včetně sledování a rozpouštění těch sdružení (mimo již uvedených), o které jedna ze stran projeví zájem. (odstavec a—c cit. dohody).

Vzájemná spolupráce bezpečnostních složek neměla být omezena jen na vlastní území, neboť obě strany se zavázaly, že se budou navzájem podporovat při zjišťování činnosti a záměrů komunistických a jiných nebezpečných ústředen a jednotlivců mimo oblast obou zemí, avšak namířených proti některé z nich (odstavec d). I když naše studie má jiné právněhistorické zaměření a cíl, v této části může sloužit také jako ukázka zrodu státního terorismu i na našem území a jeho přechodu k mezinárodnímu terorismu.

Obsah dalšího bodu citované smlouvy již nenechá nikoho na pochybách k čemu celá smlouva směřovala, neboť nadále od jejího podepsání měly obě strany navzájem přijímat podněty k provedení policejních opatření proti komunistům, anarchistům, emigrantům či stoupencům podobného hnutí. Doložka obsahu tohoto bodu „pokud to bude dle zákonů země možno a pokud tomu nebudou bránit vlastní státní zájmy" měla jen zastřít, podobně jako u dalšího bodu, hrůznou podstatu.

Zrada ministerstva vnitra II. republiky, které mělo bránit stát a jeho občany je nepokrytě dána najevo, když se obecně zavazuje (obsahem odstavce f smlouvy) . . .„Česko-slovenská policie a německá policie jsou zásadně ochotny **přímo, tj. bez diplomatického jednání mezi oběma státy, nejkratší cestou vydávati komunisty, anarchisty, emigranty a stoupence jiných státu nebezpečných hnutí**, pokud tomu nebudou brániti vlastní státní zájmy". . .

Aby spolupráce byla co nejpružnější, měla každá ze smluvních stran přidělit vždy jednoho úředníka svému vyslanectví v hlavním městě, který by sjednával a udržoval bezprostřední spojení s tamními policejními úřady.[27] Pro tuto funkci se hodil nejlépe ministerský rada dr. Novák (viz dříve), který se znal s představitelem berlínské centrály Gestapa

Müllerem od roku 1937, kdy byl v Berlíně s vrchním policejním radou dr. Vysloužilem. Byli sem vysláni po předchozím dožádání ministerstva zahraničních věcí, na základě příkazu dr. Fischera. V Berlíně projednávali znemožnění útoku na Hitlera, připravovaného údajně německými emigranty na území ČSR. V této věci jednal Novák mimo Müllera také s ministerským radou Bestem a dohodli se na tom, že německé emigranty — soustředěné kolem Teinheusera (údajně osoba, jež měla atentát provést) — budou sledovat a kdyby se prokázalo, že útok připravují, podají o tom neprodleně zprávu ústředně berlínského Gestapa.[28]

Smlouva o spolupráci česko-slovenských a nacistických bezpečnostních orgánů je nepochybně zkoumatelná vedle **obsahové stránky** také z pohledu jejího **praktického uskutečňování. Nejen ministerstvem vnitra,** (a dalšími ústředními orgány) včetně jemu podřízených okresních (státně-policejních) **úřadů a politických** (státně-policejních) **expozitur.**

Aktéři vzpomínané dohody o spoluprácci „byli muži na svých místech" (C. M.), neboť si plně uvědomili, že pro její důsledné praktické uplatnění je zapotřebí vytvořit vhodné politické klima. Již 13. února 1939 svolal ministr vnitra Č-SR dr. Fischer **„konferenci přednostů okresních (státně-policejních) úřadů a politických (státně-policejních) expozitur v zemi České a Moravsko-slezské,** které se zúčastnil i předseda vlády Rudolf Beran, ministr zahraničních věcí dr. Chvalkovský, zemští prezidenti Černý a dr. Sobotka a jejich viceprezidenti Bienert a dr. Olanz.[29]

Konferenci zahájil ministr vnitra. Ve svém úvodním vystoupení hned na počátku zdůraznil „potřebu" dobrého a loyálního poměru všech zúčastněných složek a orgánů MV k Německu. Prohlašoval dále za samozřejmé, že úřady Č-SR musí potlačit jakoukoli činnost, jenž by vzbuzovala dojem touhy po odvetě nebo touhy po minulém režimu. Ve svém proněmeckém projevu šel dokonce tak daleko, že vyzýval všechny přítomné zástupce, aby celou vahou svých úřadů potlačovali „veškeré myšlenky odvety jako nepřípustné" (tedy potlačit dokonce nemožné — jako je myšlenka) ať už se objeví v tisku, na schůzích, různých představeních nebo přednáškách.[30]

Dr. Fischer neváhal ve svém projevu poučit přítomné jak postupovat proti Němcům, „naprosto loyálně, krajně taktně, případný zákrok proti nim jen v případě podezření z vyzvědačství a po předchozím souhlasu nadřízených úřadů". Dále ministr vnitra nabádal přítomné, aby trpěli a povolovali vyvěšování říšskoněmeckých vlajek a symbolů s hákovým křížem a pokládali za nezávadné hraní a zpívání písní „Deutschland, Deutschland über Alles" a „Horst-Wessel Lied". Rovněž prohlásil za přípustné vyvěšování obrazů Hitlera a nošení odznaků hákového kříže. Nabádal dokonce přítomné úřední činitele, aby své podřízené poučovali v tom smyslu, že ve všech těchto případech, „jde jen o manifestaci německého národního smýšlení, která není namířena proti Č-SR". Dále dopo-

ručoval, aby úřady dbaly na úpravu vzájemného poměru Čechů a Němců, aby podporovaly navazování styků kulturních, hospodářských, sportovních apod. . . .„poněvadž při takových podnicích tvořívá se ovzduší, v němž čeští lidé bez trpkosti snesou německé hovory, projevy, zpěv, odznaky apod.“. . .[31]

V další části projevu ministr vnitra Fischer se zabýval otázkou cenzury. Nejen v tisku, zejména však při výrobě různých upomínkových předmětů, „které svého času byly zcela nezávadné, ale za změněných podmínek a poměrů mohly by vésti k domněnce, že mají odvetnou tendenci a nutno je proto vymýtiti“. Úřady se měly zaměřit zvláště na divadelní představení „neboť na nich se mohou v zakryté formě projevovat zvláště dobře odvetné tendence a obecenstvo je nakloněno k tomu, aby na každou takovou narážku reagovalo velmi živým způsobem“ . . .„že snaha v tomto směru je, o to svědčí např. zdramatizování Písní otroka“. . . Rovněž pořádání různých kulturních akcí nemělo být povolováno neboť. . .„chodské večery, jsou manifestace, které za dnešních poměrů jsou naprosto nevítané“. . .[32]

Za jedno z nejhorších zel označil ministr vnitra Fischer v té době „propagandu šeptem“ neboť roznáší pomluvy o vládě a jejích jednotlivých členech, rozšiřuje zprávy krajně pesimistické a nesmyslné. Ve svém projevu šel Fischer tak daleko, že místo aby varoval státní orgány před okupací zbytku Česko-slovenska, nabádal je k potlačování a znevažování informací o tom, jaké je pozadí pozdravu Němců „Heil 15. März“ . . .„Pánové, propaganda šeptem za daných poměrů, je přímým otravováním studní, znevažuje i věci nejdůležitější, úmysly nejpoctivější, zneklidňuje lid a poškozuje nás nesmírně po stránce hospodářské. Vždyť se ukázalo, že následkem nejistoty, která byla vnesena do veřejnosti, odpadla celá řada hospodářských investic„. . .[33] Málokterý citát z projevu ministra vnitra Fischera tak jednoznačně naznačuje, komu sloužil. Tedy nikoli stát, ale ekonomické zájmy těch, jimž posluhoval, byly na prvním místě.

Fischer se dále vyjadřoval i k právu jazykovému, doporučil opět ve prospěch Němců liberální a vlídný postup slovy . . .„přijde-li Angličan, neřekne se mu nevlídně, že není možno se s ním dohovořiti a že není povinností k vůli němu učiti se anglicky. Stejně musíme postupovati i vůči příslušníkům německé národnosti“. . .[34]

Dotkl se ve svém projevu Fischer i bývalého prezidenta ČSR Beneše. Označil ho za původce všech akcí, které Němci proti ČSR provedli. Neboť Beneš bojkotoval údajně jakoukoli snahu o přátelské urovnání sporů mezi Německem a Československem . . .„Vy víte, že to byl hlavně osobní poměr říšského kancléře k našemu bývalému prezidentu, který se přenášel i na jeho poměr k celému státu“. . .[35] Fischer proto všem přítomným doporučil, aby vhodným způsobem působili na místní činitele, aby jméno

bývalého prezidenta, byly-li jím označeny ulice, školy apod., pokud možno nenápadným způsobem odstranili.

Smlouvu, kterou sám podepsal jako ministr vnitra, Fischer zveřejnil přítomným na konferenci takto . . .„Tu a tam se objevily známky, že německé úřady, zvláště v pohraničí, by si přály v místních věcech vejíti v důvěrnější styk s našimi orgány, zejména bezpečnostními. Není důvodu, aby se naše úřady vyhýbaly podobným stykům. . . Tento styk musí se dít formálně i věcně naprosto loyálně". . .[36] Tedy Fischer nepovažoval v té době za vhodné se zmínit o již existenci smluvně upravených vztahů na nejvyšší úrovni bezpečnostních sil Německa a Česko-slovenska. Musel si být vědom úlohy, jakou při jejím uskutečňování sehrál. Na jedné straně hovoří v náznacích o pokusech německé strany o navázání spolupráce, na straně druhé zamlčel svůj aktivní podíl na uzavření dohody o spolupráci mezi česko-slovenskými a německými bezpečnostními orgány.

Řešení židovské otázky si představoval bývalý ministr vnitra II. republiky Fischer z tohoto pohledu . . .„ministerstvo vnitra je v tomto případě mezi dvěma kameny, obecně je znám postoj německé říše, na straně druhé stanovisko západních mocností, zvláště Anglie, která se netajila tím, že v případě ostrého zákroku proti židům omezí nebo úplně zastaví dodávky surovin, popřípadě zruší hospodářské styky". . .[37] Proto varoval Fischer všechny přítomné před veřejnými akcemi proti židům; jako názorného příkladu využil negativních zkušeností, jež nabyli Slováci při akcích proti nim (poté co získali autonomii v rámci Č-SR) — tj. nedozírné ztráty v oblasti ekonomické, když se snažili je okamžitě zbavit majetků. Tedy nikoli ohledy morální, ale obava ze ztráty zisků vedla představitele ústředního státního orgánu II. republiky k tolerantnějšímu přístupu k občanům židovské národnosti.

V závěrečné části projevu ministr vnitra Fischer neváhal připravit své podřízené i na příští události. Vzal za záminku události, ke kterým došlo na našem území u příležitosti 6. výročí nástupu fašismu v Německu. . . .„bylo mně hlášeno, že ku příkladu dne 30. ledna nemnoze lidé slzeli dojetím nad prapory s hákovým křížem, poněvadž si takto nepředstavovali náš budoucí národní stát. Opakuji znova slova pana ministerského předsedy, že nutno brátí mužně dnešní situaci, a postupovati na půdě reální. Musíme uvažovati, kde je větší zisk a nebudeme postupovati jen způsobem citovým, který za daných okolností může způsobit jen ztrátu". . .[38]

Tedy již 30. ledna 1939 Němci na našem území veřejně demonstrovali, že se s daným stavem nespokojí. Symbolicky naznačovali svůj další postup. Jednoznačně jim ho usnadnil i postup ministra vnitra Fischera, jemu podřízených služeben i státně policejních orgánů. Když pak

za měsíc a jeden den po konferenci došlo k okupaci, takto připravený státní aparát se skutečně neváhal dát do služeb okupantů.

Proto jsme se pokusili v této studii blíže naznačit kořeny událostí obecně známých pod označením „akce Gitter", na níž se především neblaze podepsalo ministerstvo vnitra II. republiky. Nebylo však v ní účelem se zabývat činy jednotlivých osob, (o to se postaral příslušný Národní soud v Praze a Mimořádné lidové soudy), jejich jména jsou uváděna jen v souvislosti s konkrétními událostmi, kde se nám jeví jako nezbytná.

K napsání této studie nás také vedla, vedle již uvedeného na počátku, současná knižní produkce neustále zdůrazňující zločinnou roli některých představitelů a organizací nacistických okupačních orgánů, ale již méně či dokonce vůbec ne se zabývající podílem některých česko-slovenských státních orgánů na této zločinnosti.

POZNÁMKY:

1 K tomu blíže viz např. Hájková A.: **Praha v komunistickém odboji,** Praha 1984, str. 21—22, kde uvádí, že jen v Čechách bylo zatčeno 4376 lidí mezi nimi 747 německých emigrantů, a na Moravě se dostalo v této souvislosti do vězení kolem 1500—2000 osob. Dále k tomu viz také Sládek O.: **Zločinná role Gestapa,** NV Praha 1986, str. 69—70.

2 Jak uvádí Sládek O.: **Zločinná role Gestapa,** NV PRAHA 1986, na str. 67

3 Blíže viz Státní ústřední archív Praha (dále jen SÚAP)PP 1931 — 1940 P 87/22 čj. 8135/39 — úřední záznam prezidia policejního ředitelství v Praze o nařízení zatýkání komunistů.

4 Viz SÚAP PZÚ 1931—1940, 8/1/12/156 — záznam o rozeslání telefonických pokynů k zatýkání, k tomuto blíže viz také Malá I. a kol.: **Český lid v boji proti fašismu,** Orbis Praha 1975, str. 274 — 276.

5 Novák O., Sládek O., Žižka J.: **Komunistický odboj ve světle dokumentů,** I. díl, Praha 1971, dok. č. 55, str. 174.

6 SÚAP, PZÚ, 1931—1940, 8/1/12/156/bez čj. — fonogram policejního prezidia zaslaný prezidiu zemského úřadu.

7 SÚAP, Úřad delegáta, dodatky k č. 22.

8 SÚAP, ÚŘPr — denní hlášení říšského protektora v Čechách a na Moravě ze dne 13. května 1939.

9 K dřívější spolupráci viz činnost Fischera v roce 1937 v Berlíně při projednávání akce k zabezpečení odvrácení údajného atentátu na Hitlera německými emigranty uprchlými na území ČSR.

10 Archív federálního ministerstva vnitra Praha (dále jen A FMV) S—466—15, datováno prezidiem ministerstva vnitra dne 2. 11. 1938 pod č.j. 29955 — tohoto dokumentu použil také Jindra V.: **Rudolf Beran, dokumenty zrady,** Praha Svoboda 1946 na str. 48 bez označení původu.

11 Podtrženo autorem úředního záznamu o tel. rozhovoru.

12 A FMV—300—3—1, str. 53.

13 Tamtéž

14 Obecně se o této události zmiňuje již cit. Jindra V.: **Rudolf Beran,** Praha 1946 na str. 47, přesné údaje získány z archívu FMV 310–66–1, str. 22–23, dále tamtéž, str. 4–5.
15 A FMV 310–66–1, str. 22–23, dále tamtéž 114 88, str. 4–5.
16 Tamtéž.
17 Tamtéž.
18 A FMV S–300–3–1, str. 55, překlad srovnej Jindra V.: **Rudolf Beran,** Praha 1946, str. 50.
19 Např. ze dne 13. 12. 1938 uvedený v A FMV S–300–3–1, str. 59 pod č.j. T 4 II J šéfa německé bezpečnostní policie, dále tamtéž pod č. Z T 4–UU 1 šéfa německé bezpečnostní policie Heydricha.
20 A FMV S–300–3–1, str. 57.
21 A FMV S–300–3–1, str. 58.
22 A FMV S–300–3–1, str. 60.
23 A FMV S–300–3–1, str. 61.
24 A FMV S–300–3–1, str. 62, 63, 66, 68, 69, 70, 71, 72.
25 A FMV S–300–3–1, str. 47, dále viz zák. č. 300/1938 Sb. ze dne 25. 11. 1938 (Smlouva mezi Česko-slovenskou republikou a německou říší o otázkách státního občanství a obci).
26 A FMV S–300–3–1, str. 47, dále tamtéž S–466–15, anebo Jindra V.: **Rudolf Beran,** Praha 1946, str. 52–55 avšak bez označení zdroje.
27 Tamtéž, dále také A FMV 114 88, str. 4–5.
28 Tamtéž, str. 4.
29 A FMV S–300–3–1, str. 74.
30 Tamtéž, str. 76.
31 Tamtéž, str. 77.
32 Tamtéž, str. 77.
33 Tamtéž, str. 80.
34 Tamtéž, str. 80.
35 Tamtéž, str. 80.
36 Tamtéž, str. 77.
37 Tamtéž, str. 81.
38 Tamtéž, str. 81.

© Ctibor Moravčík 1990

Konkrete Formen der Zusammenarbeit der tschechisch-slowakischen und nazistischen Sicherheitsorgane in den Jahren 1938–1939

Ctibor Moravčík

Resumé

Das Ergebnis der engen Kontakte der tschechisch-slowakischen und nazistischen Sicherheitsorgane wird in der tschechischen Literatur allgemein als die Aktion „Gitter" bezeichnet. Manche Autoren führen übereinstimmend an, daß den größten Anteil an der Verhaftung der ca sechs tausend Personen — vor allem Kommunisten, aber auch der deutschen sowie österreichischen Emigranten mit antinazistischen Ansichten die tschechische Polizei hatte, die ab 15. März 1939 ganz im Dienste der Okkupanten stand.

Solche vereinfacht formulierte Stellungnahme vermißt eine rechtshistorische Bewertung, denn die tschechische Polizei (der tschechische Polizeiapparat) war kein selbständiger Resort, sie wurde von der staatlichen politischen Verwaltung geleitet, und unterlag auf den einzelnen Organisationsstufen den Kreis und Landesämtern und als ganzes dem Innenministerium.

Nach der Analyse der Archivmaterialien der Vor- und Nachmünchner Tschechoslowakei gelangte der Autor zur Schlußfolgerung, daß die Zusammenarbeit der tschechoslowakischen Staatsorgane mit den nazistischen Sicherheitskräften viel früher als am 15. März 1939 begonnen hat, und zwar mittels des Außen sowie Innenministeriums. Deswegen kann die konkrete Kollaboration zur Zeit der Okkupation nicht als Angst vor der unmittelbaren Lebens- oder Existenzbedrohung der tschechischen Beamten erklärt werden.

In der 2. Oktoberhälfte 1938 kam von der deutschen Seite über das Außenministerium der ČSR Anlaß zur Eröffnung der regelmäßigen Zusammenarbeit (bis jetzt erfolgte sie ad hoc). Schon am 28. Oktober 1938 (durch Schicksalsironie am Tage des 20. Jahrestages der Entstehung des selbständigen tschechoslowakischen Staates) behandelte und genehmigte diese Anforderung der Ministerrat und am nächsten Tag fuhren die Vertreter des Innenministeriums der ČSR nach Berlin zur Besprechung der Bedingungen. In den kommenden Tagen verlief im Hauptamt der Reichssicherheit die Verhandlung über die Zusammenarbeit zwischen dem tschechisch-slowakischen und deutschen Sicher-

heitsdienst und es wurde ein schriftlicher Entwurf des offiziellen Vertrages ausgearbeitet. In der Zeit vor der Unterzeichnung des Schlußdokumentes setzte die tschechisch-slowakische Seite durch das Innenministerium die Bemühungen um möglichst enge Kontakte mit den deutschen Sicherheitsorganen fort. Zuerst von den Dankbriefen für die „freundliche Aufnahme" bis dann zur konkreten Übergabe der von Nazisten gesuchten Personen, die sich auf dem tschechoslowakischen Territorium verborgen haben.

Der endgültige Text des „Abkommens über die Zusammenarbeit zwischen der tschecho-slowakischen und deutschen Polizei" wurde am 26. Januar 1939 unterzeichnet. Es ist wirklich merkwürdig, was alles die Signatare für die tschecho-slowakische Seite akzeptiert haben, z. B. den gegenseitigen Erfahrungsaustausch im Kampf gegen den Kommunismus, Anarchismus und die Emigration, den Austausch des damit zusammenhängenden Materials und der Beweismittel, die Annahme der Anlässe zur Durchführung der Polizeimaßnahmen gegen die Kommunisten oder Anhänger ähnlicher Bewegungen u. ä. Der Verrat des Innenministeriums der II. Republik, das den Staat und seine Bürger wehren sollte, kam unverhohlen zum Vorschein, als es sich allgemein verpflichtete (durch den Inhalt des Absatzes f des zitierten Vertrages), direkt, ohne diplomatische Verhandlung zwischen Deutschland und der Tschecho-slowakei auf dem kürzesten Wege die Kommunisten, Emigranten, Anarchisten und Anhänger anderer ähnlicher Bewegungen auszugeben.

Es gibt viele Dokumente, die das wahre Gesicht der Bourgeisie zeigen, die, tiefst durch den Anstieg des Revolutionsgeistes des eigenen Proletariats beunruhigt, gewaltsame und später bis terroristische Formen der Geltendmachung ihrer ökonomischen sowie politischen Macht übernommen hat. Jedoch das erwähnte Abkommen über die Zusammenarbeit ist ein anschauliches Beispiel für die „Übertragung" von Erfahrungen der faschistischen Diktatur in Deutschland auf das Territorium der Tschecho-Slowakei, und zugleich eine Anklage wegen Hochverratsverbrechen an der tschechoslowakischen Staatlichkeit gegen alle, die sich an seiner Genehmigung, insbesondere aber an seiner Verwirklichung beteiligt haben.

RECENZE

HÄRTEL, Gottfried — PÓLAY, Elemér: Römisches Recht und römische Rechtsgeschichte. Eine Einführung, Weimar 1987, 268 strán, tab., bibl., reg.

1. Dvaja autori — historik staroveku z NDR a právny romanista z MR — sa pokúsili v rámci internacionálnej vedeckej spolupráce spracovať v prehľadnom historickom priereze najdôležitejšie inštitúty antického rímskeho štátu a práva. Stručne povedané, ich kniha líči dejiny verejného a súkromného rímskeho práva. Rozdelená je do štyroch častí: I. vývin hospodárstva, spoločnosti a obyvateľstva, ústavného práva a prameňov súkromného práva (s. 15 — 140); II. náčrt súkromného práva (s. 141 — 180); III. dejiny trestného práva (s. 181 — 184); IV. vývin rímskeho súkromného práva v stredoveku a novoveku (s. 185—198).

Prínos knihy spočíva v tom, ako uvádzajú autori v úvode, že koncepcia príručky sa odlišuje od doterajších lebo k ústavným dejinám (**ius publicum**) priradili aj stručný výklad o súkromnom práve (**ius privatum**). Ďalšie positivum vidím v zamerení sa aj na výklad o pojustiniánskom pôsobení rímskeho (najmä súkromného) práva. To sa v knihe prejavilo jednak **koncepčne**, vytvorením tzv. vonkajších a vnútorných dejín, a jednak **vecne** v poukázaní na niektoré prvky a zásady rímskeho práva platné dodnes (napríklad z civilného práva domnienka otcovstva,**praesumptio Muciana,** fyzické a právnické osoby, povinný podiel, užívacie právo vdovy, zastúpenie dediča, vindikačný a damnačný legát, **hereditas iacens,** alebo z prétorského interdiktného práva platobný rozkaz, **missio in bona, in integrum restitutio** apod.).

Členenie prvej časti knihy vychádza z periodizácie založenej na marxistickom kritériu vývoja ľudskej spoločnosti, t.j. zmeny vo výrobných vzťahoch. Podľa toho autori rozlišujú štyri hlavné epochy. Prvú nazvali **archaické právo ranej rímskej spoločnosti** a zahŕňa kráľovstvo a ranú republiku až do prvej púnskej vojny (s. 16 — 34). Druhá epocha predstavuje **právo veľkej rímskej ríše** (das römische Grossreich) a vypĺňa strednú a neskorú republiku, t.j. predklasické právo (s. 35 — 53). Tretia epocha je **obdobím práva rímskej svetovej ríše** (das römische Weltreich) v čase principátu, teda obdobím klasického práva (s. 53 — 64). Napokon štvrtá epocha je nazvaná ako epocha **práva rozpadnutej rímskej ríše** (das verfallende Römisches Reich) s právom poklasickým a justiniánskym (s. 64 — 71). Uvedená periodizácia, napriek tomu, že sa prezentuje ako

marxistická (s. 15), predsa ako pomocné kriterion si zvolila aj vývoj jurisprudencie, totiž rozdelenie celého historického vývoja na archaické, predklasické, klasické, poklasické a justiniánske právo.

2. Raná rímska spoločnosť bola charakterizovaná naturálnym hospodárstvom, ktoré se však podľa názoru autorov nerozšírilo rovnomerne, takže nie všade vylučovalo tovarovú výmenu. Pre úplný rozvoj „tovar vyrábajúcej otrokárskej spoločnosti" základný význam zohrali razené peniaze (s. 17). V sociálnej oblasti základným spoločenským rozdielom boli rozpory patricijov a plebejov. Podľa autorov k patricijom patrili príslušníci rodovej šľachty, teda rodová aristokracia (die Gentilaristokratie) nazývaná „patres". Na druhej strane plebejci boli nižšieho pôvodu, považovaní za „vater- und sippenlose Menge" (s. 19). Medzi oboma skupinami sa od začiatku, ako vieme, odohrával ostrý boj, ktorý podľa autorov nemal vždy triedny charakter. Správne považujú snahy bohatých plebejov o dosiahnutie vyšších magistratúr (**ius honorum**) a povolenie uzatvárať riadne rímske manželstvo (**ius conubii**) len za stavovský boj (der Ständekampf) neantagonistickej povahy, ale boj chudobných plebejov o spravodlivejšie rozdelenie verejnej pôdy, o rozšírenie ich osobných a politických práv a obmedzenie úžery bol výrazom triedneho boja ako základného rozporu medzi patricijmi a plebejmi.

3. Rozvoj práva veľkej rímskej ríše na pozadí sociálnej a hospodárskej sféry skúmali autori pod rozhodujúcim vplyvom dvoch skutočností: po prvé, hegemónia Ríma v Itálii po víťazstvách v troch vojnách proti Kartágu (264 —146 pred n. l.); po druhé, vytvorenie rytierskeho stavu a roztrieštenie jeho politicko-hospodárskych záujmov na dve strany, k optimátom a populárom. Z hľadiska vývoja práva rozhodujúcu úlohu zohrali dva zákony, **lex Villia annalis** o postupnosti v štátnych úradoch a **lex Aebutia** o formulovom procese. Zaujímavú myšlienku uplatnili v spojitosti s gréckou filozofiou, ktorej vplyv sa výrazne, okrem iného, prejavil v troch pojmoch latinskej formy: **aequitas, ius naturale** a **ius gentium.** V latinskej **aequitas** vidia grécky výraz „kalon kai dikaion" a žiaľ prekladajú ho výrazom „spravodlivosť" a „rovnosť" namiesto výstižnejším zvratom „slušnosť" (s. 50).

4. Pre poslednú fázu vývinu rímskeho štátu používajú autori tradičný pojem „dominát" (napríklad s. 67, 113, 183 a inde), hoci moderná historická a aj právnohistorická veda tento pojem už zväčša opustila. Ako priliehavý výraz pre poslednú formu vlády v Ríme navrhujem používať označenie „cisársky absolutizmus".

5. Prvá časť knihy obsahuje ďalej relatívne rozsiahlu kapitolu o prameňoch súkromného práva a ich písomných pamiatkach (s. 75 — 127). Osobitne treba uviesť, že autori sem zaradili aj stať o myšlienkových formách a myšlienkových metódach práce právnikov (s. 109 — 113) a krátky prierez o zachovaných písomných pamiatkach súkromného

práva (nápisy, listiny, literárne diela právnej i neprávnej provenience (s. 125 — 127).

K problematike prameňov práva niekoľko poznámok. Pod pojmom prameňa práva autori rozumejú rozličné formy výskytu právneho pravidla (s. 78), ktoré ako také sú jeho nositeľmi. Cenné je, že sa pokúsili vymedziť výrazy **lex, senatus consultum** a edikt (s. 97 — 99). Republikánskych právnikov správne považujú za zakladateľov právnej vedy, ktorých výsledky potom klasickí právnici v ďalších desaťročiach dotvárali, zjemňovali a spresňovali. Autori hovoria aj o vplyve helenistickom, o vplyve helenistickej filozofie a gréckej dialektike na rímsku jurisprudenciu, ale bez toho, aby čitateľovi ujasnili nuansy v ich pojmovom vymedzení. Podobne rozdeľujú jurisprudenciu z hľadiska **respondere** na štyri myšlienkové kategórie, ale poslednej z nich nedali slovné označenie (Regularjurisprudenz, Definitionsjurisprudenz, dialektische Jurisprudenz). Na druhej strane používajú výraz „die Formularjurisprudenz" ale bez vysvetlenia a zavádzajú nové komplikované a nepriezračné pojmy ako „Stabilisationsrechtswissenschaft" a „Vereinheitlichungsrechtswissenschaft" (s. 112 — 113).

6. Prvú časť ukončujú výklady o pokračujúcom vývoji rímskeho práva po Justiniánovi a s ním spojená problematika recepcie rímskeho práva. Recepciu vysvetľujú autori ako prijatie (Aufnahme) a nie prevzatie (Übernahme) rímskeho práva (ktorého?) do miestneho právneho systému, ktoré sa uskutočnilo buď na základe jednorázového zákonodarného aktu, alebo kontinuitným preniknutím (s. 129). Až na „ďalších stranách uvádzajú (bez vysvetlenia súvislosti s pojmom „recepcia") ako príklad recepcie jednorázovým aktom Svätú ríšu rímsku národa nemeckého (s. 134 — 135) a dánsko-nórsku a švédsko-fínsku právnu oblasť ako príklad pre kontinuitné prenikanie rímskeho práva (s. 135). Autori ďalej zastávajú názor o nepretržitej platnosti rímskeho práva v Itálii (s. 131) a všeobecné právo (**ius commune**) navrhujú nazývať slovom „spoločné právo" (das gemeinsame Recht, s. 133). Za užitočný považujem výklad o modernej právnej romanistike (s. 139 — 140).

7. Ďalších (len) 60 strán je venovaných druhej, tretej a štvrtej časti knihy (súkromné právo, trestné právo, osudy rímskeho súkromného práva a civilného procesu v stredoveku a novoveku). Na štyridsiatich stranách najprv sústava súkromného práva — autormi nazvaná „náčrt dejín súkromného práva" — zobrazená celkom v duchu systému vytvorenom právnikom Gaiom v 2. storočí v poradí osobné, majetkové a procesné právo. Na prvom mieste treba vyzdvihnúť odvahu autorov spracovať celú matériu súkromného práva na úzkom priestore. Napriek tomu znamenite zvládli najmä partie o obligačnom práve, predovšetkým inštitút náhrady škody a zavinenia (s. 171 — 174), definície niektorých obligačných zmlúv apod. Určité nedostatky nájdeme ale aj v tejto časti knihy.

Tak napríklad autori sústavne užívajú pojem vlastníctvo namiesto vlastnícke právo. **Patria potestas** nie je podľa nich správne plná moc hlavy rodiny nad svojmi podriadenými, ale plná moc otca (s. 153). Nemožno súhlasiť ani s vymedzovaním držby v spojitosti s vlastníckym právom (držba bola samostatným právnym inštitútom) a už vôbec nie tak, že by „vlastnícke právo bola právna a držba faktická moc nad vecou" (s. 161). Nemá veľký význam vymedzovať vlastnícke právo v porovnaní s držbou ako právnu moc nad vecou, lebo aj držba, ak je uznaná právnym poriadkom, je zrovna tak právnou mocou. Okrem toho slovko „moc" v terminológii vecného práva znamená **reálne** ovladanie veci, alebo aspoň **možnosť reálneho** ovládania veci. Nuž a vlastnícke právo ako také je vždy výrazom reálneho ovládania veci?

8. K vecnému obsahu knihy, o ktorom bola v stručnosti doteraz reč, je na konci pripojená podrobná chronologická tabuľka najdôležitejších udalostí rímskych dejín, prameňov práva a právnikov a to od prisťahovania Italikov v 10. storočí pred n. l. až do zániku Byzantskej ríše v roku 1453 (s. 201 — 226), bibliografický prehľad (s. 227 — 240), skratky (s. 241 — 243) a register dôležitých pojmov a mien týkajúcich sa rímskeho práva (s. 244 — 268).

Tento prevažne pre výučbu určený náčrt (náklad sa rýchlo rozpredal), použiteľný ale aj pre všeobecnú orientáciu, obsahujúci, ako som už uviedol, základy ústavných a sociálnych dejín, prehľad prameňov práva, vylíčenie systému súkromného práva, krátku stať o trestnom práve a vývin rímskeho súkromného práva v stredoveku a novoveku, teda tento erudovaný a so znalosťou napísaný náčrt rímskeho práva je možné už dnes zaradiť medzi štandardné príručky a priznať mu označenie „last, but not least".

Peter Blaho

Feudalismus — Entstehung und Wesen, hrsg. von Eckrhard Müller-Mertens, Berlin, Akademie — Verlag 1985 str. 326

Sborník zachycuje nejvýznamnější studie a diskusní příspěvky historiků NDR k otázkám vzniku a rozvoje feudalismu. V úvodní stati ukazuje Müller-Mertens na etapy, jimiž diskuse o feudalismu procházela prakticky již od r. 1953, kdy poprvé vyvstal před historiky NDR úkol marxistické periodizace německých dějin a kdy bylo nutno započít tak řečeno na holém drnu, poněvadž právě k této problematice se nedostávalo ucelených studií a řada základních spisů Marxových a Engelsových byla tehdy v NDR ještě nedostupná. Týká se to především Marxova spisu Grundrisse. Teprve postupně se podařilo shromáždit výňatky z Marxových a Engelsových děl k problematice feudálního vývoje Německa. V padesátých letech tak prvotní teze k periodizaci feudalismu sestavovali historici, kteří neměli přísně medievalistické vzdělání (L. Stern, J. Kuczynski), zato však disponovali dobrými znalostmi marxistické metodologie. Navíc se pak marxistická historiografie musila prosazovat i proti buržoazní historiografii, jež měla silné osobnosti (M. Lintzel, Fr. Rörig) a disponovala především i dobrou znalostí pramenů.

Nepřekvapuje, že se diskuse padesátých let musila vyrovnat i s řadou otázek hodnotících — uveďme např. problematiku povstání svobodných rolníků proti konstituující se feudální společnosti. Proti původnímu názoru, že přitom v podstatě šlo o boj pokrokový, vystoupil W. Garbe s tezí, že ve srovnání s původním svobodným rolnictvem představuje feudální společnost, kdy došlo k jeho znevolnění, vyšší stupeň ekonomicko-společenského vývoje a že — jak tvrdí i sovětský historik a sociolog I. S. Kon — byl boj svobodného rolnictva zaměřen proti dalšímu vzestupnému vývoji.

Je pochopitelné, že mnohem větší úroveň měla v NDR diskuse šedesátých let, kdy se jí mohla zúčastnit již řada marxisticky vzdělaných historiků střední generace (E. Werner, B. Töpfer, E. Müller-Mertens, W. Seyfarth, H. J. Bartmuß a další). Diskuse byla jednak zaměřena k problematice vzniku feudalismu v Německu, jednak k celkové genezi feudalismu vůbec. Zde nešlo jen o vývoj feudalismu v germánských státech, pozdní římské říši, nýbrž i o feudalismus mimoevropský. Diskuse se zúčastnili i archeologové (J. Herrmann) a badatelé v dějinách pozdní antiky a samozřejmě i orientalisté. Z obecných otázek řešila tato diskuse i širší problematiku, zda totiž přechod od antiky ke středověku, tedy otrokářské společnosti ke společnosti feudální, je možno chápat jako revoluci. Toto tvrzení bylo vcelku zamítnuto. Přechod od otrokářské společnosti ke společnosti feudální se totiž uskutečnil za jiných podmínek než přechod od feudální společnosti ke společnosti kapitalistické, kdy šlo skutečně o proces revoluční, podmíněný novým rozvojem výrobních sil. Ztratila se též iluze o původní rovnosti v beztřídní společnosti, archeo-

logové – mimo jiné i J. Herrmann – dokázali, že v prvotně pospolné společnosti šlo o velmi složitý organismus. Navíc pak zvláště ve studii E. Ch. Welskpfové o výrobních poměrech v starém orientu byla otřesena představa o vzorovosti feudální společnosti západoevropské. Upřesnění se dostalo i problematice organizace velké feudální držby; zvláště pak Müller-Mertens viděl jedno z kritérií raného feudalismu v tzv. vilikacích, tj. dvorcovém systému. Hlavní tezí Müller-Mertense ovšem bylo, že feudalismus se stal dominující ekonomickou formací již v posledním období římské říše, tedy v období před etatizačním procesem germánských kmenů. Šlo o tezi, která byla ostře kritizována. Mimo jiné se např. Herrmann snažil vyzdvihnout myšlenku, že se předfeudální poměry vyvinuly již v období tacitovské Germanie. Řada diskutujících se shodla, že není možno, jak to vyplývalo z koncepce Müller-Mertense, přeceňovat kontinuitní prvky mezi pozdní antikou a raným středověkem. Nemalé potíže činila pak otázka rozvoje výrobních sil v tomto období. Přesto, že je na první pohled možno mluvit o úpadku výrobních sil, dospívá Herrmann k názoru, který toto tvrzení poněkud relativizuje. Právě ve 4. a 5. stol. došlo k restrukturaci výroby od široce strukturovaných buněk (großstrukturierte Zellen) k malým pracovně intenzívním dynamickým formám, jež se staly určující pro rozvoj ekonomických vztahů středověku. Pozitivně vývoj výrobních sil ovlivnilo pak zavedení pluhu a využití koně jako tažného zvířete. Z hlediska rozvoje výrobních sil rozděluje Herrmann západní Evropu do tří oblastí. Vnitřní mediteránní zónu, kde nedošlo k vlastnímu obnovení výrobních sil, střední oblast na Rýně a Dunaji, kde došlo k syntéze germánského a římského prvku a římské struktury (římské provincie na Rýně a Dunaji) a konečně oblasti, jež nikdy nebyly součástí římského impéria. S tím vším ovšem ve sborníků souvisí řada příspěvků k otázkám specielním, např. příspěvek W. Bleibera o církevních institucích ve feudální východní části francké říše, E. Müller-Mertense o otrocích jako třídě či sociálním stavu a téhož autora o povstání Stellinga.

Z řady problémů, o nichž jsme se zmínili, zajisté nejvýznamnější problém, ke kterému se vrací řada autorů, zda je západoevropský feudalismus skutečně feudalismem, ve kterém lze vidět normu nebo zda je vlastně jevem vyjímečným. S tím souvisí charakteristika tzv. asiatského feudalismu, nechceme-li dokonce mluvit o asiatské ekonomické formaci. S tím jde ruku v ruce další problém, zda totiž v asiatském feudalismu nešlo spíše o kontinuitu s předcházející společností, tj. společností otrokářskou. V předním orientě, v Indii a v Číně se setkáváme s větším počtem otroků; ti ovšem nikdy neurčovali základní způsob výroby. Stěží pak, jak činí sovětský historik Skazkin, můžeme v tomto smyslu mluvit o jakémsi nevyvinutém otroctví. Zastírala by se totiž skutečnost, že v Orientě žila vládnoucí třída z vykořisťování občin. Příslušníci vládnoucí třídy přitom

nevykořisťovali rolníky sami, nýbrž prostřednictvím státního aparátu, despoticky řízené centrální moci, jež si osobovala vrchní vlastnické právo nad půdou. Vládnoucí třída byla pak totožná s vyšší byrokracií a kněžským stavem. Tolik B. Töpfer, který se zde opírá o názory Welskopfové, jež navíc zdůrazňuje fakt, že v těchto státech existovala kolektivní pracovní povinnost, která se lišila od roboty poddaných a nevolníků, stejně ovšem i otroků. Přitom mohla tato forma přejít i ve formu feudální, poněvadž v obou případech, tj. jak ve společnosti západoevropské, tak ve společnosti asijské, je vykořisťovaným subjektem rolník se svou rodinou. Ovšem v Asii je vykořisťovatel despota se svým byrokratickým aparátem, kdežto v Evropě figurují jako vykořisťovatelé jednotliví feudálové v čele s králem. Proto může asiatská despocie přejít hladčeji k feudalismu než otrokářská společnost, ovšem za předpokladu, že se ve stadiu feudalismu nezbaví despotických forem. Jako příklad uvádí B. Töpfer sultanát 16. — 18. stol. Podle Töpfera jsou nepochybně jednotlivé formy feudalismu poznamenány tím, zda se vyvinul ze společnosti prvotně pospolné, ze společnosti otrokářské nebo asiatské formace. Nejméně se tyto staré formy projevují tam, kde jde o rozpadající se společnost prvotně pospolnou. Z tohoto hlediska se pak naopak mohlo o západoevropském feudalismu mluvit jako o feudalismu typickém, ježto se v něm nejméně projevily předcházející společenské vztahy. To neplatí ovšem např. o feudalismu skandinávském, kde se mnohem déle udržela platnost starých obyčejů. V někdejších římských provinciích se v opačném případě projevil pozitivně u Franků vliv recepce prvků římské ekonomické formace. Podobně tomu bylo v japonském feudalismu, kde se pozitivně projevil vliv Číny, aniž ovšem tyto vlivy měly zásadní význam.

Nepochybně toto širší pojetí feudalismu umožňuje vědeckou odpověď na otázku, zda se s ním již setkáváme v orientálních společnostech dříve, než se doposud myslelo, zda se neobjevuje např. v zákonech Chammurabiho nebo ve staroegypské společnosti anebo zda s feudálními vztahy nemáme co dělat i v Tacitově Germanii. Müller-Mertens vidí např. oprávněně v Tacitově době u Germánů kombinaci patriarchálního otroctví, poměry družiny a vztahu klientely a závislosti podobající se závislostem feudálním. Která forma nabyla převahy, záviselo v mnohém i na geografických podmínkách. V povodí předoasijských řek, údolích Číny a Indie, byly dány velmi brzy předpoklady pro rozvoj zemědělství, ovšem za podmínek centrálně řízené integrační techniky, kterou ovládly od společnosti se osamostatnivší orgány. Welskopfová správně poukázala na skutečnost, že vznik státu v těchto oblastech předcházel vlastní třídní diferenciaci, nebo lépe vyjádřeno s Töpferem, vznik státu šel paralelně se vznikem tříd, kdežto např. u Germánů a Slovanů byl stát pozdějším jevem než samotná třídní diferenciace. Naopak otrokářská společnost se mohla spíše vyvinout tam, kde přírodní podmínky dovolovaly vznik vztahů obchodních,

směnu peněz a zboží a kde v důsledků toho došlo k vlastní mobilitě ve vztazích majetkových. Z Töpferových vývodů vyplývá, že otrokářská společnost řeckého a římského typu byla tedy více méně jevem výjimečným. Vznik feudální společnosti ze společnosti prvotně pospolné bych charakterizoval jako typický pro oblasti, kde přírodní podmínky bránily rozvoji zbožních vztahů a kde nebyla k provozování zemědělských prací nutná širší kooperace. Přitom ovšem feudální společnost, založená na zemědělství, vyžadovala vyšší stupeň produktivity individuální práce, než primitivní kooperace v zemích asiatského despotismu.

Töpfer se tedy kloní k názoru, že všechny tyto formy mohou existovat společně; spojuje je nízký stav výroby, přičemž je ovšem jasné, že feudalismu nejlépe odpovídají malé výrobní nástroje a individuelní charakter výroby. Tím lze vysvětlit, proč se z asiatských despocií mohly postupně stát státy feudální.

S tím souvisí podle Töpfera i odpověď na otázku, zda je možno přechod od starších společenských forem ke společnosti feudální charakterizovat jako revoluci. Töpfer zde odpovídá záporně, a to ve smyslu, který jsme již uvedli, nevylučuje ovšem jednotlivá dílčí povstání proti rozvíjejícímu se feudálnímu vykořisťování. Tak např. s prosazením feudálních vztahů v orientálních despociích souviselo, že se vykořisťování mohlo stupňovat a že stará vládnoucí byrokracie mohla v některých případech využít odporu mas proti novým feudálním vykořisťovatelům ve svůj prospěch.

Ze všech forem feudalismu skýtal západoevropský feudalismus nejvíce možností pro další vývoj, který nakonec vedl ke kapitalismu; znamenal totiž malou úlohu státu, umožnil vývoj mimostátních organizací, které sledovaly politické a hospodářské cíle a ani pozdější absolutismus si nemohl dovolit zásadní zásahy do individuální sféry.

Töpfer ve svých názorech v podstatě potvrzuje starší názory Wernerovy, ovšem vyhýbá se zjednodušením tam, kde např. Werner tvrdí, že v Íránĕ povstání šáha Kawada I. (488—531) rozbilo starý otrokářský řád, a vytvořilo základ pro silnou centrální moc, opírající se o služební šlechtu, jež podlehla bezprostředně šáhovi. Zároveň probíhal ovšem diferenciační proces uvnitř beduínských kmenů a došlo k vymanění soukromého vlastnictví jednotlivých rodů či dokonce i rodin. Werner pak analyzuje vlastnické poměry za chalifátu, vycházeje přitom z Marxova poznatku, že státní suverenitu představuje národní vlastnictví půdy, které vylučuje soukromé vlastnictví. Stát se tak jeví jako vlastnictví vládnoucí třídy, jíž se dostává renty za pomoci státního aparátu. Navíc pak po dobytí předoasijských zemí chalifátem existovala nadále města, v nichž na rozdíl od Evropy žili feudálové, a to nikoliv na venkově, nýbrž ve městech; žili převážně z peněžní renty. Neplatilo to ovšem o všech oblastech chalifátu, neboť v řadě z nich existence měst byla spíše vyjímkou. Příznačné ovšem v obou případech bylo, že — je to konec konců postřeh Marxův — spadala

vjedno renta s daní. Od západoevropského feudalismu se pak dávka feudálního vykořisťování odlišovala přesnějšími kvótami.

Werner se pak přiklání k názoru Petruševského, podle něhož stagnaci předoasijské ekonomiky zavinily mimo jiné i formy nájmu. Navíc pak nebylo dalšího vývoje schopno ani město, jež bylo především správním a obchodním střediskem a nemělo zvláštních výsad a práv a nedlišovalo se takto od venkova.

Ve východním feudalismu se pak setkáváme s prvky vztahů lenních, které zvláště za osmanské vlády posílily vztahy centrifugální. V době osmanského panství bylo rozhodujícím znakem, že stát platil jako spoločné vlastnictví vládnoucího rodu. Sultán rozděloval společné vlastnictví mezi členy jednotlivých rodů. Existovaly navíc i velké vazalské státy, v nichž se pochopitelně mohla uvolit vázanost na centrum. Proces plné autonomizace se počal od 11. stol., což vyvolalo i určité tendence k posílení městské organizace. Setkáváme se i s jakousi obdobou západoevropského starosty a existuje i městská lokální správa.

Tento vývoj byl ukončen mongolským vpádem, který záměrně zpustošil celé provincie a zavedl teroristický režim, který plně odpovídal zájmům mongolsko-turecké šlechty. Počty povražděných lidí byly téměř nepředstavitelné. Důsledky byly strašlivé i po ekonomické stránce, upadal irigační systém, obyvatelstvo se vrátilo k nomádskému systému. Až do 20. stol. nedosáhly tyto země úrovně před mongolským vpádem.

Werner tak oblastně ukázal v rámci předoasijského feudalismu jakési ricorso. Jestliže se Přední orient mohl zdát v prvních etapách feudalismu vysoce rozvinutou civilizací, která stála nepoměrně výše než civilizace evropská v období karolínském, pak od 10. stol. dochází k zpětnému pohybu a asijská společnost se jaksi počíná pohybovat směrem k primitivnosti. Vývoj je poznamenán navenek skutečností, že se oddělily jednotlivé provincie, že došlo k vzestupu feudální třídy a že se feudalizovala celá rolnická obec. 12. stol. znamená tak vlastně rozloučení se s antickým dědictvím nebo vyjádřeno jinými slovy, dochází ke karolinizaci starších antikou ovlivněných feudálních vztahů. Islámský feudalismus propadl izolovanosti, čímž se prohloubily distance k Evropě, jež měla možnost vzestupu.

S novými závěry k ranému feudalismu v západní Evropě přichází ve sborníku Müller-Mertens, Bartmuss a Bleiber. Müller-Mertens se snaží ukázat, že v 8. a 9. století převládaly ještě vztahy osobního panství a poddanství a že tedy máme co činit se širokým fenoménem otroctví. Velká panství (Großbauern — und Adelshöfe) představovaly jiný typ vykořisťovatelských vztahů než pozdější feudální pozemková držba a je možno se domnívat, že by se bez římského vlivu u germánských kmenů feudalizační proces neuskutečnil v té podobě, jak se stalo, nýbrž že by nadále existovaly kategorie malého svobodného vlastnictví, patriarchální otroctví

a družinné předfeudální poměry. Naproti tomu se Bartmuss snaží zvláště rozborem tradičních listin dokázat, že vývoj germánských kmenů mimo oblast římských provincií byl jevem zcela zákonitým a že zde zdaleka nemáme co činit s jakousi samostatnou společenskou formací.

Z tohoto hlediska je poučná i řada studií o úloze lidových mas v raném středověku a to především o povstání Stellinga (Müller-Mertens) a o lidových povstáních v raně feudální Evropě. Většina těchto povstání sleduje obnovení vztahů předfeudálních. Podobně přehledně a méně již analyticky je koncipována i studie R. Günthera o problematice sociální a politické revoluce v období mezi antikou a středověkem. Günther se snaží dokázat, že mezi antikou a středověkem neexistovala v pravém slova smyslu revoluční třída, otrokářství se jaksi vyčerpalo samo sebou, stejně s přechodem k feudalismu zanikl i antický kolonát. Oproti Engelsovi Günther tvrdí, že od antického kolonátu nemohla vést cesta ke středověkému nevolníkovi.

To jsou tedy jen některé podstatné problémy, jež jsou ve sborníku obsaženy a jež se zvláště někteří autoři snažili nekonvenčně řešit. Zároveň je vidno, jak se za posledních třicet let vlastní problematika a její řešení pozměnily. Padla určitá tabu padesátých let ovlivněná vývody Stalinovými (např. o revoluci otroků), která neobyčejně zužovala i platnost analýz Marxových a Engelsových, jichž bylo možno od šedesátých let využít v plném rozsahu a to i pokud jde o tzv. asiatskou formaci, jež se vymykala — rámci sovětské historiografie padesátých let. Tzv. formu asiatské ekonomicko-společenské formace diskutovala naopak sovětská historiografie ve dvacátých letech. Rozhodně pozitivně je pak nutno ocenit široké srovnávací hledisko, jež umožňuje nejen vnést nová hlediska do pojetí feudalismu jako celku, nýbrž postihnout i specifika feudalismu západoevropského.

Jaroslav Kudrna

Matúš Kučera, Postavy veľkomoravskej histórie, Martin 1986.
Vydavatelstvo Osveta, 275 stran.

Kniha přináší více než slibuje titul. Prostřednictvím významných osobností politických a kulturních dějin v prostoru velkomoravském (Sámo; Pribina a Mojmír; Rastislav; Konstantin a Metoděj; Svatopluk; Mojmír II. a Svatopluk II.) podává autor ucelený obraz dějin Slovanů sídlících severně od středního Dunaje od 7. do počátku 10. století.

V kapitole o Sámovi a jeho říši čerpal vydatně z monografie G. Labudy „Pierwsze państwo slowiańskie. Państwo Samona" (Poznań 1949). Za jediný spolehlivý pramen o Sámovi pokládá kroniku tzv. Fredegara. Sámo nebyl Slovan, jak soudila starší česká historiografie (a ještě i Z. Nejedlý). Podle M. Kučery byl poddaným franského krále, ale „Kelt původem, Říman kulturním profilem" (s. 19). Byl to „profesionální kupec", který přišel s kupeckou karavanou do země Slovanů v době jejich povstání proti Avarům. Když Slované zaútočili proti svým avarským utiskovatelům, táhl Sámo ve slovanském vojsku proti Avarům a v boji s nimi vítězil, takže Slované si ho zvolili za „krále" a on jim „šťastně vládl" 35 let. Autor právem nepokládá Sámovu říši za stát, nýbrž za pouhý svaz kmenů slovanských.

Samostatně řeší spisovatel otázku lokalizace Sámovy říše a jejího „krystalizačního jádra". Proti dnes už překonaným lokalizacím této říše do Korutan nebo do Čech i proti Labudově koncepci „moravské" staví svou koncepci „slovenskou", přesněji bratislavskou. Dovozuje, že Bratislavská brána měla důležitou úlohu i v době avarsko-slovanské, z čehož vyvozuje, že „musila být krystalizačním jádrem Sámovy říše" i s oním „záhadným Wogastisburgem", kde se Sámo bránil úspěšně proti Dagobertovi (s. 39). Ztotožnění jádra Sámovy říše s Wogastisburgem vzbuzuje pochybnosti. Podle Fredegarova líčení ležela tato pevnost spíše na okraji Sámovy říše; nebyla však dosud spolehlivě lokalizována. Autor se pokusil o výklad názvu Wogastisburg ve smyslu „burgus hostů — kupců," kteří sem chodili ze západu se zbožím. Nemohu souhlasit s míněním, že „krystalizační jádro Sámovy říše lze již dnes téměř s pevnou vědeckou důkazností položit do prostoru Bratislavské brány, na soutok Moravy a Dunaje" (s. 44). Tento závěr prý „umocňuje" lokalizace Wogastisburgu do tohoto prostoru. Je zřejmé, že jedna domněnka (o poloze této pevnosti) tu má dokázat domněnku jinou (o poloze „jádra" říše). Ostatně autor sám si není v této otázce zcela jist, když píše: „Možná Bratislava, možná Altenburg — bývalé to Carnuntum . . ., ale možná i některý významný západnější burgus na staré římské cestě v povodí Dunaje byl místem vítězné bitvy našeho Sáma" (s. 44). Nakonec se spisovatel rozhodl lokalizovat „centrum" Sámovy říše dosti široce „do prostoru Bratislavské

brány a západního Slovenska i přilehlé jižní Moravy a Rakouska vůbec (?)" (s. 45). Touto lokalizací se však „jádro" říše Sámovy ocitlo na periférii celé říše, v oblasti silného vlivu Avarů, což nevzbuzuje důvěru k „bratislavské" lokalizaci — nehledíc k velké vzdálenosti Bratislavy od srbské země knížete Dervana v Polabí, který se později odloučil od Franků a připojil k Sámově kmenovému svazu.

O osudech tohoto svazu po smrti Sámově není nic známo. Autor se domnívá, že centrální moc se rozpadla, okrajová připojená území odpadla, ale „krystalizační jádro" říše zůstalo a s ním „mnoho knížat, kteří vládli nad jednotlivými částmi země" (s. 50). Zůstali ovšem i Avaři, kteří prý se po rozpadu Sámovy říše znovu opevnili na Dunaji. Proto — soudí spisovatel — začala slovanská knížata budovat svá politická centra o něco severněji: na Moravě v Mikulčicích a na Slovensku v Nitře. Historik, který lokalizuje středisko Sámovy říše na jižní Moravu, se obejde bez předpokládaného přenosu státních center velkomoravských na sever od Dunaje.

Na pevnější půdě historických pramenů se autor pohybuje v kapitole o Pribinovi a Mojmírovi. Výklad o životních osudech Pribinových zahajuje citací lakonické zprávy o jeho vypuzení z Nitry, která zní: „In cuius spacio temporis quidam Priwina exulatus a Moimaro duce Moravorum supra Danubium venit ad Ratbodum" (Conversio Bagoariorum et Carantanorum, c. 10). Autor překládá takto: „V tejto dobe vyhnal Mojmír, vojvoda Moravanů nad Dunajem, akéhosi Pribinu a ten prišiel k Ratbodovi". Sdílí tu zřejmě mylný názor starší historiografie, že citovaný text nazývá Mojmíra „vévodou Moravanů nad Dunajem". Již před 20 lety jsem upozornil[1] na to, že slova „supra Danubium" se nevztahují k předchozímu textu „duce Moravorum", ale k následujícímu přísudku „venit ad Ratbodum". Tento výklad, který jsem odůvodnil věcně (před připojením Nitranska nepanoval Mojmír nad Dunajem) i slohem autora textu, přijala polská historiografie,[2] ale u nás zůstal nepovšimnut.

Záhadu, pro koho dal Pribina r. 828 (tehdy ještě nepokřtěný) postavit a arcibiskupem salcburským vysvětit kostel v Nitře, neřeší autor jednoznačně. Připouští dvě možnosti: buď kostel měl sloužit Pribinově manželce (o níž není nic známo) nebo bavorské kupecké kolonii (jejíž existence v Nitře se předpokládá).

Podrobně se autor zabývá právním základem Pribinova nitranského knížectví. Odmítá názor, že Pribina byl „obyčejným vazalem" Mojmíra, stejně jako mínění, že byl mladším členem rodu Mojmírovců. Soudí, že byl nezávislým knížetem se sídlem v Nitře, ač pramen (Couversio) ho — na rozdíl od Mojmíra — nenazývá „dux". Proti historikům, kteří Pribinu před jeho vypuzením z Nitry pokládají za vazala franského krále, dovozuje, že byl spíše obětí franské politiky. Soudí, že v pozadí Mojmírova útoku na nitranské knížectví asi stála franská moc, což je sotva prokazatelné. Násilné připojení Nitranska k Moravě klade autor do doby „okolo

r. 833", přičemž zdůrazňuje, že tu nešlo jen o „rodinnou vojnu", ale ale o „velkou a vyhlazovací válku, po které následovalo programové připojení samostatného sousedního nitranského knížectví k moravskému" (s. 69). Spisovatel se tu opírá o archeologický výzkum velkých hradisek na Slovensku, zničených prý právě v té době. Ze zachovaných názvů obcí na Slovensku (Moravce, Moravany apod.) soudí, že jde o sídla někdejších družin Mojmírových.

Ve Slovanu Vonomírovi, který podle letopisů říše franské r. 796 společně s vojsky friaulského vévody Ericha vyplenil hrink Avarů v Panonii, hledá autor po mém soudu marně „některého z Pribinových předchůdců" (s. 79). Vonomír (Vojnomír?) byl nepochybně knížetem panonských Chorvatů, jejichž území mezi Drávou a Sávou patřilo do pravomoci friaulského vévody. Naproti tomu lze souhlasit s autorem, že zpráva letopisů, podle nfž r. 811 přišli na dvůr Karla Velikého „primores ac duces Sclavorum circa Danubium habitantium" se může týkat i Slovanů moravských a nitranských, i když jméno Moravanů (Marvani) se ve zmíněných letopisech poprvé objevuje až r. 822, kdy jejich vyslanci (zároveň s vyslanci jiných Slovanů) přišli do Frankfurtu vzdát hold císaři Ludvíkovi a přinesli mu dary. Autor v těchto „darech" (munera) spatřuje tributum pacis, tj. poplatek symbolizující dobré vztahy a mír, a domnívá se, že od té doby Frankové zařadili Moravany mezi své „chráněnce" a nadržovali jim ve sporu s Pribinou, který byl pokřtěn teprve po svém vypuzení z Nitry.

Spisovatel se netají svým obdivem k Pribinovi, muži „neobyčejné vnitřní síly a vůle", který zůstal věrným Slovanem a nepřešel do germánského světa — přes pohnuté osudy, jimž byl vystaven po vypuzení z Nitry až do doby, kdy zakotvil v dolní Panonii při řece Sále, zprvu jako franský vazal, od r. 848 jako vlastník tohoto území pod franskou svrchovaností. Podle stručné zprávy „Conversia" byl zabit Moravany (asi r. 860), neznámo za jakých okolností.

Proti živě prokreslenému obrazu Pribiny zůstal portrét Mojmíra pro nedostatek historických zpráv o něm dosti matný. Mezeru v letopisech o Moravanech v l. 822—846 vyplňuje autor údaji tzv. Bavorského geografa, z něhož dovozuje, že anexí Nitranska získali Moravané 19 hradů (Marharii 11 civitates, Merehani 30 civitates), což platí ovšem jen za předpokladu, že zápis o „Merehanech" je pozdějším přípisem a týká se území Moravy a Nitranska dohromady.

Vládu knížete Mojmíra po r. 833 charakterizuje spisovatel jako období míru a pokojného budování státu, dovolávaje se i poznatků archeologie o opevňování moravských hradisek v té době. Za charakteristický rys zahraniční politiky Mojmírovy vůči Frankům pokládá, že se vyhýbal všemu, co by mohlo zkomplikovat jeho poměr k franské říši, která pokládala Moravu za svou součást. Potvrzují to Fuldské anály, podle nichž

se Ludvík Němec vypravil r. 846 s vojskem proti Moravanům „usilujícím odtrhnout se“ (defectionem molientes), uspořádal tamní poměry podle své vůle a ustanovil Moravanům za knížete Rastislava, synovce Mojmíra. M. Kučera má za nejlepší výklad V. Novotného, že Mojmír zemřel a po jeho smrti nějaká skupina Moravanů povstala proti Frankům, což přimělo krále Ludvíka k vojenskému zákroku a dosazení Rastislava na uvolněný stolec knížecí. Spisovatel nevylučuje však ani takový výklad, že Rastislav vydal Mojmíra Frankům a vysloužil si tak knížecí stolec. O takové události by však anály sotva pomlčely.

Třetí kapitolu věnoval autor knížeti Rastislavovi, jehož portrét zasadil do širokého rámce evropské politiky. Je zřejmé, že Ludvík Němec dosadil Rastislava na moravský trůn se záměrem, aby prosazoval franské politické cíle. Na otázku, proč právě jemu důvěřoval, hledá autor odpověď v domněnce, že Rastislav byl v mládí vychováván v některém bavorském klášteře nebo v něm nějaký čas žil, což není nepravděpodobné; dokázat to ovšem nelze.

Ani v této kapitole se autor nevyhýbá otázkám právně historickým. Píše, že „vazalské vztahy poplatnosti“ zabezpečovaly Moravanům na počátku Rastislavovy vlády mír s Franky, který byl předpokladem výbojů do okolních zemí. O těchto výbojích se však nedovídáme z pramenů nic. Spisovatel se domnívá, že již za Rastislava se velkomoravská státní moc prosadila na území Mátry, Bukových hor a části severního Potisí; že k Moravě bylo připojeno celé jihovýchodní a severovýchodní Slovensko a že Rastislav podnikal kořistnické útoky do Slezska a Malopolska (obě tyto oblasti připojil k Velké Moravě teprve Svatopluk).

Zvláštním způsobem komentuje autor lakonickou zprávu o zabití Pribiny Moravany (Conversio, c. 13). Uvádí tuto skutečnost do souvislosti se spojenectvím Rastislava s Karlomanem proti Ludvíku Němci. Rastislav se prý obával Pribiny jako „potencionálního nástupce“ na knížecí stolec Moravanů. Proto si na Karlomanovi vymohl vydání Pribiny a „v inscenovaném boji Rastislavovi lidé Pribinu zabili“ (s. 98). Prostší a pravděpodobnější je po mém soudu výklad F. Dvorníka, že Moravané využili zaměstnanosti Ludvíka Němce na západní hranici jeho říše a r. 860 napadli Pribinovo knížectví; Pribina byl za moravského vpádu zabit a na jeho místo nastoupil jeho syn Kocel. Skutečností však zůstává, že vztah Rastislava k Pribinovi byl r. 860 nepřátelský. Proto udivuje mínění autorovo, že Kocel, jemuž Moravané zabili otce, „ochotně politicky spolupracoval s Rastislavem skoro celých pět let“ (s. 98). Autor se totiž domnívá, že rozhodnutí navázat spojení s Byzancí připravoval Rastislav ve spolupráci s Kocelem, což nelze ničím prokázat.

Vazalský závazek spatřuje spisovatel ve vynucené přísaze věrnosti Rastislava, obklíčeného r. 864 na Děvíně, králi Ludvíkovi. Domnívá se, že tehdy došlo i k dohodě o církevních misiích na Moravě ve smyslu koe-

xistence franských a byzanských misionářů v Rastislavově knížectví, o čemž prameny mlčí. Zdá se, že řešení církevních otázek přenechal král bavorskému episkopátu. Autor soudí, že v úporných bojích s Franky získala Morava za Rastislava jen nevelký cíp země v severozápadní části dnešního Maďarska. Okolní slovanské země, s nimiž se Moravané spojovali v zápase s Franky, zůstaly nadále svobodné nebo podřízené Frankům. Z toho, že Rastislav nepřipojil ani jednu z nich ke svému státu, usuzuje autor, že dlouho trvající boj s Franky dovedl rastislavovskou koncepci do „slepé uličky" (s. 105). Je to názor H. Łowmiańského (Początki Polski IV, 1970, s. 345), z jehož díla spisovatel i jinak vydatně čerpal.

Převzal i jeho výklad o podstatě konfliktu mezi Rastislavem a Svatoplukem, v němž nevidí „zrádce" usilujícího jen o vlastní prospěch, jak ho líčí Fuldské anály („propriis utilitatibus consulens").Zatímco starší historiografie vylučovala u Svatopluka, který se poddal Karlomanovi, jakékoli vyšší pohnutky (V. Novotný), domnívá se spisovatel, že šlo o spor dvou „státněpolitických koncepcí". Svatopluk podle autora nemínil odstranit Rastislava, ale šlo mu o rozšíření hranic nitranského knížectví na východ při mírovém zabezpečení západních hranice. To prý byl smysl jeho „dohody" s Karlomanem z r. 870, jeho „politický program", který uskutečnil až mnohem později. Je otázka, měl-li takový program už r. 870, kdy vydal Rastislava Frankům. Tím zavinil jeho tragický osud, rozbil dosavadní jednotu moravského státu a umožnil dočasnou okupaci Moravy Karlomanem (870—871). Tato fakta lze sotva ospravedlnit pouze odlišnou politickou koncepcí.

Značnou pozornost věnoval spisovatel počátkům křesťanství na Moravě. Pokřestění Moravy spojuje pasovská tradice se jménem pasovského biskupa Reginhara (818—838), jak autor správně uvádí, ale vyvozuje z toho dva — po mém soudu neudržitelné — závěry: 1.Rodina Mojmírova musila být pokřtěna „již někdy po r. 815"; 2. Moravané vzdávali r. 822 hold franskému panovníkovi již jako „noví křesťané" (s. 124). Oba závěry jsou v chronologickém rozporu se zmíněnou tradicí, která klade pokřtění Moravanů teprve do r. 831 (Notae de episcopis Pataviensibus, MGH-SS 25, s. 623). Třeba ovšem souhlasit s autorem, že křesťanství se rozšířilo „shora", od knížete a jeho dvora.

Zvláštní představu má spisovatel o postupném vyhánění německého duchovenstva z Moravy za vlády Rastislavovy. Domnívá se, že část tohoto duchovenstva byla vyhnána již r. 855, jakmile začaly války Rastislava s Ludvíkem Němcem (s. 128). Část franského kléru vyhnal prý z Moravy Rastislav r. 863, když k nám přicházeli Konstantin a Metoděj, ale po vojenské porážce Rastislavově (864) se toto duchovenstvo zase vrátilo na Moravu (s. 154). Autor se tu pohybuje v oblasti domněnek. Bezpečně víme o vypuzení německého kléru z Moravy teprve za povstání vedeného Slavomírem proti franským okupantům r. 871 (Život Metodějův 11).

K velkým postavám nejen moravské, ale i byzantské a evropské historie patří soluňští bratři Konstantin a Metoděj, jimž autor věnoval zvláštní kapitolu. Sleduje jejich život od byzantských kořenů, které formovaly svět jejich mládí. Omezím se tu jen na jejich vztahy k Moravě a Panonii. Ani zde se autor nevyhnul sporným otázkám. Odmítl názor, že soluňští bratři přišli na Moravu nejkratší cestou (uzemím nepřátelského Bulharska), a přijal výklad Dvorníkův, že cestovali po staré římské cestě (via Egnatia) z Konstantinopole přes Soluň do Dyrrhachia (Drač), odtud lodí do Benátek a pak jantarovou cestou na Moravu, kam přibyli na podzim r. 863. Mínění, že bavorský klér tehdy musil Moravu opustit, nelze doložit. Autor se domnívá, že vypuzení tohoto duchovenstva bylo příčinou vojenské výpravy Ludvíka Němce proti Rastislavovi r. 864 a že do mírového ujednání na Děvíně byl zahrnut „bod o návratu franského duchovenstva na Moravu" (s. 151). Není jasné, z čeho autor usuzuje, že po r. 864 se Rastislav „přiblížil do okruhu panonského knížete Kocela" (s. 157). Vřelé přijetí Konstantina a Metoděje v Kocelově knížectví r. 867 není důkazem Kocelova spojenectví s Rastislavem po r. 864. Kocel chtěl zřejmě získat soluňské bratry pro své vlastní knížectví, jak plyne jasně ze Života Konstantinova (c. 15 in fine).

Podle téhož životopisu Konstantin poté, co působil 40 měsíců na Moravě, odešel vysvětit své žáky. Badatelé nejsou zajedno v otázce, zda zamýšlel jít do Aquileje, do Říma nebo do Konstantinopole. Autor se právem připojil k názoru F. Dvorníka, že původním plánem Soluňanů byl návrat do Konstantinopole, ale pozvání papeže do Říma, které jim došlo v Benátkách, tento plán změnilo.

Papežský list „Gloria in excelsis Deo", adresovaný třem knížatům (Rastislavovi, Svatoplukovi a Kocelovi), klade autor přesvědčivě „asi do poloviny r. 869". Jisté je, že Metoděj odešel s tímto listem jen ke Kocelovi, který jej „vypravil znovu k papeži s 20 urozenými muži, aby mu jej posvětil na biskupství v Panonii, na stolec svatého Andronika apoštola, což se i stalo" (Život Metodějův 8). Tolik náš pramen. Spisovatel jej vykládá tak, že „pozdě na podzim r. 869 papež Hadrián II. přijal Kocelův, Rastislavův a Svatoplukův projekt a vyhlásil zřízení samostatné moravsko-panonské diecéze, v jejíž čelo postavil nově vysvěceného arcibiskupa Metoděje", který prý „vánoce r. 869 slavil už v Blatnogradě" (s. 166). Proti tomu lze namítat: 1. šlo jen o projekt Kocelův (nikoli též Rastislavův a Svatoplukův); 2. papež nezřídil nějakou novou diecézi „moravsko-panonskou" (jakou prameny vůbec neznají), nýbrž obnovil zaniklou panonskou diecézi v Sirmiu (stolec sv. Andronika) a vysvětil Metoděje za arcibiskupa pro **tuto** diecézi. Nemohl jednat jinak, nemaje souhlas (ba ani podnět) moravského knížete ke zřízení arcibiskupství „moravského". Z hlediska chronologického není možné, aby Metoděj jako arcibiskup dorazil do Blatnogradu už o vánocích 869, když nejdříve

na podzim téhož roku byl Kocela poprvé (v hodnosti legáta), jednal s ním o jeho návratu, s tímto návrhem pak odešel do Říma, kde byl vysvěcen na arcibiskupa, a v této hodnosti cestoval znovu ke Kocelovi. Nemohl se tedy u něho objevit dříve než někdy v polovině r. 870. Brzy nato byl zajat.

Autor dále tvrdí, že Kocel „vyhnal franské duchovenstvo, které se postavilo na odpor spolu s hlavním církevním správcem arcipresbyterem Riphaldem" (s. 166). Jediný náš pramen (Conversio) jen konstatuje, že Riphald odešel ke svému arcibiskupovi do Salcburku — zřejmě se stížností na „vetřelce" Metoděje, jehož zatčení pak nedalo na sebe dlouho čekat. Neznáme bližší okolnosti ani místo, kde k zatčení došlo. Někteří soudí, že Metoděj byl zatčen v Panonii, jiní myslí na Moravu nebo dokonce na Bavorsko. M. Kučera přijal domněnku Dvorníkovu, že Metoděj poté, co zařídil vše v Panonii, odešel na Moravu a tam padl do zajetí pasovského biskupa Hermanricha, který se prý připojil ke Karlomanovu vojsku, aby uplatnil své nároky na Moravě. Ale životopisec Metodějův ani jiné prameny o ničem takovém nemluví. Výčitka adresovaná Metodějovi, kterou jeho životopisec vkládá do úst bavorským biskupům (c. 9: „V naší oblasti učíš") se týká Panonie, která od dob Karla Velikého skutečně patřila k salcburské arcidiecézi (netýká se Moravy). Ostatně i papež Jan VIII. mluví ve svých četných listech z jara r. 873 vždy jen o Panonii a o Metodějovi hovoří vždy jako o arcibiskupovi panonském. V zachovaném zlomku listu adresovaném arcibiskupovi salcburskému papež výslovně označuje **tohoto** arcibiskupa za původce Metodějova svržení (deiectio), nikoli biskupa pasovského, jemuž vytýká hrubé a nelidské nakládání se zajatým Metodějem. Vše tedy nasvědčuje tomu, že k zatčení došlo v Panonii. Při správné chronologii předchozích událostí musíme dojít k závěru, že k odchodu z Panonie na okupovanou Moravu r. 870 neměl Metoděj ani čas ani možnosti.

Rozsáhlou stať věnoval autor portrétu Svatopluka. Obecně se předpokládá, že byl za vlády svého strýce Rastislava údělným knížetem v Nitře. Toto postavení — soudí spisovatel — počal využívat pro vlastní emancipaci a vlastní program.

Do kapitoly o Svatoplukovi vložil autor líčení dalších osudů arcibiskupa Metoděje a moravské církve po jeho propuštění z vězení bavorských biskupů (873). Správně uvádí, že Metoděj se z vězení ke Kocelovi nevrátil, ale šel „přímo na Moravu, kde ho přijal . . .sám Svatopluk" (str. 179). Příchod Metoděje na Moravu zařídil papež Jan VIII. na základě žádosti Moravanů, aby jim „dal Metoděje za arcibiskupa a učitele" (ŽM 10). Spisovatel správně postřehl, že se už nehovoří o panonské diecézi, ale „všude se myslí už jen na Velkou Moravu" (s. 179).

Forchheimský mír Svatopluka s Ludvíkem Němcem (874) charakterizuje autor jako diplomatické zabezpečení západní hranice Velké Moravy. Z moravské strany se zaručovalo zachovávání přátelského vztahu a pla-

cení tributu, což letopisy formulují jako dohodu o věrnosti (fidelitas). Podle autora šlo o věrnost „ne vnitrostátního, ale mezinárodního a mezinárodněprávního charakteru“ (s. 180), což spisovatel charakterizuje jako „smlouvu o neútočení“. Soudí právem, že Svatopluk se stal tímto rozhodnutím pokračovatelem Rastislavovy politiky; teprve po smrti Ludvíka Němce (876) tuto koncepci opustil a usiloval o „plnou suverenitu a nezávislost svého státu“ (s. 180).

Zvláštní pozornost věnuje autor vztahu Velké Moravy k českému státu. Domnívá se, že Češi „celých 20 let sdíleli společné osudy s předky Moravanů a Slováků“ (s. 192) a že Bořivoj podporoval spolu s ostatními českými knížaty Svatopluka „někdy od r. 872“. To lze sotva prokázat a je to málo pravděpodobné, protože Bořivoj byl v 70. letech zaměstnán upevňováním vlády nad ostatními knížaty v Čechách. Autor ostatně uvádí správně, že Svatopluk si podmanil český stát teprve začátkem 80. let a teprve po smrti Bořivoje (r. 888/9) se ujal přímé vlády v Čechách. Moravané tedy žili ve společném státě s Čechy (autor mluví o „česko-velkomoravské unii“) jen krátkou dobu (889—895).

Připojením Čech k Moravě se dobudoval podle autora „politicko-teritoriální obraz Svatoplukova mocnářství“, které podle jeho odhadu mělo 1 — 1,5 miliónů obyvatel. Po připojení Čech následovaly však ještě Svatoplukovy výboje v území polabských Srbů (Thietmar VI, c. 99).

Třeba souhlasit s M. Kučerou, že latinsko-slovanský dualismus moravského křesťanství byl dán už jeho původem z Pasova, který se nikdy nevzdal svých prioritních nároků a podporoval usazování bavorských kněží na Moravě, kteří tu vyvíjeli podvratnou činnost proti Metodějovi. Autor se domnívá, že Jan VIII. zakázal již listem z r. 873 Metodějovi (propuštěném tehdy z vězení) sloužit bohoslužby slovanským jazykem, ale Metoděj tento zákaz vědomě porušoval, což bylo záminkou útoku latinského kléru proti němu. Spisovatel tak usuzuje z listu téhož papeže Metodějovi z r. 879. Věc není tak jednoduchá. Domnělý list papeže Metodějovi z r. 873 se nezachoval, takže nevíme, zda obsahoval zákaz slovanské liturgie nebo jen doporučení. Je také možné, že takový zákaz či doporučení vydal papež až později na stížnosti latinského kléru. Autor nevylučuje myšlenku, že se i Svatopluk pokoušel vyvíjet v tom směru nátlak na Metoděje (s. 201).

V bule „Industriae tuae“ spatřuje spisovatel osobní vítězství Metodějovo v otázce jeho pravověrnosti i přípustnosti slovanské liturgie, ale v současném vysvěcení Vichinga na biskupa nitranského právem spatřuje kompromis, který měl za následek rozdělení moravské církve na část latinskou (Nitransko) a slovanskou (Morava), což umožnilo Vichingovi další intriky proti Metodějovi. Vichingův podvod s padělanou bulou líčí autor souhlasně s F. Dvorníkem. Přijímá též jeho názor o historičnosti Metodějovy cesty do Konstantinopole (881/2) na pozvání císaře

a právem soudí, že iniciátorem pozvání byl patriarcha Fótios. Mínění, že arcibiskupova návštěva v Byzanci byla „součástí příčin" bulharsko-moravské války r. 882 (s. 206), žádný pramen nepotvrzuje. Válka se týkala zřejmě Svatoplukova Potisí.

Za historický fakt pokládá autor skutečnost, že se Metoděj na sklonku svého života bránil proti stupňujícím se intrikám Vichinga jeho suspensí; dodává, že „není jisté, zda některé (?) i neexkomunikoval" (s. 207).

List papeže Štěpána V. (885) zakazující slovanskou liturgii pokládá autor za pravý. Jeho nesrovnalosti s historickou skutečností vysvětluje tím, že Viching v Římě předložil svůj padělek buly „Industriae tuae". Zákazem bohoslužeb ve slovanském jazyce pod sankcí vyloučení z církve a vyhnání ze země těch kněží, kteří zákazu neuposlechnou, bylo rozhodnuto o osudu žáků Konstantina a Metoděje. Způsob likvidace slovanských kněží přičítá autor právem Vichingovi. Jejich vyhnání z Moravy klade však teprve do r. 887 (s. 241), což nemám za nutné.

Závěr této kapitoly líčí dějiny Moravy od setkání Svatopluka s Arnulfem v r. 890 na Omuntesbergu do smrti moravského knížete (894). Období Svatoplukovy vlády autor pokládá právem za kulminační období dějin velkomoravské státnosti a jejího politického rozmachu.

Poslední kapitolu dějin Velké Moravy nadepsal autor jmény obou známých synů Svatoplukových „Mojmír II. a Svatopluk II." Podle Konstantina Porfyrogennéta měl Svatopluk tři syny, kteří po otcově smrti setrvali jen jeden rok v míru. Autor neodmítá tuto zprávu, ač je napsána s odstupem poloviny století; o domnělém třetím synovi mohl ovšem vyslovit jen více nebo méně pravděpodobné domněnky (jmenoval prý se Predslav a vládl prý snad mezi Dunajem a Tisou). Západní letopisy o něm nic nezaznamenaly.

Třeba dát za pravdu spisovateli, že Svatoplukovou smrtí se přetrhlo silné pouto držící pohromadě velkou (a dodejme: vnitřně různorodou) říši a uplatnily se dezintegrační tendence, vedoucí hned následujícího roku ke ztrátě Čech a postupně i dalších okrajových území. Autor právem soudí, že Svatoplukův nástupce Mojmír II. nebyl slabým panovníkem: zdědil mnoho z vladařského talentu svého otce a nechyběly mu ani státnické schopnosti. O správnosti této charakteristiky svědčí řada jeho úspěchů vojenských i diplomatických, které autor podrobně rozebírá (zajištění západní hranice mírem s Arnulfem, potlačení domácí opozice vedené bratrem Svatoplukem, úspěchy ve válce s Franky, obnovení moravské církevní organizace, vítězná bitva s maďary r. 902, obchodní dohoda s Franky r. 904). Naproti tomu jeho bratr Svatopluk II. nezanechal světlou památku v dějinách Velké Moravy ani svým povstáním proti Mojmírovi, ani spojení s franskými feudály proti němu, a zmizel nakonec v německém světě beze stopy.

I zde musil autor doplňovat mezery v pramenech domněnkami. Tak pokud jde o sídla arcibiskupa a tří biskupů instalovaných na Moravě r. 900, soudí jistě právem, že arcibiskupství bylo „v centrální části Moravy" a jedno biskupství v Nitře. Méně jistý je dohad, že druhý biskup sídlil ve Vislansku a třetí „v Potisí nebo Ostřihomě". Je otázka, zda tyto oblasti byly r. 900 ještě součástí moravského státu.

Písemné prameny doplňuje autor často archeologickými. Tak např. soudí, že po vítězství Moravanů nad Maďary r. 902 útoky Maďarů zesílily, dovolávaje se svědectví pohřebišť odkrytých na Slovensku z té doby, kde se našly pozůstatky hromadně pochovaných mužů bez rukou, s rozťatými lebkami a průstřely. Spisovatel přesvědčivě dovozuje, že po r. 902 Maďaři pronikli ze Zakarpatí masovou invazí, při níž se přesídlovalo všechno obyvatelstvo s rodinami a stády, a to nejen do Dunajské kotliny, ale i do nížinných oblastí západního a jižního Slovenska. Autor věří zprávám bavorských biskupů z r. 900, že slovanští náčelníci z Moravy se spojovali s oddíly Maďarů ke společným loupežným přepadům po Evropě, že si holili hlavy jako Maďaři a přebírali zvyky jejich jezdeckých vojsk.

Zhroucení politického a vojenského systému velkomoravského klade autor do let 905—908. V kruté bitvě u Bratislavy r. 907 porazili Maďaři bavorská vojska. Moravané v ní již nebojovali. Z toho spisovatel usuzuje, že zbývá jen období okolo r. 905, kdy musilo dojít k rozhodující bitvě, která rozmetala moravskou vojenskou sílu a v níž Mojmír II. padl; podle tradice, kterou zapsal v 13. století Šimon z Kézy, byla bitva svedena jižně od Komárna.

V závěru hodnotí spisovatel období od Sáma po Mojmíra II. jako dobu, která položila tak pevné základy pro národní historický vývoj Slováků, že je nerozleptalo ani jejich téměř tisícileté nesvéprávné postavení v uherském státě; na nich se konstituoval feudální i buržoazní národ.

V chronologické tabulce jsou uvedeny důležité události od příchodu Slovanů do našich zemí (450—550) do r. 907.

Kniha je psána živým a jasným slohem bez poznámek pod čarou odkazujících na prameny a literaturu. Pokud jde o prameny, nahradil autor tento nedostatek citací hlavních pramenů v textu (ve slovenském překladu). Z literatury cituje v textu jen nejvýznamnější díla. Velmi instruktivní přehled pramenů a z části i literatury (hlavně slovenské) najde čtenář v závěrečné stati „O pramenech a literatuře". Resumé v jazyku ruském, německém, anglickém a francouzském je až příliš stručné.

Dílo je významným příspěvkem k dějinám Sámovy říše a velkomoravského státu. Ač je určeno široké veřejnosti, upoutá i odborníky novým hodnocením některých událostí a netradičními závěry. Vzorná úprava knihy s četnými reprodukcemi výtvarných děl slovenských umělců zvyšuje její atraktivnost.

Hynek Bulín

POZNÁMKY

1 Viz H. Bulín, Aux origines des formations étatiques des Slaves du moyen Danube au IXe siècle, ve sborníku **L'Europe aux IXe – XIe siècles** (Varsovie 1968, PAN), s. 175–176.

2 H. Łowmiański, **Początki Polski IV**, Warszawa 1970, s. 301, pozn. 910.

Henryk Łowmiański, Początki Polski VI, 1–2. Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV, Warszawa 1985, PWN, 1147 stran.

Šťastně dokončené životní dílo velkého polského historika, nesoucí prostý název „Počátky Polska", je neobyčejně rozsáhlé a složité. Má celkem 7 objemných svazků, z nichž prvních pět (1964, 1964, 1967, 1970, 1973) má podtitul „Z dějin Slovanů v 1. tisíciletí n. l.", čímž je dán jejich chronologický rámec, kdežto poslední dva svazky (označené VI/1 a VI/2) nesou odlišný podtitul „Politické i společenské procesy utváření se národa do počátku 14. věku", který naznačuje nejen další chronologický rámec, nýbrž i novou tematiku: zatímco v první části díla (sv. I–V) hlavním problémem byla osadnická geneze a vznik polského **státu,** hlavním tématem posledních dvou svazků je třetí problém, zformulovaný již v první větě prvního svazku, totiž formování polského **národa** v nejtěsnějším spojení s vývojem státu.

O prvním svazku díla, který má označení „Období venetské" (1.–4. stol.), jsem napsal recenzi do Památek archeologických (1967). O dalších třech svazcích, z nichž II. se týká „velkého stěhování Slovanů" (370–670), III. a IV. tzv. období lechického (670–1000), jsem referoval v Právněhistorických studiích 17 (1973): V témže roce vyšel ještě V. svazek (dokončení „období lechického"), obsahující 4 rozsáhlé statě: I. Počátky ruského státu, — II. Státní organizace u „západolechických" Slovanů (tj. polabsko-baltských), — III. Formování „východolechického" státu Polanů (od konce 9. století do r. 964), — IV. Formování státu polského v letech 964–1000. Jde vlastně o 4 velké monografie, z nichž první dvě dokončují přehled počátků **všech** slovanských států mimo Polsko, poslední dvě pojednávají podrobně o vzniku a počátcích státu na území dnešního Polska.

Pro autora je příznačné rozlišování staršího státu **Polanů** jako výtvoru **kmene** tohoto názvu a pozdějšího státu **polského** (v obou případech pod vedením dynastie Piastovců), složeného z „hlavního státu" a jeho „pertinencií". Tři předky Měška I., tj. Siemowita, Lestka a Siemomysla, jež uvádí Gall Anonym, pokládá H. Łowmiański za osoby historické a do jejich doby (konec 9. stol. — ca 960) klade budování státu Polanů, jehož součástí bylo nejen území Polanů a Goplanů (střední Polsko), ale i Pomoří. Rozsáhlé výklady o tomto státě končí slovy (s. 504); „Jakkoli doba Měška I. a Boleslava Chrabrého přezářila rozmachem polské aktivity časy prvních tří Piastovců, téměř zbavené odrazu v písemných pramenech, nicméně právě ony časy rozhodly ve velké míře o budoucnosti Polska; stvořily nejenom základy státního aparátu, ale též zajistily státu rozlehlou základnu teritoriální, spojující pod jednou vládou přes 3/4 východolechického státního území. Ač . . .to byl masový proces, vyniká

v něm velká, soudím, i tvůrčí, leč pramenům téměř neznámá postava Lestka, děda Měška I., představující živelný vzrůst polského státu v první polovině 9. věku."

Od r. 964 nahrazuje autor termín „stát východolechický" historickým názvem „stát polský". Formování tohoto státu v letech 964—1000 je předmětem poslední kapitoly V. svazku.

První léta vlády Měška I. líčí spisovatel na základě dvou soudobých pramenů: Ibrahima ibn Jakuba a Widukinda, interpretuje je však odlišně od téměř obecně dnes přijatého výkladu (G. Labuda, **Studia nad początkami państwa polskiego,** Poznań 1946; H. Bulín. Polský stát Měška I. a Čechy, **Slovanské hist. studie 4,** Praha 1961). Sotva lze souhlasit s jeho výkladem Widukindovy zprávy o dvojí porážce Měška ve válce s Wichmanem, dobrodružným hrabětem saským. Podle Widukinda Wichman s nejmenovanými „barbary" Měška dvakrát porazil a zabil jeho bratra (III, 66). H. Lowmiański přičítá obě tato vítězství nad Měškem markraběti Gerovi, o němž je řeč v první větě citovaného odstavce. Změny podmětu (Gero místo Wichmana) dosáhl prostým vypuštěním druhé věty, v níž je řeč o Wichmanovi a kterou pokládá za pozdější vsuvku (s. 525). Logicky uzavřené líčení Widukindovo však nepřipouští zde nějakou dodatečnou interpolaci. Ostatně Gero válčil podle Widukinda v téže době (eodem quoque tempore) s Lužičany, přičemž byl těžce zraněn a brzy nato se vzdal další činnosti (zemřel 20. 5. 965). H. Lowmiański se pokusil zachránit mylnou relaci Thietmarovu (II, 17), podle níž Gero podřídil císařově svrchovanosti nejen Lužičany, ale i „Měška s jeho poddanými". Již K. Tymieniecki a G. Labuda však přesvědčivě dokázali, že tato zpráva vznikla mylným zkrácením citované relace Widukindovy. Slovem, v pramenech není dokladu pro tvrzení, že r. 964 došlo k „prvnímu konfliktu polsko-německému". Podle autora byl tento domnělý konflikt ukončen dohodou v r. 964, která předcházela uzavření spolku Polska s českým státem. Z pramenů, které autor podrobně rozebírá, soudím, že teprve sblížení s Čechy (965) a následující křest Měška (966) mu umožnily navázat styky s císařem a papežem.

Právnímu poměru Polska k císařství věnoval autor zvláštní stať. Základem toho vztahu byla poplatnost polského území „až po řeku Vartu" (Thietmar k r. 972), tj. podle autora nejen země lubušské při ústí Varty do Odry, ale též země Polanů a středního Polska (asi 1/3 základního území státu). Tento poplatek (tributum) měl prý charakter církevní (nikoli státní); byl úplatou za císařovu rezignaci na jeho misijní práva v uvedené oblasti Polska. Autor soudí, že tento poplatek byl „ustálen zajisté před přijetím křtu (966), ještě v r. 965" (s. 546), čemuž je těžko uvěřit. Domnívám se, že tribut „po řeku Vartu" nelze vylučovat ze sféry státoprávního poměru Polska k císařství. S G. Labudou soudím, že tento poplatek byl sjednán teprve po pokřtění polského knížete (966) a měl

původně povahu výkupu fiskálních práv císaře k zemi lubušské, kterou okupoval Měšek, později pak (v l. 986—1000) ráz úplaty za ochranu císařskou nad polským územím a pomoc v rámci „nerovného spolku" (foedus iniquum). H. Łowmiański soudí, že poměr Měška k císaři byl v l. 967—986 revidován: „založen zpočátku na zásadě rovného přátelství, přibral později formu poměru vazalského, i když ne lenního" (s. 547).

Nejvíce sporých otázek musil autor řešit v kapitole o územním rozvoji polského státu v období 964—999. Právem uvádí, že polsko-český spolek (965) posílil postavení obou států vzhledem k císařství. Podle mínění převládajícího v novější literatuře Měšek I. po porážce Voliňanů (967) pokračoval v podmaňování Pomoří. Autor soudí, že Volin byl připojen k Polsku teprve po nezdařené výpravě markraběte Hodona r. 972 (bitva u Cedyně). Spornou otázku záboru Červeňských hradů ruským knížetem Vladimírem (981) řeší autor kompromisem. Tyto hrady ztratil Měšek I., kdežto Przemyśl zůstal v držení Krakova, podléhajícího tehdy českému státu. Zajímavá je domněnka H. Łowmiańského, že Boleslav Chrabrý přebýval aspoň od r. 984 v Praze, odkud vzešla iniciativa k jeho sňatku s dcerou míšeňského markraběte (984) i k dalším jeho dvěma sňatkům: s nejmenovanou Maďarkou (986) a s Emnildou, dcerou Dobromíra (987), kterého autor pokládá za knížete vládnoucího v Krakově pod svrchovaností českého Boleslava II. Polsko-český válečný konflikt z r. 990 o „regnum ablatum" (Thietmar) se týkal podle autora jen Slezska, nikoli též Krakovska, které zůstalo ve „formálním svazku s Prahou, ale pod vládou Piastovce" (tj. Chrabrého), a to až do smrti Boleslava II. (999).

Křest Měška (966) uvádí H. Łowmiański do souvislosti s domnělou smlouvou sjednanou r. 964 s Otou I. prostřednictvím markraběte Gera, v níž prý byla „zajisté klauzule ve věci přijetí křtu" (s. 577), což mám za pochybné. Právem zdůrazňuje autor aktivní úlohu českého státu v procesu christianizace Polska. V kněžně Dobravě vidí „ne apoštola, ale spíše katechetku jejího muže a okolí" (s. 579). Obřad křtu se konal v Polsku za přítomnosti Dobravy. Proti názoru, že Jordanova misie v Polsku vyžadovala svolení papeže, dokazuje autor, že misii ustanovil Měšek v dohodě s císařem. Soudí na lotrinský původ biskupa Jordana, v němž spatřuje od r. 966 biskupa misijního, od r. 968 ordináře poznańského, podřízeného bezprostředně papeži. Poznańskému biskupství nepodléhaly však podle autora ani Wroclaw, ani Krakov, ani země Lędzianů (tj. Sandoměřsko), které byly od r. 973 v hranicích biskupství pražského.

Poslední kapitola V. svazku, nadepsaná „Zakončení budování polského státu", přináší nejprve důkladný rozbor regestu „Dagome iudex", jehož věrohodnost hájí autor proti námitkám K. Buczka. Zabývá se genezí tohoto dokumentu a jeho cílem, který spatřuje v oblasti církevní organi-

zace polského státu s vyloučením nároků Magdeburku. Předmětem této donace Měška I., jeho ženy Ody a jejích synů „sv. Petrovi", tj. papeži, je „hnězdenský stát" (civitas Schinesghe) s „příslušenstvím" (cum pertinentiis), za něž autor pokládá Pomoří, Mazovsko a Slezsko, nikoli však Krakovsko, v němž tehdy (991) vládl Boleslav Chrabrý pod českou svrchovaností, jak soudí spisovatel, a to až do r. 999.

Tento rok měl pro Polsko dvojí význam: Uzavřel územní budování polského státu a připojil k němu Krakov, politické středisko dávné státní tradice, a to — jak zdůrazňuje autor — „na zásadě nikoli podřízenosti, ale rovnořadosti, díky „dynastické unii" (s. 613). Hlavní význam hnězdenského sjezdu císaře Oty III. s Boleslavem Chrabrým r. 1000 vidí spisovatel v oblasti církevní (založení hnězdenského arcibiskupství), nikoli státní. Sjezd „uzavíral období minulé, ale neotvíral nové horizonty politické" (s. 621).

Poslední 2 svazky (VI/1-2) se liší od pěti předchozích dalším chronologickým rámcem (1000—1320) i tématem. Hlavní problematikou je tu vytváření se polského národa v proudu politických a společenských procesů do počátku 14. věku (s. 6). Autor sleduje tuto problematiku ve dvou rovinách, přičemž první a poslední oddíl věnuje procesům politickým, zbývající tři oddíly procesům společenským. Jde celkem o 5 oddílů, které mají ráz samostatných monografií: I. Politické přeměny polského státu v 11.—13. století, — II. Počátky feudálního vlastnictví rytířského a církevního, — III. Právní status a společenské přeměny vesnického lidu v 11.—13. století. — IV. Počátky stavovské společnosti: A) Formování šlechty z hlediska stavovského. B) Vznik měst. — V. Státotvorná úloha národa do počátku 14. století.

Již z tohoto přehledu látky je zřejmé, že výklady se tu týkají z valné části otázek právněhistorických. Proto je autor konzultoval s polským právním historikem J. Bardachem.

V prvním oddílu sleduje spisovatel nejprve politickou a národní integraci polských zemí za vlády Boleslava Chrabrého. Polský stát na konci 10. století byl podle něho „politický slepenec" odpovídající pojetí „státu států", čili útvaru složeného ze státu **hlavního** (civitas Schinesghe) a území mu podlehlých (pertinentiae), ale zorganizovaných v odlišné politické jednotky s určitou vnitřní samostatností. Hlavní teritorium zahrnovalo podle autora zemi Polanů, terény středního Polska, část Mazovska (na levém břehu Visly) a terény za řekou Pilicou. Do „pertinencí" náležely: Pomoří, Mazovsko (na pravém břehu Visly), Malopolsko a Slezsko (tedy asi 2/3 zemí východolechických), přičemž Krakov byl do hnězdenského státu včleněn teprve r. 999 (s. 11 n.). Při této koncepci budí pochybnosti roztržení Mazovska na část západní a východní.

V dalších 8 kapitolách I. oddílu spisovatel pojednává postupně o etnické struktuře a integrační úloze polských sil vojenských za Boleslava

Chrabrého; o krizi integračního procesu v l. 1025–1038/9; o státním sjednocení polských zemí v l. 1039–1138; o patrimoniálním charakteru polského státu do r. 1138 a instituci principátu; o testamentu Boleslava Křivoústého a pokusu obnovit vládu jedince; o postupujícím procesu rozdrobení Polska na úděly; o problému absolutismu piastovského; o knížecí radě a úloze shromáždění (věce politické a soudní). Názornost výkladu podporují mapy polského státu za Kazimíra Obnovitele a Polska ve 3 fázích politické rozdrobenosti (1138, 1227, 1243).

Přehledem starších názorů o počátcích velkého vlastnictví uvádí autor II. oddíl. Sám vyslovil už v dřívějších studiích tezi o rozhodující úloze knížecích donací v genezi velkého vlastnictví pozemkového. Soudí, že přechod k rozsáhlé knížecí politice donační nastal, pokud jde o církev, již za Boleslava II. (kolem r. 1075), a pokud jde o rytířstvo, teprve za Boleslava III. Křivoústého (na počátku 12. věku). V dalších vývodech tuto tezi obšírně odůvodňuje, přičemž rozeznává dvě etapy v rozvoji rytířského vlastnictví: starší **prediální** s prací nesvobodných lidí a pozdější **feudální** s prací lidu svobodného původu; sloučením obou prvků vzniklo ve středověku typické rytířské vlastnictví feudální, v němž predium ztrácelo postuně soběstačný ráz a užívalo robot feudální vsi podřízené témuž pánu. Vrcholné období donační politiky knížecí ve prospěch rytířů klade autor do 12. století.

Také III. oddíl o právním statutu lidu vesnického a společenských přeměnách tohoto lidu v 11.–13. století uvedl spisovatel instruktivní statí o literatuře předmětu. Novější polská historiografie popřela fakt starodávné svobody převážné části vesnického lidu (K. Buczek). Výsledky výzkumu H. Łowmiańského kreslí obraz odlišný (shodný s názory četných historiků), podle něhož vesnický lid, tvořící asi 90 % celého obyvatelstva Polska, byl převážně svobodný. Hlavním předmětem knížecích nadací rytířům byly vsi obývané svobodným lidem, zatímco v donacích církvi často vystupoval i lid nesvobodný. Autor soudí, že z právního hlediska se lid dělil jen na dvě skupiny: svobodné a nesvobodné; tzv.„polosvobodný lid vesnický“ nelze v Polsku v tomto období doložit prameny; jde o výtvor učené historiografie. Spisovatel se tu dovolává nejen donačních listin, ale i „Nejstaršího svodu práva polského“ (gebuer = svobodní sedláci, eygene leute = vlastní lidé čili nesvobodní). Historie termínu „ascripticii“ ukazuje podle autora, že je to jen nový název, nikoli však nový pojem: byli to servi, kteří nadací knížete (nebo rytíře) přešli do vlastnictví církve. Model služebného lidu (ministeriales) přešel do Polska z Čech, jak soudí spisovatel, ponechávaje otevřenou otázku, kdy se tak stalo. V imunitách vidí autor nástroj feudalizace vsi ve 12.–13. století, dokazuje časovou koincidenci ekonomické imunity s prvními nadacemi pozemkovými z let 1138–1200 a dovozuje přesvědčivě, že

„bezimunitové listiny“ 12. věku nedokazují, že darované statky podléhaly plnému „ius ducale“. Byl by to „hospodářský nonsens“ (s. 553).

Oddíl IV. o počátcích stavovské společnosti v Polsku rozdělil spisovatel na dvě části: v první pojednává o vytváření šlechty jako stavu, ve druhé o vzniku měst.

Šlechtický stav se vyznačoval zásadní jednolitostí právního statutu svých členů, ale zároveň velkou diferenciací majetkovou, neboť se dělil na dvě společenské třídy: feudálních pánů a bezprostředních výrobců zemědělských. Sloučení obou skupin do privilegovaného stavu šlechtického pokládá autor za „největší záhadu v genezi toho stavu“, tím spíše, že obě skupiny přijaly společnou organizaci rodovou a užívaly stejných znaků. Byla to organizace „specificky polská“ (s. 587). Autor dovozuje, že v 11.—13. věku existovala zvláštní skupina „quasi-stavovská“, která se vyvinula z dávné stařešiny kmenové, nicméně těžila z ius militare řadových rytířů. Ve 13. stol. došlo ke konfrontaci mezi oběma složkami rytířstva: nobiles a ignobiles, která skončila tím, že ignobiles nebyli připuštěni do stavu šlechtického — s výjimkou Mazovska, kde ignobiles masově dosáhli nobilitace, stali se součástí šlechtického stavu, jemuž vtiskli charakteristický znak dvoutřídnosti.

Pojednávaje o původu nobilů v 11.—13. stol. spisovatel vychází z myšlenky, že stát je dílem kmenové stařešiny, která si podřídila masu producentů. Proto odmítá názory o zlikvidování kmenové aristokracie v době formování státu (O. Balzer, F. Graus). Rodový původ nobilů dovozuje z Galla a dokumentů z 13. stol. Podrobně pojednává o povinnosti vazalské a právu rytířském (ius militare), jehož podstatné dva elementy byly: prvek věcný (dědičné právo k půdě) a osobní (právo k sjednání vazalské úmluvy s knížetem, rovněž dědičné). Podstatný význam ve vojenské organizaci Polska i jiných slovanských států od jejich počátků měl podle autora systém vazalský, zahrnující celek rytířstva. Od úsvitu státnosti existovalo právo rytířské složené ze zmíněných dvou složek (plné právo k půdě a vazalský vztah ke knížeti). Obě složky zařazuje autor do oblasti práva soukromého v souladu s patrimoniálním charakterem státu.

V 10.—13. stol. se v Polsku vytvářely podle autora dva stavy rytířské: vyšší šlechty (nobilů), která tvořila právě uzavřenou skupinu, a řadových rytířů, plnících své zaměstnání dědičně a doplňovaných knížetem. Tato právní dvojitost rytířstva se neudržela. Ve 14.—15. věku se zformoval právně jednotlivý stav rytířský, který si však zachoval dvoutřídní povahu. Byly také rozdíly územní, neboť drobná šlechta se skupila hlavně v Mazovsku. Přetváření rytířstva ve šlechtický stav se dálo buď eliminací drobného rytířstva (ve většině oblastí) nebo jeho asimilací do stavu šlechty (v Mazovsku). Obojí proces vysvětluje autor na základě organizace rodů heraldických, které byly ve většině polských zemí nástrojem eliminace tzv. vladyků (jak se časem začalo nazývat nižší rytířstvo), kdežto v Ma-

zovsku naopak instrumentem asimilace vladyků s vyšší šlechtou (nobiles).

K nejoriginálnějším částem posledního svazku patří stať o genezi měst, založená na širokém základu komparatistickém. Navazuje na koncepci W. Sombarta definuje autor město jako „mimoagrární formu osadnickou, tj. čerpající prostředky k životu i suroviny k výrobě z vesnického okolí a rovněž z hornictví a soustřeďující ve svém okruhu všechny mimoagrární funkce společenské a jim odpovídající zaměstnání, jak výrobní, tak i nevýrobní (administrativní, kulturní, kultové apod.)". Tím vylučuje z pojmu města sebevětší osady (popř. i opevněné), jejichž lid žije z exploatace půdy (s. 654). Shodně s terminologií M. Webera rozeznává tři typy měst v závislosti na převaze nebo rovnováze obou základních elementů, tj. spotřebního a výrobního: 1. města konzumentů, která neměla kupců a řemeslníků aneb měla jich jen nevelký počet, který vyráběl jen pro vnitřní potřebu města; 2. města producentů s nevelkou příměsí spotřebitelů feudálních; 3. města, v nichž oba prvky byly v rovnováze. Za nejstarší pokládá autor typ konsumpční, odpovídající etapě slabého rozvoje výrobních sil.

Po rozboru disparátních názorů o počátcích měst polských, zejména teze kolonizační (J. Ptaśnik) a evoluční (K. Tymieniecki, G. Labuda aj.), rozvíjí autor své vlastní výklady ve dvou kapitolách: 1. o počátcích a rozvoji „měst konsumpčních," jejichž vývoj datuje od konce 9. stol. do první poloviny 12. stol., 2. o vytváření „měst produktivních" ve 12. a 13. stol.

Jeho závěry lze shrnout takto: V období předúdělovém (orientačně do r. 1138) města složená z hradu, podhradí a osad příhradních plnila funkci středisek mocenských, tj. aktivity vojenské, a byla obydlena rytířstvem vyšším (nobiles) i nižším (milites gregarii), které čerpalo výživu z knížecí pokladny, ze statků (predia) náležejících nobilům a z pozemků nižších rytířů. Ti všichni patřili do kategorie lidu města konsumpčního s okrajovou výrobou mimoagrární. Druhá etapa (po r. 1138) vynesla města do řady středisek vlastního života hospodářského v podmínkách podílu práce mezi vsí a městem. Tato druhá etapa „měst produktivních" (středisek řemesel a obchodu) se lépe zrcadlí v pramenech a lépe je osvětlena v literatuře. Proto se tu autor omezil na tři základní problémy: 1. krize systému služebních vsí; 2. koncentrace řemeslníků v městech; 3. urychlení rozvoje polských měst jejich lokací na právu německém. Lokační privilegia byla právním základem měst a stavu městského, který se vytvářel postupně od 13. stol. Hlavní jeho část se vytvořila do 15. století (zároveň se stavem šlechtickým v Mazovsku), ale lokace menších měst se táhly až do 18. stol. Autor připisuje polským měšťanům pozitivní úlohu ve vývoji polského národa, neboť v převážné části polských zemí se cizí elementy asimilovaly s domácím prostředím. Jinak tomu bylo ve Slezsku a na Pomoří.

V posledním oddíle se autor vrací k politickým dějinám a zkoumá státotvornou úlohu polského národa do počátku 14. stol. Nejprve rozebírá názory dosavadní historiografie o počátcích národa a vytváření národního vědomí. Nespokojen se strukturálními definicemi národa vychází z definice funkční (národ je podle něho „causa efficiens" státu). Z okruhu národa jako státotvorné skupiny společenské nevylučuje měšťany ani masy svobodného vesnického lidu. V dalších statích pojednává o vytváření polského národa v době státní jednoty do r. 1138 (za vstupní etapu pokládá vznik partikulárního národa Polanů), zdůrazňuje nepřetržitost národního vědomí v době rozdrobení Polska na úděly a zamýšlí se nad ideologickým rozdvojením rytířstva v 13. stol. v souvislosti se zhoubnými následky infiltrace německého rytířstva do Slezska.

V poslední — nejrozsáhlejší — kapitole tohoto oddílu, nazvané „Na cestě k státní jednotě" (s. 837—926), rozlišuje autor 4 korunovační koncepce, jež představují postupně 4 panovníci: slezský a krakovský kníže Jindřich Probus, velkopolský kníže Přemysl II., český král Václav II. a polský kníže Vladislav Lokýtek. V prvním projektu korunovačním šlo o partikulární království „krakovské"; projekt nebyl realizován pro předčasnou smrt knížete Jindřicha (1290). Také ve druhé koncepci (korunovace Přemysla II. v Hnězdně r. 1295) šlo jen o **partikulární** království „velkopolské", jak dovozuje autor přesvědčivě proti O. Balzerovi. Univerzálním polským králem se stal teprve český král Václav II. (korunovaný r. 1300 v Hnězdně), který spojil pod svou vládou Malopolsko s Velkopolskem, středním Polskem a východním Pomořím. Názory H. Łowmiańského na polskou politiku Václava II. se velmi liší od výkladů O. Balzera, který za východisko této politiky mylně pokládal dávno zaniklou instituci principátu. Podle H. Łowmiańského snahou Václava byla „inkorporace polských zemí do českého státu" (s. 879). Václav směřoval ke sjednocení polských zemí, ale „pod žezlem českého krále" (s. 883), jeho hnězdenská korunovace byla z polského stanoviska „ranou do polské inkorporační politiky" (s. 853). Této politice král Václav zůstal věrný i po své korunovaci. Příliš daleko jde tvrzení, že „regnum Poloniae" se v pojetí Václavově stalo ve smyslu politickém „mrtvou literou" (s. 898).

Čtvrtá korunovační koncepce je spojena s úpadkem české vlády v Polsku a návratem Vladislava Lokýtka z Uher do Malopolska (1304). Autor právem zdůrazňuje podporu, kterou mu poskytlo Malopolsko a později (1313) i Velkopolsko jako vykonavateli domácího sjednocovacího programu. Krakovskou korunovací Lokýtka byl tento program splněn ovšem jen v hlavní části (bez gdaňského Pomoří, okupovaného již r. 1308 křižáky). Územní rozsah Lokýtkova království byl menší než Václavova(viz mapy na s. 889 a 905). Ale je třeba souhlasit s autorem, že zároveň se státem se „obrodilo a upevnilo dynamické jádro polského

národa“ a před polským státem se otevřely „široké perspektivy další realizace sjednocovacího procesu“ (s. 925).

V závěrečných úvahách se spisovatel zamýšlí nad čtyřmi etapami formování polského národa od nejstarších dob do r. 1320. V 1. etapě kmen Polanů tvoří stát a tím se mění v národ, který pod vládou Piastovců seskupuje kmeny východolechické a organizuje politický konglomerát, který spisovatel označuje jako „stát států“ (civitas Schinesghe cum pertinentiis). Hnězdenský sjezd r. 1000 uzavírá územní budování „polanského státu“ a zároveň tuto etapu. Ve 2. etapě (1000—1138) se s Polany asimilují jiné etnické skupiny vyplňující pertinence Hnězdna a dávají vzniknout národu polskému, který byl prověřen v kritických letech za Kazimíra Obnovitele. Je to etapa vykrystalizovaného národního vědomí Poláků a úplné národní integrace etnického celku nad Odrou a Vislou. Třetí etapu (1138—1288) charakterizuje autor oslabením národních vazeb a z toho plynoucím rozdrobením Polska na úděly. Surogát ústřední vlády v podobě principátu nepřetrval 12. století; vznikl systém svrchovaných knížectví údělných, neschopných účinné obrany. Od poloviny 13. věku se začaly porážky ve válkách, nejprve s Branibory, kdy německý živel zaplavil zvláště Slezsko a měl zhoubný vliv na polskou jednotu kulturní. Polsko se ocitlo na kraji propasti. Počáteční přelom se ohlásil v národní myšlence politické, jejímž střediskem byl odedávna Krakov. Toto období zakončuje autor vystoupením Jindřicha IV. s myšlenkou královské korunovace v Krakově. Čtvrtá etapa (1288—1320) je vyplněna čtyřmi shora uvedenými korunovačními koncepcemi a končí krakovskou korunovací Lokýtkovou (1320). Je to etapa sjednocování polských zemí na základě národního obrození. Po r. 1320 polský národ nalezl širokou arénu činnosti, přetvářel nové prvky kulturní a etnické, ale hlavní ohnisko jeho života a základní etnická síla se udržely beze změny v prostorových a civilizačních hranicích doby piastovské (s. 929).

Tato periodizace nejstaršího vývoje polského **národa** je blízká mému členění dějin polského **státu** v „Dějinách Polska“ (1975), kde kromě uvedených mezníků beru v úvahu ještě další dva předěly: faktický zánik principátu (1202) a rozklad monarchie slezských Jindřichů (1241); počátky nového sjednocování Polska kladu již do r. 1279, kdy byl Lešek Černý povolán na krakovský trůn.

Jako přílohu k poslednímu svazku připojil autor heraldickou studii o krakovské genezi piastovského orla a podrobné indexy ke všem 7 svazkům „Počátků Polska“.

Toto obrovské dílo, čítající 3467 stran a téměř 10000 poznámek pod čarou, je chloubou polské historiografie. Je výsledkem veliké spisovatelovy erudice v oblasti dějin hospodářských, společenských i politických a jeho nesmírné píle a pracovitosti. Autor v něm dovedl spojit mistrovské umění analýzy pramenů s historickou syntézou. Je to dílo, na jaké se jinde

sdružují celé velké kolektivy autorů. Žádný badatel, který se bude v budoucnosti zabývat problematikou vzniku a počátků slovanských států, se bez něho neobejde.

Hynek Bulín

Tři cenné studie k dějinám trestního práva 16. – 18. století

Hans Schlosser, Die Strafe der Galeere für Kriminelle aus Bayern und Schwaben – Menschenhandel als Strafvollzug im 16. – 18. Jahrhundert. Zvláštní otisk z RIESER KULTUR-TAGE, Dokumentation, Bd. V, 1984, Nördlingen 1985, str. 265–290;

Hans Schlosser, Die Strafe der Galeere als Verdachtsstrafe. Zvláštní otisk z NIT ANDERS DENN LIEBS UND GUETS. Petershauser Kolloquium aus Anlaß des achtzigsten Geburtstags von Karl S. Bader. Hrsg. von Clausdieter Schott und Claudio Soliva, Sigmaringen 1986, str. 133–141.

Hans Schlosser, Julia und die Unschuld von Adel. Ein strafrechtliches Consilium aus dem 16. Jahrhundert mit einem ungewöhnlichen Urteilsspruch. Zvláštní otisk z RECHTSHISTORISCHES JOURNAL, 5. Hrsg. von Dieter Simon, Frankfurt am Main 1986, str. 138–149.

Autor anotovaných studií prof. Hans Schlosser, známý u nás řadou větších i menších prací a studií, se zabývá problematikou trestu odsouzení na galeje po řadu let. Část nabytých poznatků již uveřejnil, ať už formou přednášek či studií, publikovaných v různých sbornících, periodikách atd. V této souvislosti bych připomněl např. „Tre Seculi di Criminali Bavaresi sulle Galere Veneziane (secoli XVI–XVIII)" (1984) či německý překlad této studie pod názvem „Der Mensch als Ware: Die Galeerenstrafe in Süddeutschland als Reaktion auf Preisrevolution und Großmachtpolitik (16.–18. Jahrhundert)" (1984).

V první z anotovaných studií se prof. Schlosser – po beletristickém vstupu a představení konkrétního případu zločince odsouzeného na galeje – zabývá bavorskou a švábskou praxí odsuzování zločinců k trestu galejí. Autor, který v této souvislosti mluví o „obchodu s lidmi jako výkonu trestu v 16.–18. století", rozebírá všestranně a do hloubky tento literaturou v minulosti opomíjený jev. V této souvislosti autor především ukazuje, že první rozsudky k trestu galejí byly v jižním Německu známy už v polovině 16. století a vynášeny ještě koncem 18. století, a upozorňuje na nezájem historiků trestního práva o tuto otázku, případně na povrchní úsudky řady autorů. V dalším rozboru ukazuje realitu trestu galejí v trestní praxi a dokazuje, že počet rozsudků k trestu galejí zavisel i na politickém dění v jižní Evropě. Jádrem studie je autorova analýza dogmatického východiska trestu galejí. Svou studii obohatil i rozborem dvou neobvyklých případů, při kterých se konfrontuje uplatnění jedné z variant trestu –

totiž trestu smrti nebo odsouzení na galeje — s historickou realitou, která mohla soudcovské úvahy nečekaně zvrátit. Autor zkoumá dále vnější podmínky vydání rozsudku, otázku nenapravitelnosti pachatelů jako ústřední předpoklad rozsudku, postihování tuláctví, žebroty atd. galejemi, příčiny „vynálezu" trestu galejí aj. Ve svém výkladu objasňuje podrobně stanovisko světského a kanonického trestněprávního učení a dospívá k závěru, že trest galejí byl mimořádným trestem, ukládaným zločincům ze zvyku (**Gewohnheitsverbrecher**).

Druhá anotovaná studie začíná objasněním dosavadního stavu bádání o problému a cílů dalšího zkoumání problému. V souladu s tím se autor zaměřuje na rozbor jevů, které charakterizují odsouzení na galeje jako trest, ukládaný pro podezření z trestného činu, jehož spáchání nelze obviněnému jednoznačně prokázat. Autor konstatuje dále, že trest odsouzení na galeje, známý v jižním Německu, Rakousku a Švýcarsku od poloviny 16. století, se uplatňoval až do konce 18 století. Na základě rozboru pramenů (jako byla usnesení, **consilia** a rozhodnutí, **decisiones**) zejména italských soudobých autorů a jihoněmecké praxe dospívá autor nejen ke zjištění příčin, které vedly k zavedení a užívání trestu odsouzení na galeje, ale i k potvrzení názoru, že jde o trest podle zdání soudce (**poena arbitraria**) a mimořádný (**extraordinaria**). Hlavním právnickým důvodem pro zavedení trestu galejí byl sám mechanismus inkvizičního procesu, požadující, aby důkazy trestného činu byly „nad slunce jasnější" (**luce meridiana clariores**). Tomuto požadavku bránily např. důkazní nedostatky, nedostatečnost zákona atd. K zavedení trestu galejí přispělo patrně i úsilí o nahrazení trestu smrti mírnější alternativou. V závěru své studie prof. Schlosser připomíná i závažnou okolnost, že, jak se uvádí v neapolském usnesení ze 16. století, „trest galejí nebyl znám znalcům práva ani zákonodárcům, ale byl zaveden soudci podle obyčeje našich soudů" **(poena trieremium non fuit a Iureconsultis nec a legumlatoribus cognita, sed est introducta consuetudine nostrorum tribunalium per iudices)**.

V obou anotovaných studiích uplatňuje prof. Schlosser srovnávací metodu. A tak, i když věnuje pochopitelně pozornost právní úpravě a praxi jihoněmecké či bavorské (autor působí na univerzitě v Augsburku), děje se tak v širším rámci srovnávání se soudobou teorií a praxí i v jiných zemích, zejména pak v Itálii.

Ve třetí studii s přitažlivým názvem „Julie a nevina šlechty" podává autor mistrný plastický rozbor trestného činu únosu ženy za účelem pohlavního uspokojení. Zabývá se přitom jak stránkou skutkovou, tak hmotně i procesněprávní. V této souvislosti rozebírá prof. Schlosser podrobně a pozorně postup znalce práva Francisca Bursata, který v daném případě usiloval — což se mu podařilo — o dosažení mimořádného trestu. Tím se stala pracovní služba u papeže. K vynesení tohoto kuriózního

rozsudku nepřispěl jistě jen fakt, že ke spáchání trestného činu došlo na území Církevního státu, ale především okolnost, že pachatel byl příslušníkem vyšší šlechty.

Zbývá jen dodat, že všechny anotované studie jsou cennými příspěvky k poznání trestního práva v Evropě 16. — 18. století. Způsob zpracování problematiky vyvolává zvýšení zájmu o dějiny trestního práva a o právní historii vůbec. I v tom lze spatřovat velký klad anotovaných studií, jejichž myšlenky budou jistě vtěleny i do připravované monografie prof. Schlossera.

Stanislav Balík

Jan Kracik - Michal Rózek, Hultaje, zloczyńcy, wszetecznice w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym XVI-XVIII w., Kraków, Wydawnictwo literackie 1986, 225 str.

Jako reakce na odlidštěnou „computer history" let 60. a 70. se v poslední době setkáváme s řadou teoretických studií i knih o roli "vyprávěcích dějin" v historiografické produkci. Návrat ke konkrétním osudům lidského prvku v dějinách má oživit dějepisné bádání i zájem veřejnosti o výsledky práce badatelů. Prameny justiční provenience mají díky své, mnohdy drastické, konkrétnosti silnou vůni člověčiny a stávají se proto výbornou základnu pro poznání každodenních problémů lidí minulých dob. Záleží především na kvalitě a metodické vybavenosti badatele, co dokáže z justičních akt vyčíst. Důkazem, že čtenářská veřejnost má o práce takového druhu zájem, je i ohromný úspěch knihy o tulácích, zločincích a prostitutkách v Krakově 16.—18. století. Badatel o dějinách kléru se tu spojil s historikem umění, aby podali dějiny krakovské městské správy a soudnictví ve zkratce, kterou spojili s barvitým popisem života okrajových skupin společnosti.

Autoři se měli o co opřít. Literatura k dějinám Krakova je bohatá a k problematice chudiny, lumpenproletariátu, starých soudních příběhů i k právní archeologii vyšla v Polsku v posledních deseti až patnácti letech řada významných prací.[1] Jako pramenná základna výzkumů nebo spíše jako zásobnice ilustrativních příkladů posloužila autorům krakovská acta criminalia a acta advocatialia, která jsou dochována od r. 1362 resp. 1442 v poměrně soustavných řadách až do novověku. Pokud je možno sledovat podle uváděných případů, autoři pročetli zejména prameny pro 18 století. Při psaní knihy byly však — především prostřednictvím edic a starší literatury — použity i další archívní prameny městské provenience, ve velkém rozsahu bylo pracováno též s dobovou normativní, moralistní a krásnou literaturou.

Prvá kapitola podává výstižný obraz města sledované doby. Dvacetitisícový Krakov — do r. 1609 sídlo krále — prožíval v 16. stol. konjunkturu, kterou v 17. a 18. stol. vystřídaly opakující se válečné devastace, epidemie a hospodářské krize. Od konce 16. stol. podvazovala ekonomický život města též nadměrná koncentrace šlechty a zejména kléru v jeho zdech. Roku 1580 patřilo v Krakově kléru 35 % pozemků a 14 % domů. V polovině 17. stol. náleželo tu již kléru 55 % nemovitostí a 17 % jich držela šlechta. Na měšťany zbývalo 28 %. To s sebou neslo daňové, správní a soudní komplikace. Trvalé problémy způsobovaly i nezávislé jurisdikce v osadách za městskou hradbou, které zle konkurovaly cechovnímu řemeslu krakovského souměstí. Prvá kapitola knihy věnuje též pozornost topografii hlavních obytných center bezprizorné chudiny, rozmístění nevěstinců a nejznámějších vykřičených lokálů ve městě.

Druhá kapitola sleduje na základě akt i dobové literatury vztah společnosti k porušování právních, ale též etických, zvykových a náboženských norem a k lumpenproletariátu jako skupině, která z velké části žije mimo jejich výměr. Autoři zdůrazňují, že v dobovém chápání bylo kladeno rovnítko mezi porušením normy a vinou. Závažnost trestného činu se rovnala způsobené škodě – bez ohledu na příčiny a motivy. Člověk byl pojímán jako bytost neomezeně podřízená normám a plně zodpovědná za jejich dodržování – byť i v minimálním rozsahu. Toto pojetí sdíleli i pachatelé – ve většině soudních akt se obžalovaní nesnažili tendenční výpovědí zmírnit tvrdost rozsudku.

Třetí ze sedmi kapitol – Instituce a lidé práva – je zasvěcena výkladu o správních a trestněprávních poměrech ve městě. V čele Krakova stálo kolegium 24 doživotních senátorů z uzavřeného okruhu rodin. Civilní i trestní soudní záležitosti spadaly do kompetence orgánu na radě nezávislého – lawy, která sestávala z rychtáře a 11 soudců. Krakov spadal do oblasti saského práva a ve studované době se soudilo podle Constitutia Criminalis Carolina z r. 1532, která tu byla považována za novou kodifikaci Saského zrcadla. Kapitola ukazuje postup pátrání a vyšetřování, výslechy, jejichž obsah zachycoval podrobný a málo se proměňující protokol, zastavuje se u vyšetřovací vazby, u mučení, rozsudků a trestů, zejména u poprav. Speciální pasus je věnován katovi a jeho povinnostem v rámci městské justice i mimo ni (odvoz fekálií z města, dozor na městský nevěstinec, léčení chudých).

Pro české dějiny nejzajímavější je část této kapitoly (s. 51n.), která pojednává o ztrátě práva měst trestat na hrdle šlechtu při zločinech spáchaných ve městě. Roku 1519 byli v krakovské Kaziměři popraveni tři šlechtici za gwalt čili výboj. Případ byl v podstatě analogický s pražským případem Kopidlanský z r. 1517. Jestliže si však Praha díky své vojenské i politické moci uhájila dosavadní práva, malopolská šlechta dosáhla revize rozsudku, kaziměřský purkmistr a dva konšelé byli sťati a na sněmu r. 1520 šlechta uzákonila, že šlechtic smí být při trestném činu ve městě nejvýše zadržen. Soudil ho pak hradský starosta pouze v součinnosti s městem. Je zajímavé, že na počátku 20. let přišla o hrdelní právo nad šlechtici i města rakouská.

Zbývající dvě třetiny knihy jsou věnovány popisu života na okraji společnosti či za hranicí zákona. Bez přílišné soustavnosti figurují tu tuláci, kněžský proletariát, žáci i studenti krakovské univerzity, zloději, penězokazci, čarodějnice i svatokrádežníci. Zvláštní kapitoly připadly žebrákům a prostitutkám. Výklad se tu rozpadá do pestré – a přiznejme, že čtivé – mozaiky citací pramenů i literatury, exkursů o dílčích problémech i obecnějších, pramenně již zcela nepodložených, úvah. Přitom právě zde by čtenář očekával předložení výsledků výzkumů. Disparátní fakta, nepodložená odkazy na zpracované pramenné celky, není pak

možno ověřit nebo zařadit do širokého kontextu. Platí to např. o konstatování, že v letech 1740–1794 bylo v Krakově pro tuláctví souzeno 1270 osob, z toho mohlo být identifikováno 50 % jako venkovani, 38 % jako lidé z města a 5 % jako šlechtici. Kniha pokračuje úvahami o profesionálních a občasných tulácích, o tuláckých epizodách v životě sezónních dělníků, čtenář se však nedoví, zda uváděné číslo je malé nebo velké v relaci k předchozí době nebo k jiným městům, jasné není ani to, týká-li se celého krakovského souměstí nebo jen vlastního Krakova.

Z rozvrhu knihy pak zcela vybočují partie věnované studentským výtržnostem, ať již to byly hospodské rvačky, krádeže v okolí města, protižidovské pogromy nebo konflikty s městskými strážemi či posádkou. Je sice pravda, že když např. při tumultu r. 1753 dobyli studenti městské brány a z děla ostřelovali radnici, šlo o významné porušení zákonnosti a morálky, přesto však působí pasáže o akademické mládeži v práci o městské spodině značně neorganicky.[2]

Také v kapitolách, zaměřených na žebráky a na prostitutky, nalezneme spíše náčrty řady zajímavých problémů než jasný výklad, opřený o výzkumy autorů. I zde vytlačují problémy, které s vlastním tématem souvisí jen okrajově, meritum věci na okraj pozornosti. Např. v kapitole o prostituci nalezneme vedle vyprávění o městském nevěstinci, o vyhánění chudých a neregistrovaných nevěstek z města a o snahách o evidenci „oprávněných" městských prostitutek také rozsáhlé pasáže o znásilnění, zabíjení něchtěných dětí, sexuálních úchylkách a o pohlavních nemocech. Mezi tím vším bezmála zanikne konstatování, že krakovské prostitutky se v 18. století rekrutovaly především z vesnických děvčat blízkého okolí města. Dívky, které rodiny poslaly do služby a ony o ni přišly nebo ji ani nenalezly, dohánělo k nejstaršímu řemeslu pravidelně hlad. Ani tady není však prezentován alespoň drobný výzkum, jen několik ilustrativních příkladů.

V závěru knihy se autoři vyslovují k otázce symboliky ukrutenství a milosrdenství v očích současníků, sledují názory lumpenproletariátu na sebe sama a poukazují na upřímné náboženské cítění řady zločinců — včetně svatokrádežníků.

Kniha jako celek je tedy především barvitou snůškou cenných zpráv i naprostých banalit, prací nedosahující informační hodnoty děl Z. Wintra. Pro českého čtenáře je užitečné shrnutí výsledků starších bádání v prvých třech kapitolách, přílohy knihy přinášejí soupis pramenů k tématu, přehled edic a literatury. Přínos vlastního jádra knihy se omezuje na inspirativní ukázky výpovědních možností daného okruhu pramenů. S vážným a důkladným bádáním o dějinách práva nemá recenzovaná — atraktivní — kniha mnoho společného.

POZNÁMKY:

1 Vedle řady prací B. Geremka o lumpenproletariátu raného novověku a středověku je třeba uvést alespoň knihy: S. Salmonowicz – J. Szwaja – S. Waltoš, **Pitaval krakowski**, Kraków 1974, W. Maisel, **Archeologia prawna Polski**, Warszawa 1982 a A. Karpiński, **Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku**, Warszawa 1983.

2 Srovnej pro Prahu: I. Raková, **Bouře studentů pražské univerzity ve druhé polovině 17. století**, AUC–HUCP 21/2 1981, s. 7–21.

© Jiří Pešek

Friedrich Battenberg (Hg.). Das Achtbuch der Könige Sigmund und Friedrich III. Einführung, Edition und Register (= Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, hg. von Bernhard Diestelkamp, Ulrich Eisenhardt, Gunter Gudian, Adolf Laufs, Wolfgang Sellert Bd. 19), Köln-Wien 1986, Böhlau, VIII + 253 s.

Týž, Reichsacht und Anleite im Spätmittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, besonders im 14. und 15. Jahrhundert (Tamže Bd. 18), tamže 1986, IX + 756 s.

Soustavná analýza struktur a funkcí ústředních správních institucí staré říše římské patří k důležitému základnímu výzkumu v oblasti nejen právních dějin, ale i dějin správních, diplomatiky a sfragistiky, dotýká se však i řady dalších vědeckých disciplín. I když „starou říší" se nutně rozumí doba do r. 1806, jsou zatím na pořadu témata středověká, resp. v menší míře i raně novověká. A neméně důležité je, že se v souboru už vydaných prací nalézají ve vzácné rovnováze jak vlastní zpracování, tak i edice všeho druhu a to podle charakteru materiálu buď v plných textech či v regestech. Není ovšem v našich možnostech (a ani silách) podat komplexní souborný referát o těchto dílech, není to ale ani nutno, protože některé svazky jsou nám svým obsahem vzdálenější, jiné již vyšly před řadou let.[1]

Doslova nejpilnějším spolupracovníkem této řady je ředitel darmstadtského státního archívu Friedrich Battenberg, který si vybral za téma dějiny říšského dvorského soudu a s ním spojených právních institucí v nejširším slova smyslu. O jeho některých starších pracích z této řady jsem měl již příležitost referovat, takže se jimi nemusíme zabývat.[2] Obě nejnovější práce — v rukopisné původní podobě tvořily ve formě habilitiční práce na technické univerzitě v Darmstadtu jediný celek — jsou ovšem natolik významné, že se vyplatí věnovat jim aspoň zběžnou pozornost. Neboť se do jisté míry dotýkají i české problematiky, resp. problematiky, jež se odvozuje od říšské moci několika českých panovníků. A při jejich studiu (jde ovšem zejména o Karla IV a jeho syny Václava IV. a Zikmunda) je vždy potřebí přihlížet i k těm aspektům jejich vlády, které se netýkají českých zemí.

Říšský dvorský soud je instituce, jejíž historie je pevně ohraničena konkrétními daty. Její začátek je dán mohučským landfrídem Friedricha II. z r. 1235, její konec pak převedením kompetence na říšský komorní soud na počátku vlády Friedricha III. v r. 1451. V takřka čtvrttisíciletí trvající historii tohoto soudu lze dobře sledovat formy uplatňování soudních

procesů, vížících se na ústřední moc, která se odvozovala bezprostředně od panovnických prerogativ. Byl tak dán základní impuls k vzniku samostatné kanceláře a specifické úřední agendy říšského dvorského soudu (vedle kanceláře dvorské) s vlastním personálem i úředními knihami, i když docházelo všelijak k prolínání i křížení agendy i kompetence. A neméně důležité bylo, že byl vytvořen i celý systém (ovšem ve středověkém slova smyslu, tzn. ne zcela soustavný) říšských soudů, z nichž nejvýznamnější byly říšský soud v Rottweilu[3] a Rothenburgu ob der Tauber. Ale zůstaňme při říšském dvorském soudu, který přes relativní kontinuitu a bezprostřední vazbu na ústřední říšskou správu zanechal po sobě jen velice skromné vlastní kancelářské pozůstatky svého úřadování, i když z různých zmínek máme povědomost o celé řadě úředních knih, které je možno poněkud zjednodušeně nazvat rámcově registry, i když jejich vývoj není ani jednoduchý, ani zcela kontinuitní. Neboť i když registra měla být v zásadě zavedena už za Friedricha II., je o nich konkrétnější zpráva až za Rudolfa I., z jehož doby jsou dokonce už zachovány i zlomky register lokálních soudů. To ale bylo zřejmě epizodou, stejně jako registrum říšského soudu za Jindřicha VII. Teprve Ludvík Bavor na saméma konci své vlády tuto instituci obnovil a ta se pak rozvíjela dále jak za Lucemburků, tak za Ruprechta Falckého, i když fyzické pozůstatky její kanceláře nejsou dosvědčeny. Překvapuje proto Battenbergovo konstatování, že Achtbuch na říšském dvoře 15. století je vývojově výsledkem dvou jak náběhem, tak i co do účelu rozličných tendencí, totiž jak regionálních knih achtů, tak všeobecných kancelářských register dvorské kanceláře. Formulace se mi nezdá příliš šťastná, protože toto tvrzení platí spíše pro moment zrodu knih achtů v 1. polovině 14. věku, zatímco dochovaný svazek z 15. století je nepochybně kontinuitním zařízením, navazujícím na starší, nedochované svazky „register" říšského dvorského soudu a to tím spíš, že je zřetelně patrná i úřednická kontinuita tu působících osob. Podstatně výstižněji formuluje Battenberg sám věc ve své starší práci.[4]

Jestliže říšský dvorský soud a jeho činnost byly v minulém a počátkem tohoto století předmětem pozornosti řady badatelů (zejména musí být zmíněni O. Franklin, J. Lechner a J. Poetsch), doba následující, s výjimkou práce H. Krupicky-Wohlgemutha, která měla takřka detektivní osudy a vyšla až po několika desetiletích po svém zrodu, se tématem vlastně vůbec neobírala. A tak je to až dnešní generace badatelů — vedle Battenberga je tu třeba jmenovat hlavně P. Morawa — která splácí dluh této problematice. I když vídeňský Achtbuch byl porůznu užíván i staršími badateli, nešlo nikdy o jeho soustavné zpracování ani historické, tím méně diplomatické. Obojí je až předmětem zájmu první z obou v titulu tohoto referátu jmenovaných prací. Battenberg v ní nejdřív podává stručný dvacetistránkový úvod o této instituci jako takové i o příslušném registru.

Omezuje se ovšem rozumně na jevy pouze ryze diplomatické, neboť obsahově je svazek důkladně rozebírán v druhém, rovněž výše citovaném díle. Vydávaný rukopis ovšem není registrem v běžném slova smyslu, tj. neobsahuje opisy kanceláří vydaných listin, nýbrž za podklady pro jeho záznamy sloužily výlučně na dvorském soudu vedené procesy, takže mohlo existovat i více písemností (a jsou pro to i některé konkrétní doklady), vztahujících se k jednomu aktu. Konkrétní smysl vydávaného Achtbuchu vidí Battenberg tedy v tom, že říšský dvorský soud jednak potřeboval mít dokladovány všechny vyřčené achty a ovšem i následné absoluce, na druhé straně prý hrály svou roli i fiskální účely (s. 22). Tento předpoklad, i když sám o sobě legitimní a logický, ovšem zůstává v rovině hypotézy. Kniha sama v tomto směru nevypovídá nic. Závěrem úvodu sleduje Battenberg posléze některé změny v způsobu vedení knihy. K drobnějším přehlédnutím uvádím k pozn. 31, že francouzská královská registra jsou ovšem o sto let starší. V poznámkovém aparátu pak „ulítla" poznámka 52.

Jádro knihy tvoří vlastní edice 576 zápisů (z toho plných 512 je Zikmundových, které s výjimkou řady procesních poznámek jsou formulovány německy a jež doprovází takřka 2000 věcných poznámek, které na rozdíl od textových jsou od edice místně odděleny, takže manipulace je dost ztížená. Aspoň částečně se tomu mohlo odpomoci integrováním převodů dat v závorkách přímo do textu. Jinak ale poznámkový aparát obsahuje důležité informace, svědčí o autorově hlubokém proniknutí celé látky. Závěrem je posléze svazku připojen rozsáhlý jmenný rejstřík, obsahující i některá bohemika, vesměs však v podřadných souvislostech. Tak říšské achty z 26. srpna 1420 jsou datovány v Čáslavi, jiné z konce Zikmundovy vlády v Chebu; Bratislava (s. 241[B]) se do rejstříku dostala přehlédnutím, neboť jde o Vratislav.

Achtbuch Zikmundův a Friedrichův se stal dobrým východiskem pro druhou práci, která má podstatně širší rámec a věnuje se říšskému achtu a znovu komplexně. Krátce řečeno podává jak jejich systematiku, tak je sleduje i v historickém vývoji a změně. Toto konstatování samo o sobě ještě mnoho neříká a tak je nejdřív potřebí povědět něco o struktuře knihy, neboť acht a zvod byly v staročeském právu zavedenou institucí, která nepochybně v mnohém čerpala z německého prostředí, i když se realizovala v jiných rovinách. Je to konstatování pro nás důležité tím spíše, že v poslední době (a tu lze měřit vlastně na řadu desetiletí) jí u nás nebyla věnována výraznější pozornost, odhlédne-li se od stručných učebnicových zmínek a od rožmberských a městskoknihových proskripcí doby předhusitské a husitské, které však byly vyhodnocovány převážně historicky — zde si zaslouží uznání zejména snaha Františka Hoffmanna.

Na rozdíl od poměrů v říši naše ústřední orgány tohoto trestněprávního

postihu nebyly v rukou panovníka, nýbrž v rukou zemského soudu, kde byl jeho vliv značně omezen.

Battenbergovo zpracování institucí achtu a zvodu je mohutná kniha. Je uvozena stostránkovým úvodem, který ve své první části věnuje až snad přílišnou pozornost nejobecnějším otázkám jednotlivých typů teorií v souvislosti s právněhistorickým studiem vůbec; tu snad zaslouží zmínku, že bere výslovně v úvahu i podněty marxistického bádání (s. 29n.). Teprve v druhé části vytyčuje konkrétní časové, věcné a teritoriální hranice celého jevu a obrací se i k charakteristice říšského dvorského soudu a k otázce jeho zakotvení ve struktuře dvora a jeho personálu. Při tom respektuje i různé další vazby horizontálního i vertikálního rázu. Tu jen upozorňuji na to, že v pozn. 268 na s. 67 zkráceně citovaná práce Über Oberhöfe nepřichází v závěrečném (jinak ovšem impozantním a velmi instruktivním) seznamu tištěných pramenů a literatury (s. 682—718).

Nejrozsáhlejší je kapitola druhá, která sleduje předpoklady a obecné souvislosti obou institucí (Voraussetzungen und Bedingungen, s. 107—248). Začíná rekapitulací názorů současníků na říšský acht a jeho postavení v tehdejší společnosti a dále věnuje pozornost geografickému horizontu žalobců i žalovaných. To je ovšem čtení historicky nejatraktivnější, neboť tu autor jednak analyzuje úplný materiál jím vydaného Achtbuchu, jednak využívá své dlouhodobé heuristiky v příjemeckých archívech. I když považuje tuto druhou skupinu pramenů za velmi fragmentární, nepochybně správně předpokládá, že i takto dochovaný materiál je geograficky dostatečně symptomatický. Zatímco v Achtbuchu jde zhruba o 400 dokladů žalobců pro časově omezené údobí let 1417—1445/6, v druhém jde o 514 žalobců z let 1274—1451. Protože písemností je takřka 1600, plyne z toho, že řada žalobců (obdobně jako u Achtbuchu) tu figuruje vícekrát; ostatně třeba tu upozornit na jejich důležitý soupis v příloze na s. 548—629. V době vedení Achtbuchu se obě řady prolínají tehdy, když jsou v procesech evidovaných v Achtbuchu doloženy i orginální listiny. Vzájemná revokace by byla s prospěchem, tím spíše, že vedle tohoto svazku byly u říšského dvorského soudu vedeny i jiné pomůcky a tato kniha za Friedricha III. v pravém smyslu toho slova už vedena nebyla.

V obou případech stojí v čele Franky, za nimiž jde v prvním sledu Dolní Sasko, Švábsko a Bavory, v druhém střední Porýní, horní Porýní a teprve pak Švábsko a Bavory. V rámci jednotlivých teritorií by bylo možná dobré v druhém případě poněkud zřetelněji periodizovat, aby byl znát eventuální posun za jednotlivých panovníků. V rámci jednotlivých teritorií v obou případech figuruje také, byť na posledních místech, České království. To na první pohled překvapuje, víme-li o naprosté soudní (i jiné) svébytnosti našeho státu, zakotvené i v Zlaté bule z r. 1356. Ale překvapení se nekoná. Battenberg uvádí pouze souhrná čísla, musíme si tedy konkrétní doklady nalézt sami, což nečiní v přehledně utříděných

materiálech (znamenité soupisy žalobců i žalovaných) žádné potíže. Ukazuje se pak, že jde vesměs o zcela formální či dokonce nulové spojitosti s českým státem. Tak v Achbuchu jde u žalobců podle Battenberga o dva doklady (č. 410 a 493) jakéhosi vratislavského měšťana[5] proti Otmaru Czwikovi ze Svatého Havla — u žalovaných pochopitelně nepřichází nikdo. V druhé skupině materiálu je zdánlivě sedm žalobců a jeden žalovaný. Ve skutečnosti v první řadě se tři doklady týkají členů královského dvora a to nepochybně říšského původu (č. 329 a 50n.), další se týká písaře říšského dvorského soudu (č. 592) a tři vévodkyně Markéty slezské — těšínské, roz. hraběnky z Cilli (č. 1547, 1551, 1557), vesměs proti osobám a institucím v říši. Jediným žalovaným z českého státu tu pak je jakási židovka z Chebu v době husitské revoluce (č. 1121), proti níž vznáší nároky jakýsi žid z Kolína n. R., takže jde opět jednoznačně o věc říšskou. Můžeme tedy český stát z uvedených statistik s klidným svědomím zcela vyškrtnout.

Další, i z hlediska sociálních dějin závažnou pasáží, je stať o sociální stratifikaci účastníků na procesu vydávání achtu i realizaci zvodu. Tu se opět sleduje tento fenomén podle dvou výše naznačených skupin pramenů a jsou sem pojaty i všechny další osoby, které se podílely na různých stupních těchto jednání, tj. i ti, kteří prováděli (či měli provádět) zvod i byli určeni za ochránce a to ať šlo o instituce (zejména města) či jednotlivce. Stejně zevrubné místo je věnováno i důvodům, proč k achtům docházelo. Tu sice důvody nejsou zachyceny tabelárně, nicméně je látka utříděna a charakteristické doklady podrobněji parafrázovány: škála sahá od „peinliche sachen", což jsou zejména vraždy, přes loupeže, nerespektování panovnických příkazů k odmítání placení berní, porušování landfrídů k dalším jevům.

Následující kapitola je věnována vlastnímu průběhu příslušného procesu (Das Verfahren, s. 249—345) s přihlédnutím ke všem nutným formalitám. Ale není možno postupovat detailnějším způsobem, aby rozsah tohoto referátu příliš nenarostl a tak již jen stručně o návazných dvou kapitolách. Čtvrtá probírá účinnost achtu a zesíleného achtu a uvedení do držby majetku žalovaného (Die Wirkungen der Reichsacht, Aberacht und Nutzgewere, s. 346—449) a konečně pátá pojednává o zrušení achtu a aberachtu ve všech jejich kontextech (Die Beendung von Acht und Aberacht, s. 450—522). Vlastní text pak uzavírá osmnáctistránkové shrnutí a pak už následuje řada příloh, na něž bylo už příležitostně upozorněno výše a jež jsou vlastně klíčem k celé knize. Nejdůležitější je seznam příslušných listin a následné soupisy žalobců i žalovaných, zvodců i příjemců soudních mandátů a ochránců. Mezi posléze jmenovanými se mihnou z českých zemí město Vratislav a tamní kapitula (č. 377, 387, 1358), města Praha, Cheb a Loket (č. 387, 924 a 925), lužická města (č. 1191a), Albrecht ze Šternberka jako litomyšlský biskup (č. 387),

Jan z Jenštejna jako míšeňský biskup (č. 387), Jan ze Středy jako olomoucký biskup (č. 387) a Jan Očko z Vlašimi (též č. 387), aniž bychom mohli tuto účast považovat za intenzívnější aktivitu v těchto říšských záležitostech (tak např. osoby a instituce uvedené v č. 387 jsou uvedeny mezi příjemci zprávy (jichž byly desítky) o vyhlášení aberachtu nad městem Erfurtem).

Rozsáhlý soupis pramenů a literatury (v ní se nachází takřka třicet prací autorových!) a jmenný a věcný rejstřík uzavírají tuto neobyčejně instruktivní knihu, která může s prospěchem sloužit i při studiu obecnějších problémů historických i diplomatických. Velké bohatství jmen, která se zde objevují, nabízí i rozsáhlý materiál prosopografický.

POZNÁMKY:

1 První svazek této řady pochází od Hanse Wohlgemutha, **Das Urkundenwesen des deutschen Reichshofgerichts 1273–1378** a vyšel v r. 1973, druhým je Fr. Battenberg **Gerichtsschreiberamt und Kanzlei am Reichshofgericht 1235–1451,** 1974, třetí **Die Reichskammergerichtsordnung von 1555** hg. v. A. Laufs 1976, čtvrtým J. Weitzel, **Der Kampf um die Appellation ans Reichskammergericht** 1976; není možno uvádět bibliograficky všechny svazky, viz ale i následující pozn.

2 O dalších dvou pracích Battenbergových z této řady viz mé referáty v **Archivním časopisu:** o knize Das Hofgerichtssiegel der deutschen Kaiser und Könige 1235–1451 v roč. 31, 1981, s. 188–191 a o jeho Gerichtsstandsprivilegien der deutschen Kaiser und Könige bis zum Jahre 1451 I–II, 34, 1984, s. 188–190.

3 Viz Georg Grube, **Die Verfassung des Rottweiler Hofgerichtes** (= Veröffentlichungen d. Kommission f. geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, Bd. 55), Stuttgart 1969.

4 Gerichtsschreiberamt (jako v pozn. 1), s.79.

5 A je-li řeč o Vratislavi, třeba říci, že na s. 134 p. 120 přichází nešťastná formulace, jakoby ve Slezsku byla dvě biskupství, totiž Vratislav a Nisa.

© Ivan Hlaváček

Z NOVÉ LITERATURY

Einleitung in die klassischen Altertumswissenschaften. Ein Informationsbuch von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Johannes Irmscher, Berlin (DDR) 1986, 356 strán.

Rozsahom strán nevefká, ale obsahom mimoriadne bohatá kniha vedcov NDR má za cieľ podať záujemcom o antiku informáciu o základných metodologických a odborných problémoch hlavných a pomocných vied o klasickom staroveku. V strohom a prehľadnom texte sa prezentovala veda o antike z pera 96 autorov (!) pod vedením jedného z jej najvýznamnejších znalcov, J. Irmschera.

Publikácia je rozdelená do piatich kapitol s pevne uzavretým okruhom problémov. Prvá sa zaoberá metodologickými a obsahovými základami vied o klasickom staroveku, prameňmi, metódami a vzťahmi jednotlivých vedeckých disciplín k vedám o klasickom staroveku. Druhá je venovaná v podstate špeciálnym disciplínam; sem autori zaradili výklady o geografii a etnografii, gréckom a latinskom jazyku, o pomocných historických vedách ako chronológia, metrológia, grécka a latinská epigrafia, papyrológia, numizmatika a prosopografia, výklady o pomocných vedách klasickej archeológie a klasickej filológie. Tretia rozoberá otázky dejín antických národov a susedných civilizácií vo vzťahu ku grécko-rímskemu staroveku, štvrtá zahŕňa dejiny antických kultúr, konkrétne dejiny antického svetonázoru (filozofia, výchova, telesná výchova, dejiny náboženstva, mytológia, kresťanstvo), dejiny antického umenia a dejiny antickej spisby (tu aj veda o štáte a práve). V poslednej kapitole je spracovaná otázka ďalšieho účinkovania antiky v stredoveku a novoveku a záver patrí problémom antiky vo vede a vo vyučování.

Autori opustili zaužívaný súhrnný výraz „klassische Philologie", ba aj najmä v NDR v 50-tich rokov frekventovaný výraz „Altertumswissenschaft" (pojem týkajúci sa našich znalostí a správ o kultúre starovekých Grékov a Rimanov, zavedený filológom F. A. Wolfom zač. 19. stor. pod vplyvom J. W. Goetheho) a nahradili ich presnejším pojmom „klassische Altertumswissenschaften." Namiesto „veda o staroveku" teraz významom užší výraz „vedy o klasickom staroveku" (plurál), ktorý však tiež až príliš pripomína právnemu romanistovi neslávny Wengerov pojem „antike Rechtsgeschichte".

Právny historik nájde poučenie najmä v statiach „Právna veda a vedy o klasickom staroveku" (H. Schröder, s. 41—43) a „Dejiny antických

štátnych vied", „Dejiny antických právnych vied" (J. Köhn, s. 326–330) s bibliografiou na konci.

Zásluha knihy spočíva nielen v globálnom priereze uskutočneného prieskumu všetkých vedeckých disciplín o klasickom staroveku, ale aj, a to predovšetkým, vo vypracovaní systému či klasifikácie týchto vied.

Peter Blaho

J. G. Camiñas, La lex Remmia de calumniatoribus, Santiago de Compostela 1985, 131 s.

Anotovaná práce španělského právního romanisty Julia G. Caminase se zabývá problematikou římského trestního práva hmotného a procesního. Jedná se o analýzu legis Remmiae de calumniatoribus, zákona známého především díky odkazu v prvé slavné obhajovací řeči, kterou přednesl šestadvacetiletý Marcus Tullius Cicero v r. 80 př. n. l. Pro Sexto Roscio Amerino (srv. Pro Sexto Roscio, 20).

Calumnia v trestněprávním pojetí bývá do češtiny překládána jako křivá či klamná žaloba. Skutková podstata tohoto trestného činu je z hlediska moderního práva blíže křivému obvinění než pomluvě. V republikánském Římě byl institut trestní calumnie upraven v citovaném Remmiově zákoně, za císařství v r. 61 n. l. přibylo senatusconsultum Turpillianum, zařazené později za Justiniána i do Digest.

Autor v prvé kapitole upřesňuje datum vzniku legis Remmiae. Mezi hranicemi ante non v r. 149 př. n. l. a post quem non v r. 80 př. n. l. stanovil J. Camiñas jako pravděpodobný rok 91 př. n. l.

Další kapitola je rozborem prvků skutkové podstaty calumnie, jež se stávala trestnou až v případě osvobození obžalovaného. Z povahy křivé žaloby je jasné, že tento trestný čin byl dolózní.

Příčinu vydání zákona spatřuje autor v zneužívání iuris accusandi dle soudobých relativně nových procesních předpisů.

Čtvrtá kapitola je pokusem o rekonstrukci procesních pravidel v Remmiově zákoně, jehož autentický text se bohužel nedochoval, pátá část řeší otázku trestu. Kromě pověstného vypáleného „K" a zákazu vystupovat jako veřejný žalobce přicházela zřejmě již od účinnosti zákona i retorze trestu, tj. použití téhož trestu, jaký hrozil obžalovanému.

V dodatku knihy je přiblíženo SC Turpillianum. Tato úprava mj. postavila tergiversarionem a praevaricationem na úroveň calumnie a řešila okolnosti vylučující protiprávnost, např. blízký příbuzenský vztah žalobce k zavražděnému atp.

Camiñasova „La lex Remmia de calumniatoribus“ čerpá z dobré znalosti pramenů a literatury, které autor fundovaně konfrontuje jako podklad pro vlastní stanoviska. Z prací českých romanistů je citována studie M. Boháčka, Un esempio dell'insegnamento di Berito ai Compilatori, in: Studi in onore di Salvatore Riccobono, I, Palermo 1936.

Stanislav Balík ml.

Boras, Mile — Margetic, Lujo: Rimsko pravo, 2. izd., Zagreb 1986, XXIV, 309 strán, bibl., definície, reg., 5mp.

Autori spracovali učebnicu rímskeho práva metódou historickodogmatickou: dôsledne historický postup a v rámci neho dogmatická analýza právnych inštitútov prevažne súkromného práva. Na prvom mieste im teda šlo o to ukázať, ako sa rímske právo historicky vyvíjalo a menilo. Do čela každého obdobia postavili najprv spoločenské a verejnoprávne predpoklady rozvoja Ríma v danej etape vývoja, potom rozbor právnych inštitútov. Koncepčne možno ich učebnicu porovnať s dvojzväzkovým kompendiom M. Kasera „Das römische Privatrecht“ (1971, 1975).

Sústavu rímskeho práva a jej tisícročný rozvoj sledovali v tejto historickoprávnej perspektíve: staré civilné právo (od vzniku Ríma do 264 pred n. l., ss. 7 — 48), predklasické a klasické právo (264 pred n. l. do 284 n. l., ss. 49 — 208), poklasické právo (248 do 527, ss. 209 — 254) a justiniánske právo (527 do 656, ss. 254 — 278). Ťažisko výkladu spočíva, pravdaže, v klasickom práve, ktoré autori rozdelili do piatich kapitol: I. historický, spoločenský a verejnoprávny základ; II. osobné, rodinné a manželské právo; III. majetkové právo (právny úkon, rozdelenie vecí, vecné právo, obligačné právo); IV. dedičské právo (na s. 104 odôvodnenie samostatného postavenia dedičského práva); V. formulový proces.

K učebnici je pripojená rozsiahla bibliografia domácich a zahraničných učebníc rímskeho práva a dôležitejších monografií (s. XIII — XXI, celkom 169 záznamov!), prehľadná chronologická tabuľka prameňov rímskeho súkromného práva (s. 285 — 287), porovnávací slovníček základných rímskoprávnych termínov v jazyku latinskom, talianskom, francúzskom, ruskom, nemeckom a anglickom (s. 288 — 289, 49 výrazov), slovníček latinských výrokov a definícií použitých v učebnici a preklad niektorých dôležitých výrokov a definícií (s. 291 — 294), register rímskych a nerímskych prameňov práva (s. 295—302), vecný register (s. 303—309), dva prípady evolúcie zásad rímskeho práva (causa, kúpna zmluva), päť máp.

Upozornit treba ešte na jednu významnú skutočnosť: autori zaradili do knihy veľké množstvo latinských textov z rímskych prameňov s prekladom do srbochorvátštiny. Tým dostane študent predstavu o onom „special" rímskeho práva, obraz o tom „ako to bolo" s cieľom naučiť sa na pozadí týchto pôvodných textov právnícky rozmýšľať.

Prínos učebnice vidím ďalej i v tom, že študent po preštudovaní príručky získa presvedčenie o vážnosti študovanej disciplíny, k čomu okrem náročného obsahu spracovaného v prehlednej forme prispieva najmä bibliografia na začiatku knihy, odkazy na literatúru pod čiarou a polemika s niektorými názormi zahraničných právnych romanistov (hlavne talianskych a nemeckých).

Peter Blaho

INSTYTUCJE JUSTYNIANA. Z języka łacińskiego przełożył i przedmową opatrzył Cezary Kunderewicz, Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe, 1986, 292 stran.

Překlad jednoho ze stěžejních pramenů římského práva, Justiniánových „Institucí", je pokračováním záslužné překladatelské činnosti prof. Cezary Kunderewicze, v jehož překladu vyšly v r. 1982 „Instituce" Gaiovy.

S přestávkou pouhých 4 let se tak dostalo do rukou polské „cupidae legum iuventuti" jedno z velkých zákonodárných děl byzantského císaře Justiniána.

Na rozdíl od první knihy, obsahující nejen překlad, ale i latinský text Gaiových „Institucí", předkládá tentokrát prof. Kunderewicz jen polský překlad. Jistě tak činí po zralé úvaze. Zasvěcenou předmluvou seznamuje čtenáře s řadou aspektů (jako je např. poměr mezi „Institucemi" Gaiovými a Justiniánovými), s historickými překlady Justiniánových „Institucí" atd. K předmluvě je připojena i nevelká výběrová bibliografie.

Závěr knihy tvoří soupisy úryvků (fragmentů), převzatých od Gaia a soupis císařských konstitucí.

Zbývá jen dodat, že překlad obohacuje pramennou základnu polské romanistiky o významný pramen v jazyce, studentům dostupném, a že překlad uvítají nejen právní historikové — romanisté, ale i všichni ti, kdo touží po bližším poznání římského práva v jeho závěrečné podobě.

Stanislav Balík

Aulus Gellius: Atické noci. Výber zost., preložila a pozn. napísala Eleonóra Vallová. Doslov napísala Alexandra Mallá, Bratislava 1987, 233 strán.

Pre právneho romanistu stojí na prvom mieste v jeho vedeckej práci štúdium prameňov vzniku práva. Nie celkom bez významu sú pre neho aj neprávne pramene, lebo mu pomáhajú spoznávať platné právo a rozširujú jeho znalosti o ňom. Medzi nimi naprosto zvláštne miesto zaujímajú Atické noci starorímskeho vzdelanca Aula Gellia (asi 130 — 170 n. l.). Ten nám zanechal rozsiahlu antológiu z diel mnohých učených Grékov a Rímanov. Jeho pestrá a rozsiahla zbierka excerptov, vlastných komentárov a pozorovaní obsahuje často doslovné, miestami už nikde nezachované, citáty z historických, literárnych, kultúrnych, prírodovedeckých, lingvistických a tiež právnických prác. Od Gellia sa takto dozvedáme o rozmanitých právnych problémoch verejného aj súkromného rímskeho práva. Možno teda bez nadsázky konštatovať, že jeho Atické noci sú odbornou romanistickou spisbou z neprávnych prameňov vari najčastejšie citovaným dielom.

Preto treba vrelo privítať slovenský preklad Gelliovho diela, ktorý z latinského originálu „Noctium Atticarum libri XX", Lipsiae 1903 pripravilo v edícii Svetová tvorba bratislavské vydavateľstvo Tatran. Ľutovať ale možno neúplnosť prekladu, ide totiž len o výber z Gellia. Napriek tomu sa v ňom z oblasti práva nachádza značné množstvo zaujímavých správ: informácie o právnikoch (Antistius Labeo, Publius Mucianus Crassus, Capito Ateius, Servius Sulpicius, Masurius Sabinus) v preklade uvádzaní zväčša ako „právni znalci", vzťah syna—verejného činiteľa a jeho otca—súkromnej osoby, niektoré zákony, čestnosť rímskych konzulov, manželstvo a rozvod, poradie interpersonálnych záväzkov, zachovávanie prísahy, práva rímskeho občana, krádež, travičstvo, povinnosti sudcu, spravodlivosť, municípium a kolónie a napokom prekrásna polemika právnika Sexta Caecilia a filozofa Favorina o zákonoch dvanástich tabúľ.

Peter Blaho

Konstantinos Th. Polyzoidis, To éthimon ís to plésion tís orthódoxu' Ekklisías. Symvolí ís tín nomokanonikín ke istorikín tu theórisin, Thessaloniki 1986, 215 stran.

Kniha lektora právní vědy na právnické fakultě soluňské univerzity Konstantina Th. Polyzoidise „Obyčej v rámci ortodoxní církve. Příspěvek ke kanonickému právu a dějinám teorie" se zabývá zajímavou, přitažlivou

a vědecky závažnou otázkou z dějin kanonického práva ortodoxní či, jinak řečeno, pravoslavné církve. Jde o problematiku u nás málo známou, kterou bychom zařadili do obecných dějin státu a práva, konkrétně do dějin poměru státu a církve.

Autor, známý v odborném světě řadou větších a menších prací, z nichž bych uvedl alespoň „'O Vasilífs ké í Laiki ís tó en jéni diikitikón érgon tís 'Ekklisías epí 'Alexíu Komninú (1081—1118)" (1979) a „Paratirísis epí tón ekklesiastikón ethímon ís tín nomolojían tón 'Ellinikón Dikastrión" (1985), rozebírá danou otázku v širokých souvislostech. Zkoumá přitom i nejrůznější aspekty problému, jako postavení obyčeje v církevním životě, rysy obyčeje, shodné i rozdílné prvky církevních obyčejů a morálky, dále jevy (jako papežský primát, kněžský celibát atd.),které se vyvinuly vně pravoslavné církve. Ve své knize vychází z vědomí revolučních přeměn obyčejů v moderní společnosti. Věnuje pochopitelně pozornost i takovým otázkám, jako např. utváření některých obyčejů za osmanského panství, to jest za turecké nadvlády. Zkoumá rovněž vztah mezi církevními obyčeji a státní mocí a dospívá k závěru, že tento vztah závisí na celkovém poměru státu a církve. Autor se nevyhýbá ani ožehavým, aktuálním problémům, jako je zapojení pravoslavné církve a jejích institucí do struktur současného světa. Jedním z takových problémů se stalo např. postavení „Svaté Hory" (Ajio Oros), která byla přijata společně s Řeckou republikou do EHS. I když, jak Polyzoidis ve své knize (na s. 124) ukazuje, se v **Závěrečném aktu** z 29. května 1979 uznává mezinárodně jak zvláštní ústavní statut Svaté Hory, tak povinnost EHS je respektovat, hrozí podle autora nebezpečí rozkladu Svaté Hory, to jest, mnišského státu v pohoří Athos, Evropským hospodářským společenstvím, které vychází z ideologických pozic, pravoslavnému řádu v podstatě nepřátelských.

Zdařilá kniha je doplněna rozsáhlým poznámkovým aparátem, bohatými bibliografickými údaji, rejstříky, seznamem použitých zkratek a stručnými souhrny v řeckém a francouzském jazyce.

Stanislav Balík

A. A. Čekalova, Kontantinopol v VI veke. Vosstanije Nika. Moskva, Nauka 1986. 174 s.

Kniha Alexandry Aleksejevny Čekalové přibližuje čtenáři dramatické období vlády císaře Justiniána I., povstání Nika. Prvá polovina 6. století totiž proběhla v Byzanci sice ve znamení výbojů na Appeninském poloostrově a přípravy kodifikace římského práva na jedné, ale též ostrých politických, sociálně-ekonomických a náboženských rozporů uvnitř státu na druhé straně.

Autorka prvé sovětské monografie o povstání v r. 532, vycházejíc ze svých předcházejících dílčích studií, ze znalosti dosavadní literatury, vyprávěcích a diplomatických pramenů i Corporis iuris civilis, které jednak kriticky hodnotí v úvodu knihy, jednak při výkladu o ekonomickém rozvoji a sociální struktuře Konstantinopole v 6. století, o sociálních svazech, tj. zejména o stranách v hyppodromu, o úloze lidových mas v rané Byzanci i při líčení Justiniánovy politiky a jeho postojů před, v průběhu a po povstání.

Lze souhlasit s názorem, že Konstantinopol měla v rámci byzantského státu výlučné postavení. V hlavním městě narazil císař nepochybně na největší odpor v počátcích své vlády, kdy usiloval o upevnění pozic státní moci na úkor nejrůznějších výhod a výsad konstantinopolského obyvatelstva. A. A. Čekalova líčí situaci před povstáním jako všeobecnou nespokojenost s císařovou vládou i vzájemnou nevraživost mezi jednotlivými třídami a sociálními vrstvami. Za těchto okolností pak udiví závěr, že povstání, jež nakonec Justiniána nesvrhlo, bylo úspěšné, neboť vedlo panovníka ve srovnání s prvními lety jeho vlády k ústupkům.

Přes některé diskutabilní závěry a stanoviska je však anotovaná práce, řadící povstání Nika k dalším hnutím 5.—6. století, přínosem pro sovětskou i světovou byzantologii.

Stanislav Balík ml.

Alexis G. K. Savvidis, Tó Íkumenikó Vyzantinó Krátos ké i 'Emfánisi tú Islám 518—717 m. Ch. Vivliopolíon tis „Hestias" I. D. Kollarou & Sias A. E., Athína 1985, 279 stran.

Kniha nadaného mladého řeckého historika Alexise G. K. Savvidise „Byzantský světový stát a zrod islámu 518—717 po Kr." je věnována závažné problematice vztahu dvou světů či, jinak řečeno, dvou kulturních okruhů, a to křesťanského a islámského. Objasnění tohoto vztahu v hluboké i novější minulosti je totiž nezbytné pro pochopení řady historických jevů i v dějinách státu a práva Byzance a Středního Východu, a to nejen ve starověku, ale i mnohem později.

Autor, z jehož větších i menších prací a statí bych připomněl alespoň „To Vyzántio ké í Seltzúki Túrki tón 11 é." (1980), „Byzantium in the Near East, A. D. c. 1192 — 1237: Relations with the Seljuk Sultanate of Rûm in Asia Minor, the Armeniens of Cilicia and the Mongols„ (1981), „Byzantium's oriental Front in the 1st part of the 13th Century: the Empires of Nicaea and Trapezous (Trebizond) in View of the Seljuk and Mongol menace" (Diptycha 3, 1982—3), „Tá Chronia Schimatopísis

tú Vyzantinú“ (1983) aj., se zabývá ve své knize vševládními snahami „Nového Říma“ v letech 518—610 (hl. I), zápasem Byzance na mnoha frontách o přežití v letech 610—717 (hl. II) a vznikem a expanzí Islámu (hl. III). Uvedené hlavní problémy jsou objasňovány v širokých souvislostech.

Z hlediska právněhistorického jsou přitažlivé zejména stati o znovudobytí a dočasném ovládnutí některých ztracených území římského impéria, o kodifikaci římského práva za Justiniána, o vzniku nových států na Balkáně, o vojensko-správní reorganizaci, která vedla k vytvoření vojensko-správních jednotek (**themata**), o osobnosti proroka Mohammeda, vzniku a rozšíření islámu, o vzniku ummájovského chalífátu a mohutné expanzi Arabů, která ovlivnila i osudy západní Evropy atd.

Zdařilá práce, která obohacuje byzantologickou literaturu, je opatřena řadou obrazových i textových příloh, mapami, chronologickými přehledy dynastií, nejvyšších církevních představitelů (patriarchů cařihradského, alexandrijského, antiochijského a jeruzalémského, římských papežů a arménských katolíků) a byzantských místodržitelů.

Kniha, opatřená i rozsáhlou bibliografií pramenných edic a literatury řecké i jinojazyčné, vyšla jako 28. svazek edice „Politika a historie“ (**Politiki & istoria**).

Stanislav Balík

Alexis G. K. Savvidis, Meletes Vyzantis istorias llu — 13u éona. 'Ekdósis Kardamitsa, Athína 1986, 220 stran.

Kniha řeckého historika Alexise G. K. Savvidise **Studie z byzantských dějin 11. — 13. století** je souborem sedmi studií k byzantským dějinám od smrti císaře Basilea II. Bulharobijce (976—1025) do znovudobytí Cařihradu Michalem VII. Paleologem (1261—1282) r. 1261.

Zařazené studie jsou věnovány vnitřním bojům a povstáním, společnosti, hospodářství včetně obchodu, diplomacii a zahraničním vztahům, správě, vojsku a loďstvu, genealogii a portrétnímu umění. Jde o výběr témat, která objasňují řadu stránek byzantských dějin daného období. S hlediska právněhistorického jsou pochopitelně nejpřitažlivější stati, analyzující byzantskou společnost, správu, organizaci ozbrojených sil a genealogii aristokratických rodin i úlohu, kterou sehrály.

Výklad uvedených jevů i širokých souvislostí usnadní čtenáři pochopení složitých poměrů i právních dějin státu, který hrál po určitou dobu významnou úlohu v jižní, jihovýchodní a východní Evropě a který se nakonec — díky vlastnímu rozkladu i krátkozraké, „pštrosí“ politice křesťanské Evropy — stal obětí osmanských Turků.

Zajímavá a podnětná Savvidosova kniha je doplněna ilustracemi, mapkami, synchronizovaným chronologickým přehledem byzantských panovníků i vůdců různých povstání, rozsáhlým poznámkovým aparátem, bohatou bibliografií a rejstříkem.

Knihu vydalo ve sličné úpravě athénské nakladatelství Ekdósis Kardamitsa v r. 1986.

Stanislav Balík

Józef Matuszewski, „Magnus" in der Eigenschaft als Epitheton der Herrscher.
Bulletin de la Société des sciences et des lettres de Lódź 1986, vol. XXXVI, 16, str. 1—11.

Přední polský právní historik se zamýšlí v této studii nad mnohoznačností slova „magnus", užívaného v pramenech ve vztahu k panovníkům ve významu „veliký" i „starý". Historik se nejednou stává obětí terminologie středověké latiny: i tam, kde pramen tímto slovem označil panovníka jako starého, může ho mylně pokládat za velkého. Spisovatel představuje tento problém hlavně na příkladu dvou prvních Piastovců (Měška a Boleslava Chrabrého) a dvou posledních vládců této dynastie (Vladislava Lokýtka a Kazimíra Velikého). Polská historiografie pokládá všechny čtyři zmíněné panovníky za velké státníky, přičemž však epiteton „velký" vyhrazuje jen oběma synům (Boleslavu a Kazimírovi) a tím jejich otce (Měška a Lokýtka) staví do pozadí. Přitom takový soud není jednoznačný. Autor se táže: Je historiografie vždy v právu? Nemá sklon připisovat zásluhy otců jejich potomkům? Naštěstí její soud není nikdy konečný. Často rozhoduje o epitetu panovníka náhoda (příklad Měška II. zvaného Gnušny — Líný). Spisovatel navázal v této studii na rozpravu „Magnus — der Ältere", kterou uveřejnil r. 1967 Walther Kienast (Historische Zeitschrift, B. 205, München 1967, str. 1—14), opíraje své úvahy o západoevropské prameny, především z Flander, Burgundska a Francie.

Hynek Bulín

G. G. Litavrin (red.), Etnosocial'naja i političeskaja struktura rannefeodal'nych slavjanskich gosudarstv i narodnostej, Moskva 1987, 223 stran.

Jde o společný sborník sovětských a zahraničních vědců, redigovaný doktorem historických věd G. G. Litavrinem, známým i u nás řadou studií z dějin jihovýchodní Evropy a Byzance.

Sborník je sestaven z 22 příspěvků, věnovaných problematice předstátní společnosti, formování států a národností u jižních a západních Slovanů atd. Z právněhistorického hlediska obsahuje řadu přitažlivých příspěvků, věnovaných Byzanci a slovanským státům na Balkánském poloostrově, vývoji ve střední Evropě (včetně avarské říše v Podunají) a u východních Slovanů. Opomenuty nejsou ani dějinné osudy našich zemí v raném období, jak o tom svědčí např. příspěvky o Sámově říši (A. Avenarius), o úloze církve v českém raněfeudálním státě (P. Sommer) atd.

Zdařilý sborník, který přináší mnoho cenných poznatků o dějinách státu a společnosti u Slovanů v raněfeudálním období, je doplněn soupisem základních prací, uveřejněných v letech 1980—1985 spolupracovníky sektoru starých a středověkých dějin Institutu slavjanovedenija i balkanistiki AN SSSR.

Zbývá jen dodat, že publikace, skromně určená jen historikům a etnografům, přesahuje rámec daný titulem, neboť je přínosem i pro právní historiky a všechny zájemce o dějiny státu a práva u Slovanů za feudalismu.

Stanislav Balík

Ja. A. Levickij, Gorod i feodalizm v Anglii. Otv. red. Je. V. Gutnova, Moskva, Nauka, 1987, 284 stran.

Kniha, vydaná z pozůstalosi zesnulého sovětského historika Ja. V. Levického (1906—1970), se zabývá důležitou problematikou středověkých měst, která byla, jak známo, do jisté míry cizorodým prvkem feudální společnosti. Bez objasnění otázky měst, jejich postavení a úlohy však nelze správně objasnit ani feudální společnost, ani feudální stát a právo.

Redakční kolektiv, vedený Je. V. Gutnovou, zařadil do knihy kromě statí již publikovaných i některé stati dosud neuveřejněné. Použil k tomu rukopisných materiálů z vědecké pozůstalosti zesnulého.

Byly vydány studie a stati, věnované vzniku anglických měst (Ja. A. Levickij se zabýval soustavně problematikou vzniku, geneze měst) v XI. století, západoevropským městům v období raného feudalizmu, vztahům města a vesnice v XI. — XIII. století, anglickým středověkým městům atd.

Kniha je doplněna jednak obsáhlejší úvodní poznámkou redakčního kolegia, jednak zasvěcenou statí A. A. Svanidzeho „Ja. A. Levickij o probleme 'gorod i feodalizm' v Anglii: poiski i rešenije“ a seznamem prací zesnulého.

Dobře a pečlivě vypravenou knihu lze ocenit nejen jako záslužný ediční počin, ale i jako cenný příspěvek k důležité právně-historické problematice středověkých měst.

Stanislav Balík

I. Malinowska—Kwiatkowska, Le droit de propriété d'après les statuts de certaines communes rurales de l'Italie médiévale (XIVe siècle). Zvláštní otisk z RECUEILS DE LA SOCIÉTÉ JEAN BODIN POUR L'HISTOIRE COMPARATIVE DES INSTITUTIONS, XLIII. Les communautés rurales. Quatrième partie: EUROPE OCCIDENTALE (Italie — Espagne — France), Paris 1984, str. 229—246.

Ve svém příspěvku, předneseném na konferenci Společnosti Jeana Bodina pro srovnávací dějiny institucí, se prof. I. Malinowska—Kwiatkowska zabývá zajímavou, závažnou a u nás málo známou problematikou vlastnického práva v Itálii XIV. století.

Autorka, známá i u nás řadou prací z italských právních dějin, objasňuje ve svém příspěvku nejdůležitější aspekty daného problému. Tak po stručném historickém úvodu definuje práva vlastníka, omezení vlastnictví, druhy vlastnictví a prostředky k zachování vlastnictví v právu občanském a trestním.

I když autorka v titulu skromně naznačuje, že se nezabývá zvolenou problematikou v celoitalském měřítku a po celé období středověku, hodnota a přínos její dobře dokumentované a koncipované práce se časovým i prostorovým omezením nijak nezmenšuje. A lze jen dodat, že zpracování zvolené látky ocení nejen právní historikové, ale i další zájemci o středověké dějiny státu a práva v Itálii.

Stanislav Balík

Juliusz Bardach, O dawnej i niedawnej Litwie. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza,Seria Historia, nr. 141, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988, 442 stran.

Rozsáhlá kniha prof. Juliusze Bardacha **O dávné i nedávné Litvě** je věnována starším i novějším dějinám státu a práva Litvy, tedy země, která byla po dlouhý čas historicky spjata s Polskem. Jde o zajímavou, u nás málo známou problematiku, dotčenou spíš jen okrajově ve vědeckých časopisech[1] nebo sbornících.[2]

Autor, přední polský právní historik, známý odborníkům řadou prací, z nichž bych připomněl alespoň „Historia państwa i prawa Polski, I" (1957, 1964, 1965, 1973), „L'État polonais du haut Moyen-Âge" (1962), „Gouvernants et gouvernés en Pologne au Moyen-Âge et aux temps modernes" (1965), „L'État polonais aux Xe et XIe siècles" (1968), „La formation et les structures de l'État polonais du Xe jusqu'au XIIe siècle" (1983), předkládá ve své nové knize soubor svých článků a studií o litevském právu, o utváření litevského národa a o formování národního vědomí Poláků, žijících v litevském prostředí. Zmíněné články a studie autor částečně přepracoval a uvedl na úroveň vědeckých poznatků v r. 1985.

Výklad knihy se soustřeďuje na dvě základní oblasti, a to na staré litevské právo a na utváření národního vědomí Litevců a Poláků v litevském prostředí.

Výchozí studie první části knihy je věnována litevským statutům, to jest velké kodifikaci práva ze 16. století. Další tři studie se zabývají jednak organizací měst ve velkém knížectví litevském, jednak některými starými právními institucemi. Poslední ze studií první části knihy, zaměřená na procesní instituty v Litvě, střední a východní Evropě, je zpracována srovnávací metodou.

Ve druhé části knihy se autor zabývá utvářením litevského národa a rozebírá rysy národního vědomí Poláků, kteří žili na Litvě a v Bělorusku. V této souvislosti seznamuje čtenáře s osobnostmi, které se počítají do polsko-litevského okruhu, a s jejich postoji. Závěrečná kapitola je věnována osobnosti a dílu velkého polského právního historika Henryka Lowmiańského (1898—1970), jehož žákem prof. Bardach byl a jehož památce věnoval svou knihu.

Kniha je vybavena jmenným rejstříkem, v němž najdeme i řadu českých historiků a právních historiků.

Zdařilou, dobře koncipovanou a obsažnou kniku, obohacující významně nejnovější právněhistorickou literaturu, vydalo v pečlivé úpravě Wydawnictwo Naukowe UAM v Poznani.

1 Srv. např. recenze Kadlecovy a Kaprasovy ve **Sborníku věd právních a státních před první světovou válkou**, Kadlecovy, Rauscherovy a Saturníkovy tamtéž mezi oběma válkami.

Ve SVPS (str. 313—344) vyšel r. 1923 rozsáhlejší článek J. Lappa „Základní zákony velikého knížectví litevského a Polsko po Lublińské unii".

2 Jde o příspěvky J. Ciagwy „Quelques remarques sur le droit municipal du Grand-Duché de Lithuanie aux XVIe — XVIIe siècles" a G. L. Litvinové „Gorodskoje pravo knjaženstva Litovskogo v XVI — XVII věkach" ve sborníku **Městské právo v 16. — 18. století v Evropě**, red. K. Malý, Praha 1982, str. 171—176 a 177—185.

Stanislav Balík

Jaroslav Boubín, Počátky zástupnických vlád v Čechách, Folia historica bohemica 10, Praha 1986, str. 75 — 99.

Autor si vytkl za cíl mimořádně zajímavý problém = prokázat a objasnit instituci tzv. zástupnických vlád v Čechách do konce 12 století. Vychází z pramenů a literatury a konstruuje instituci, pro které používá vedle označení zástupnická vláda ještě označení **regent** (regenství), **nástupnická** vláda (str. 82), **správcovství** (90). Skoupé zmínky v pramenech nakonec autorovi neumožnily než konstatovat, že čeští panovníci v případě potřeby pověřovali vládou v zemi své zástupce, jejichž společným rysem (str. 90) je podle autora služebnost, servitus, vůči panovníkovi. Snad by tu mohl autor konstatovat, že neméně výrazným rysem je i příbuzenství, tedy rodový či rodinný zájem dynastie, jak to také odpovídá období, kdy se ve vztahu dynastie ke státu výrazně uplatňuje patrimoniální teorie. Tato skutečnost zřejmě také vysvětluje omezenost zástupce panovníka jen na Čechy a nikoli na Moravu, kde za existence údělných přemyslovských knížat nebylo takové zástupnictví vykonávané osobou, která nepatřila k dynastii, vůbec možné. Ostatně úvaha o celostátnosti působení moci zástupce (str. 92) musí nutně počítat i se složitým vztahem moravských údělů k českému knížeti. Autorovi se také nepodařilo zjistit určitější údaje o kompetenci těchto „zástupců" (str. 91) a jeho teze o tom, že se soustřeďovali jen na pasívní obranu státu a „řešení naléhavých vnitropolitických záležitostí" je velmi neurčitá (str. 92). Problémem je i autorovo tradování zastupitelské vlády velkomoravského Svatopluka, pod kterou se může — podle zjištění autora — skrývat toliko vztah závislosti a vasalství českého Bořivoje.

Lze doufat, že autor bude pokračovat ve své práci i v době stavovské a další, kde výkon zemské vlády, popř. vlády i nad ostatními zeměmi České koruny měl pravidelný charakter i pravidla a postrádal rysy nahodilosti, které omezily možnosti autorova zkoumání.

Karel Malý

Erich Meuthen, Das Basler Konzil als Forschungsproblem der europäischen Geschichte. Veröffentlichungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Geisteswissenschaften, Vorträge G, Heft 274, Opladen 1985, 47 stran.

Rozsahem sice nevelká, avšak obsahem závažná studie E. Meuthena vznikla vydáním autorovy přednášky na půdě Rýnsko-Vestfálské Akademie věd (Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften) v r. 1983.

Autor, z jehož studií a statí bych připomněl alespoň „Juan González, Bischof von Cádiz, auf dem Basler Konzil“ (1976), „Rota und Rotamanuale des Basler Konzils“ (1976) a „Das Basler Konzil in römisch-katholischer Sicht“ (1982), rozebírá na nevelké ploše nejen poslání a úkoly basilejského koncilu, ale i jeho historický význam jak pro evropské dějiny (včetně našich), tak pro dějiny a vývoj církve samé, zejména v důsledku tehdy probíhajícího zápasu mezi systémem papálním a episkopálním. S vědomím toho, že koncil probíhal za složitých podmínek a v širokých souvislostech, zabývá se autor i koncilem kostnickým. Zaslouženou pozornost věnoval ve své práci i problematice husitské a zejména pak vztahu mezi husitským hnutím a oběma koncily.

Přesvědčivě a systematicky psaná práce je bohatě dokumentována prameny a literaturou. Potěšující je, že v poznámkovém aparátě najdeme řadu našich autorů (např. L. Hoffmana, R. Urbánka, V. Vaněčka). I to svědčí o autorově snaze podat co nejplastičtější a nejúplnější rozbor zvolené problematiky.

Není pochyb o tom, že práci tohoto druhu uvítají nejen právní historikové, ale i ostatní zájemci o dějiny poměru státu a církve v Evropě během pohnutého, dramatického a krizového 15. století.

Stanislav Balík

Stanislav Płaza, Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632), Część I. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, DCCCLIV, Prace prawnicze, zeszyt 122, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków 1987, 157 stran.

Práce profesora Jagellonské univerzity v Krakově Stanisława **Płazy** je další z autorových prací, věnovaných problematice dějin sněmíků a šlechtických sjezdů.

Autor, známý odborné veřejnosti řadou prací, z nichž bych připomněl alespoň „Sądy wójtowskie we wsiach Sądecczyzny od XVI do XVIII. w.“ (1964), „Solectwa w powiecie sądecko-czchowskim XIII–XVIII w.“ (1968), „Księga Sądowa wsi Iwkowej 1581–1809“ (1969), Źródła drukowane do dziejów wsi w dawnej Polsce“ (1974), „Źrodła rękopiśmienne do dziejów wsi w Polsce feudalnej“ (1976), „Warsztat naukowy historyka wsi Polski feudalnej“ (1980), „Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia: 1572–1574“ (1969), navazuje totiž svou novou prací na své předchozí „Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie: 1572–1632“ z r. 1984.

Zatímco tato předchozí práce tvoří uzavřený celek, nejnovější svazek se z ediční důvodů omezuje zatím jen na první část, na kterou jistě naváže část další.

V anotovaném svazku se prof. Pľaza zaměřil jen na nejdůležitější problémy tématu, jimiž jsou jednak společné ideje a prvky všech šlechtických sejmiků a sjezdů, jednak sněmíky, svolávané před a po Sejmu. Jak v prvním, tak ve druhém oddílu své knihy analyzuje prof. Pľaza do hloubky všechny aspekty a jevy dané problematiky.

Zpracování dějin sněmíků a šlechtických sjezdů jednotlivých vojvodství je podle mého názoru mimořádně záslužným vědeckým činem, který umožní shrnující, syntetické právněhistorické zpracování problematiky sněmíků a šlechtických sjezdů v celém polském státě.

Zdařilou, dobře dokumentovanou práci vydalo Państwowe Wydawnictwo Naukowe v řadě „Prace prawnicze", redigované prof. Wiesławem **Litewskim.**

Stanislav Balík

Josef Válka, Morava ve stavovské konfederaci roku 1619 (Pokus o vytvoření paralelních církevních a politických struktur v Čechách a na Moravě), Folia historica bohemica 10, Praha 1986, str. 333 – 346.

Autor věnuje svou pozornost klíčové otázce českého stavovského povstání – České konfederaci, úloze Moravy v povstání a jejímu právnímu postavení ve státě České koruny, zakotveným v konfederaci. Autor dochází k jednoznačnému závěru, že nová ústava zaručovala pevnou jednotu a integritu zemí České koruny (str. 337), čehož využila Morava k „vyrovnání církevně správní a politické struktury s Čechami" (str. 338), které zvláště ve sféře náboženské poskytovalo Moravě pevnou oporu (majestát o náboženské svobodě, zřízení konsistoře, zřízení akademie financované stavy aj.). Zvláštní význam pak měla konfederace pro moravská královská města, která byla uznána za svobodný stav a dostala právo samostatné účasti na zemském sněmu.

Závěrem pak autor naznačuje, že na Moravě jsou patrnější než v Čechách progresívní společenské tendence ústavy a upozorňuje, že tradice stavovských shromáždění a svobod se může za příznivých okolností stát východiskem moderních státních koncepcí.

Válkova stručná studie představuje nepochybně důležitý příspěvek a doplňuje v mnohém naše dosavadní znalosti o vlivech českého povstání na Moravě a částečně i Lužici.

Karel Malý

W. Litewski, Landrecht des Herzogtums Preussen von 1620. II. Strafprozessrecht. III. Zivilprozessrecht, Lehnrecht. IV. – V. Privatrecht. A. Algemeiner Teil. B. Familienrecht. C. Sachenrecht. D. Obligationrecht. E. Erbrecht. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCCV, 104; DCCXXXIV, 111; DCCLXXXI, 119, 120. Warszawa-Kraków 1983, 1984, 1986, 1987. 75 – 145 – 207 + 195 str.

Anotovanými čtyřmi svazky dokončil profesor Jagellonské univerzity v Krakově Wieslaw Litewski rozbor Zemského práva Pruského vévodství z r. 1620.

Podobně jako v prvé knize, věnované trestnímu právu hmotnému (srv. PHS 27, str. 264), se autor zaměřil kromě výkladu o jednotlivých institutech tentokrát trestního práva procesního, civilního procesu, lenního a soukromého práva i na určení vzorů a vlivů, které formovaly závěrečnou redakci zákoníku.

Zemské právo Pruského vévodství z r. 1620 charakterizuje Litewski jako produkt období vrcholící recepce římského práva. Tato skutečnost se projevuje mj. i ve formální stránce pramene např. přejímáním terminologie a římskoprávních definic.

Kromě římského práva ovlivnilo Zemské právo Pruského vévodství církevní a německé právo, vliv polského práva je naopak minimální. V jednotlivých odvětvích převažují odlišné předlohy, v trestním právu procesním např. Constitutio criminalis Carolina či Damhoudevův spis Praxis rerum criminalium, v oblasti lenních vztahů langobardské právo, církevní (evangelické či katolické) právo bylo parafrázováno např. ve věcech dědictví, římsko-kanonické v civilním procesu, německé v úpravě postavení osob, rodinném právu atp. Vzhledem k tomu, že analyzovaná právní památka má učebnicový charakter, přináší i řadu informací o předpisech různých jiných práv.

Ze srovnání situace v Prusech, jež byly v r. 1620 lénem Polského království, s německými zeměmi vyplývá, že recepce zde pokročila dále zejména v trestním právu hmotném a procesním (mj. akuzační proces).

Je škoda, že práci, přinášející mnohé zajímavé podněty pro srovnávací studium, neprovází edice textu a že odlišný náklad anotovaných dílů objektivně znemožňuje některým zájemcům resp. knihovnám získat celý pětisvazkový soubor.

Stanislav Balík ml.

Christian Meiske, Das Sobornoe Uloženie von 1649, I–II, Halle (Saale) 1985, 492 stran.

Rozsáhlá dvoudílná práce Ch. **Meiskeho,** věnovaná jedné z nejvýznamnějších ruských právních památek, zahrnuje jednak německý překlad pramene, jednak několik zasvěcených právněhistorických statí.

Sám překlad pramene je rozdělen do dvou částí, z nichž první (hl. I –XVII) je zahrnuta do I. dílu, druhá (hl. XVIII – XXV) do II. dílu. K překladu jsou připojeny, jak jsem už řekl, rozsáhlé právněhistorické stati: První rozebírá dějiny vzniku, formování a prameny Sobornogo Uloženija, druhá je věnována zpracování a hodnocení zákoníku v právněhistorické literatuře. Závěr II. dílu Meiskeho práce tvoří rozsáhlý poznámkový aparát, obsahující i cenné údaje bibliografické, komentář k jednotlivým hlavám zákoníku a konečně terminologický slovník.

Pořízení a vydání překladu Sobornogo Uloženija 1649 je nepochybně vysoce záslužným vědeckým a edičním počinem, který jistě ocení jak právní historikové, tak ostatní zájemci o ruskou právní historii nejen v NDR, ale i jinde, kde německý jazyk je běžně rozšířen.

Zbývá ještě dodat, že publikace vyšla jako 9. a 10. svazek edice „Beiträge zur Geschichte der UdSSR", vydávané Univerzitou Martina Luthera v Halle-Wittembergu a řízené prof. Erichem Donnertem.

Stanislav Balík

Francis Oakley, The Western Church in the Later Middle Ages, Ithaca – London, Cornell University Press, 1985, 345 stran.

Kniha, jak naznačuje už její název „**Západní církev v pozdním středověku**", se zabývá vědecky důležitou a přitažlivou problematikou postavení katolické církve v pozdně středověkém světě, přesněji řečeno, ve 14. – 15. století.

Autor, známý řadou významných prací, z nichž bych uvedl alespoň „The Political Thought of Pierre d'Ailly: The Voluntarist Tradition" (1964), „Council over Pope? Towards a Provisional Ecclesiology" (1969) a „Natural Law, Conciliarism and Consent in the Later Middle Ages" (1984), podává v anotované knize plastický obraz církve ve složitých vztazích koncem středověku. Ve snaze o co nejúplnější výklad se zabývá řadou otázek, spadajících do různých oblastí středověkého myšlenkového světa.

Z hlediska právněhistorického či, jinak řečeno, z hlediska dějin poměru státu a církve jsou nejpřitažlivější kapitoly, věnované církevní vládě, kacířským proudům a reformačním hnutím. Autor, profesor historie na Williams College v Massachusetts studuje se znalostí pramenů (pracuje např. s osmisvazkovou pramennou edicí Václava Novotného aj. „Fontes rerum Bohemicarum") a také literatury (uvádí i menší stati, jako např. Šmahelův článek „Doctor evangelicus super omnes evangelistas: Wycliff's Fortune in Hussite Bohemia") závažné jevy a osobnosti našich dějin, a to husitství a osobnost Mistra Jana Husa. V této souvislosti je třeba vyzvednout, že jak o husitech, tak o Husovi píše s imponující znalostí jak událostí, tak stoupenců či naopak odpůrců reformních snah u nás.

Nejen v těchto otázkách, ale i v ostatních kapitolách práce prof. Oakley prokázal slovy recenzenta z „English Historical Review", „schopnost začlenit pozdněstředověkou církev do církevního přehledu církevních dějin".

Pozoruhodná, podnětná, svěžím jazykem psaná kniha, o níž recenzent Robert E. Lerner napsal právem, že je „jedním z nejpřitažlivějších příspěvků ke středověkým dějinám v nejnovější době", je doplněna bohatou bibliografií a spojeným jmenným a místním rejstříkem.

Stanislav Balík

Anton Špiesz, Bratislava v 18. storočí, Bratislava 1987, 240 s.

Práce Antona Špiesze, **Bratislava 18. storočí**, podává zevrubný přehled dějin Bratislavy v 18. století, tedy v období, kdy se Bratislava stává největším a nejvýznamnějším městem Slovenska i celého tehdejšího Uherska. Je to období, kdy se zde konala zasedání stavovského sněmu korunovace uherských králů a královen, byl zde čilý kulturní a společenský život apod. Práce se kromě úvodu a závěru skládá ze 17 kapitol, které popisují zvolenou problematiku v celé její šíři.

Přestože práce není prací vysloveně z oblasti dějin státu a práva, představuje z hlediska právněhistorického významné obohacení literatury věnované 18. století. Za zmínku stojí především samostatná kapitola věnovaná městskému soudnictví v Bratislavě, kdy stejně jako v oblasti samosprávy, byla i ve sféře soudnictví Bratislava v období feudalismu podle svých starých privilegií svrchovaným útvarem. Do této oblasti nezasahovaly žádné vyšší nebo nižší orgány státní moci a proti rozsudku městského soudu nebylo odvolání. Soudní moc na území města nebyla

oddělena od moci výkonné a vykonávala ji městská rada. Bratislavská městská rada řešila tuto situaci tak, že určité dny v týdnu měla trvale rezervovány pro řešení problémů správních, jiné pro řešení problémů soudních. Předmětem městské jurisdikce byly všechny problémy majetkoprávní a trestněprávní povahy. Velmi zajímavě působí přehled uvedený v této kapitole, kde je možno si udělat přesný obraz o tehdejší justici i o trestech, které vyměřovala, o provinilcích, jejich věku, sociálním a národnostním původu i o trestných činech, které spáchali. Základem tohoto přehledu se stal zachovaný protokol. Z hlediska dějin soudnictví má význam i usnesení sněmu v letech 1712–1713, kdy byla vytvořena tzv. Sedmipanská tabule jako nejvyšší soud se sídlem v Bratislavě, který se měl scházet za předsednictví palatina nebo primase nejméně dvakrát do roka.

Publikace obsahuje i celou řadu událostí státoprávního charakteru. Patří sem například popis sněmu svolaného do Bratislavy na 20. červen 1722, který měl rozhodnout, zda Uhersko, podobně jako i jiné země Habsburské říše, přijme Pragmatickou sankci a uzná nástupnictví Habsburků v Uherském království i v ženské linii. Přijetí Pragmatické sankce bylo logickým dovršením zákona o dědičnosti Habsburské dynastie v Uhersku, který uherské stavy přijaly již koncem 17. století jako projev vděčnosti za to, že císařská vojska vyhnala ze země Turky. Přijetím Pragmatické sankce se moc Habsburků v Uherském království upevnila, přesto panovník hledal další cesty jejího posílení. Typickým projevem této snahy byla tendence svolávat uherský sněm co nejméně, přesto, že tak měl činit každý třetí rok. Tato tendence vrcholí za vlády Marie Terezie a Josefa II., kdy Marie Terezie za svého života svolala poslední sněm v letech 1764–1765 a její nástupce Josef II. již jej nesvolal vůbec. Z hlediska státoprávního přináší pro Bratislavu významnou změnu vláda Josefa II., kdy Bratislava přestává být jeho rozhodnutím hlavním městem Uherska. Místodržitelská rada a ostatní centrální uherské orgány se přestěhovaly do Budína roku 1783 a roku 1784 byla uherská královská koruna převezena z Bratislavského hradu do Vídně. Josef II. při reformách veřejné správy, které uskutečnil ve druhé polovině své vlády, zrušil autonomii svobodných královských měst a podřídil je stolicím. Bratislava se tak dostává do jurisdikce Bratislavské stolice, stoličné orgány, které již nebyly voleny šlechtou, ale jmenované králem, měly nyní právo zasahovat do vnitřních záležitostí města a usměrňovat jeho samosprávu.

Publikace je psána velice přehledným způsobem a je doplněna množstvím obrazového materiálu, který vhodně obohacuje výklady v publikaci obsažené. Práce je významným počinem nejenom z hlediska obecných dějin, ale i dějin státu a práva.

Stanislav Marchal

N. F. Demidova: Služilaja bjurokratija v Rossii XVII v. i jej rol v formirovanii absoljutizma, Nauka, Moskva 1987, 228 stran.

Období, která práce zkoumá, náleželo k významným fázím ruské historie, kdy se konstituovaly základy absolutistické monarchie. Tento proces se přirozeně projevoval i v oblasti státního aparátu, kde byl stávající systém stavovských orgánů nahrazován byrokratickými institucemi. Tento fakt dokumentuje autorka na základě rozboru růstu počtu úřadů od prvních let 17. století, které se lišily od předcházejících kvalitou svého vzniku i po obsahové stránce. V této souvislosti upozorňuje na to, že místní šlechta usilovala o zachování stavovského charakteru těchto institucí, zatímco vláda prosazovala jejich pojetí jakožto byrokratického, profesionálního aparátu. Proces byrokratizace šel i na úrovni místních orgánů, kde však měl pomalejší průběh.

Od druhé poloviny 17. století nastaly významné změny ve vnitřní i mezinárodní situaci Ruska. Rozpory vznikajících buržuazních vztahů s přežívajícím feudalismem, provázené zostřením politických a třídních rozporů, úspěšná expanze a potřeby obrany si vynutily změny v pojetí úkolů a funkcí státního aparátu. Sama šlechta měla nyní zájem na upevňování nevolnictví, což nemohly stávající mocenské orgány zajistit. Výrazem těchto skutečností byl pokles významu bojarské dumy a na druhé straně početní růst rozmanitých úřadů, komisí apod., které byly obsazovány úředníky, nezávislými na místních vlivech. Zároveň se zvýšil početní stav jejich aparátu hlavně u těch, jež měly celostátní kompetenci. Rovněž v místním aparátu se prosazovaly tyto trendy stále silněji, což autorka klade mimo jiné do souvislosti s potřebami reorganizace armády a zakládáním měst pevnostního rázu.

Pokud šlo o personální obsazení úřadů, nalézá práce jako určující střetávání dvou protikladných tendencí: z jedné strany vliv živelných tradic, ovlivněných místními zvláštnostmi a zároveň úsilí vlády zajistit jejich centralizaci a unifikaci. Tento proud se záhy ukázal jako silnější, protože od 30.—40. let 17. století byly vydávány předpisy, týkající se státních úředníků. Snahou přitom bylo, aby se rekrutovali v prvé řadě z úřednických rodin.

Práce dále sleduje proces doplňování, resp. obsazování nižších úředních míst v ústředních moskevských institucích a to opět se zaměřením na otázku, odkud se jejich pracovníci vybírali. Analogicky popisuje tuto problematiku pokud jde o místní správu v jednotlivých oblastech Ruska. Zde konstatuje, že na některých místech docházelo přímo ke vzniku jakýchsi úřednických dynastií, specifická byla situace na Sibiři, kam byli úředníci mnohdy překládáni za trest apod. Pokud šlo o vyšší úředníky, pocházeli většinou z nižší šlechty nebo městské aristokracie.

Příslušné místo ve služební hiearchii bylo důležité i pro určení stupně, který úředník ve společnosti zastával. Autorka na konkrétních případech dovozuje, že určité funkce byly kladeny výše než příslušnost ke třídě bojarů. To vyplývalo jak z formálního hodnocení, tak i faktického postavení a privilegií.

Odsud autorka logicky přechází k analýze hmotného zajištění úřednictva a jeho materiálních poměrů. Zkoumá nejprve jejich postavení jakožto vlastníků půdy, způsobů jejího nabývání (vesměs jim byla přidělována ze zabrané obecní půdy), výměry přídělů, charakter vlastnictví a další aspekty. Nižší úřednictvo mělo přitom logicky méně pozemků než vyšší, což plynulo jak z jejich podřízeného postavení, tak i peněžních forem odměn a v neposlední řady i poměrně značného počtu osob na této úrovni. Autorka navíc ještě odlišuje postavení úředníků ústředních a místních orgánů.

Mzdu ovšem dostávali úředníci i v peněžní formě. Ve zkoumaném období však ještě neexistovala obecná úprava a problematika byla řešena podle předcházející praxe, která byla doplňována v průběhu vývoje na základě vznikajících potřeb. Celkově se prosazovala tendence ke zvyšování peněžních platů, které úředníci dostávali obvykle v jednom, nejvýše dvou termínech. I zde jsou zvláště zmíněny poměry v ústředních úřadech a místní správě.

Třetí formou odměn byly rozmanité naturální platby, vesměs pro vyšší úředníky. Práce zmiňuje, že vedle potravin to byly např. oděvy a látky. Tyto platby měly ovšem vesměs jen doplňkový charakter. Vzpomenuty jsou konečně i některé mimořádné formy odměn, spojované s plněním určitého úkolu, mnohdy převyšující normální mzdu.

Závěrečná část knihy obsahuje rozbor charakteristických rysů státní služby. Pro období absolutismu bylo příznačné, že se civilní služba oddělila od ostatních forem, včetně služby vojenské. Objasněn je samozřejmě i její obsah. Zajímavou pasáž tvoří popis vnitřní struktury státních orgánů. Větší z nich se dělily na oddělení podle teritoriálního a funkčního principu a ty pak ještě na další části. Celkově se v průběhu 17. století prosazovaly tendence k zvyšování jejich počtu a vytváření stále komplikovanějších, specializovaných struktur. Na to následuje popis úřednické hierarchie, jejíž vznik souvisel s celkovým procesem vytváření civilní byrokracie. I zde docházelo postupně k vytváření konkrétních (systemizovaných) míst, kterými byl nahrazován stavovský ráz orgánů profesionálním úřednictvem, rozčlenění do státem určených stupňů. Podrobně je zkoumána náplň práce jednotlivých úředníků na příslušných stupních a jejich povinnosti ve vojenské oblasti.

Monografie představuje zajímavý pohled na proces přeměn ruského státu v období, kdy feudální řád byl vytěsňován nastupujícími buržoazními vztahy. Detailní vylíčení poměrů nejen vnější struktury, ale i vnitřního

složení státního aparátu, k němuž autorka používá i sociologických metod bádání, umožňuje odhalit konkrétní obsah a průběh etapy přechodu k absolutismu v Rusku. Poznatky přitom činí na pozadí rozboru celkové politické a ekonomické situace doby. Opírá se nejen o podrobné znalosti literatury, ale hlavně velice solidní pramenný výzkum.

Pavel Mates

C. Beccaria, Dei delitti e delle pene. A cura di G. Francioni con Le edizioni italiane del „Dei delitti e delle pene" di L. Firpo. Milano, Mediobanka 1984. 721 s.

Se spisem milánského rodáka, představitele pozdní přirozenoprávní školy Cesare Beccarii **Dei delitti e delle pene**, se čeští čtenáři seznámili poprvé prostřednictvím recenze Viléma Skřivana v časopisu Právník z r. 1869, tedy celých 105 let po prvém vydání knihy v Livornu. Překlad pořídil a publikoval až v r. 1893 vlastním nákladem Josef Sedláček.

Anotovanou edicí se dnes již klasické dílo dočkalo svého 117. registrovaného italského vydání. Citovaný svazek je pak prvou částí plánovaného souboru Beccariových sebraných spisů.

Úvod knihy tvoří Francionim precizně komentovaný text „Dei delitti e delle pene".

Následující kapitola je zajímavá z hlediska informací o okolnostech vzniku a dalších osudech spisu. Na základě vnější a vnitřní kritiky autografu, uloženého v Ambrosianě pod sign. Becc B 202, opisu pořízeného pro Beccariu Pietrem Verrim, korespondence mezi představiteli společnosti „il Caffé" a dalších dobových pramenů vyloučil Francioni možnost autorství Pietra Verriho. Tato fáma o Beccariově plagiátorství, vzniklá záhy po dokončení díla v r. 1764, byla vyvolána mj. závistí Alessandra a Pietra Verriových z autorova úspěchu v Paříži na podzim r. 1766 i pocitem, že některé myšlenky díla s nimi Beccaria při psaní knihy konzultoval. Zmíněná nepříjemnost však nebyla v souvislosti s „Dei delitti e delle pene" jedinou, připomeneme-li např. to, že již prvý překladatel do francouzštiny André Morellet byl kritizován pro vlastní úpravu systematiky a místy i obsahu textu.

V další části anotované knihy Luigi Fripo přibližuje jednotlivá významnější italská vydání Beccariova díla, zejména do konce 18. století, nechybějí ani ukázky tisku titulních listů, případně přetisky zajímavých dobových ilustrací.

Ze závěrečných citací italských vydání včetně údajů o uložení dochovaných exemplářů lze zjistit, že benátský tisk Luigi Parolettiho z r. 1809, který měl k dispozici Vilém Skřivan, je až na 37. místě v časovém pořadí.

Pečlivost editorů a zejména sám spis „Dei delitti e delle pene" vedou nakonec zákonitě k úvaze, že ke zmiňovaným 88 tištěným překladům (str. 376) by bylo vhodné v budoucnu připravit pro citaci další český výtisk.

Stanislav Balík ml.

Cecilia Noriega Elío, El Constituyente de 1842, México, Universidad nacional Autonómico de México, 1986, 251 stran.

Cecilia Noriega **Elío** se, jak sama uvádí v předmluvě, snaží přispět svou prací k objasnění opomíjeného, ve všech směrech složitého období mexických dějin od vystoupení generála Mariana Paredese y Arrillagy v Jaliscu v srpnu 1841 až do vyhlášení „Základů ústavy" r. 1843. Jádrem práce je pochopitelně, jak plyne ostatně už z názvu práce, ústavodárný sněm či kongres (**Constituyente**) 1842.

Jeho vznik, postavení, úlohu i výsledky autorka objasňuje v širších historických souvislostech zápasu mezi federalismem a centralismem v předchozím období i zápasu mezi demokratickými a diktátorskými tendencemi, které se střetávají na půdě sněmu i mimo něj. Proto autorka zkoumá politické postoje vládnoucí třídy v letech 1840—1841 a její snahy o získání spojenců. Zabývá se podrobně i volební kampaní do ústavodárného sněmu. Další hlava práce je věnována ústavodárnému sněmu, jeho složení, debatám atd. Ve čtvrté hlavě analyzuje zápas a rozhodující střetnutí mezi tendencemi demokratickými a diktátorskými a konfrontuje liberálně-federalistický návrh ústavy z r. 1842 s konzervativními „Základy ústavy" (**Bases orgánicas**), které se prosadily a byly zavedeny r. 1843. Autorka srovnává oba dokumenty a ukazuje jejich odlišné i shodné přístupy ve vztahu k moci výkonné, zákonodárné a soudní. Závěrečná hlava je nazvána příznačně „Konec nadějí na obrození". V této souvislosti je třeba připomenout, že v r. 1835 zrušil prezident Santa Anna federalistickou ústavu, nahradil ji tzv. „sedmi zákony" (**Siete Leyes**) a r. 1843 už zmíněnými „Základy ústavy".

Kniha, věnovaná zajímavé, u nás jen velmi málo známé problematice, je doplněna jednak přílohami, jednak rozsáhlou bibliografií.

Stanislav Balík

Thomas Faisst, Zur Geschichte, Entwicklung und Zukunft des nichtrechtsfähigen Idealvereins nach deutschen bürgerlichen Gesetzbuch.
Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Juristischen Fakultät der Eberhard-Karls-Universität zu Tübingen, Bamberg 1986, 157 stran.

Doktorská dizertace Th. Faissta je věnována dějinám, vývoji a perspektivě instituce tzv. ideálního spolku (**Idealverein**) či sdružení bez právní subjektivity. Jde o problematiku, jak sám autor naznačuje, velmi složitou a dosud v teorii práva plně nevyřešenou.

Autor, pracující srovnávací metodou, rozdělil svou práci do šesti dílů, v nichž nastiňuje vývoj spolků v antickém Řecku a v Římě (zde od spolčovací svobody podle Zákona dvanácti tabulí k Juliovu zákonu o spolcích, **Lex Iulia de collegiis,** spolčovací svobodu naopak omezujícímu) a posléze v germánském kulturním okruhu. Po tomto úvodním historickém výkladu se zabývá kodifikačními pracemi na občanském zákoníku (BGB) a bojem o systematiku tohoto kodexu. Závěr druhého dílu je věnován nejrůznějším aspektům, které ovlivnily úpravu spolků bez právní subjektivity. Na tento výklad navazuje rozbor právní úpravy v Itálii, Francii, angloamerické oblasti, Rakousku a Švýcarsku. Čtvrtý díl analyzuje postavení spolků bez právní způsobilosti v teorii a praxi. Pátý díl ukazuje základy řešení otázky z hlediska platného zákona (**de lege lata**) a šestý, závěrečný díl obsahuje úvahy o řešení otázky z hlediska možné právní úpravy (**de lege ferenda**).

Zajímavá, podnětná práce, seznamující čtenáře přístupným způsobem s nemálo složitou a vědecky i prakticky závažnou problematikou, je doplněna rozsáhlou bibliografií (str. VIII—XXIV).

Stanislav Balík

Albert Mors, Die Entwicklung der Schulpflicht in Deutschland.
Inaugural — Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Juristischen Fakultät der Eberhard-Karls-Universität zu Tübingen, Tübingen 1986, 290 stran.

Doktorská dizertace A. Morse je věnována vývoji povinné školní docházky, tedy problematice, která — ježto je upravena právně — patří do právních dějin či, přesněji řečeno, do dějin institucí veřejného práva.

Autor nerozebírá zvolenou problematiku izolovaně, ale v širších souvislostech a v dlouhém časovém období od středověku až do současnosti. Vyrovnává se s řadou jevů, ať už je to školství v raném středověku do vlády Karla Velikého a později za Karlovců, za renesance, reformace i protireformace, za absolutismu a za kapitalismu. Vyrovnává se přitom s různými dílčími jevy, jako bylo např. latinské a německé školství ve městech, vliv renesance, poměr reformace a protireformace ke školství atd. Zvláštní pozornost věnuje období působení velikých pedagogů a teoretiků pedagogiky (mezi nimi autor uvádí — což je sympatické — i našeho Jana Ámose Komenského) a vývoji školství v jednotlivých německých zemích. V rámci výkladu o povinné školní docházce za pozdního absolutismu si všímá zejména pruských školských zákonů v 18. století, i když nepomíjí ani úpravu v jiho- a středoněmeckých státech. Zvláštní kapitola je věnována pruskému školství po r. 1806, zejména pak vzdělávací reformě podle Alexandra Humboldta. V následujících kapitolách si autor všímá i takových otázek, jako byla dětská práce, školní docházka a zavedení odborného školství, zaměřeného na povolání. Předposlední hlava práce pojednává o uskutečňování povinné školní docházky od poloviny XIX. století do r. 1938. Závěrečná kapitola rozebírá současnou situaci školství v NSR, zákonnou úpravu školní docházky atd.

Zajímavá práce, seznamující čtenáře s řadou aspektů dané problematiky, je doplněna rozsáhlou bibliografií.

Stanislav Balík

N. V. Čerkasova: Formirovanije i razvitije advokatury v Rossiji 60—80 gody XIX v.
Nauka, Moskva 1987, 143 stran

Jednou z významných změn, které se uskutečnily v Rusku v 60. letech 19. století, byla soudní reforma, jež přinesla některé buržoazně demokratické principy. Současně s ní se vytvořila profesionální advokacie, upravená podle vzoru západoevropských zemí. Autorka ovšem stručně sleduje instituci obhajoby v soudním řízení již od 14. století a objasňuje důvody, proč se tu nevytvořila zvláštní organizace obhajoby. Mimo jiné to byl fakt, že ruští panovníci z obavy před vlivy francouzské buržuazní revoluce vůbec tuto možnost vylučovali. Přes tento odpor se ve druhé polovině minulého století ukázala nezbytnost zřídit advokacii.

Práce sleduje proces přípravy soudní reformy a zvláště se samozřejmě zaměřuje na oblast advokacie, kde byla koncem 50. let předložena osnova nařízení o přísežných právních zástupcích, jež však nakonec nebyla

schválena. Advokacie byla zřízena po delších přípravách v listopadu 1864 v souvislosti s uzákoněním statutů soudů.

V další kapitole jsou rozebrány principy organizace advokacie, která představovala svobodné povolání, jehož členové se spojovali do samosprávných korporací s vlastními řídícími orgány. Autorka tu zdůrazňuje, že v praxi šlo o mnohem více než jen vytvoření určité organizace, protože se jednalo o projev vítězství proudů, usilujících o přeměnu Ruska na buržoazně demokratický stát. Zároveň se v řadách advokacie soustředila řada pokrokových činitelů. To ovšem vyvolalo odpor reakce, která na ni v období 70.—80. let zaútočila a usilovala o omezení jejích práv, zejména v souvislosti s procesy s revolucionáři.

Po vymezení předpokladů k výkonu tohoto povolání přechází práce k rozboru hlavních práv a povinností advokátů, kam řadí možnost zastupovat občany v civilním i trestním řízení soudním a přijímat odměny za jednotlivé úkony. Zvláště je zmíněno, jakými způsoby si občané v různých oblastech země advokáty vybírali a jaké tito měli povinnosti ke svým klientům.

Při advokacii fungovala instituce pomocníků, kteří neměli vysokoškolskou kvalifikaci a jejichž úkolem bylo pomáhat při výkonu praktických činností v kanceláři. V řadě případů šlo o osoby připravující se na povolání advokáta. Jejich postavení, oprávnění, povinnosti, možnost jednat v soudním řízení apod. si vesměs upravovaly orgány advokacie jednotlivých oblastí.

Závěrečná část knihy obsahuje přehled orgánů samosprávy advokacie a jejich postavení při řízení profesionálních záležitostí a disciplinárních věcí.

Jako příloha jsou otištěny výňatky z některých slavných obhajovacích projevů.

Pavel Mates

Tři příspěvky k dějinám státu a práva v Rumunsku a jihovýchodní Evropě.

Liviu P. Marcu. Le système juridique traditionnel chez les Vlaques Balkaniques. Zvláštní otisk z Recherches sur l'histoire des institutions et du droit, X, 1985, str. 65–79;

L. Marcu, Quelques aspects de l'ancienne organisation des communautés villageoises dans le Sud-Est de l'Europe jusqu'à la fin du XIXe siècle. Zvláštní otisk z Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, XLV. Les communautés rurales. Sixième partie: Europe orientale, Paris 1986, str. 37–47;

Liviu P. Marcu, Pouvoir et autorité dans les Principautés Roumaines durant la période de la dissolution du féodalisme. Zvláštní otisk z Nouvelles études d'histoire. Publiées à l'occasion du XVIe Congrès international des sciences historiques (Stuttgart 1985), Bucureşti 1985, str. 19–32.

Autorem všech tří příspěvků, z nichž dva jsou zpracovány výrazně srovnávací metodou, je rumunský právní historik Liviu P. **Marcu**, známý i u nás řadou větších či menších studií a statí, z nichž bych uvedl alespoň „Forme de guvernamînt şî regimuri politice in ţarile române în orînduirea feudala" (1968), „Quelques considérations sur les coutumes juridiques comme système normatif vicinal dans le sud-est dę l'Europe (seconde moitié du XIXe s. – première moitié du XXe s." (1972), „Formes tradionnelles d'élevage pastoral et systèmes d'organisation chez les Vlaques balkaniques" (1974), „Système normatif des peuples migrateurs sur le territoire de la Roumanie (IIIe – XIIe siècles)" (1975), „Le caractère unitaire des institutions politico-judiciaires roumaines au Moyen Age" (1980), „Le Jus Valachicum et le statut personnel des Vlaques balkaniques au Moyen Age" (1981), „Le système traditonnel de délits et de peines chez les Vlaques balkaniques" (1981), „A Concise History of Romanian Law" (1981, spolu s P. Gogeanu), „La coutume dans l'ancien droit roumain" (1985), „Formes aléatoires traditionnelles de rédistribution de la terre dans les villages communautaires roumaines" (1987), „Aspects juridiques de la réforme agraire dans les villages des colons de la Moldavie méridionale (1974)" (1987) aj.

Už částečně seznámení s autorovou publikační činností ukazuje, že všechny anotované příspěvky se vztahují k oblastem, které jsou autorovi jako historiku dějin státu a práva v Rumunsku a jihovýchodní Evropě velmi blízké.

V prvním příspěvku zpracovává autor srovnávací metodou přitažlivou problematiku Valachů a valašského práva, tedy problematiku, kterou se u nás svého času zabýval Karel Kadlec.[1] Ve své studii L. Marcu rozebírá podrobně jednak organizaci Valachů a důvody jejího přetrvávání, jednak nejdůležitější právní instituce valašského práva, jako je rodina, uzavírání manželství, majetkové právo, smlouvy aj. Svůj výklad doplnil několika instruktivními přílohami, které dávají čtenáři možnost srovnání určitých jevů. Platí to zejména o příloze I, objasňující starou společensko-politickou strukturu balkánských Valachů, dále o příloze IV, podávající přehledný obraz soudní organizace u Valachů. V závěru své dobře dokumentované, o prameny i literaturu (mimo jiné i o Konstantina Jirečka) opřené studie dospívá autor k zajímavému názoru, že „právní systém balkánských Valachů nemůže být směšován s obyčejovým právem nebo výsadami a normativními akty, danými panovníkem, protože zachovává vždy formu obyčeje, odpovídající rovnostářské společnosti bez sociálních tříd, která neznala vcelku konflikty a antagonismy."

Ve druhém příspěvku, zpracovaném rovněž srovnávací metodou, rozebírá autor některé aspekty organizace vesnických občin v jihovýchodní Evropě do konce XIX. století. Autor přitom vychází z teze, historicky ověřené, že vesnické občiny, organizované podle území, se vyvinuly z občin rodinných. Připomíná v této souvislosti, že v archaických, zaostalých oblastech až do našeho století přežívaly v té či oné podobě pozůstatky rodové občiny, a to např. u Jihoslovanů v podobě zádruh u zemědělského obyvatelstva a patriarchálních velkorodin u obyvatelstva zemědělsko-pasteveckého. Proces přeměny rodových občin na teritoriální (autor používá výrazu „teritorializace") probíhal pozvolna a uskutečňoval se třemi cestami, a to přímou teritorializací rodových občin (typ I), vytvořením sousedských občin ze stejnorodých prvků (typ II) a vytvořením sousedských občin z nestejnorodých prvků (typ III). V různých oblastech se uplatnily různé formy a způsoby přeměny občin. Vycházeje z tohoto východiska, rozebírá autor nejen samotný proces přeměny v jihovýchodní Evropě (hlavní pozornost věnuje pochopitelně vývoji na území Rumunska), ale objasňuje i společné a odlišné rysy tohoto procesu a venkovských pospolitostí. Zabývá se zejména organizací vesnických občin, jejich orgány, pravomocí občinových orgánů a jejich úkoly správními, soudními, vojenskými atd. Všímá si i způsobu rozhodování sporů vesnic, svazků jednotlivých vesnic atd. Autorovy poznatky a závěry poskytují plastický obraz vesnických občin a jsou cenným příspěvkem k dějinám státu a práva zemí jihovýchodní Evropy.

Poslední příspěvek je věnován státní a společenské struktuře rumunských knížectví v období rozkladu feudalismu. Jinak řečeno, autor analyzuje vývoj monarchie, ústřední a místní moci a správy, přeměny feudální šlechty atd. Rozbor podává, což je správné a nezbytné, v širších

politických a ideologických souvislostech Evropy XVII. – XIX. století. Čtivý a přesvědčivý výklad uvítají všichni zájemci o dějiny státu a práva v Rumunsku.

1 Srv. K. Kadlec, **Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských**, Praha 1916; Kadlec (K.), Ještě jednou o Valaších a valašském právu v zemích slovanských a uherských. In: **Sborník věd právních a státních, XIX**, 1919, str. 116–126.

Stanislav Balík

Drahomíra Kopejtková, Počátky socialistického zemědělského družstevnictví v Československu (1948–1953), Academia Praha 1987, 138 s.

Přijetí zákona o jednotných zemědělských družstvech č. 69/1949 Sb. dne 23. února 1949 představuje z hlediska právněhistorického počátek významné etapy našeho zemědělského družstevnictví – etapy kolektivizace, v jejímž průběhu došlo k zakládání prvních jednotných zemědělských družstev a bylo vytvořeno zemědělskodružstevní právo jako samostatné právní odvětví československého právního řádu. Zákon o jednotných zemědělských družstvech se stal důležitým prostředkem přestavby malovýrobního rolnického hospodářství a vybudování socialistické družstevní velkovýroby v zemědělství, což patří k nejsložitějším úkolům při budování socialistické společnosti. Práce Drahomíry Kopejtkové má podtitul Studie o budování JZD se zvláštním zřetelem na situaci v pražských příměstských okresech a skládá se kromě úvodu a závěru ze tří částí – Zemědělská politika KSČ v období od února 1948 do 9. sjezdu KSČ, Přechod k výrobnímu družstevnictví a Vytváření předpokladů k všestrannému upevnění JZD.

Přijetím prvního zákona o JZD v roce 1949 byla uzavřena první etapa poúnorové zemědělské politiky KSČ, ve které vedení strany prosadilo, že socialistická přestavba zemědělství v Československu se bude řídit marxisticko-leninským učením o výstavbě socialismu v zemích, kde v zemědělství převažují drobní a střední rolníci, že se tedy bude rozvíjet převážně cestou výrobního družstevnictví. Zákon o JZD byl koncipován tak, aby byl maximálně srozumitelný co největší části venkovského obyvatelstva a zároveň aby vytvářel předpoklady pro rozvoj družstev směrem k vyšším formám. Vezmeme-li v úvahu další vývoj zemědělského družstevnictví a tím i zemědělskodružstevního práva, pak vidíme, že tato oblast prodělala rychlý rozvoj s řadou kvalitativních změn, kdy těžko bychom v našem právním řádu hledali obdobu takového vývoje. Z hle-

diska formálního by bylo lze vznik zemědělskodružstevního práva fixovat na den prvního zákona o JZD, realitě spíše odpovídá ta skutečnost, že dozrávání a vznik zemědělskodružstevního práva spadá do roku 1952, tedy do období, které je předmětem výkladu anotované publikace.

Zemědělskodružstevní právo je jevem historicky podmíněným a pokud bude existovat zemědělské družstevnictví, bude i zemědělskodružstevní právo. Další vývoj zemědělskodružstevního hnutí je třeba hledat ve skutečnosti, že všechny významné stranické dokumenty týkající se zemědělství z poslední doby zdůrazňují, že intenzifikace zemědělské výroby je nerozlučně spjata s oběma sektory — tj. státním i družstevním a neuvažuje se o likvidaci některého z nich. Zemědělskodružstevní právo je tedy jevem pozitivním a perspektivním, o čemž svědčí i návrh zákona o zemědělském družstevnictví předložený v roce 1987 k všelidové diskusi. V období necelých 40 let se jedná o přípravu čtvrté kodifikační úpravy těchto vztahů (po zákonech č. 69/1949 Sb. a 49/1959 Sb. o jednotných zemědělských družstvech a zákonu č. 122/1975 Sb. o zemědělském družstevnictví), což názorně obráží rychlý historický vývoj těchto právních vztahů.

Práce Drahomíry Kopejtkové Počátky socialistického zemědělského družstevnictví v Československu (1948—1953) tak představuje dokumentaci aplikace zákona o JZD v závažném počátečním období kolektivizace naší vesnice, kdy došlo k počátkům socialistické přestavby našeho zemědělství a současně byla vytvořena právní úprava adekvátní tomuto úkolu.

Stanislav Marchal

Karel Malý, Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí I. SSSR 1917—1945,
Praha 1987, 132 stran.

Učební pomůcka Karla **Malého** st., určená posluchačům práv, je druhým upraveným vydáním výboru pramenů k dějinám státu a práva socialistických zemí (dále jen „DSP-s"). Zahrnuje, stejně jako předchozí vydání z r. 1977, prameny k dějinám státu a práva SSSR, jejichž výklad je jádrem vyučovacího předmětu DSP-s.

Výbor, zahájený provoláním vojenského revolučního výboru při petrohradském sovětu dělnických a vojenských zástupců „Občanům Ruska" ze dne 25. října (7. listopadu) 1917, pokračuje přes stěžejní dokumenty VŘSR až k ústavě z r. 1936. Autor, vycházející z dlouholetých zkušeností se seminární výukou předmětu, si nekladl za cíl, jak se ostatně připomíná

i v krátké předmluvě M. Doležala, shromáždit veškeré hlavní prameny, charakteristické pro vývoj socialistického státu a práva. Promyšlený výběr pramenů zahrnuje nejen stěžejní politické a ústavní dokumenty, ale i prameny z dějin různých právních odvětví, jako práva trestního, občanského, rodinného, manželského, procesního, pracovního a zemědělsko-družstevního. Poskytuje studentům bohatý materiál jak k přípravě na semináře, tak na zkoušku.

Publikace tvoří nedílnou součást studijní literatury k DSP—s. Pro její případné příští vydání bych doporučoval rozšíření časového rámce a v souladu s tím i zařazení pramenů z vývoje státu a práva SSSR po r. 1945.

Pokud jde o instruktivní úvody jednotlivých pramenů, zůstává do jisté míry otevřenou otázka jejich délky. Pokud by nebyla v době nového vydání pomůcky k dispozici nové učebnice DSP—s, bylo by vhodné ponechat úvody delší, aby výbor dokumentů mohl posloužit i jako vhodný doplněk k přednáškám. V opačném případě by asi bylo vhodné úvody upravit tak, aby nedocházelo k překrývání.

Tyto podněty platí pochopitelně pro případné příští vydání anotované učební pomůcky, která se stala i v dnešní podobě trvalou součástí právněhistorické literatury o dějinách socialistického státu a práva.

Stanislav Balík

Recherches sur l'histoire des institutions et du droit. Vydává Association d'histoire comparative des institutions et du droit. Řídí Vasile Gionea aj., XI – XII, Bucarest 1986 – 1987, 109 s.

Svazek XI – XII rumunských **Recherches sur l'histoire des institutions et du droit** obsahuje kromě tradičních studií, recenzí a informací ještě příspěvek k 80. narozeninám prof. dr. Ovida Sachelarie a dva nekrology k úmrtí prof. dr. hab. Leslawa Pauliho z Krakova.

Dvě z osmi studií se zabývají – posuzováno z hlediska rumunské právní historie – problematikou z obecných dějin státu a práva, zbývajících šest je věnováno národním právním dějinám. Do první skupiny patří příspěvky B. B. Berceanu o právu a morálce ve světle procesu se Sokratem a A. Condurache o vztahu lékařství a práva a morálních kodexech lékařů. Ze studií, věnovaných rumunským právním dějinám, bych uvedl alespoň studii o selských povstáních a revolučních bojích v XV. – XIX. století a o právních opatřeních, která po nich následovala (V. Gionea), o některých aspektech starých rumunských sociálních právních institutů v letech

1646–1817 (V. Gionea), z novějších dějin pak studie o právních aspektech agrární reformy v některých vesnicích jižní Moldávie r. 1874 (L. L. Marcu) a o změnách rumunského trestního zákoníku od r. 1864 do konce XIX. století (T. Voinea). Pro zájemce o dějiny státu a práva v Rumunsku představují tyto a další studie nepochybně cennou možnost obohatit své znalosti právních dějin této země.

Recenze XI. – XII. svazku jsou věnovány pracím z dějin římského práva, obecných dějin státu a práva a z národních právních dějin. Mezi recenzemi najdeme i recenzi knihy S. Mertanové „Jus tavernicale".

V příloze svazku „Recherches" předkládá prof. V. Gionea dvanáctistránkovou právnickou autobibliografii za léta 1942 až 1946 a 1966 – 1987.

Stanislav Balík

Pavla Horská – Jiří Kořalka – Josef Polišenský: Zahraniční konzuláty v Čechách do roku 1918.
(Příspěvek k výzkumu bohemik v zahraničních archívech), Sborník archívních prací XXXVII (1987), 2, str. 375 – 470.

Tři autoři, z nichž každý patří ke znalcům zahraniční politiky odlišné světové velmoci, se sdružili k tomu, aby ve společné pracovní sondě vyšetřili do jaké míry se ve zprávách pražských zahraničních konzulů v letech před první světovou válkou odráží vztah jejich států vůči české problematice, jež, alespoň v pohledu domova, stále patrněji aspirovala na právo proniknout do evropského vědomí. Autoři vstupují tak trochu do šlépějí Wolfanga Leppmanna, který již před více jak padesáti lety (Naše revoluce XIII (1937), 1-20) se pokusil rozebrat hlášení ruského konzulátu v Praze o českých národních snahách. Na rozdíl od jeho práce závislé převážně na tom, co o carské politice přinesly pozdější sovětské výběrové sbírky, se všichni tři mohli opřít o podrobná studia, jež k objasnění činnosti konzulátu Velké Británie, Spojených Států, Francie i Německa v Praze konali v archívech příslušných centrálních zahraničních úřadů.

Rozbor přesvědčivě dokládá nejen s jakými těžkostmi bylo konzulární zastupitelství dotyčných států v Praze budováno, nýbrž i jak obtížnou byla konzulární služba v národnostně citlivém prostředí Prahy, kde na každém kroku politické motivy ohrožovaly stabilitu hospodářských zájmů a běžných obchodních styků. Zprávy konzulů zachycují přitom výstižně pohledy zahraničních velmocí na sílu, účinnost a z jejich hlediska i účel-

nost českého národního hnutí. Jestliže i proti Německu orientované státy nestály o to, aby jejich sympatie k Čechům ohrozily jejich korektní vztahy k Rakousku a ani politika Francie nepočítala příliš s Čechy jako se spojenci své středoevropské orientace, byla politika Berlína vůči nim ostentativně nepřátelská. V tom směru jsou pro právního historika zajímavé pečlivě zpracované partie Kořalkovy, podrobně osvětlující, jak přední němečtí státníci dokázali oponovat střízlivému pohledu některých německých konzulárních zástupců na poměry v Čechách a nutili je stranicky hájit zájem německé menšiny v zemi. Zamítli např. návrh na povýšení pražského konzulátu pro jeho státoprávní dopad, dívali se na vše očima českoněmeckého nacionálního tisku a též účast německého konzula na instalaci pražského starosty tam dokázala vzbudit nelibost z příznačných důvodů, že v jeho projevu výlučně zazněl „slovanský idiom". Je pochopitelné, že autoři nemohli ani v tak obšírné stati všechen svůj cenný materiál dokonale vyčerpat. Lze proto jen uvítat, že zamýšlí na svém úkolu pokračovat a teoreticky uvažují o potřebě přenést pozornost i na fondy zahraničních úřadů dalších evropských států.

Karel Kučera

Antonín Kubačák, Činnost Svazu československých velkostatkářů v létech 1919 — 1943,
Sborník archívních prací XXXVII (1987), 2, str. 325 — 373.

Podkladem této pilné a prameny bohatě dotované práce psané s cílem podat přehled o činnosti Svazu velkostatkářů po dobu jeho samostatné existence, byla autorovi svazová registratura dnes uložená ve sbírkách SÚA. Povaha dochovaného materiálu doplněného studiem některých fondů tehdejšího ministerstva zemědělství usměrnila Kubačákovu studii metodicky a určila tři tematické okruhy, v nichž své téma rozvíjí. V prvním nás seznamuje se vznikem Svazu, s jeho politickou a národnostní strukturou a s jeho vlastní organizací. V druhé části objasňuje průběh pozemkové reformy na některých šlechtických velkostatcích; zde jsou též v přehledu zachyceny některé obranné akce Svazu, jehož vedení se pokoušelo zprvu zvrátit, později alespoň omezit a zmírnit pro velkostatek nepříznivé důsledky záborových zákonů. Třetí oddíl práce je pak vyplněn poznatky z oblasti ekonomie, zvláště jak se poválečné změny v hospodářských a majetkových poměrech velkostatkářů promítly do sféry výrobní. Tato část práce je nejzajímavější, neboť ozřejmuje klesající rentabilitu rostlinné a živočišné výroby na většině velkostatků, umocněnou navíc agrární krizí. Přesvědčivě dokládá, že zdrojem příjmů zůstávalo velkostatkům

především hospodaření lesní, jehož výsledky však mnohdy sotva stačily krýt výdaje na dávku z majetku, z rostoucího daňového zatížení i vlastní stále stoupající režii. Také značné hypotekární zadlužení mnohých velkostatků bylo jedním z důvodů jejich finanční stagnace, kterou můžeme pozorovat po celou dobu první republiky.

Je jistě předností Kubačákovy práce, že se nám snaží přinést hodně nového. Četnými a vhodně volenými podrobnostmi a detaily autor znovu a znovu působivě doplňuje a ilustruje svůj výklad. Nicméně se objevují i jisté slabiny. Již při líčení vzniku Svazu v roce 1919 autor poněkud neorganicky směšuje stavovské cíle majitelů velkostatků v době, kdy jejich majetek byl ohrožen pozemkovou reformou, s jejich předválečnou politickou činností na zemském sněmu, když chápe založení Svazu jako pokus nahradit novou institucí zaniklý organismus sněmovních klubů. Autor má na mysli klub české konzervativní šlechty, když praví, že „před 1. světovou válkou byli velkostatkáři se svými 49 mandáty nejsilnější politickou stranou sněmu před agrárníky, kteří obdrželi jenom 43“ (str. 326). Patrně tím chtěl naznačit, že stoupenci politiky české historické šlechty tvořili hlavní kádr členů Svazu československých velkostatkářů, zatímco voliči početně slabšího klubu velkostatkářů ústavověrných se o rok později sdružili ve zvláštní Svaz velkostatkářů německých. Avšak okolnost, že v dalším líčení předválečných poměrů uvádí na téže straně Otakara Černína jako konzervativního a Jindřicha Clam-Martinice opět jako ústavověrného poslance jen dokazuje, že s poměry ve šlechtické společnosti není seznámen do té míry, aby bez nebezpečí si mohl dovolit některé úvahy. Mnoho zaviňují jeho nepřesné formulace. Ve snaze zdůraznit politický dosah své látky dospěl ku příkladu až k nepochopitelnému zjištění, že Masarykovi „byly zájmy šlechty blízké“ (str. 348), ač na jiném místě své práce objektivně objasňuje zahraničně politické motivy, které průběh pozemkové reformy ovlivňovaly (str. 354). Některé formulace jsou až nesmyslné („Krom rozsáhlých latifundií římsko-katolické církve vlastnily velké pozemkové majetky také právnické osoby, jako různé zahraniční společenské a náboženské obce“ — str. 340), avšak neradi bychom uváděli další námitky ku Kubačákovým vývodům. Lze jistě přijmout většinu závěrů jeho informativní studie, o níž nemůže být pochyb, že historický obraz první pozemkové reformy záslužně doplnila novými poznatky.

Karel Kučera

Pražský sborník historický, sv. 20. Praha, Panorama—AMP 1987. 225 str.

Důvodem k anotaci dvacátého svazku Pražského sborníku historického (dále jen „PSH") není tentokrát jeho právněhistorický obsah, ale spíše podnět k bilancování vyvolaný „Přehledem obsahu Pražského sborníku historického I—XX (1964—1987)" zpracovaným Hanou **Svatošovou.**

Vydavatelem PSH, který navázal na dva svazky Pražského sborníku vlastivědného, je spolu s nakladatelstvím Panorama Archív hl. m. Prahy, na jehož půdě v minulosti působili mnozí badatelé se vztahem k právní historii, mj. např. Karel Jaromír Erben, Josef Emler, Jaromír Čelakovský, Josef Teige, Václav Vojtíšek aj. Není tedy divu, že tradice oboru v orientaci na pražskou a městskou problematiku se odráží i v dlouhodobém obsahovém zaměření sborníku. Ze sta článků s pražskou tematikou stačí pro ilustraci zmínit za období do r. 1526 např. rozpravu Jiřího **Kejře,** K interpretaci práv měšťanů Svatohavelského Města pražského (. . .civibus habere solas concedimus. . .) v: PSH sv. 11. 1975, str. 5—18, pro léta 1526—1984 např. Osmipanský úřad na Starém městě pražském do r. 1637 Jaroslavy **Mendelové** (PSH sv. 17, str. 90—104) či práci Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské z pera Jiřího **Peška** (PSH sv. 15, 1982, str. 63—92). Kromě studií zaměřených výlučně na dějiny práva či správy, mj. Vývoj pražské městské správy od r. 1922 do roku 1945 Antonína **Merty** (PSH sv. 9, 1975, str. 147 až 195) či Pražské národní výbory a jejich úloha v uplynulých dvaceti letech téhož autora (PSH sv. 2, 1965, str. 5—28) narazíme v bibliografii na řadu dalších příspěvků s právněhistorickou problematikou úzce souvisejících.

Není bez zajímavosti, že na stránkách PSH publikovali i přispěvatelé Právněhistorických studií, mj. Jiří Kejř, Václav Šolle, Antonín Haas, Jiří Čarek, Karolina Adamová, Valentin Urfus i dlouholetý vedoucí redakční rady PSH František Holec.

Závěrem lze proto vyslovit přání, aby jubilující Pražský sborník historický zůstal platformou k pěstování pražským prostředím ohraničených otázek dějin státu a práva i nadále.

Stanislav Balík ml.

Studia Iuridica Silesiana. Pod redakcją Adama Lityńskiego, 11, Katowice 1986 (Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowiciach, nr. 782), 181 stran.

11. svazek „Slezských právnických studií" (**Studia Iuridica Silesiana**) obsahuje osm příspěvků. S výjimkou článku M. Sośniaka o smlouvě v právu římském jsou všechny ostatní věnovány dějinám státu a práva v Polsku, a to jednak v XVI. – XVIII. století (A. Abramski, H. Liszcyk, A. Lityński, M. Mikoľajczyk), jednak v meziválečném období (J. Ciągwa, A. Drogoń, E. Kaznowska). Většina článků ze staršího období se zaměřuje na otázky soudnictví a procesu) článek M. Mikoľajczyka zasahuje i do oblasti právních učení v Polsku). Články z meziválečného období se zabývají spíš správou a správním soudnictvím. Článek J. Ciągwy zaujme nepochybně československého čtenáře svým rozborem právního stavu na Spiši a Oravě.

Sborník jako celek uvítají bezesporu nejen zájemci o polské právní dějiny, ale i badatelé, kteří se mohou chtít v té či oné podobě zabývat staršími i novějšími dějinami státu a práva v Polsku.

Stanislav Balík

KRONIKA

Životní jubilea pracovníků katedry dějin státu a práva PFUK

Ve 29. svazku našeho sborníku (str. 257 a n.) jsme připomněli dosažení významného životního jubilea tří pracovníků katedry dějin státu a práva právnické fakulty UK v Praze. Generační blízkost dalších členů tohoto kolektivu nám dovoluje v nevelkém časovém odstupu u příležitosti završení obdobného kulatého výročí poukázat na odborný profil a dosavadní vědecké výsledky dalších tří učitelů katedry.

V krátkém rozmezí se dožili šedesáti let: doc. JUDr. Dragutin Pelikán, CSc., doc. JUDr. Stanislav Balík, CSc. a JUDr. Valentin Urfus, CSc.

Doc. D. Pelikán (nar. 28. 1. 1928) pochází z východočeských Králík. Po maturitě na královéhradeckém gymnáziu vystudoval PFUK, kde promoval v r. 1951. Učitelské působení na fakultě zahájil na katedře základů marxismu-leninismu. Absolvoval interní aspiraturu na historické fakultě v Leningradě. Kandidátem věd se stal v r. 1960; v r. 1962 se habilitoval. V letech 1966–1970 zastával funkci proděkana fakulty. I když pod vlivem vnějších okolností, měnícího se učebního plánu a proměn vnitrofakultní organizace kateder (vedle už zmíněné katedry základů marxismu-leninismu byl členem katedry sovětské ekonomiky a práva a na katedru dějin státu a práva přešel r. 1970), se věnoval v pedagogické praxi několika disciplinám, odborný zájem jej trvale poutal k historii a od přelomu šedesátých a sedmdesátých let k právní historii.

Zpočátku soustřeďoval pozornost především na složitou problematiku měnící se poválečné vesnice a charakter zemědělské výroby. Regionálně ohraničená tematika z této oblasti se stala námětem jeho kandidátské práce,[1] která byla příznivě přijata odbornou veřejností[2] a po čase v užší podobě publikována.[3]

V šedesátých letech několikrát výrazněji zasáhl do tehdy velmi frekventovaných a diskutovaných agrárních i dalších souvisejících otázek o vývoji venkova v průběhu jeho socialistické výstavby.[4] I později se k historii naší vesnice čas od času při různých příležitostech vracel,[5] avšak stále výrazněji od počátku sedmdesátých let obracel pozornost k dějinám státu socialistických zemí, především sovětského státu a práva. Fakultní výuku vyučovacího a zkušebního oboru zabezpečil učebními pomůckami,[6] které se plně osvědčily, o čemž svědčí jejich několikanásobná reedice. Zkušenosti, které při zpracování učebních textů získal, mohl uplatnit při vytváření první celostátní učebnice dějin státu a práva socialistických zemí, na níž se podstatně podílel.[7]

Přednášková a seminární výuka tohoto oboru, prostřednictvím níž dlouhá léta výrazně přispívá k výchově už téměř čtyř desítek ročníků absolventů školy, jej přivedla ke zpracování dílčích námětů[8] i k syntetizujícím pohledům na vznik, ale i téměř soudobou etapu socialistické státnosti.[9]

Podíváme-li se na nejnovější tituly Pelikánovy produkce, lze rozpoznat, že se v poslední době zejména zabývá některými stránkami politického systému v lidovědemokratickém státě.[10]

Nedílnou součást jeho odborné práce tvoří rovněž překlady z právnické literatury sovětské, jimiž českému čtenáři zprostředkoval poznání důležitých prací zejména moskevského právního historika I. A. Isajeva,[11] ale i dalších autorů.[12] Taktéž pro časopis Socialistická zákonnost dlouhodobě zpracovává překlady sovětské právnické literatury.

Při výčtu jeho aktivity nelze zapomenout ani na práci v redakční radě PHS i léta obětavé funkcionářské angažovanosti v ROH a SČSP.

Fakultní prostředí jej zná jako kultivovaného přednášejícího, který přiměřenou náročností působí na vytváření a stabilizaci hodnot, jež si povaha vysokoškolského studia na budoucích právnících trvale žádá.

Druhý z oslavenců doc. St. Balík (nar. 15. 2. 1928), rodák z moravských Morašic, maturoval na reálném gymnáziu v Brně v r. 1947. Práva začal studovat na tehdejší Masarykově brněnské univerzitě a po jejím zrušení je dokončil na právnické fakultě UK v Praze. Roku 1952 nastoupil na asistentské místo zdejší katedry dějin státu a práva, v r. 1966 získal hodnost kandidáta věd,[13] o tři roky později se habilitoval.[14] Mezitím si prohluboval odbornou připravenost studiem v zahraničí (1965—1966 v Itálii na turínském Institut universitaire d' Etudes européenes; 1968—1970 ve Francii na Faculté des Lettres et sciences humaines v Toulouse — Le Mirail),[15] aby se mohl specializovat na obecné dějiny státu a práva, v jejichž širokém rámci se zaměřil na právněhistorickou tematiku USA, Francie a z části Anglie.

V uvedené disciplíně začal pracovat v době, kdy se její zejména pedagogické pojetí na československých fakultách rodilo. V této souvislosti vznikala, provázena počátečními obtížemi všeho nového, domácí studijní literatura, která začala nahrazovat dosud užívané přeložené pomůcky sovětské. Doc. Balík nejprve pod vedením prof. Turečka spolupracoval na zpracování prvních kompendií[16] a chrestomatií,[17] na něž navazovaly po získání cenných zkušeností od počátku sedmdesátých let další četné pedagogické pomůcky, z nichž některé byly používány i na jiných fakultách, ať už se jednalo o vlastní učební texty nebo sborníky dokumentů. Na některých z nich se podílel s ostatními pracovníky katedry (prof. Kincl, doc. Litsch, dr. Malý), několik titulů napsal sám[18] nebo mnohé redigoval, z nichž zejména rozsáhle komentované vydání Textů

ke studiu obecných dějin státu a práva[19] v mnohém překračuje rámec běžné pedagogické potřeby a používá se — i po více než patnáctiletém odstupu od jeho vytištění — v seminární výuce podnes.

Jak už bylo shora podotknuto, soustředila se vědecká práce Balíkova buď na exponované úseky časově předcházející buržoazním revolucím, respektive periody buržoazních revolucí samých, obojí v dějinách velkých kapitalistických zemí. Rozvinutím materie, která byla předmětem jeho kandidátské disertace, vznikl soubor tematicky spjatých studií z dějin USA.[20] Pravidelně si také všímal proměn klíčových sociálních relací, jak je napomáhal transformovat právní řád v době buržoazně revoluční v Anglii a zejména ve Francii.[21] Průběhem francouzské revoluce se zabýval nejvíce. Jí věnoval i svou monografii[22] sledující vývoj francouzských ústavních institucí do Napoleonova pádu.

Další oblastí, v níž badatelsky pracoval, byla historie vynálezeckého práva[23] a vytrvale se rovněž vracel k právní kategorii monopolu, když publikované tituly dokládají nejen časově a místně omezený charakter zájmu, ale průřezové pojímání tohoto institutu.[24]

Doc. Balík si vždy uvědomoval a uvědomuje nesnadnou úlohu právních historiků, kteří se v našich podmínkách zaobírají obecnými dějinami státu a práva. Proto pravidelně a již dlouhá léta na stránkách PHS informuje o nové knižní produkci z tohoto oboru, jež se do našich knihoven dostává opožděně a jen v omezeném rozsahu.

Ve fakultním prostředí se obětavě věnuje pedagogické práci ve všech formách studia. U studentů jsou velmi oblíbené jeho vědecké semináře, které mají již svou tradici a vznikla v nich celá řada prací, která byla příznivě ohodnocena na fakultních i celostátních kolech SVOČ. Na přípravě mnoha ročníků této soutěže se doc. Balík podílel i organizačně a referoval o ní vícekrát i na stránkách PHS.

Třetí z jubilantů, dr. V. Urfus se narodil v Ústí nad Labem; jeho dětství je spojeno s pobytem v několika místech západních a severozápadních Čech; Žluticemi, Kadaní a především Chebem, v nichž jeho otec postupně působil. Po maturitě na reálném gymnáziu v Praze—Dejvicích se zapsal na pražskou právnickou fakultu a úspěšně ji absolvoval v roce 1951. Intenzivní zájem o historii, který si přinesl už ze střední školy, rozvíjel vytrvale během vysokoškolských studií v semináři československých právních dějin. Odbornou dráhu zahájil od podzimu roku 1953 v Kabinetu dějin státu a práva ČSR a po jeho včlenění do nově vytvořeného Ústavu práva (později Ústavu státu a práva) ČSAV, kde byl tehdy soustředěn základní výzkum v oboru dějin státu a práva, v ní pokračoval na tomto pracovišti.

Po necelých dvou desetiletích přešel dr. Urfus na obnovenou právnickou fakultu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně a jako učitel katedry dějin státu a práva vstoupil tak i na pole pedagogické práce. Po takřka desetiletém působení v Brně se vrátil do Prahy. Také zde na stejnojmenné katedře právnické fakulty pražské vyučuje právněhistorickým předmětům nové adepty práv.

V dr. Urfusovi má československá právní historie více než tři desetiletí pracovníka neobyčejně všestranného, mimořádně pilného a publikačně velmi aktivního. Soupis jeho otištěných prací, nezahrnujeme-li do něj recenze, anotace a drobné zprávy z vědeckého života, tedy výčet zdaleka ne úplný, čítá dnes bezmála na sto položek. Je autorem čtyř knižních titulů,[25] řady rozsáhlých studií a velkého množství článků a vědeckých sdělení. Mimo to byl členem autorských kolektivů rozsáhlých kompendií, ať už v případě základního díla o dějinách buržoazního státu a práva u nás[26] nebo monografií a současně učebnic občanského práva.[27] Několik příspěvků připravil pro zveřejnění v zahraničí (NDR, MLR, Belgie, Francie, Italie, Rakousko).[28]

Podat proto stručnou rekapitulaci této bez nadsázky úctyhodné zatímní bilance, povšimnout si okruhů vědeckého zájmu jubilanta a současně ocenit výsledky, kterých v nich dosáhl, stejně tak připomenout jeho nejvýznamnější práce, není, při nevelkém prostoru obvykle vymezeném obdobným účelům, věru lehké.

Přehlédneme-li první tituly jeho literární produkce, je zřejmé, že zpočátku dělil svoji pozornost mezi české zemské právo předbělohorského období[29] a tematiku pozdně feudální a převážně soukromoprávní,[30] jako by si ještě ujasňoval, co bude stěžejním předmětem jeho pozdějšího hlubokého a soustavného bádání. Avšak od přelomu padesátých a šedesátých let můžeme vykrystalizovanou orientaci rozpoznat již zřetelně. Z pohledu časového si dr. Urfus zvolil periodu cca 150 let poslední třetiny 17. a především pak 18. a počátku 19. století. Z tohoto dějinného úseku publikoval celou řadu drobnějších i rozsáhlejších příspěvků, všímajících si různých stránek raněburžoazních právních forem ekonomické aktivity, včetně teoretického zázemí jejich normativního stimulu,[31] ale i problémů dalších.[32] Jeho doménou se staly především merkantilistické a liberalistické hospodářské koncepce a jejich právní vyjádření.[33]

Druhou oblastí, k níž Urfus opakovaně obracel svou pozornost, bylo české státoprávní hnutí druhé poloviny 19. století, především pak ideová analýza jeho programu, kterou zkoumal v širším kontextu vnitřních poměrů rakouské a rakousko-uherské monarchie.[34]

Patrně pod zprostředkujícím vlivem pedagogického úvazku se dr. Urfus stále více dostával do kontaktu s římským právem, jehož výukou, vedle obecných dějin státu a práva, byl v Brně a je i v Praze převážně pověřován. V této souvislosti se zabýval spletitou problematikou recepce římského

práva. Mnohostranně analyzoval vliv římského práva a romanistiky vůbec na novověké evropské právnictví.[35]

Je ovšem samozřejmé, že najdeme mezi jeho pracemi i tituly z dějin správního práva, z historie vyučování právních disciplín, některé příspěvky též překračují právněhistorickou specializaci autorovu a blíží se charakteristikou spíše rukopisu obecného historika, jiné zabíhají do kulturní historie, případně směřují k pomocným vědám historickým. Nejednou dr. Urfus prokázal, že je mu vlastní i regionální dějepisectví.

V poslední době odkrývá biograficky pojatými sondami mnoho interesantního z životních osudů, profesionálních profilů i světonázorové hladiny právníků-teoretiků i praktiků, činných na vysokých školách, ve správním i justičním aparátu absolutistického státu, osvětluje tak prostor v naší právní minulosti jen málo probádaný, nepříliš známý a možno říci i neprávem podceňovaný.[36]

I když jsme zdaleka nepodali vyčerpávající výčet nesporně mimořádně bohaté Urfusovy aktivity, jen z uvedeného je patrné, že jeho přínos do celkového snažení naší právní historie je nemalý a budí zasloužený respekt i v kruzích historiků-neprávníků.

Popřejme všem jubilantům, aby v pevném zdraví dalších let ještě rozmnožili pedagogické i vědecké výsledky svého úsilí, jejichž už zatímní hodnota je nesporná a zaujímá v české právní historii trvalé místo.

Redakce, březen 1989.

POZNÁMKY

1 Srv. disertační práci: Boj KSČ za upevnění svazku dělníků a rolníků a za další rozmach socialistické vesnice v Pražském kraji v letech 1953–1955.

2 Srv.: Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu, č. 4/1961, str. 90–97.

3 Srv.: Vesnice středočeského kraje v počátku socialistické přestavby zemědělství, **SSH** 10, 1975, str. 5–21.

4 Srv. např.: Význam X. sjezdu KSČ pro další rozmach socialistické přestavby vesnice, Příspěvky k dějinám KSČ, č. 4/1961, s. 491–513; vystoupení v diskusi Československé zemědělství očima historiků, Ústav dějin socialismu, Praha 1969, str. 192 a n.; podílel se na zpracování mapy (č. 41) Lidově demokratická pozemková reforma v letech 1945–1951 v Atlasu československých dějin, ÚSGAK, Praha 1965, aj.

5 Srv.: Boj za prosazení a právní zakotvení revolučních změn v zemědělství v letech 1945–1948, in: **Sborník Význam Února pro rozvoj věd o státu a právu**, Univ. Karlova, Praha 1974, str. 74–78, Právo jako nástroj revolučních přeměn československého zemědělství v letech 1945–1948, in: **Sborník Vznik a vývoj socialistického práva** I., Univ. Karlova, red. K. Malý, Praha 1976, str. 189–194; Zemědělské zákony v revolučním procesu obnovy národního katastru půdy v Československu po r. 1945, in: **sborník Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám.** Univ. Karlova, red. K. Malý, Praha 1975, str. 301–330.

6 Srv.: **Dějiny státu a práva socialistických zemí** I., **Dějiny státu a práva SSSR 1917—1945**, SPN, Praha 1975; **Dějiny státu a práva socialistických zemí** II., **Dějiny státu a práva SSSR 1945—1970**, SPN, Praha 1977.

7 Srv.: E. Vlček a kol., **Dějiny státu a práva socialistických zemí**, Panorama, Praha 1983, str. 7—51, 126—174, 305—326 (spolu s M. Doležalem).

8 Srv.: Taktické využití prvků legality bolševickou stranou v období přípravy říjnové revoluce a ustavení sovětské moci, **Právník** 114, 1975, str. 73—83.

9 Srv.: Pařížská komuna po stu letech, **PHS** 17, 1973, str. 145—171; 60 let Velké říjnové socialistické revoluce — 60 let vzniku sovětského státu a práva, **PHS** 21, 1978, str. 5—22; Socialistické společenství členských zemí RVHP a hlavní etapy vývoje, AUC-Iuridica, č. 1, 1976, str. 3—33 (spolu s M. Doležalem); Rozvinutá socialistická společnost v SSSR a dějiny sovětského státu a práva, **PHS** 23, 1980, str. 51—66.

10 Srv.: Právní postavení Národní fronty Čechů a Slováků v letech 1945—1948, **PHS** 28, 1987, str. 151—158; Právní postavení odborů v Československu v letech 1945—1948, in: **Sborník K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu,** Univ. Karlova, Red. K. Malý, Praha 1984, str. 299—304.

11 Srv.: Právní úprava soukromého podnikání v období nové hospodářské politiky, **AUC-Iuridica,** č. 3, 1974, str. 193—223; Ke kritice buržoazních právních koncepcí období NePu („euroasijci" a „malorusové"), **AUC-Iuridica,** č. 1, 1978, str. 3—31; Právní regulace trhu v prvních letech nové ekonomické politiky v SSSR, **Právník** 117, 1978, str. 540—548.

12 Srv.: V. Smirnov, Význam zákona o práci v SSSR a zdroje jeho vzniku, **AUC-Iuridica**, č. 4, 1971, str. 231—241; A. A. Plotnijeks, Socialistická revoluce a zákonnost, **AUC-Iuridica**, č. 1, 1981, str. 3—22.

13 Srv. disertační práci: Massachusettský Zákoník svobod z roku 1641. Studie k dějinám státu a práva v USA. Nepublikováno.

14 Srv. habil. práci: Obchodní a průmyslové monopoly v XV—XVIII. století a jejich historičtí předchůdci. Nepublikováno.

15 Zde v r. 1971 obhájil doktorskou práci. Historie de l'aménagement juridique de la proprieté foncière sous la Révolution Francaise, I., 1789—1794.

16 Srv.: **Obecné dějiny státu a práva za kapitalismu,** red. J Tureček, kap. Nizozemská revoluce v XVI. stol. Vznik buržuazně-aristokratické republiky Spojených provincií Nizozemí, stát a právo v ní, str. 3—18; J. Tureček a kol., **Světové dějiny státu a práva ve starověku**, Praha 1963, kap. Koloniální soustavy starověku, str. 491—498.

17 Srv.: J. Tureček a kol., **Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva**, I., Praha 1956, výběr a překlad textů k dějinám státu a práva Anglie, Nizozemí, USA a k dějinám koloniálních soustav.

18 Srv.: **History of State and Law. P. I. General History of the State and Law. Outline of Lectures.** I. Praha 1975; **Stručný nástin přednášek z obecných dějin státu a práva,** Ostrava 1981.

19 Srv.: Díl II. **Feudální stát a právo**, Praha 1974; díl III. **Kapitalistický stát a právo**, Praha 1971.

20 Srv.: Některá významná ustanovení massachusettského „Zákoníku svobod", **AUC-Iuridica**, č. 3, 1958, str. 261—275; Hrdelní právo podle massachussetského „Zákoníku svobod", PHS 5, 1959, str. 135—151; Sociální struktura a právní postavení obyvatelstva v raném koloniálním období Massachussets. Příspěvek k dějinám státu a práva USA, **AUC-Iuridica**, č. 4, 1973, str. 261—295; Z dějin právních institucí v raném koloniálním období Massachussets, **AUC-Iuridica**, č. 3, 1976, str. 163—211; Státní ústrojí Mas-

sachussets v letech 1629—1644. Z dějin ústavního práva USA v koloniálním období, **PHS** 20, 1977, str. 145—159.

21 K některým institucím tiskového práva anglické buržoazní revoluce 1640—1660, **AUC-Iuridica**, č. 1, 1965, str. 49—70; Etude sur le problème des „loi-clé" dans le législation revolutionnaire en Angleterre au XVII et an France au XVIIIe siècle, **AUC-Iuridica**, č. 3, 1970, str. 199—210; Feudalismus ve Francii na konci „starého režimu" a jeho soudobá kritika, **AUC-Iuridica**, č. 4, 1971, str. 257—290; Zrušení feudálního režimu a osvobození půdy za francouzské buržoazní revoluce v letech 1789—1794, **AUC-Iuridica**, č. 2, 1972, str. 111—156; Le Chapelierův zákon a jeho historické pozadí. Příspěvek k dějinám právního postavení dělníků v raném kapitalismu, in: **Sborník prací z dějin státu a práva,** uspořádal K. Malý, Praha 1979, str. 9—56; K problému zrušení feudálních institucí v německé selské válce, v nizozemském povstání a v anglické buržoazní revoluci, in: **Sborník Problémy dějin a teorie státu a práva,** uspořádal K. Malý, Praha 1982, str. 37—47; Francouzské protidělnické zákonodárství let 1789—1804. Příspěvek k dějinám právního postavení dělníků ve Francii za Velké francouzské buržoazní revoluce, in: **Sborník K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu,** red. K. Malý, Praha 1984, str. 29—43.

22 **Státní zřízení Francie v letech 1789—1814,** UK, Praha 1977.

23 Právní ochrana vynálezů v Anglii v 16. — 18. století, PHS 18, 1974, str. 237—270; Právní ochrana vynálezů v Benátkách v XV—XVI. století, in: **Sborník Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám,** red. K. Malý, Praha 1975, str. 387—404; právní ochrana vynálezů ve Francii do r. 1789; **AUC-Iuridica**, č. 2, 1975, str. 183—194.

24 Etudes de quelques aspects juridiques des monopoles en Angleterre et au massachussets du XVIe et XVII siècle, **AUC-Iuridica**, č. 3, 1967, str. 285—295; Monopoly v Byzanci, **AUC-Iuridica**, č. 4, 1977, str. 297—307; Monopoly v helenistickém a římském Egyptě do konce 2. století n. l., **PHS** 21, 1978, str. 237—269.

25 Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního, Praha 1959; Vznik a počátky konkursního práva v Čechách, Praha 1960, (**Rozpravy ČSAV**, roč. 70, řada spol. věd. seš. 4); Právo, úvěr a lichva v minulosti. Uvolnění úvěrových vztahů od feudalismu ke kapitalismu a právní věda recipovaného římského práva, Brno 1975, (**AUB-Iuridica**, No 14); Římskoprávní vzdělanost a její vklad do vývoje státoprávních představ. Od středověku do konce feudalismu, Brno 1978, (**AUB-Iuridica**, No 25).

26 **Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalismu 1848—1918 I—II,** Bratislava 1971—1973.

27 Učebnice československého občanského práva I. Obecná část, Praha 1965; Československé občianské právo I, Bratislava 1973.

28 Srv. např.: Die Entfaltung der tschechischen Verwaltungsrechtswissenschaft an der Prager Universität in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, in: **Verwaltungshistorische Studien**, Pécs 1972, s. 535 a n.; L'évolution des suretes personnelles dans l'ancien droit tchéque, Recuiels de la Société Jean Bodin 29, 1971, s. 809 a n,; I moderni principi amministrativi in Boemia e l'assolutismo sovrano nei secoli XVI e XVII, **Annali della Fondazione Italiana per la storia amministrativa**, Milano 1965, s. 237 a n.; Wirtschaftsethik und Wucherrecht in Böhmen um die Wende des 17. und 18. Jahrhunderte, Festschrift für Ernst Carl Hellbling, Salzburg 1971, s. 689 a n.; Die Steurgewalt des bömischen Landtags und der Absolutismus, **Studies presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions XXXI**, Louvain-Paris 1967, s. 181 a n.

29 Srv. např.: „Záští" v Čechách v polovině 15. století, **PHS** II, 1957, s. 90 an.; Dva příspěvky k vývoji exekučního řízení v českém právu zemském, **PHS** V, 1959, s. 77 a n.; Všehrdovo pojetí majetkoprávních vztahů zemského práva českého, **PHS** VII, 1961, s. 257 a n.

30 Srv. např.: O právní úpravě manufakturní výroby u nás, PHS I, 1955, s. 122 a n.; K cechovní politice v Čechách na přelomu 17. a 18. století a k jejím ideologickým zdrojům, **PHS** VI, 1960, s. 39 a n.; Rodinný fideikomis v Čechách, **Sborník historický** 9, 1962, s. 193 a n. a první dva tituly sub. pozn. 25.

31 Pražští směnárníci a bankéři v 18. století, **Pražský sborník historický** 1967—1968, s. 44 a n.; Osvícenství a ekonomická ideologie v Čechách, **PHS** XIV, 1968, s. 201 a n.; K institucionálnímu dědictví právní vědy usus modernu v přípravě rakouské kodifikace občanského práva, **Sborník pr. učit. práv. fak. UJEP** V, Brno 1975, s. 157 a n.; Hospodářskopolitický obsah říšské volební kapitulace a český kurfiřtský hlas v roce 1764, **PHS** XIX, 1975, s. 145 a n.

32 Rektor pražské univerzity a český stavovský sněm v letech 1791—1847, **AUC-HUCP** VI. 1, 1965, s. 53 a n.; Právní postavení českých měst a rakouský absolutismus v období národního obrození, **SAP** 1969, s. 386 a n., Pokus o revisi moravského zemského zřízení na počátku 18. století a tzv. „elaboratum Moravicum", **Čas. Mat. Moravské 89,** 1970, s. 46 a n.; K finanční pravomoci českého sněmu v druhé polovině 17. století, **PHS** XV, 1970, s. 95 a n.; Na okraj proticentralistických stanovisek v Čechách po polovině 18. století, **PHS** XVII, 1973, s. 173 a n.; Stát a církev v návrhu na revisi zemského zřízení v Čechách v první třetině 18. století, **PHS** XXIII, 1980, s. 147 a n.

33 Průmyslový liberalismus a české měšťanstvo v období národního obrození, **PHS** X, 1964, s. 5 a n.; „Předmerkantilistické" zákonodárství v Čechách a jeho ráz, **PHS** XI, 1965, s. 43 a n.; Liberalisace rakouského úvěrového zákonodárství a česká právní věda v 19. století, **Právník** CIX, 1970, s. 198 a n.; Český merkantelista Jan Kryštof Bořek a jeho sbírka. Na okraj muzejního rukopisu sign. VI, C 17, **Čas. Nár. Muzea** — hist. muzeum CXL, 1971, s. 71 a n.

34 Srv. např.: Český státoprávní program na rozhraní let 1860—1861 a jeho ideové složky, **PHS** VIII, 1962, s. 127 a n.; Český státoprávní program a české dělnické hnutí v období vzniku prvé dělnické strany v Čechách, **PHS** IX, 1963, s. 97 a n.; Das Programm des sog. bömischen „historischen Staatsrechtes", in den sechziger jahren des 19. Jahrhunderts, **Studia historica auctoritate universitatis Pécs** publicata 48, 1966, s. 103 a n.; K vzájemnému poměru českého státoprávního programu a předbřeznové stavovské opozice v Čechách, **PHS** XIII, 1968, s. 85 a n.; České úsilí o změnu volebního řádu pro zemský sněm v šedesátých a počátkem sedmdesátých let minulého století, **SH** 19, 1972, s. 49 a n.; K rozvoji českých státoprávních představ na přelomu šedesátých a počátkem sedmdesátých let minulého století, **PHS** XVIII, 1974, s. 139 a n.

35 Srv. např.: Poslední titul sub. pozn. 25, K obecnoprávní koncepci požívacího práva na konci feudalismu, **Sbor. pr. učit. práv. fak. UJEP** IX, 1979, s. 53 a n.; Dominium a usus modernus pandectarum, **AUC-Iuridica** XXIX, 4, 1983, s. 297 a n.

36 Srv. např.: Rektor pražské univerzity Jan Jindřich Turba a jeho rodina. (K postavení inteligence a úřednické šlechty v pobělohorských Čechách), **AUC-HUCP**, 1984, Fasc. 2, s. 41 a n.

Setkání právních historiků

Pořadatelem dalšího tradičního setkání právněhistorických kateder se ve dnech 18. — 20. dubna 1988 stala katedra dějin státu a práva právnické fakulty brněnské Univerzity J. E. Purkyně. Ve Velkém Meziříčí se sešli zástupci kateder dějin státu a práva z právnické fakulty Univerzity Karlovy Praha, právnické fakulty Univerzity Komenského Bratislava, právnické fakulty Univerzity P. J. Šafárika Košice a Vysoké školy SNB Praha.

Účastníky setkání uvítal doc. dr. P. Mates, CSc., který zároveň řídil první den jednání. Jako první vystoupil doc. dr. M. Doležal, který informoval o možnosti zařadit pro příští pětiletku do státního plánu základního výzkumu jeden úkol s právněhistorickou tematikou. Úkol by měl být rozdělen mezi jednotlivá pracoviště do dílčích výzkumných úkolů, z nichž každý by měl mít odpovědného řešitele. Charakteru a rozsahu výzkumného úkolu by pak odpovídal rozsah hodin, vyčleněných pro jednotlivá pracoviště pro jeho řešení. Vědeckým tajemníkem úkolu by se měl stát dr. Vl. Kindl. Diskuse, která následovala, se týkala především těchto otázek: časový rozsah zpracovávané materie, její periodizace a z toho vyplývající rozdělení na dílčí úkoly, problematika eventuálního věcného a časového překrývání výstupu úkolu s kolektivními pracemi již v oboru publikovanými. V závěru bylo rozhodnuto opírat se při formulaci zadání právněhistorického úkolu o toto členění: 1938(9) — 1944(5) — 1948 — 1960. Podle současného stavu by bylo možno výsledné řešení publikovat ve spolupráci s nakladatelstvím Svoboda.

Významnou součástí jednání bylo rozhodnutí ustavit v rámci Československé historické společnosti první českou sekci právních historiků. Přítomní se ztotožnili s návrhem doc. Doležala, aby se tajemníkem této sekce stal dr. Jar. Císař.

Druhý den setkání probíhalo za řízení prof. dr. F. Siváka, CSc. Hlavní referát na téma 50. výročí Mnichova a období tzv. druhé republiky přednesl P. Mates. Po něm následoval koreferát o činnosti ministerstva vnitra v době od Mnichova do 15. března 1939, s nímž vystoupil dr. C. Moravčík. Beseda, která se k projednávané problematice rozproudila, se zabývala nejen odborným hodnocením právněhistorických aspektů zmíněné doby, ale též terminologickou přesností pojmu „druhá republika".

Otázka stavu učebních pomůcek, rozsahu výuky v zamýšlené formě právnického studia se stala předmětem dalšího programu setkání. Bylo konstatováno, že koncentrování výuky zejména československých dějin do jednoho semestru bylo nedostatečně uvážené.

Třetí den proběhl za řízení doc. dr. D. Pelikána, CSc. Hovořilo se hlavně o stavu a přípravě učebnic pro všechny obory dějin státu a práva. Prof. dr. E. Vlček, CSc. jako vedoucí autorského kolektivu seznámil pří-

tomné s koncepcí přípravy nové celostátní učebnice dějin státu a práva socialistických zemí. Z další diskuse ohledně tvorby druhého dílu celostátní učebnice pro dějiny státu a práva na území ČSSR vyplynuly tyto závěry: vydání knihy co nejvíce urychlit, prozatím vyjít z dosavadního stavu a vyvarovat se situace, že by výuka tohoto oboru byla příliš decentralizovaná. Úvahy byly vedeny také o vydání nové učebnice obecných dějin státu a práva. Tato potřeba však nebyla shledána jako akutní. Z plánovaných učebnic římského práva je v tisku rukopis z pera prof. Kincla a dr. Urfuse, na Slovensku má v roce 1989 vydat nakladatelství Obzor práci autorského kolektivu prof. Kincl, prof. Rebro a doc. Blaho.

V závěru se řešily některé personální a odborné výhledy oboru.

Účastníci se rozloučili s tím, že jednání bylo nanejvýš prospěšné a že pořadatelem příštího bude bratislavská katedra dějin státu a práva.

Renata Veselá

Rímske právo na konferencii v Rostocku

V dňoch 3. — 5. 11. 1987 usporiadalo Oddelenie pravekých a starovekých dejín Sekcie dejín univerzity W. Piecka v Rostocku konferenciu na téma „Vergleich und Analogieschluss in den Altertumswissenschaften“ v kúpelnom mestečku Heiligendamm pri Rostocku. Bola to už vcelku tretia konferencia venovaná metodologickým problémom, ktorú s úspechom zorganizovala agilná rostocká univerzita na čele s prof. Dr. L. Huchthausen. Konferencie sa zúčastnili vedeckí a pedagogickí pracovníci vysokých škôl, vedeckých ústavov a múzeí zo socialistických a nesocialistických štátov (Rostock, Berlín, Lipsko, Jena, Schwerin, Moskva, Leningrad, Praha, Bratislava, Budapešť, Debrecín, Lublin, Toruň, Viedeň, Bern). K slovu sa dostali, ako vždy doteraz, takmer všetky odbory antiky: história, archeológia, právna romanistika, literárna veda, filozófia, epigrafia, lingvistika, hospodárska veda a z pomocných vied byzantológia, egyptológia, indológia a etnografia.

V príjemnom prostredí a pracovnej atmosfére prebiehalo rokovanie spočiatku v pléne, potom v sekciách. Na tomto mieste stručne zreferujeme len o vystúpeniach týkajúcich sa rímskeho štátu a práva.

Už úvodný referát na plenárnom zasadnutí sa dotýkal rímskeho práva. L. HUCHTHAUSEN v zaujímavom referáte z pohľadu neromanistického „Vergleich und Analogieschluss bei der Beurteilung von Sachverhalten in antiken Rechtsfällen“ upozornila na niektoré konkrétne právne prípady — medzi nimi aj na kauzu vylíčenej v Cicerónovej reči Pro A. Caecina — na základe ktorých analyzovala otázky podobnosti a analógie,

V sekcii právnych dejín odznelo päť referátov: troch právnych romanistov a dvoch historikov staroveku. M. KURYŁOWICZ (Lublin) „Das römische Recht und die Grundprobleme der Rechtsvergleichung“ predniesol viac menej pesimisticky ladený rozbor o nepatrnom postavení rímskeho práva v právnej komparatistike. Vyslovil stanovisko, že treba prehodnotiť konkrétne základnú otázku právneho porovnávania, tj. či obstojí rozdelenie právnych systémov vo svete podľa R. Davida, lebo napríklad rímsko-germánsku právnu rodinu a rodinu socialistického práva nie je možné porovnávať, chýba im identické kritérium. Napokon vyjadril presvedčenie o nevyhnutnej spolupráci právnych romanistov a právnych komparatistov a to pod heslom „výskumom k inštitútom“.

K metodologickým otázkam sa vyjadril aj G. HÀMZA (Budapešť) vo voľne prednesenom referáte „Die Bedeutung des römischen Rechts für die Rechtsvergleichung“. Obhajoval tézu, podľa ktorej porovnávacia metóda v oblasti antických vied stratila na svojom niekdajšom význame, lebo aj samotná veda rímskeho práva nemá dnes také postavenie, aké jej patrilo v čase recepcie.

Tretí právnoromanistický referát predniesol autor týchto riadkov pod názvom „Die Gestaltung des römischen Privatrechts im Vergleich zu neueren Privatrechtssystemen“. V ňom uskutočnil najprv horizontálne porovnanie právnych systémov rímskeho práva vytvorených právnikmi a legislatívou a potom ich na základe tzv. vertikálnej komparatistiky porovnal s niektorými stredovekými a novovekými kodifikáciami práva.

Posledné dva príspevky mali zčasti metodologický, zčasti historický až historickoprávny charakter. Najprv T. STERNBERG (Rostock) „Analogien als Mittel der Rechtsbelehrung“ na pozadí cisárskych reskriptov analyzoval problém niektorých druhov analógie: nesprávna analógia, analógia o falošnej analógii, neuznané analógie apod. Uviedol, že v právnom obsahu odpovedí existuje príliš veľký rozdiel, hoci základy dnešnej aplikačnej praxe spočívajú na rímskom práve, resp. z neho vychádzajú.

V poslednom príspevku „Zum Charakter der Gesetzgebung in germanischen Königreichen“ sa S. Weberová zamýšľala nad podstatou germánskych zákoníkov z prechodného obdobia mezi antikou a stredovekom. Germánsky element v nich bol zastúpený, podľa jej mienky, do tej miery, do akej sa Germánom podarilo vytvoriť, zabezpečiť a rozšíriť svoju politickú moc. Na druhej strane konštatovala rozpor v právnej terminológii týchto zákonníkov, pochádzajúcej z úplne inak štrukturovanej rímskej spoločnosti a transformovanej do nových politických a sociálnych pomerov. Dôležitým indikátorom pre formu a intenzitu rímskeho vplyvu na obsah právnych vzťahov boli v týchto štátoch platné zákonníky.

Treba vysloviť konštatovanie, že medzinárodná kooperácia, k tomu ešte interdisciplinárna, spojená spoločnou metodologickou témou pri-

niesla ďalšie podnety vedám o antickom staroveku a že poďakovanie organizátorom, ktoré na tomto mieste vyslovujeme, ich povzbudí v pokračování týchto vedeckých stretnutí.

Peter Blaho

Soutěž Studentské vědecké a odborné činnosti na právnické fakultě Karlovy univerzity v r. 1987—1988.

Fakultní kolo soutěže proběhlo v dubnu 1988.

Vědní obor dějiny státu a práva byl zastoupen 9 pracemi,[1] což umožnilo otevřít po přestávce 2 let znovu samostatnou právněhistorickou sekci.

V soutěži byly tentokrát zastoupeny všechny právněhistorické předměty, katedrou vyučované. Na rozdíl od předchozích let převládaly práce z dějin státu a práva v Československu (4). Obecné dějiny státu a práva byly zastoupeny, stejně jako římské právo 2 pracemi. Problematikou dějin státu a práva socialistických zemí se zabývala 1 práce.

8 prací bylo výsledkem úsilí jednotlivců, 1 práce byla dílem nevelkého kolektivu studentů. Soutěže se zúčastnili studenti ze všech ročníků, a to v následujícím poměru: I. ročník (2), II. ročník (5), III. ročník (1) a IV. ročník (2). Jedna z prací (M. Kubánek) byla zadána současně i jako práce diplomová.

Na vedení soutěžních prací se podílelo 6 učitelů katedry, a to: doc. Balík (2 práce), doc. Doležal (2 práce), prof. Kincl (1 práce), doc. Malý (1 práce), dr. Malý (2 práce) a dr. Skřejpek (1 práce).

Soutěžní porota zasedala ve složení: Prof. Dr. Jaromír Kincl, DrSc. (předseda), doc. Dr. Stanislav Balík, CSc., doc. Dr. Dragutin Pelikán, CSc. a dr. Michal Skřejpek (zástupce SSM).

Obhajoba jednotlivých prací probíhala za živé diskuse, které se zúčastnili všichni členové poroty.

Hlavní porota soutěže SVOČ stanovila následující pořadí vítězných prací a udělila tyto ceny:

1. cena David Falada (IV. ročník),
2. cena: Jan Kuklík (III. ročník),
3. cena: Markéta Čermínová (II. ročník),
4. místo: Eva Hubálková (I. ročník) a
5. místo: Miroslav Kubánek (IV. ročník).

První tři ocenění soutěžící postupují do celostátního kola SVOČ na právnické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně.

POZNÁMKY:

1 Do soutěže byly přihlášeny, odevzdány a obhájeny tyto práce:

1. Dagmar Bilavčíková (II. ročník), K právní problematice odsunu německého obyvatelstva z ČSR (konzultant doc. dr. Karel Malý, DrSc.),

2. Markéta Buriancová (II. ročník), Vstup žen do soudnictví (konzultant doc. dr. Miloslav Doležal),

3. Markéta Čermínová (II. ročník), Historie postavení Národního divadla v Praze se zvláštním zřetelem k úloze smluvního zajištění postupu prací (konzultant doc. dr. Miloslav Doležal),

4. David Falada (IV. ročník), Československá otázka v ohlasech válčících stran na výzvu prezidenta Wilsona (1916–1917) (konzultant dr. Karel Malý, CSc.),

5. Richard Klouček (II. ročník) – Jiří Hrbek (II. ročník), K některým otázkám formování lotyšského státu v období VŘSR (konzultant dr. Karel Malý, CSc.),

6. Eva Hubálková (I. ročník), Rodinné právo ve Francii v 18. - 19. století, společenské postavení ženy ve Francii té doby (konzultant doc. dr. Stanislav Balík, CSc.),

7. Miloslav Kubánek (IV. ročník), Změny ústředních římských úřadů se zaměřením na přechod republiky v císařství (konzultant dr. Michal Skřejpek),

8. Jan Kuklík (III. ročník), Vývoj státního zřízení v Anglii v letech 1649–1660 (konzultant doc. dr. Stanislav Balík, CSc.),

9. Igor Volný, Praetura Gaia Verra na Sicílii jako vzor zneužívání úřední moci v provinciích a exploatace původního obyvatelstva a rolnictva (konzultant prof. dr. Jaromír Kincl, DrSc.).

Stanislav Balík

OBSAH

Statě

Karel Schelle, Vznik Československé republiky a státní správa 5

Dagmar Baumannová, K problematice vzniku a struktury německých teritoriálních států 43

Jaroslav Čechura, K některým aspektům právních vztahů poddanského městečka Manětína k vrchnosti do poloviny 15. stol. 69

Eva Michalenková, K historickej genéze zavádzania banského poriadku Maximiliána II. z roku 1571 87

Vladimír Gecelovský, Charakter perzekúcie Cigánov v druhej polovici 18. storočia v Gemeri 110

Jaroslav Houser, Ke kritice národnostního programu sociální demokracie za Rakouska 119

Peter Mosný, Československý menšinový problém v medzinárodných zmluvách po prvej svetovej vojne 151

Materiály

Karolína Adamová, K politickému programu městského stavu v českém státě v roce 1619 169

Josef Hanzal, Josef Mikuláš Windischgrätz, osvícenský vědec a kritik Velké francouzské revoluce 176

Valentin Urfus, Nejvyšší zemský sudí František Karel Přehořovský, barokní velmož, právník a ekonom v Čechách na počátku 18. století 194

Ctibor Moravčík, Konkrétní formy spolupráce česko-slovenských a nacistických bezpečnostních orgánů v letech 1938—39 209

Recenze

Peter Blaho, Härtel, Gottfried — Pólay, Elemér: Römisches Recht und römische Rechtsgeschichte. Eine Einführung, Weimar 1987, 268 strán, tab., bibl., reg. 222

Jaroslav Kudrna, Feudalismus — Entstehung und Wesen, hrg. von Eckhard Müller — Mertens, Berlin, Akademie — Verlag 1985, str. 326 226

Hynek Bulín, Matúš Kučera, Postavy veľkomoravskej histórie, Martin 1986, vydavateľstvo Osveta, 275 stran 232
Hynek Bulín, Henryk Łowmiański, Początki Polski VI, 1–2, Politiczne i społeczne procesy kształtowania sie narodu do początku wieku XIV, Warszawa 1985, PWN, str. 1147 243
– Stanislav Balík, Hans Schlosser, tři cenné studie k dějinám trestního práva 16. – 18. století 253
Jiří Pešek, Jan Kracik – Michal Rózek, Hultaje, złoczyńcy, wszetecznice w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym XVI–XVIII w. Kraków, Wydawnictwo literackie 1986, 225 st. 256
Ivan Hlaváček, Friedrich Battenberg (Hg), Das Achtbuch der Könige Sigmund und Friedrich III. Einführung, Edition und Register 260

Z nové literatury

Peter Blaho, Einleitung in die klassischen Altertumswissenschaften. Ein Informationsbuch von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Johannes Irmscher, Berlin 1986, 356 stran 266
Stanislav Balík ml., J. G. Camiñas, La lex Remmia de calumniatoribus, Santiago de Compostela 1985, 131 stran 267
Peter Blaho, Boras, Mile-Margetic, Lujo: Rimsko pravo, 2. izd. Zagreb 1986, XXIV, 309 stran 268
Stanislav Balík, Instytucje Justyniana, prof. Cezary Kunderewicz 269
Peter Blaho, Aulus Gellius, Atické noci. 270
Stanislav Balík, Konstantinos Th. Polyzoidis, To éthimon ís to plésion tís orthódoxu Ekklisías. 271
Stanislav Balík ml., A. A. Čekalova, Konstantinopol v VI veke.
Stanislav Balík, Alexis G. K. Savvidis, Tó Íkumenikó Byzantinó Krátos ké i'Emfánisi tú Islám 518–717 m. 272
Stanislav Balík, Alexis G. K. Savvidis, Meletes Byzantis istorias illu – 13u éona. 273
Hynek Bulín, Józef Matuszewski, „Magnus" in der Eigenschaft als Epitheton der Herrscher. 274

Stanislav Balík, G. G. Litavrin (red), Etnosocial'naja i političeskaja struktura rannefeodal'nych slavjanskich gosudarstv i narodnostej. 274
Stanislav Balík, Ja. A. Levickij, Gorod i feodalizm v Anglii. 275
Stanislav Balík, I. Malinowska-Kwiatkowska, Le droit de propriété d'après les status de certaines communes rurales de l'Italie médiévale (XIVe siècle). 276
Stanislav Balík, Juliusz Bardach, O dawnej i niedawnej Litwie. 276
Karel Malý, Jaroslav Boubín, Počátky zástupnických vlád v Čechách, Folia historica bohemica 10. 278
Stanislav Balík, Erich Meuthen, Das Basler Konzil als Forschungsproblem der europäischen Geschichte. 278
Stanislav Balík, Stanislaw Plaza, Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572—1632). 279
Karel Malý, Josef Válka, Morava ve stavovské konfederaci roku 1619 (Pokus o vytvoření paralelních církevních a politických struktur v Čechách a na Moravě). 280
Stanislav Balík ml., W. Litewski, Landrecht des Herzogtums Preussen von 1620. 281
Stanislav Balík, Christian Meiske, Das Sobornoe Uloženie von 1649. 282
Stanislav Balík, Francies Oakley, The Western Church in the Later Middle Ages. 282
Stanislav Marchal, Anton Špiesz, Bratislava v 18. storočí. 283
Pavel Mates, N. F. Demidova, Služilaja bjurokratija v Rossii XVII v. i jej rol v formirovanii absoljutizma. 285
Stanislav Balík ml., C. Beccaria, Dei delitti e delle pene. 287
Stanislav Balík, Cecilia Noriega Elío, El Constituyente de 1842. 288
Stanislav Balík, Thomas Faisst, Zur Geschichte, Entwicklung und Zukunft des nichtrechtsfähigen Idealvereins nach deutschen bürgerlichen Gesetzbuch. 289
Stanislav Balík, Albert Mors, Die Entwicklung des Schulpflicht in Deutschland. 289
Pavel Mates, N. V. Čerkasova, Formirovanije i razvitije advokatury v Rossiji 60—80 gody XIX v. 290
Stanislav Balík, Tři příspěvky k dějinám státu a práva v Rumunsku a jihovýchodní Evropě. 292
Stanislav Marchal, Drahomíra Kopejtková, Počátky socialistického zemědělského družstevnictví v Československu (1948—1953). 294
Stanislav Balík, Karel Malý, Prameny ke studiu dějin státu a práva social. zemí I. SSSR 1917—1945. 295

Stanislav Balík, Recherches sur l'histoire des institutions et du droit. Vydává Association d'histoire comparative des institutions et du droit. Řídí Vasile Gionea j., XI—XII. 296
Karel Kučera, Pavla Horská — Jiří Kořalka — Josef Polišenský, Zahraniční konsuláty v Čechách do roku 1918. 297
Karel Kučera, Antonín Kubáček, Činnost Svazu československých velkostatkářů v létech 1919—1943, Sborník archívních prací XXXVII/1987. 298
Stanislav Balík ml., Pražský sborník historický, sv. 20. 300
Stanislav Balík, Studia Iuridica Silesiana. Pod redakcją Adama Litynskiego. 301

Kronika

Redakce, Životní jubilea pracovníků katedry dějin státu a práva PFUK. 302
Renata Veselá, Setkání právních historiků. 310
Peter Blaho, Rímske právo na konferencii v Rostocku. 311
Stanislav Balík, Soutěž Studentské vědecké a odborné činnosti na právnické fakultě Karlovy univerzity v roce 1987—1988. 314

Právněhistorické studie 31

Karel Schelle, Dagmar Baumannová, Jaroslav Čechura, Eva Michalenková, Vladimír Gecelovský, Jaroslav Houser, Peter Mosný, Karolina Adamová, Josef Hanzal, Valentin Urfus.

Vydala Academia
nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1990.

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktor publikace dr. Jan Kosek
Technický redaktor František Lávička
Vydání 1. — stran 320
Vytiskly Tiskařské závody, s. p.
závod 6, provoz 70, Čelákovice, Na stráni 1301
22,30 AA — 22,94 VA
Náklad 400 výtisků — 02/20 — 7804
21—063—90
ISBN 80—200—0023—2
Cena brož. výt. 45,— Kčs